

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
AR-YL-2020-057

**TİRE MÜZESİ'NDE KORUNAN HELLENİSTİK VE ROMA
İMPARATORLUK DÖNEMİ'NE AİT BİR GRUP MEZAR
STELİ**

HAZIRLAYAN
Su Tuğçem ÖZKAN

TEZ DANIŞMANI
Doç Dr. Murat ÇEKİLMEZ

AYDIN -2020

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2020

Su Tuğçem ÖZKAN

ÖZET

TİRE MÜZESİ'NDE KORUNAN HELLENİSTİK ve ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NE AİT BİR GRUP MEZAR STELİ

Su Tuğçem ÖZKAN

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ

2020, XXI + 295 sayfa + 26 Levha sayfası

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait ve Tire Müzesi envanterine kayıtlı olan 12 mezar *steli* incelenmiştir. *Steller* belirli bir bağlam içerisinde yer almadığından, kökenlerini belirlemek ve tarihlendirmek için, *stellerin* formlarından, figürlerin stilistik özelliklerinden, üzerlerinde yer alan bezemelerden ve yine üzerlerinde yer alan yazıtlardan yararlanılmıştır.

Birinci bölümde *stellerin* bulunmuş olduğu Lydia Bölgesi ve Tire kenti üzerinde durulmuş; antik kaynakların verdiği bilgilerden de yararlanılarak gerek Lydia Bölgesi'nin gerekse Tire kentinin tarihi hakkında bilgiler verildikten sonra Tire kentinde yapılan diğer arkeolojik çalışmaların bir literatür özeti çıkarılmıştır.

İkinci bölüm kullanmış olduğumuz kaynakların özetine ayrılmış olup çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, *stel* tiplerinin gelişimi ve çeşitleri hakkında genel olarak bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde *steller* üzerindeki figürler tipolojik olarak incelenmiş, kökenleri ve ikonografileri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın beşinci bölümü, çalışma kapsamındaki *steller* ile Lydia Bölgesi ve civar bölgelerdeki benzer *stellerin* karşılaştırmasına ayrılmıştır.

Altıncı bölümde, çalışmamız kapsamında yer alan *steller* genel olarak değerlendirilmiş, atölyeler ve köken üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın yedinci bölümü olan “Katalog” kısmında öncelikle *stellere* birer katalog numarası verildikten sonra künyeleri hakkındaki bilgiye değinilmiş, fotoğrafları ve çizimleri ile birlikte detaylı olarak tanımlamaları yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: *stel*, Lydia, Tire, Tire Müzesi, Hellenistik Dönem, Roma İmparatorluk Dönemi, Mezar *Steli*.

ABSTRACT

A GROUP OF GRAVE STELES FROM THE HELLENISTIC AND THE ROMAN IMPERIAL PERIOD AT THE TIRE MUSEUM

Su Tuğçem ÖZKAN

Master Thesis, Archaeology Department

Advisor: Ass. Prof. Dr. Murat ÇEKİLMEZ

2020, XXI + 295 pages + 26 figure pages

This thesis examines twelve grave steles from the Hellenistic and Roman Imperial Period which are registered in the Tire Museum inventory. Since the steles are not included in a certain context, the forms of the steles, the stylistic features of the figures, the decorations and the inscriptions are used to determine and date their origins.

In the first chapter, Lydia Region where the steles were found and the city of Tire are emphasized. Additionally the history of both the Lydia Region and the city of Tire is explained with the information provided by the ancient sources and later on, a literature summary of the other archaeological studies conducted in the city of Tire is made.

The second chapter includes a summary of the resources we used and in the third chapter of our study, general information about the development and types of steles is given.

In the fourth chapter, the figures on the steles are examined typologically and their origins and iconography are explained.

The fifth chapter of our study is devoted to the comparison of steles within the scope of the study and similar steles in the Lydia Region and surrounding areas.

In the sixth chapter, the steles within the scope of our study are generally evaluated and workshops and origins are indicated.

In the "Catalog" chapter, which is the seventh part of our study, after giving a catalog number to the steles, the information about their identities is stated, and they have are defined in detail along with their photographs and drawings.

KEY WORDS: Stele, Lydia, Tire, Tire Museum, Hellenistic Period, Roman Imperial Period, Grave Stele.

ÖNSÖZ

Çalışmamızın amacı; Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaşam-ölüm döngüsüne yüklenen anlamın yanı sıra mezar *stelleri* ve *stellerin* üzerindeki figürlerin incelenmesidir. Çalışmamız, Tire Müzesi'ndeki bir grup mezar *steli* ışığında oluşturulmuş olup, bu *stellerin* bölgeler arası etkileşimi ile konu irdelenmiştir.

Yüksek lisans eğitimim boyunca ilgisini esirgemeyen, her konuda elinden gelen desteği gösteren, tez konumu bana öneren ve tez aşamasında tezimin her satırını tek tek okuyarak çalışmamın daha iyi bir hale gelmesini sağlayan çok değerli Danışman Hocam Sayın Doç. Dr. Murat Çekilmez'e, *steller* üzerindeki yazıtların epigrafik incelemesini ve çevirisini yapan çok değerli ve sevgili hocalarım Doç. Dr. Nuray Gökalp'e ve Doç. Dr. Ebru N. Akdoğdu Arca'ya teşekkürü bir borç bilirim. Bu aşamaya gelebilmemin temellerini atan lisans hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen değerleri hocalarıma içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Tezimi oluşturan eserlerin incelenmesi ve yayınlanması için gerekli izinleri veren Tire Müzesi'ne, eserlerin fotoğraflanması da dâhil olmak üzere büyük bir özveriyle yardım eden Arkeolog Faruk Tekin'e, Arkeolog Pınar Yakut'a, tezime konu olan *stellerin* çizimini yaparak bana çok büyük bir iyilik yapan sevgili Arkeolog Pınar Taşpınar'a teşekkür ederim. Ornitoloji konusunda bilgilerini paylaşan değerli arkadaşım Dr. Süreyya İsfendiyaroğlu'na, gerek lisans gerek yüksek lisans eğitimim süresince yanımda olan sevgili ablam Arkeolog Yeşim Pilten'e, erişemediğim kaynakları hiç üşenmeden tarayıp bana yollayan, moral ve motivasyon veren çok değerli arkadaşım Tanju Çelik'e, Anna Windischbauer'e, Juliane Schaffer'a, yalnızca tez süresince değil her anlamda yanımda olan Havva Erşahin, Serdar Toker, Peter Engel ve Sena Doğruel'e kalpten teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak, hayatımın her döneminde maddi/manevi desteklerini hep hissettiğim sevgili annem Arkeolog Handan Özkan'a, işinden feragat edip tez konum olan *stellerin* fotoğraflarını çektiği için sevgili Arkeolog babam Hakan Özkan'a ve sevgili kardeşim Deniz Özkan'a teşekkür ederim.

Su Tuğçem ÖZKAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
RESİMLER DİZİNİ	xii
GRAFİKLER DİZİNİ	xv
KATALOGLAR DİZİNİ.....	xvi
LEVHALAR DİZİNİ	xvii
HARİTALAR DİZİNİ.....	xvii
ÇİZİMLER DİZİNİ	xix
KISALTMALAR DİZİNİ	xx
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	4
1. LYDIA BÖLGESİ.....	4
1.1. Lydia Bölgesi.....	4
1.2. Tire (Teira/Thira/Thyra/Thyraia/Thyrea/Tira/Tyrha/Tyrra) Antik Kenti.....	6
1.3. Tire İlçesi Buluntuları ve Literatür Özeti	7
2. BÖLÜM	13
2. LİTERATÜR ÖZETİ	13
3. BÖLÜM	21
3. <i>STEL</i> TİPLERİ	21
3.1. <i>Steller</i> ve Gelişimi.....	21
3.2. <i>Stel</i> Tipleri.....	22
3.2.1. Mimari Açından.....	22
3.2.1.1. Alınlıklı <i>Steller</i>	22

3.2.1.2. Alınlıksız <i>Steller</i>	23
3.2.2. Sahne Tipleri Açısından	23
3.2.2.1. Mezar <i>Stelleri</i>	24
4. BÖLÜM	25
4. FİĞÜR TİPLERİ VE İKONOĞRAFİ	25
4.1. İnsan Figür Tipleri	25
4.1.1. Erkek Figür Tipleri	26
4.1.1.1. Süvari tipleri	27
4.1.1.2. Dioskurides tipi	28
4.1.1.3. <i>Kline</i> Üzerinde Uzanan Erkek Tipleri	29
4.1.2. Kadın Figür Tipleri	30
4.1.2.1. Oturan kadın tipi	31
4.1.2.2. Büyük Herculaneumlu kadın tipi	32
4.1.3. Hizmetçi Figür Tipleri	33
4.1.4. Çocuk Figür Tipleri	34
4.2. Hayvan Figürleri	35
4.2.1. At Figürleri	36
4.2.2. Yılan Figürleri	52
4.2.3. Köpek Figürleri	75
4.2.4. Kuş Figürleri	95
4.3. Bitki - Meyveler	114
4.3.1. Hurma (Palmiye)	115
4.3.2. Ağaç	131
4.3.3. Nar	140
4.3.4. Üzüm (<i>Asma</i>)	153
4.2.5. Zeytin Figürleri	173
4.4. Eşyalar	190

4.4.1. Ev Eşyaları.....	191
4.4.1.1. Ayaklık.....	191
4.4.1.2. <i>Kline</i>	192
4.4.1.3. Sehpa/Masa (<i>Mensa Tripes</i>)	194
4.4.1.4. Tabure (<i>Diphros</i>).....	195
4.4.2. Seramik Kaplar	196
4.4.2.1. <i>Kalathos</i>	196
4.4.2.2. <i>Krater</i>	197
4.4.2.3. <i>Pyksis (Pyxis)</i>	198
5. BÖLÜM	200
5. STİL ÖZELLİKLERİ, BÖLGELER ARASI ETKİLEŞİM VE KARŞILAŞTIRMA	200
6. TARTIŞMA VE SONUÇ	216
7. KAYNAKLAR.....	227
8. KATALOG.....	245
9. LEVHALAR	269
ÖZGEÇMİŞ	295

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1: Kat. No: 1 (Ön Yüz).....	271
Resim 2: Kula Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 16, Nr. 62).....	271
Resim 3: Sardeis Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 145, Nr. 969).....	271
Resim 4: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 136, Nr. 908).....	271
Resim 5: Kat. No: 2 (Ön Yüz).....	272
Resim 6: Myrleia-Apameia (Mudanya) Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 62, Nr. 383).....	272
Resim 7: Smyrna (?) Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 66, Nr. 412).....	272
Resim 8: Selendi-Silandos Buluntusu (Schwertheim-Güllü Schwertheim-Petzl 2018, Nr. 47).....	272
Resim 9: Kat. No: 3 (Ön Yüz).....	273
Resim 10: Milet Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 64, Nr. 393).....	273
Resim 11: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 64, Nr. 392).....	273
Resim 12: Kuzey Lydia/Kuzeybatı Phrygia Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 75, Nr. 454).....	273
Resim 13: Kat. No: 4 (Ön Yüz).....	274
Resim 14: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 27, Nr. 114).....	274
Resim 15: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 35, Nr. 160).....	274
Resim 16: Smyrna Buluntusu (Aybek-Tuna-Atıcı 2009, Nr. 132).....	274
Resim 17: Kat. No: 5 (Ön Yüz).....	275
Resim 18: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 109, Nr. 729).....	275
Resim 19: Buluntu Yeri Bilinmiyor (Efes?) (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 110, Nr. 731).....	275
Resim 20: İstanbul/Beyazıt Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 110, Nr. 735).....	275
Resim 21: Kat. No: 6 (Ön Yüz).....	276
Resim 22: Erdek Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 279, Nr. 1938).....	276
Resim 23: Güllüce Buluntusu (Şahin 2000, Lev. IX, Ta. 18).....	276
Resim 24: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 277, Nr. 1920).....	276
Resim 25: Kat. No: 7 (Ön Yüz).....	277

Resim 26: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)	277
Resim 27: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)	277
Resim 28: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352).....	277
Resim 29: Kat. No: 8 (Ön Yüz).....	278
Resim 30: Pergamon Buluntusu (Pfuhl Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346).....	278
Resim 31: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)	278
Resim 32: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352).....	278
Resim 33: Kat. No: 9 (Ön Yüz).....	279
Resim 34: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)	279
Resim 35: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)	279
Resim 36: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352).....	279
Resim 37: Kat. No: 10 (Ön Yüz).....	280
Resim 38: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)	280
Resim 39: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)	280
Resim 40: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352).....	280
Resim 41: Kat. No: 11 (Ön Yüz).....	281
Resim 42: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)	281
Resim 43: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)	281
Resim 44: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352).....	281
Resim 45: Kat. No: 12 (Ön Yüz).....	282
Resim 46: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)	282
Resim 47: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)	282
Resim 48: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352).....	282
Resim 49: Kat. No: 1 (Ön Yüz).....	283
Resim 50: Kat. No: 1 (Arka Yüz).....	283
Resim 51: Kat. No: 2 (Ön Yüz).....	284
Resim 52: Kat. No: 2 (Arka Yüz).....	284

Resim 53: Kat. No: 3 (Ön Yüz).....	285
Resim 54: Kat. No: 3 (Arka Yüz).....	285
Resim 55: Kat. No: 4 (Ön Yüz).....	286
Resim 56: Kat. No: 4 (Arka Yüz).....	286
Resim 57: Kat. No: 5 (Ön Yüz).....	287
Resim 58: Kat. No: 5 (Arka Yüz).....	287
Resim 59: Kat. No: 6 (Ön Yüz).....	288
Resim 60: Kat. No: 6 (Arka Yüz).....	288
Resim 61: Kat. No: 7 (Ön Yüz).....	289
Resim 62: Kat. No: 7 (Arka Yüz).....	289
Resim 63: Kat. No: 8 (Ön Yüz).....	290
Resim 64: Kat. No: 8 (Arka Yüz).....	290
Resim 65: Kat. No: 9 (Ön Yüz).....	291
Resim 66: Kat. No: 10 (Ön Yüz).....	292
Resim 67: Kat. No: 10 (Arka Yüz).....	292
Resim 68: Kat. No: 11 (Ön Yüz).....	293
Resim 69: Kat. No: 11 (Arka Yüz).....	293
Resim 70: Kat. No: 12 (Ön Yüz).....	294
Resim 71: Kat. No: 12 (Arka Yüz).....	294

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 4.1. Figür Tipleri	25
Grafik 4.2. İnsan Figürleri	26
Grafik 4.3. Hayvan Tipleri	36
Grafik 4.4. Bitkiler ve Meyveler	115
Grafik 4.5. Eşyalar.....	191

KATALOĞLAR DİZİNİ

Kat. No: 1 (Levha III, Resim 1–4).....	200
Kat. No: 2 (Levha IV, Resim 5–8)	203
Kat. No: 3 (Levha V, Resim 9–12).....	205
Kat. No: 4 (Levha VI, Resim 13–16)	207
Kat. No: 5 (Levha VII, Resim 17–20).....	208
Kat. No: 6 (Levha VIII, Resim 21–24).....	210
Kat. No: 7–12 (Levha IX–XIV, Resim 25–48)	213
Kat. No: K.1	245
Kat. No: K.2	247
Kat. No: K.3	249
Kat. No: K.4	251
Kat. No: K.5	253
Kat. No: K.6	255
Kat. No: K.7	258
Kat. No: K.8	260
Kat. No: K.9	262
Kat No: K.10	264
Kat. No: K.11	265
Kat. No: K.12	267

LEVHALAR DİZİNİ

LEVHA I	269
LEVHA II.....	270
LEVHA III.....	271
LEVHA IV	272
LEVHA V.....	273
LEVHA VI	274
LEVHA VII	275
LEVHA VIII.....	276
LEVHA IX	277
LEVHA X.....	278
LEVHA XI	279
LEVHA XII.....	280
LEVHA XIII.....	281
LEVHA XIV	282
LEVHA XV	283
LEVHA XVI	284
LEVHA XVII.....	285
LEVHA XVIII.....	286
LEVHA XIX	287
LEVHA XX.....	288
LEVHA XXI	289
LEVHA XXII.....	290
LEVHA XXIII.....	291
LEVHA XXIV.....	292
LEVHA XXV	293
LEVHA XXVI.....	294

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Lydia Bölgesi ve Komşuları.....	269
Harita 2: Lydia Bölgesi ve Thyraia Antik Kenti	270

ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizim 1: Kat. No: 1 (Ön Yüz)	283
Çizim 2: Kat. No: 2 (Ön Yüz)	284
Çizim 3: Kat. No: 3 (Ön Yüz)	285
Çizim 4: Kat. No: 4 (Ön Yüz)	286
Çizim 5: Kat. No: 5 (Ön Yüz)	287
Çizim 6: Kat. No: 6 (Ön Yüz)	288
Çizim 7: Kat. No: 7 (Ön Yüz)	289
Çizim 8: Kat. No: 8 (Ön Yüz)	290
Çizim 9: Kat. No: 9 (Ön Yüz)	291
Çizim 10: Kat. No: 10 (Ön Yüz)	292
Çizim 11: Kat. No: 11 (Ön Yüz)	293
Çizim 12: Kat. No: 12 (Ön Yüz)	294

KISALTMALAR DİZİNİ

Cic. N.D.	: Cicero, <i>De Natura Deorum</i>
cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
dn.	: Dipnot
Env. No.	: Envanter Numarası
Hdt.	: Herodotos, <i>Historiai</i>
Hes. Theog.	: Hesiodos, <i>Theogonia</i>
Hes. WD.	: Hesiodos, <i>İşler ve Günler</i>
Hom. Il.	: Homeros, <i>İlyada</i>
Hom. Od.	: Homeros, <i>Odysseia</i>
İAM	: İstanbul Arkeoloji Müzesi
K.	: Katalog
Kat. No:	: Katalog Numarası
km.	: Kilometre
Lev.	: Levha
m.	: Metre
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
No./Nr.	: Numara/Nummer
Ov. Met.	: Ovidius, <i>Metamorphoses</i>
Örn.	: Örnek
Plat. Stat.	: Plato, <i>Statesman.</i>
Res.	: Resim
Strab.	: Strabon, <i>Geographika</i>
Tac. Ann.	: Tacitus, <i>Annals</i>
Taf.	: Tafel

vb. : ve benzeri
Verg. A. : Vergilius, *Aeneas*
Vol. : Volume
Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

“Allah bizi bizden öncekilerin tarihini bilmeye muhtaç kıldı, tıpkı onların kendilerinden öncekilerin tarihini bilmeye muhtaç olması gibi ve tıpkı bizden sonrakilerin bizim tarihimizi bilmeye muhtaç olacakları gibi”.

El-Cahiz, El-Hayevan 1: 42

GİRİŞ

Canlı organizmanın hayati fonksiyonlarını kaybetmesi ve buna bağlı olarak da ruhunun bedenini terk etmesi durumu ölümü tanımlayan ifadelerdir. Ruhtan geriye safi beden kalır yaşamakta olan diğerlerine. İşte bu noktadan itibaren sonradan bizler tarafından ölüm kültürü olarak adlandırılmış olan gelenekler ve ritüeller başlar. Bu geleneklerin kökeni tarihin başlangıcından da önceye Paleolitik Dönem’e dayanmaktadır. Ölen kişinin bedeninin ‘ortadan kaldırılması’ işi Antropoloji’de ölü gömme olarak adlandırılmaktadır. Bu işlem, toprak kazılarak açılan çukura, ölen kişinin bedeninin yerleştirilerek üzerinin toprakla kapatılmasıdır. Orta Paleolitik Dönem’den itibaren belirli bir bilişsel düzeye ulaşan insanoğlu, ölülerini ilk olarak bu dönemde gömmeye başlamıştır. Ölü gömme geleneği, olasılıkla ölen kişinin bedenini vahşi hayvanlara yem olmaktan korumak amacıyla başlatılmış olmalıdır. Bir ihtiyaçtan doğarak geleneksel ve ritüelik bir hâl alan ölü gömme kavramı insanlık bilinci geliştikçe yeni öğeler kazanarak ölüm olgusunun vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Rusya’da bulunan MÖ 28.000’e tarihlenen ‘Sungir Gömütü’ ölü gömme geleneğinin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu mezar içerisinde ele geçen boyalı boncuklar, ölü gömmenin ritüelik kısmına da işaret etmektedir. Tarih öncesi dönemlerde tohumları atılan ölü gömme geleneği, antik dönemde de gelişerek devam etmiştir. Her ne kadar ölümle birlikte hayatın son bulduğuna dair yaygın bir inanış olsa da özellikle antik çağdaki insanlar için durum biraz daha farklıdır. Onlar ölümden sonra da bir yaşam olduğuna inandıklarından dolayı ölülerini çeşitli ritüeller ve gömü tarzları ile ölümden sonraki hayatına uğurlamışlardır. Aslında tüm bu ritüeller, ölen kişiden çok yaşayanlar içindir. Zira maalesef ölümden sonra ruhun ebediyen sürdüğü düşünülen ikinci bir hayata başlayıp başlamadığı konusu biz ölümlüler için büyük bir belirsizlikten başka bir şey değildir. Bu yüzden kafamızda kurduğumuz her şey, içimizi rahatlatmak adına bir şeye yaslanma ihtiyacından doğan bir inançtan ibarettir.

Kaybedilen kişinin ardından gerçekleştirilen ritüellerin temel noktası ve çalışma kapsamında bizim de incelediğimiz kısım olan mezarlardır. Antik dönem insanları, sevdikleri kişileri alelâde bir çukur kazıp terk etmek yerine, onlar için imkânları ölçüsünde görkemli yahut mütevazı mezarlar hazırlamışlardır. Başlarda basitçe yapılan mezarlar zaman içinde başlarına dikilen *steller* ve heykellerle kendi başına bir sanat hâlini almıştır. Mezarlarda karşılaştığımız ve bir belirteç görevi gören *steller*, ölen kişinin hayatı, dönemin sosyal hayatı ve yine dönem halkının ölüm gelenekleri hakkında gerek betimsel gerekse yazılı olarak önemli bilgiler vermektedir. Bahsettiğimiz kavramlar altında, mezar *stelleri* üzerinde karşımıza çıkan çeşitli sahneler bulunmaktadır. Bu sahneler: Ölen kişinin mesleği ile ilgili olan yahut onu kahramanlaştırma amacı güden ‘süvari betimleri’; dönemin sosyal hayatı ve bununla ilintili olan ölüm gelenekleri ile ilgili olan ‘ölü yemeği/*symposium*’ betimleri ve buna benzer sahnelerdir.

Bu bağlamda belirlenen tezimizin konusu; Tire Müzesi deposunda korunan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’ne ait 12 adet mezar *stelidir*.

Çalışmanın amacı, Tire ve çevresinden, çeşitli yollarla Tire Müzesi’ne gelen mezar *stellerinin* ikonografik, tipolojik, stilistik ve teknik özellikleri bakımından bir bütün halinde incelenerek bunların bölge arkeolojisindeki yeri, bölgenin kültürel ve sanatsal durumu, mezar *stellerinin* serbest yontuculukla etkileşimi ve bölgelerarası ilişkilere ayna tutması açısından taşıdıkları önemi kavramaya çalışmaktır.

Bu amaçla gerçekleştirilen çalışma kapsamında ilk olarak T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın izniyle Tire Müzesi’nde envanter kayıtlarının alınması, *stellerin* ölçülmesi ve fotoğraflanmasını içeren belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Üzerinde yazıtı olan *stellerin* epigrafik çevirileri konusunda epigraflardan yardım alınmış ve ek olarak ayrıntılı bir epigrafik incelemeye gidilmemiştir. Tire Müzesi deposunda yapılan belgeleme çalışmalarının ardından konuyla ilintili kaynaklar taranmış ve okumalar yapılmıştır. Tire ve çevresi, Lydia Bölgesi ve komşu bölgelerde gerçekleştirilen kazı ve araştırma raporları da dâhil olmak üzere Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi heykeltıraşlık eserleri ve mezar *stellerini* konu alan yayınlara ulaşılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde *stellerin* bulunmuş olduğu Lydia Bölgesi ve Tire kenti üzerinde durulmuş; antik kaynakların verdiği bilgilerden de yararlanılarak gerek Lydia

Bölgesi'nin gerekse Tire kentinin tarihi hakkında bilgiler verildikten sonra Tire kentinde yapılan diğer arkeolojik çalışmaların bir literatür özeti çıkarılmıştır.

İkinci bölüm kullanmış olduğumuz kaynakların özetine ayrılmış olup çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, *stel* tiplerinin gelişimi ve çeşitleri hakkında genel olarak bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde *steller* üzerindeki figürler tipolojik olarak incelenmiş, kökenleri ve ikonografileri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın beşinci bölümü, çalışma kapsamındaki *steller* ile Lydia Bölgesi ve civar bölgelerdeki benzer *stellerin* karşılaştırmasına ayrılmıştır.

Altıncı bölümde, çalışmamız kapsamında yer alan *steller* genel olarak değerlendirilmiş, atölyeler ve kökenleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın yedinci bölümü olan “Katalog” kısmında öncelikle *stellere* birer katalog numarası verildikten sonra künyeleri hakkındaki bilgiye değinilmiş, fotoğrafları ve çizimleri ile birlikte detaylı olarak tanımlamaları yapılmıştır.

1. BÖLÜM

1. LYDIA BÖLGESİ

Çalışmanın bu bölümünde Lydia Bölgesi ve yaşam biçimi detaylı olarak incelenmiştir. Yapılan incelemede tezimize konu olan *steller*in bulunduğu ilçe olan Tire gerek antik kent olarak gerekse günümüzdeki konumuyla ele alınmış ve Tire ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalar toplu olarak değerlendirilmiştir.

1.1. Lydia Bölgesi

Antik dönemde, kuzeyinde Mysia, doğusunda Phrygia, güneyinde Karia Bölgeleri'nin bulunduğu¹, günümüzde ise yaklaşık olarak İzmir ilinin doğusu, Manisa ilinin büyük bir bölümü, Kütahya ve Uşak illerinin batı uçlarını kapsayan (**Levha I, Harita 1**), Sardeis (Sart), Attaleia (Selçikli), Gordos (Gördes), Magnesia (Manisa), Nymphaion (Nif/Kemalpaşa), Philadelphia (Alaşehir), Tripolis (Yenice), Thyraia (Tire) gibi² antik kentleri bünyesinde barındıran Lydia Bölgesi için Halikarnassoslu ünlü tarihçi Herodotos (MÖ 490–425), yaşama bakış açıları, toprakları ve zenginlikleri ile ilgili bilgi vermektedir. Lydia Bölgesi'nin kapsadığı topraklar çok verimli olmamakla birlikte Tmolos Nehri'nin taşıdığı altın rezervi oldukça önemlidir. Lydia'yı diğer bölgelerden ayıran bir diğer önemli özellik ise kızların evleninceye kadar bedenlerini satmaları ve buradan elde ettikleri kazançla çeyizlerini hazırlamalarıdır³. Her ne kadar Lydialılar görenekleri bakımından Yunanlılara benzeseler de kız çocuklarına tanınan bu ayrıcalık nedeni ile onlardan ayrılmaktadırlar. Lydialılar on sekiz yıl boyunca kıtlık yaşamışlar ve bu dönemi atlatabilmek için daha sonra Yunanlılarda da oynanan oyunları bularak bu dönemi atlarmaya çalışmışlardır da başarılı olamamışlardır. Bunun neticesinde de kral Lydialıların bir kısmının gitmesi gerektiğine karar vererek kura çekmiştir. Kura neticesinde gitmesi kesinleşen halkın başına ise oğlu Tyrsenos'u koymuş ve kıyı kıyı gezen grup nihayetinde Umbria'da karar kılarak yerleşmişlerdir. Buraya yerleşen Lydialılar kendilerini buraya sağ salim getiren kralın oğlunun adından yararlanarak kendilerine Tyrsenler demişlerdir⁴.

Herodotos, Lydialıların efsanevi lideri Kroisos'u oldukça uzun bir şekilde anlatmanın yanı sıra Sardeis'in düşüşü neticesinde Kroisos'un esir alınışını da anlatmıştır.

¹ Schwertheim 2004, 24-26.

² Sevin 2016, 211 ve 220-229.

³ Hdt. I.93.

⁴ Hdt. I.94.

Kroisos, oldukça uzun bir krallık dönemi sonrasında kendisine tehdit olarak gördüğü Pers kralı Kyros'u yenmek amacıyla sefere çıkar. Bu sefer esnasında kendi halkından bir bilge olan Sandanis, Perslerin kaybedecekleri hiçbir şeylerinin olmadığını dolayısıyla onları yense de eline bir şey geçmeyeceğini oysa yenilirse neler kaybedeceğini söyleyerek Kroisos'u uyarsa da, Kroisos onu dinlemez ve ordusunu savaş düzenine geçirir⁵. Pers kralı Kyros ise Lydia ordusunun atlılarını görüp çekinceler yaşadığında basit bir savaş taktiği uygular ve develerin yüklerini boşalttırarak onlara süvarilerini bindirtir. Kyros atın deveden korktuğunu ve kokusuna dayanmadığını bildiğinden bu taktiği uygulamıştır. Hakikaten de atlar develerden ürker ve tersyüz olurlar. Ama Lydialı askerler cesurdurlar o nedenle hayvanlarından iner ve Perslerin üzerine yürürler. Yaşanan savaş sonucunda her iki taraf da ağır kayıplar verir ve Persler kenti kuşatırken Lydialılar kale duvarlarının arkasına çekilirler⁶. Kuşatmanın on dördüncü gününe gelindiğinde beklemekten usanan Pers kralı Kyros'un siperleri ilk aşacak kişiye ödül vereceğini ilan etmesinden sonra bir sürü kişi denemesine rağmen başarılı olamaz. Bu işi başararak Sardeis'in düşmesini sağlayan kişi ve olayı ise “... bir tek Hyroiades adında bir Mardialı akropole bir köşesinden ulaşmaya çalışıyordu, orada nöbetçi yoktu, çünkü oradan bir saldırı yapılabileceği korkusu yoktu, dimdik iniyordu, saldırı yapılabilecek bir yer değildi. Sardeis'in eski kralı Meles, odalığından olan aslanını bir tek buradan geçirtmemişti. “Eğer” demişlerdi Telmessos bilicileri, “bu aslan siperlerin çevresini bir tamam dolanırsa, Sardeis alınamaz.” Meles akropole çıkan her yerden geçirtmişti hayvanı, yalnız bu yanı önemsememişti, “Çok dik, buradan bir saldırı gelemez” demişti. Burası kentin Tmolos'a bakan yönüdür”⁷ sözleriyle anlatmaktadır Herodotos.

Augustus Dönemi'nden ünlü gezgin ve coğrafyacı Amasyalı Strabon (MÖ 63/64–MS 24) ise, Lydialılar, başkent Sardeis ve Lydialıların zenginlik kaynağı olan altın yatakları ile ilgili bilgi vermektedir. Herodotos'tan öğrendiği bilgilere ilaveten Asya'nın içinde yer alan bölgelerini ve halklarını sayarken iç tarafta Lydialıların olduğunu söyler⁸ ve Troia döneminden geç bir dönemde kurulmasının yanı sıra önemli bir kaleye de sahip olan Sardeis'in büyüklüğünü anlattıktan sonra zirvesinde yer alan Pers döneminden kalma beyaz mermer kemerlerden bahseder ve başta Kaystros Ovası olmak üzere bütün ovaların görüldüğünü belirterek bölgede yaşayanların içinde Lydialıların da olduğunu söyler. Ayrıca

⁵ Hdt. I. 71.

⁶ Hdt. I. 79 - 80.

⁷ Hdt. I. 84 ve 86.

⁸ Strab. XII. 1. 3.

Paktolos Nehri'nden bahsettikten sonra bu nehirde antik dönemde oldukça fazla altın tozu çıkarıldığını da ekler⁹.

Lydia ve Lydialılar Yunanistan'dan daha eski bir uygarlık olmanın yanı sıra ayrıca Yunanlılar ile dost olmayıp bir rekabet içindedirler¹⁰. Mayon (Méon), Lydialılar ve Phrygialılar ile birlikte Kybele kültürünü kurmuş ve Mayon'la başlayan liderlik nesilden nesile devam ederek üç yüzyıl devam etmiştir¹¹. Tarihte önemli bir yer tutan Lydialılar ile Medler arasında yaşanan savaşa baktığımızda ise, MÖ 590–585 arasında iki ordunun birbirine üstünlük sağlayamadan Kızılırmak boyunca durduklarını görmekteyiz. MÖ 585 yılına gelindiğinde ise (MÖ 28 Mayıs 585 tarihinde), günü aniden geceye çeviren ve Miletoslu Thales'in önceden hesapladığı bir güneş tutulmasının gerçekleşmesi, tarafların bu olayı tanrıların barış çağrısı biçiminde yorumlaması neticesinde Nabonidus adlı ordu subayının yaptığı arabuluculuk olumlu sonuç vermiş ve iki taraf yaptıkları barışı bir evlilikle mühürlemiştir¹².

1.2. Tire (Teira/Thira/Thyra/Thyraia/Thyrea/Tira/Tyrha/Tyrra) Antik Kenti

W. M. Ramsay, “*Teira belki şehir demektir*” dedikten sonra Ephesos halkının büyük bir kısmının 1308 yılında Sasan tarafından Thyraia'ya götürüldüğünden bahseder¹³ (**Levha II, Harita 2**). C. Texier ise, “*Torbali'dan, doğruca Küçük Menderes (Kaystros) vadisine inen bir yol vardır; bu da İzmir-Konya yoludur; durak yeri, yaklaşık hepsi Türk, sekiz bin nüfuslu büyük bir ticaret yeri olan Tire şehridir. Bu halk, zamanında savaşçılıkla ünlü olup, Aydın sancağının en güzide askeri olmak üzere kendilerini göstermişlerdi. Timur, vilayetin bütün diğer şehirlerinden askerinin yağma ettiği eşyaları, Tire'de depolamıştı. Bu şehir, Kaystros'un sol kıyısında ve iyi sulanan verimli bir ovadadır; fakat dikkat çeken ne eski ve ne de yeni hiçbir mimari eseri vardır*”¹⁴ sözleriyle yer verir Tire'ye.

J. Keil ve A. von Premerstein, Tire'de Lydia kültürünün varlığına ilk olarak dikkat çeken kişilerdir. Onlara göre Gyges'in Lydia kralı olmadan önce tiranlık yaptığı kent olan Tyrra bugünkü Tire'dir. Filologların Hatti-Luvi dilinden geldiğini düşündükleri kentin adı çeşitli dönemlerde değişim geçirmiştir. Şehrin ne zaman kurulduğu ile ilgili net bir bilgiye

⁹ Strab. XIII. 4. 5.

¹⁰ Ramsay 1960, 63.

¹¹ Texier 2002, 26 - 29.

¹² Tuna 2002, 39 - 43; Bauer 2013, 477 - 478.

¹³ Ramsay 1960, 122.

¹⁴ Texier 2002, 230 - 231.

ulaşılamamış olsa da Hitit kaynaklarına baktığımızda Apatena, Arkadipolis, Teira, Thira, Thyra ve Tyrha isimleriyle karşılaşmaktayız. Lydia dilinde Tira veya Tyrra diye anılan kent, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Teirra, Bizans Dönemi'nde Teira veya Thyraia'ya dönüşmüştür. Teira-Thyra olarak düşünüldüğünde “hisar”, Tyrha olarak düşünüldüğünde ise “şehir” anlamına gelmektedir. Ayrıca Tire, Pachmeres'in deyiimiyle “*Keşişler Yöresi*”, Şerafeddin'in Zafernâmesi'nde “*Rumun Meşhur Şehri*”, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde “*Şehr-i Muazzam Tire*”, Kâtip Çelebi'nin eserinde “*Eski Taht Şehri*”, İbn-i Batuda Seyahatnamesi'nde “*Ahiler Kenti*”, Aydın Vilayeti Salnamesi'nde “*Ulemalar Yatağı*” olarak anılmıştır¹⁵.

Kaystros Ovası'nın güneyinde, Messogis Dağı'nın kuzey etekleri üzerinde yer alan¹⁶, her dönem iskân görmüş ve günümüzde İzmir'in büyük nüfuslu ilçelerinden biri olan Tire sadece antik dönemde değil sonrasında da önemli bir yerleşim olmuştur. 1308'den itibaren kalıcı olarak Türk egemenliğine girmiş, 1390'da Aydınoğulları Beyliği'ne son veren Yıldırım Bayezid ile birlikte Osmanlı kenti olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde ticari merkez konumunda olması nedeniyle ise artık kullanılmayan antik yapı malzemeleri değerlendirilmiş ve Türk yapılarında gerek antik dönem gerekse Bizans Dönemi taş eserleri devşirme malzeme olarak kullanılmıştır¹⁷. Tire'nin Osmanlı Dönemi'nde hala önemini korumasının en önemli sebeplerinden biri ticaret yol ağı üzerinde olmasıdır. Bir diğer önemli sebep ise, darphanenin olması ve Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nden itibaren bu darphanenin Ayasuluk'takinin yerini alarak Batı Anadolu'daki bakır/gümüş paraların burada darp edilmesidir. Bir üçüncü sebep ise, önemli bir âlim ve filozof olan İbn Melek ile entelektüel Molla Arap'ın Tire'de yaşayarak eserler vermesidir¹⁸.

1.3. Tire İlçesi Buluntuları ve Literatür Özeti

1895 yılından 2019'a kadar Tire ve çevresini, buradaki arkeolojik buluntuları konu alan çeşitli kitap, makale ve tezler yazılmıştır. Bu çalışmalar detaylı olarak incelenmiştir.

J. Keil - A. Von Premerstein tarafından hazırlanan bant yayında, Thyaira/Thyeira (Tire)'nin antik dönemde Lydia Bölgesi sınırları içerisinde yer aldığından bahsedildikten sonra etrafındaki yerleşimlerin bilgileri verilmiştir. Bölgede inceledikleri yazıtların ışığında

¹⁵ Umar 1993, 787; Belen 2015, 36-38; Özkan 2018, 206.

¹⁶ Sevin 2016, 229.

¹⁷ Karabacak 2017, 74-75; Daş 2017, 86; Çakmak 2017, 227-228.

¹⁸ Meriç 1988, 202-213; Caner Yüksel 2014, 22-24.

Tire'nin antik adının Apateirenon Katoikia olduğunu söylemelerinin yanı sıra başka kentlerle birlikte Ephesos'un *khorası* içerisinde de yer aldığı görüşündedirler. Yine inceledikleri yazıtlar ışığında Tire ve çevresinde ana kültün Ephesos Artemisi olduğunu ve mülkiyetinde Ephesos Artemisi'ne ait olduğunu görmüşlerdir¹⁹.

R. Meriç - R. Merkelbach - S. Şahin tarafından hazırlanan bant yayında, bölgede inceledikleri yazıtların ışığında Tire ile ilgili bilgiler vermektedirler. Özellikle Peşrefli Köyü'nde bulunan mezar yazıtı sayesinde Tire'nin antik dönemdeki adı kesinlik kazanmıştır. Bu yazıtta altı yerleşim yerinin adı geçmektedir ki bunlardan birisi de Thyaira/Thyeira yani Tire'dir²⁰.

A. Evren tarafından yazılan kitapta, Tire lahitleri ele alınarak, atölyelerin Kaystros Ovası'nda aranması gerektiği incelenmiştir. Tire lahitlerinin yapım merkezlerinin saptanamadığı ama bölgenin toprak yapısının bu üretim için uygun olduğu görüşü belirtilmektedir. Tire yöresinde pişmiş toprak lahit örneklerinin genellikle toprak içine, bazen *tümülüs* oda mezarlarına, bazen de kaya oyuklarına girişi kapatılmak suretiyle yerleştirildiği saptanmıştır. A. Evren, incelediği bezemeli lahit örnekleri üzerindeki hayvan (geyik) figürlerini bölgedeki Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşmış olan Artemis kült geleneğinin bir yansıması olarak değerlendirmektedir²¹.

B. Gürler tarafından yazılan makalede, tipolojik gelişim açısından önem taşıyan ve Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan parfüm şişeleri incelenmiştir. Grup, Suriye-Filistin Bölgesi, Kıbrıs ve Mısır parfüm şişeleriyle, dolayısıyla Doğu Roma üretimleri ve üretim merkezleriyle ilişkili olmasının yanı sıra benzer başka parfüm şişelerinin de Tire Müzesi'nde olması, Batı Anadolu'daki cam atölyeleri tarafından bu tür parfüm şişelerinin de üretilmiş olabileceğini düşünmemize neden olmaktadır²².

B. Gürler tarafından yazılan makalede, tipolojik gelişim açısından önem taşıyan ve Tire Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazısında, bir mezar içinde ele geçen seramik kaplar incelenmiştir²³.

¹⁹ Keil-Premmerstein 1914.

²⁰ Meriç-Merkelbach-Şahin 1979.

²¹ Evren 1985.

²² Gürler 1999a, 15-19.

²³ Gürler 1999b, 721-724.

B. Gürler tarafından yazılan kitapta, Anadolu cam sanatının Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki durumu Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan cam eserlerin ışığında incelenmiştir²⁴.

B. Gürler tarafından yazılan makalede, Uzgur Köyü buluntusu olan ve Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan bir mezar grubuna ait olan pişmiş toprak, cam ve bronz eser grubu incelenmiştir. Kronolojik ve tipolojik açıdan önem taşımasının yanı sıra henüz araştırılmamış antik dönem yerleşim yeri hakkında verdiği bilgiler açısından da önem taşımaktadır²⁵.

B. Gürler tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan ve Ayaklıkırı Köyü'nde bulunmuş olan *lagynos* incelenmiştir. Dekorasyon özelliklerinin yanı sıra henüz araştırılmamış bir bölge hakkında bize ipuçları vermesinden dolayı da önem taşımaktadır²⁶.

B. Gürler tarafından yazılan kitapta, Anadolu bronz sanatının Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki durumu Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan bronz eserlerin ışığında incelenmiştir²⁷.

B. Gürler tarafından yazılan makalede, ele geçen seramik kaplar incelenmiştir. Tüm bu buluntular adı bilinen küçük yerleşimlerin dışında başka yerleşimlerin de olabileceğini ve zengin *nekropol* alanlarının varlığını kanıtlamaktadır²⁸.

B. Gürler tarafından yazılan makalede, MS 5.-7. yüzyıl kandil üretimi ve pazarlarının dışında Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan ve aynı döneme ait olan 6 adet kandil incelenmiştir²⁹.

B. Gürler tarafından yazılan makalede, Hisarlık Köyü'nde ele geçen seramik ve cam eserler incelenmiştir. İncelenen bu eserler sayesinde antik dönem yerleşimi kesinlik kazanmaktadır³⁰.

²⁴ Gürler 2000.

²⁵ Gürler 2001a, 59-66.

²⁶ Gürler 2001b, 541-546.

²⁷ Gürler 2004a.

²⁸ Gürler 2004b, 93-98.

²⁹ Gürler 2004c, 613-620.

³⁰ Gürler 2004d, 45-50.

C. Canuyar Ünal tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Roma İmparatorluk Dönemi sikkelerinden Bizans Dönemi sikkelerine geçiş dönemi ve bu dönem sonrasında darp edilen Bizans I. Dönem sikkeleri ile Geç Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri arasındaki bağlantılar ve farkları incelenmiştir³¹.

F. İnanan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, İzmir, Tire, Bergama ve Ödemiş Müzeleri'nin koleksiyonunda bulunan Bizans Dönemi pişmiş toprak kandilleri incelenmiştir. Öncelikle kandillerin tanımı, tarihçesi, yapım teknikleri, süslemeleri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş; daha sonra kandil harici kullanılan diğer aydınlatma araçları, bu araçların yapım ve kullanım teknikleri açıklanmıştır³².

B. Gürler tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan bir grup Roma İmparatorluk Dönemi kandili incelenmiştir. Bu kandiller bize, bölgede MS 5. yüzyıla kadar devam eden Roma varlığının izlerini göstermektedir³³.

M. Çekilmez tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi mezar *stelleri* incelenmiştir. Mezar *stelleri*; *stel*, figür tipleri ve ikonografik olarak ele alınmıştır³⁴.

M. Ricl tarafından yazılan makalede, 27. AST'de³⁵ yapılan sunum genişletilerek Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan 81 adet Yunanca yazıt incelenmiştir. Büyük bir kısmı Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olan yazıtlar; kişi adları, antik aile yapıları, işler (uğraşlar), kişilerin ailelerinin yasal ve sosyal durumları, mezar yapılarının şekilleri, cenaze törenleri, kültleri ve gelenekleri, mezarın yasal korunması, Kaystros Vadisi'nin tarihi coğrafyası ve Ephesos'u da kapsayarak vadi üzerindeki kasaba ve köylerin durumu hakkında bilgiler içermektedir³⁶.

M. Çekilmez tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen mezar *steli* incelenmiştir. Benzerleri ile karşılaştırması yapılan *stel*in atölyesine ait bilgi verilmiştir³⁷.

³¹ Canuyar Ünal 2004.

³² İnanan 2004.

³³ Gürler 2005, 6-15.

³⁴ Çekilmez 2008. (Bu tez 2015 yılında "Tire Müzesi Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Stelleri" adıyla kitap olarak basılmıştır).

³⁵ Ricl 2010, 445-450.

³⁶ Ricl 2009, 186-189.

³⁷ Çekilmez 2011, 107-126.

M. Riel tarafından yazılan makalede, 26 adet Yunanca yazıt incelenmiştir. Yazıtlar; bölgenin toplum yapısı, ekonomisi, kurumlar, din ve günlük yaşam hakkında bilgiler vermektedir. Bunun dışında araştırma tarihçesine de yer verilmiştir³⁸.

H. Kalkan tarafından yazılan makalede, Ödemiş Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan lahdin Tire'de ele geçen lahitler ile karşılaştırması yapılmıştır³⁹.

D. Erol tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan ve satın alma yoluyla müzeye gelen Arkaik Dönem'den başlayarak Roma İmparatorluk Dönemi'ni de kapsayan dönem aralığındaki *terrakotta* figürinlerin değerlendirmesi yapılmıştır⁴⁰.

H. Uzunoğlu tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan yazıtlar ışığında Küçük Menderes Havzası'nın Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki tarihi coğrafyası ve sosyo-kültürel yapısı incelenmiştir⁴¹.

A. Civelek tarafından yazılan makalede, antik dönemde dokumacılık ile ünlenmiş olan Lydia Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Teira (Tire) kenti ve çevresindeki iplik, dokuma ve urgancılığın antik dönemdeki izleri incelenmiştir⁴².

T. Hazinedar Coşkun tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan bir grup cam şişe incelenmiştir. Camların buluntu yeri, yaşanılan dönemin sosyo-ekonomik yapısını anlamaya yardımcı olan verilerdendir. Tire'ye ait pek çok köyde bulunmuş olan cam objeler de bize bu yerleşim yerlerinin söz konusu dönemde önemli ve gelişmiş merkezler olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü cam diğer günlük kullanım kaplarına göre daha pahalı ve üretimi daha zahmetlidir⁴³.

A. Özkan tarafından yazılan makalede, Tire'de yer alan yazıtlar incelenmiştir. Böylece Tire'de yer alan *kome* ve *katoikialar*, soylu aileler için yapılmış *heroonlar* tespit edilmiş olup ayrıca Tire Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan "Altı Birlik Steli" de Roma İmparatorluk Dönemi sistemini anlamamızda önemli rol oynamaktadır⁴⁴.

³⁸ Riel 2013, 35-56.

³⁹ Kalkan 2014, 836-845.

⁴⁰ Erol 2016, 355-381.

⁴¹ Uzunoğlu 2018, 51-56.

⁴² Civelek 2018, 171-174.

⁴³ Hazinedar Coşkun 2018, 49-61.

⁴⁴ Özkan 2018, 203-232.

H. Uzunoğlu tarafından yazılan makalede, Tire Múzesi'nin koleksiyonunda bulunan beş tane Hellenice yazıt incelenmiřtir⁴⁵.

⁴⁵ Uzunoğlu 2019, 545-555.

2. BÖLÜM

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Çalışmanın bu bölümünde konumuzu oluşturan Lydia Bölgesi ve çevresinde geçmişten günümüze kadar mezar *stelleri*yle ilgili yapılan çalışmalar toplu olarak değerlendirilmiştir.

N. Fıratlı tarafından yazılan makalede, İstanbul'un Beyazıt semtindeki İstanbul Üniversitesi'nin Fen ve Edebiyat Fakülteleri'nin temel kazıları sırasında çıkan ve İAM'nde korunan mezar *stelleri* üzerinde durulmuştur. Makaleye konu edilen *steller* öncelikle kabartmalarındaki konulara göre, sonrasında her grup kendi içinde kronolojik olarak detaylandırılmıştır. Görünüşleri açısından birbirlerine benzeyen bu *stellerin*, kabartmalarında ele alınan konular ve şekil bakımından Attika tipinde oldukları kanısına varılmıştır. Makaleye konu edilen bu *stelleri*, yazıtının olup olmaması ve figür tipine göre gruplandırılan N. Fıratlı bahsi geçen *steller* üzerinden Yunan ve Roma *stelleri* hakkında bilgiler vermektedir⁴⁶.

E. Pfuhl ve H. Möbius tarafından yazılan kitapta (ikisi metin ikisi görsel olmak üzere dört cilt), Yunanistan ve Anadolu'da bulunmuş olan mezar *stellerinin* katalogu oluşturulmuştur. Metin ciltlerinde mezar *stelleri* öncelikle dönemsel olarak daha sonra da ikonografik olarak sıralanmış olup her mezar *stelinin* künyeleri çıkarılarak tanımlamaları yapılmış ve fotoğrafları görsellere ayrılmış olan ciltlerde paylaşılmıştır⁴⁷.

H. Malay tarafından yazılan kitapta, antik Yunanca bilen veya öğrenmeye başlamış olan kişilere temel epigrafik bilgiler verme amaçlamıştır. Bir el kitabı olarak hazırlanan ve yüzeysel bilgiler içeren kitapta epigrafik çalışmalarda kullanılan özel işaret ve semboller anlatılarak antik Yunan Alfabesi'nin kökenine ve ilk Yunan yazısına değinilmiş ve antik Yunan Alfabesi liste halinde okuyucuya sunulmuştur. Sonrasında yazıt türlerine ve basitçe yazıtların tarihlendirilmesine yer verilmiştir⁴⁸.

E. Işık tarafından hazırlanan doktora tezinde, Lydia Bölgesi'ne ait olan bir grup mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda bölgenin tarihine ve coğrafyasına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde *steller* form bakımından

⁴⁶ Fıratlı 1965, 263-328.

⁴⁷ Pfuhl-Möbius 1979, IX-XI.

⁴⁸ Malay 1987.

sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölüm *steller* üzerindeki figür tiplerine ayrılmış olup akabinde incelenen *stellerin* genel özellikleri aktarılarak diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Doktora tezi, yayımlanmamış olan seksen bir adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁴⁹.

E. Atalay tarafından yazılan makalede, özellikle Hellenistik Dönem mezar *stelleri* üzerinde görülen çocuk ve hizmetçi figürleri üzerinde durulmuştur. Makaleye konu edilen çocuk ve hizmetçi figürleri bir grup *stel* üzerindeki örneklerle dayanılarak detaylandırılmıştır⁵⁰.

A. Saraçoğlu tarafından hazırlanan doktora tezinde, Antakya'nın mezar *stelleri* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda kentin tarihine ve coğrafyasına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde *steller* form bakımından sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölüm *steller* üzerindeki figür tiplerine ayrılmış olup akabinde incelenen *stellerin* genel özellikleri aktarılarak diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Doktora tezi, yayımlanmamış olan yüz seksen yedi adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁵¹.

M. Şahin tarafından yazılan kitapta, Mysia Bölgesi'ndeki Miletopolis Antik Kenti ile çevresinden gelen ve müze kayıtlarında değişik yerlerden buldukları yazmasına rağmen köken bakımından Miletopolis'e ait olduğu düşünülen mezar ve adak *stellerinin* stilistik ve tipolojik bir incelemesi yapılmıştır. Bu sayede, Miletopolis'te bir heykeltıraşlık ekolü olduğu fikri üzerinde durulabilmesi ve özellikle mezar *stelleri* baz alınarak Hellenistik Dönem'in kronolojisine yardımcı olacak bir kronoloji oluşturulması amaçlanmıştır. Kitap içerisinde, yüz kırk dokuz mezar ve yirmi sekiz adak olmak üzere toplam yüz yetmiş yedi adet *stel* incelenmiş olup bu eserlerin büyük çoğunluğu Bursa Arkeoloji Müzesi'nde, bir bölümü de yurtdışındaki çeşitli müzelerde korunurken bazıları ise kayıptır. Kitabın ilk bölümünde mezar ve adak *stelleri* tipolojik olarak ele alınarak incelenmiştir. İkinci bölümde mezar *stellerinin* yardımıyla Miletopolis'in heykeltıraşlık kronolojisi çıkarılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde *steller* üzerindeki figür tipleri incelenirken, dördüncü

⁴⁹ Işık 1988.

⁵⁰ Atalay 1990, 285-292.

⁵¹ Saraçoğlu 1997.

bölümde ise Miletopolis kökenli eserler sınıflandırılarak atölyeler tespit edilmeye çalışılmıştır⁵².

J. Boardman tarafından yazılan kitapta, Yunan sanatı ele alınmıştır. Yunan sanatını, genel okuyucuya ve klasik çağlar ve sanat üzerine çalışan öğrencileri hedef alarak hazırlanan kitap hitap ettiği kitleye göre düzenlenmiştir. Yunan sanatının sadece belli başlı konuları değil; nispeten daha ayrıntı sayılan ve kenarda kalmış konuları da mümkün olduğunca sadeleştirilerek kitaba dâhil edilmiştir. Bunun yanında mimari ve mimari süslemenin çeşitli evrelerine dair bilgiler verildiği gibi; Yunan sanatının ve Yunanlı sanatçıların toplum içerisindeki rolü irdelenmiştir⁵³.

J. Boardman tarafından yazılan kitapta, Klasik Dönem heykeltıraşlık sanatı Yunanistan anakarası ve yakın çevresinin, Klasik Dönem'in heykeltıraşlık açısından en önemli dönemi olarak görülen MÖ 5. yüzyılın belirli bir kısmının heykeltıraşlık eserleri incelenerek anlatılmıştır. Klasik Dönem heykeltıraşlık sanatındaki gelişimler, stil özellikleri ve siyasi olayların bu gelişim ve özelliklere etkisi üzerinde durulmuştur⁵⁴.

İ. Aydaş tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Stratonikeia ve civarında ele geçen ve satın alma yoluyla Muğla Müzesi'ne kazandırılan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir grup mezar *steli* tanıtılmıştır⁵⁵.

M. Çekilmez tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Tire Müzesi'nde korunan bir grup mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda *steller* form bakımından sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, sonraki bölüm *steller* üzerindeki figür tiplerine ayrılmış olup akabinde incelenen *stellerin* genel özellikleri aktararak diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Yüksek lisans tezi, yayımlanmamış olan yirmi dört adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁵⁶.

S. Aybek, M. Tuna ve M. Atıcı tarafından yazılan kitapta, Kültürpark (İzmir Fuar Alanı) içerisinde yer alan İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde korunan taş eserlerin, müze ziyaretçileri tarafından daha iyi anlaşılması ve onlara rehber olması amacıyla bir katalogu

⁵² Şahin 2000.

⁵³ Boardman 2005a.

⁵⁴ Boardman 2005b.

⁵⁵ Aydaş 2007.

⁵⁶ Çekilmez 2008.

hazırlanmıştır. Katalogdaki eserler konularına göre düzenlenerek bir de teşhir salonunun planı kitaba eklenmiştir⁵⁷.

M. Çekilmez tarafından yazılan makalede, Tire Müzesi'ne 1994 yılında satın alma yoluyla gelen ve geç Hellenistik Dönem'e ait olan figürlü bir mezar *steli* ele alınmıştır. Bahsi geçen *stelin* buluntu yeri bilinmemektedir. Ayrıca büyük oranda hasar görmüş olan *stelin* yazıtının bize bir isim veriyor olması ise oldukça önemlidir. *Stelin* üzerindeki figürlerin stil özellikleri bakımından Smyrna veya Ephesos üretimi mezar *stelleri* ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür⁵⁸.

M. Çimen tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Lykaonia Bölgesi'ndeki mezar *stelleri* üzerinde yer alan süvari betimlemeleri tanıtılmıştır. Bu bağlamda bölgenin tarihine ve coğrafyasına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde antik dönemde ata verilen öneme değinilerek atla ilgili mitoslar hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölüm *steller* üzerindeki süvari betimlemelerine ayrılmış olup akabinde incelenen *stellerin* genel özellikleri aktarıldıktan sonra kültle olan ilişkisine yer vermiş ve diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Sonraki bölümde süvari betimlemelerinin yer aldığı kabartmalar anlatıldıktan sonra *steller* form bakımından sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, ayrıca *steller* üzerindeki figür tiplerine değinilmiştir. Yüksek lisans tezi, yayımlanmamış olan on bir adet kaya kabartması, bir adet kabartma, bir adet *ostothek*, on iki adet *ostothek* gövdesi, iki adet *altar*, on dört mezar *steli*, üç adet *terrakotta* süvari kabartması, iki adet friz parçasının konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁵⁹.

F. Bağdatlı Çam tarafından yazılan makalede, İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından Habaş adına Kyme Antik Kenti Nekropolü'nde yürütülen kurtarma kazılarında bulunmuş olan figürlü bir mezar *steli* ele alınmıştır. Bahsi geçen *stel* çok sayıda parçalara ayrılmış halde bulunmuş olup restorasyon sonrasında *stelin naiskos* formlu bir *stel* olduğu anlaşılmıştır. *Stelin* bezeme alanında iki yanında birer hizmetçi ile Dioskurides Tipi'nde bir erkek bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda *stelin* Hellenistik Dönem'e ait olduğu saptanmış olup form ve stil özellikleri bakımından Smyrna üretimi mezar *stelleri* ile benzerlik gösterdiğine karar verilmiştir. Ele geçen mezar *steli* ışığında, MÖ 2. yüzyıldan

⁵⁷ Aybek-Tuna-Atıcı 2009.

⁵⁸ Çekilmez 2011, 107-126.

⁵⁹ Çimen 2011.

itibaren üretilmeye başlanan yüksek işçilikli Smyrna *stelleri* ve bunların dağılım alanları üzerinde durulmuştur⁶⁰.

O. Bingöl tarafından yazılan makalede, tapınaklar ve ölümsüzleştirilen kral ve kahramanların (*herolar*) mezar yapılarının kapılarıyla, halktan insanların mezarlarındaki kapıların bir karşılaştırılması yapılarak kapı yapılarının önemi ve bu yapıların ölümden sonraki yaşama yaptığı göndermeler üzerinde durulmuştur⁶¹.

Ö. Ürkmez tarafından hazırlanan doktora tezinde, MÖ 1. bin yıl içerisinde Batı Anadolu'da yaşamış insanın ölüme bakış açısı neticesinde oluşan öte dünya inancına değinilmiştir. Bu bağlamda *steller* üzerindeki figür tipleri hakkında bilgi verildikten sonra sembollere yer verilmiştir. Akabinde incelenen *stellerin* diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır⁶².

S. Atalay tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Side Müzesi'nde korunan bir grup mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda bölgenin tarihine ve coğrafyasına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde *steller* form bakımından sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölüm *steller* üzerindeki figür tiplerine ayrılmış olup akabinde incelenen *stellerin* genel özellikleri aktararak diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Yüksek lisans tezi, yayımlanmamış olan sekiz adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁶³.

J. Boardman tarafından yazılan kitapta, Arkaik Dönem heykeltıraşlık sanatı, Yunanistan anakarası, adaları, Ege Denizi, Güney İtalya ve Sicilya gibi Yunan koloni bölgelerinin de dâhil olduğu bölgelerdeki heykeltıraşlık eserleri incelenerek anlatılmıştır. Arkaik Dönem heykeltıraşlık sanatındaki gelişimler, stil özellikleri ve siyasi olayların bu gelişim ve özelliklere etkisi üzerinde durulmuştur.⁶⁴

⁶⁰ Bağdatlı Çam 2012, 165-182.

⁶¹ Bingöl 2012.

⁶² Ürkmez 2012.

⁶³ Atalay 2012.

⁶⁴ Boardman 2013.

R. R. R. Smith tarafından yazılan kitapta, Hellenistik heykeltıraşlığa ait geniş bir seçki tanıtılmaktadır. Aynı zamanda Hellenistik Dönem heykeltıraşlığında belli başlı konular işlenirken, ortaya nasıl biçim ve stiller çıkarıldığı da aktarılmaktadır⁶⁵.

Ö. C. Yıldırım tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Çanakkale Arkeoloji Müzesi ve özel bir koleksiyonda korunan bir grup mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda antik dönemdeki ölü gömme geleneklerine değinilmiştir. Sonrasında *steller* üzerinde yer alan konularla ilgili bilgiler verilmiş ve *steller* üzerindeki figür tiplerine değinilmiştir. Yüksek lisans tezi, yayımlanmamış olan yirmi sekiz adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁶⁶.

H. Canlı tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde mezar *stelleri* üzerinde yer alan figürlerin ve diğer betimlerin açıklamaları yapıldıktan sonra bu betimlerin önemine değinilmiştir⁶⁷.

K. Meral tarafından yazılan makalede, MÖ 10. yüzyılda görülmeye başlanan mezar *stellerinin* Yunan ve Roma kültüründeki gelişimleri üzerinde durulmuştur. Kısaca tarihi gelişimine değinilen mezar *stellerinde* zaman içerisinde meydana gelen değişim ve gelişimler belirli örneklerden destek alınarak incelenmiştir. Yapılış nedenleri, genel yapıları ve üzerinde işlenen figürler irdelenmiş olup Yunan ve Roma heykeltıraşlığı kronolojisindeki önemi ortaya konmaya çalışılmıştır⁶⁸.

A. Yıldırım tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde korunan bir grup mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda *steller* form bakımından sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Sonrasında *steller* üzerinde yer alan konularla ilgili bilgiler verilmiş ve *steller* üzerindeki figür tiplerine değinilmiştir. Yüksek lisans tezi, yayımlanmamış olan kırk adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁶⁹.

⁶⁵ Smith 2013.

⁶⁶ Yıldırım 2014.

⁶⁷ Canlı 2015.

⁶⁸ Meral 2016, 144-160.

⁶⁹ Yıldırım 2016.

Ç. Çelik tarafından yazılan makalede, Kuzeybatı Pisidia Bölgesi'nde bulunan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait alınlıklı mezar *steller*lerinin kapsamlı bir araştırması ve incelemesi yapılmıştır. Kuzeybatı Pisidia Bölgesi'ndeki *steller*lerin benzerlik ve farklılıkları irdelenerek ayırt edici özelliklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. *Steller*, üzerlerinde bulunan süsleme öğeleri ışığında tipolojik olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca söz konusu bölgedeki Konana, Apollonia, Tymandos ve Seleukeia antik kentlerine ait olan *steller* incelenerek bölge içerisindeki farklı yerleşimler arasındaki geleneksel yapı farklılıkları da tespit edilmeye çalışılmıştır⁷⁰.

S. Sağlan ve F. Bağdatlı Çam tarafından yazılan makalede, Sinop Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve Hellenistik Dönem'e ait olan iki adet figürlü mezar *steli* ele alınmıştır. Bahsi geçen *stellere* yazıtlarından dolayı Sabeinos ve Straton (?) Steli adı verilmiş olup *steller naiskos* formundurlar. *Steller*lerin bezeme alanında bulunan figürler *dexiosis* sahnesini canlandırır şekilde betimlenmişlerdir. Stil özellikleri bakımından her ne kadar Smyrna üretimi mezar *stelleri* ile benzerlik gösterse de Byzantion *stelleri* ile benzer kısımları daha fazladır⁷¹.

E. Schwertheim, N. Güllü Schwertheim ve G. Petzl tarafından yazılan kitapta, Yavuz Tatış Koleksiyonu'nda yer alan *steller*lerin bir katalogu çıkarılmış olup, *steller* buldukları bölgelere göre ayrılarak epigrafik incelemeleriyle birlikte ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır⁷².

H. A. Bülbül tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde, Tekirdağ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde korunan bir grup adak/mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu adak/mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda bölgenin tarihine ve coğrafyasına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde *steller* form bakımından sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölüm *steller* üzerindeki figür tiplerine ayrılmış olup akabinde incelenen *steller*lerin genel özellikleri aktararak diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Yüksek lisans tezi, yayımlanmamış olan yirmi bir adet adak/mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁷³.

A. K. Sonkaya tarafından hazırlanan doktora tezinde, Lydia Bölgesi'ne ait olan bir grup mezar *steli* üzerinde durulmuş ve bu mezar *stelleri* tanıtılmıştır. Bu bağlamda bölgenin tarihine ve coğrafyasına değinilmiştir. Tezin ikinci bölümünde *steller* form bakımından

⁷⁰ Çelik 2017, 45-65.

⁷¹ Sağlan-Bağdatlı Çam 2017, 117-134.

⁷² Schwertheim-Güllü Schwertheim-Petzl 2018.

⁷³ Bülbül 2019.

sınıflandırılarak, özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, üçüncü bölüm *steller* üzerindeki figür tiplerine ayrılmış olup akabinde incelenen *stellerin* genel özellikleri aktararak diğer merkezlerle olan etkileşimi saptanmaya çalışılmıştır. Doktora tezi, yayımlanmamış olan doksan beş adet mezar *stelinin* konularını, figür tiplerini ve yazıtlarını içeren bir katalogla tamamlanmıştır⁷⁴.

⁷⁴ Sonkaya 2019.

3. BÖLÜM

3. STEL TIPLERİ

Çalışmanın bu bölümünde *stel* tipleri mimari ve teknik açıdan detaylı olarak incelenmiştir. Yapılan incelemede *stellerin* gelişimi, mimari açıdan özellikleri ile birlikte mezar *stellerinin* detayları ele alınmıştır.

3.1. Steller ve Gelişimi

Kelime anlamı ‘dik duran, dörtgen işaret, dikili veya dikilmiş’⁷⁵ olan *steller*, taş veya mermer bloğun kesilip belirli bir şekle sokulması sonrasında yüzeyin üzerine betimleme ve yazıt eklenmesi ile elde edilirlerken⁷⁶ kültürlerin belirli bir noktaya ulaştığı dönemlere gelindiğinde ise en ince ayrıntısına kadar düzeltilip işlenmiştir. Üzerine figürlerin işlendiği, kişinin yaşantısı boyunca çok sık kullandığı eşya veya silahların tasvir edildiği ya da üzerindeki yazıtlarla geride kalanlara bilgilerin verildiği taşlar haline dönüşmüşlerdir⁷⁷.

İlk örneklerine MÖ 10. yüzyılda Yunanistan’da rastlanmıştır⁷⁸ olup MÖ 8. yüzyılda ise mezarın üstüne vazo, yanına ise işlenmemiş, kaba bırakılmış mezar belirleyicisi konulduğu görülmektedir. MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde günümüzdeki *stel* tiplerinin en yakınıyla karşılaşılmaktadır⁷⁹. Bu dönem *stellerinin* üzerinde yaprak ya da *palmet* görülmektedir. MÖ 6. yüzyılda ise *stellerin*, *volütlü* başlıkların üzerinde sfenksler oturtularak yapıldığını görmekteyiz⁸⁰. MÖ 510 yıllarına gelindiğinde Attika’da en iyi *stellerle* karşılaşırız fakat bu dönemde başa geçen Kleisthenes mezar lüksü yasağını getirmiştir. Bunun neticesinde de, Attika’daki zanaatkarların Batı Anadolu’ya geçtiklerini görürüz⁸¹. Bu dönemde *steller* üzerinde görülen en önemli yenilik ise *stellerde* tanrının cepheden işlenmesidir. Böylece profilden işlenen ölümlere karşın tanrı görünümünün daha etkili olması sağlanmıştır. Ayrıca tapınak mimarisi görünümlü *stellerle* birlikte alınlıkla ve kabartma alanını sınırlayarak alınlığı taşımak için kullanılan *antalar* ile karşılaşmaktayız. Bu durumda alınlık, *stel*in üst bölümünü sınırlamaktan ziyade *stela* bir *naiskos* havası kazandırmıştır⁸². Genel görünümü

⁷⁵ Çelik 2017, 46.

⁷⁶ Şahin 2000, 1.

⁷⁷ Meral 2016, 144-145.

⁷⁸ Boardman 2013, 180.

⁷⁹ Şahin 2000, 1.

⁸⁰ Boardman 2005a, 97; Meral 2016, 145-150.

⁸¹ Meral 2016, 145-150.

⁸² Boardman 2013, 180-184; Meral 2016, 145-150.

mimari bir yapının ön yüzünü anımsatır biçimde alınlıklı olarak betimlenen bu tip *stellere* ‘*naiskos tipli steller*’ denir ve bu *stellere* figürlerin işlendiği ana sahne iki yanında ya iki sütun ya da *anta* duvarlarıyla sınırlandırılırlar⁸³. MÖ 317 yılında ise Phaleronlu Demetrios tarafından getirilen ikinci bir yasak *stel* sanatında durgunluk yaşanmasına neden olur⁸⁴. Bu dönemden (MÖ 317) MÖ 2. yüzyıla (Roma Dönemi) kadar küçük boyutlu *steller* yapılmıştır⁸⁵. MÖ 2. yüzyıla birlikte *stellere* heykel görünümü ile karşılaşmaktayız. MS 2. yüzyıla gelindiğinde ise Anadolu’da *stellere* altın çağ yaşanmaya başlanır. Böylece *stellere* kalite ve sayının artmasının yanı sıra savaş konuları yerini kendini yüceltmeye yönelik konulara bırakır ve betimlemelerde kahramanlık sembolleri görülür. Yine bu dönemlerde aslan ve kartal gibi hayvanların betimlerinin arttığını ve bu artışın sebebinin sadece Kybele ve Zeus’la bağlantılı olmayıp ölünün kendisi ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Böylece kendilerini yüceltme eğiliminin ağırlık kazandığını anlamaktayız⁸⁶.

3.2. *Stel* Tipleri

3.2.1. Mimari Açıdan

Mimari açıdan ele alındığında alınlıklı ve alınlıksız *stellere* (tezimizin konusunu oluşturan *steller* de bu iki gruba girmektedir) hemen her bölgede karşılaşmakla birlikte bölgesel özellikler ile karşımıza kemerli, kapı tipli, *bomos* tarzı, vb. *stel* tipleri de çıkmaktadır.

3.2.1.1. Alınlıklı *Steller*

Stellerin üst kısmını oluşturan üçgen şeklindeki alınlık, kesin bir kural olmamakla birlikte ya *arşitravın* üzerine ya da direkt olarak kenarlardaki *plasterlerin* veya bezeme çerçevesinin üzerine oturtulmuştur. Alınlıklı *stellerin* kullanımına Arkaik Dönem’de rastlansa da Klasik Dönem *stellerinde* alınlık kullanımı çok tercih edilmemiş ve bu dönemde üst yapıdaki bezemeler kimi zaman süsleyici kimi zaman da tamamlayıcı motif olarak kullanılmıştır. Gerek Arkaik Dönem, gerekse Klasik Dönem’de genellikle *stellerin* üst

⁸³ Bağdatlı Çam 2012, 167.

⁸⁴ Smith 2013, 192; Meral 2016, 145-150.

⁸⁵ Smith 2013, 192.

⁸⁶ Meral 2016, 145-150.

kısımları düz çerçeve şeklinde olup figürlerin başları bu çerçeveye değer biçimde işlenmiştir⁸⁷.

Özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren Anadolu'da yaygın olarak kullanılmaya başlanan alınlıklı *steller* genellikle; üçgen alınlık, tepe ve köşe *akroter*, *tympanon* (rozet ya da kalkan bezemeli), *arşitrav*, *anta* ve yan kenarları sütunlu tarzda yapılmışlardır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise *naiskos* cephesi önemini yitirmeye başlamış ve tapınak görünümü özelliğini yavaş yavaş yitirmeye başlayan *steller* daha basit işlemle birlikte⁸⁸ çeşitli bölgelerde farklı bezemelere ve biçimsel özelliklere sahip oldukları görülmektedir⁸⁹.

Çalışmamız kapsamındaki 12 *stelden* yalnızca **K.4**, **K.5**, **K.6** ve **K.7** numaralı 4'ü alınlıklıdır.

3.2.1.2. Alınlıksız *Steller*

Steller genel olarak; çerçeveli, *dor* başlıklı yan *plasterli*, *arşitravlı* ya da direk bezeme alanına geçer şekilde olması özellikleri ile *naiskos* tipini az da olsa yansıtmaktadır. Gerek Arkaik Dönem, gerekse Klasik Dönem'de figürlerin betimlendiği sahneyi keskin bir şekilde sınırlayan yan *plasterler* her ne kadar Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemleri'nde de devam ediyor olsa da Hellenistik Dönem sonlarına doğru önceki kadar vurgulanmadığı, çerçeve derinliğinin azalmaya başladığı, daha sonraları ise tamamen kaybolduğu görülmektedir⁹⁰.

Çalışmamız kapsamındaki on iki *stelden* yalnızca **K.1**, **K.2**, **K.3**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12** numaralı sekizi alınlıksızdır.

3.2.2. Sahne Tipleri Açısından

İçerik açısından ele alındığında mezar *stellerinin* (tezimizin konusunu oluşturan *steller* de bu gruba girmektedir) yanı sıra adak, yasa, onurlandırma, kefaret, lanetleme, vb. *stel* tipleri de karşımıza çıkmaktadır.

⁸⁷ Boardman 2005b, 183-186; Çelik 2017, 46-47.

⁸⁸ Fıratlı 1965, 271; Saraçoğlu 1997, 19-22.

⁸⁹ Çelik 2017, 46-47.

⁹⁰ Saraçoğlu 1997, 26.

Onurlandırma *stelleri* yapıyı, yasa *stelleri forum* veya kamusal yapıyı, adak *stelleri* kutsal alanı, mezar *stelleri* ise ölenin gömülü olduğu yeri işaret etmelerinden dolayı ayrı bir öneme sahiptirler⁹¹.

3.2.2.1. Mezar *Stelleri*

Ölü kültürünün vazgeçilmez öğelerinden biri olan mezar *stellerinin* ilk örneklerine Miken Dönemi'nde rastlanır. MÖ 7. yüzyılın sonlarında ise üzerinde erkek figürü işli Paros Steli'nde olduğu gibi basit kabartma figürler karşımıza çıkar mezar *stellerinde*⁹². Ölen kişinin anısı için, genellikle taştan yapılan, mezarın yönünü ve mezarda yatan kişiyi tanımlayan, farklı tip ve bezemelere sahip bir öğe olan mezar *stellerinin* erken dönem yazıtlarında sadece ölünün adı yazılırken; daha sonra, ölünün baba adıyla anıldığı, bağlı olduğu *demos* bilgisinin yanı sıra mezar *stelini* yaptırtan kurum (Meclis) adının da belirtildiği görülür⁹³.

Genellikle, ölüyü tanıtan figür, motif veya ölen kişinin portresinden oluşmasının dışında bazılarının orta kısmında veya altta yazıtları yer alan mezar *stellerinin* yardımı ile en eski halkları, onların kültürel, sosyal ve ekonomik yaşamlarını öğrenme olanağı bulduğumuz için mezar *stellerine* acıklı bir olay gibi değil, yaşamış eski kültür ve uygarlıkların günümüze ulaşabilen belgeleri olarak bakmalıyız⁹⁴. Ayrıca mezar *stelleri*, ölen kişinin veya akrabalarının sosyo-ekonomik durumları ile de yakından ilişkilidir⁹⁵.

Ölümün kesinliği ve insanın ölümü kabullenişini, *stellerin* üzerindeki bezemelerin vurgulanışından da anlamaktayız. Figürler nasıl tasvir edilmiş olurlarsa olsunlar *stel*in hatları bir anlamda kapı veya duvar vazifesi görmektedir. Bu da yaşam-ölüm dengesini yani tek taraflı kapıyı ifade etmektedir⁹⁶.

⁹¹ Çelik 2017, 46.

⁹² Şahin 2000, 1; Meral 2016, 145.

⁹³ Çelik 2017, 46.

⁹⁴ Meral 2016, 144-145.

⁹⁵ Malay 1987, 20.

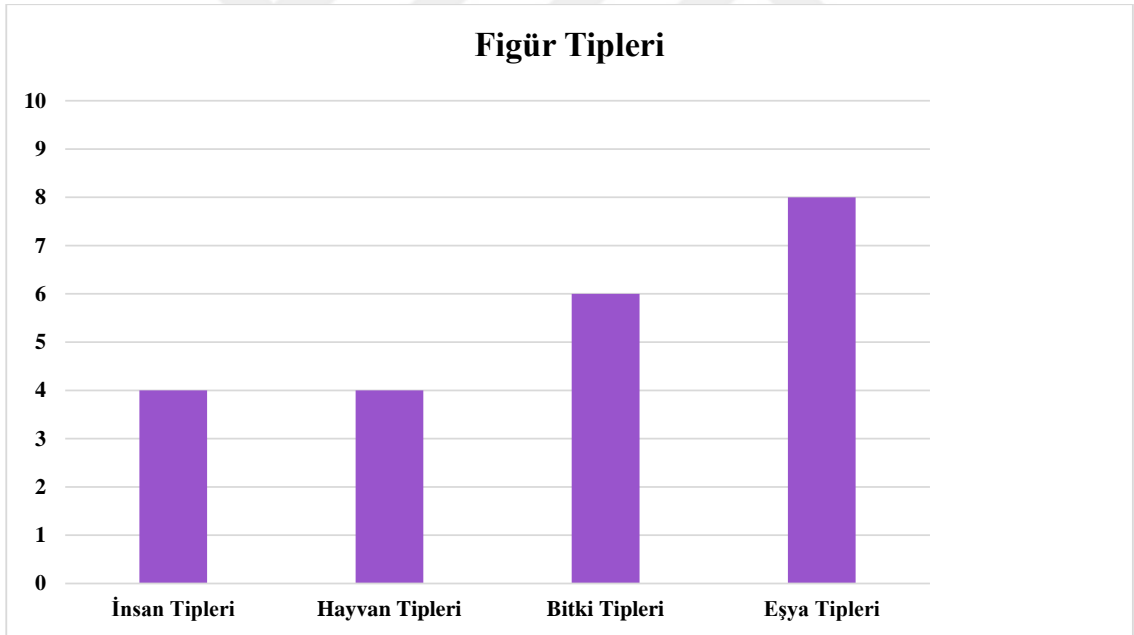
⁹⁶ Bingöl 2012, 6.

4. BÖLÜM

4. FİGÜR TIPLERİ VE İKONOĞRAFI

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *stellerinde* **İnsan Figür Tipleri**, beş kadın, dokuz erkek, bir erkek çocuk ile birlikte bir kız ve iki erkek hizmetçi olmak üzere farklı tiplerden oluşmaktadır. Erkek tipleri altı süvari, iki *kline* üzerinde uzanan ve bir Dioskurides Tipi'nde olmak üzere figür tipleri içerisinde toplam dokuz örnekle temsil edilir. Kadınlar, ikisi oturan ve üçü ayakta olmak üzere figür tipleri içerisinde beş örnekten oluşur. Çocuk tipleri içerisinde sadece tek bir örnekle temsil edilen erkek çocuk ayakta işlenmiştir. Hizmetçi tipleri ise bir kız ve iki erkek olmak üzere toplam üç örnekten oluşmaktadır.

Bitki ve Meyveler Grubu, iki hurma, türü belirli olmayan birer ağaç, nar, üzüm ve zeytinden; **Hayvan Tipleri**, altı at, iki yılan, birer köpek ve kuştan; **Eşyalar**, üçayaklık, ikişer kâse, *pyksis*, tabure, birer *kalathos*, *kline*, *krater* ve sehpadan oluşmaktadır.

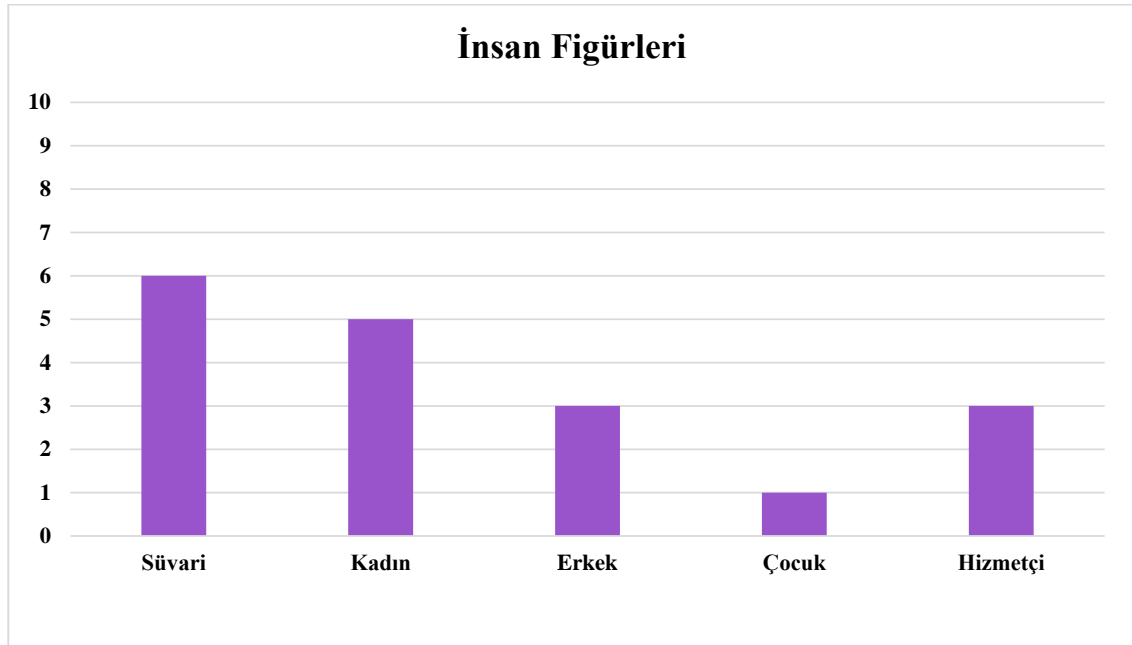

Grafik 4.1. Figür Tipleri

4.1. İnsan Figür Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *stellerinde* erkek, kadın, hizmetçi ve çocuk olmak üzere dört figür tipi tespit edilmiştir. Bunlardan **K.1**'de biri oturan diğeri ayakta olmak üzere iki kadın, **K.2**'de ayakta bir kadın, **K.3**'de ayakta bir genç kız, **K.4**'de ayakta bir erkek, **K.5**'de biri erkek çocuk biri erkek hizmetçi olmak üzere iki erkek, **K.6**'da oturan

bir kadın, uzanır vaziyette iki erkek, biri erkek biri kız olmak üzere iki hizmetçi, **K.7, K.8, K.9, K.10, K.11** ve **K.12**'de altı süvari görülmektedir.

Grafik 4.2. İnsan Figürleri

4.1.1. Erkek Figür Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.7, K.8, K.9, K.10, K.11** ve **K.12 (Levha XXI–XXVI, Resim 61–71, Çizim 7–12)** no.lu mezar *stellerinde* süvari figürleri, **K.4** ve **K.6 (2) (Levha XVIII ve XX, Resim 55–56 ve 59–60, Çizim 4 ve 6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, kiminde oturan, kiminde ayakta, kiminde de *kline* üzerine uzanmış genç ve yaşlı erkekler yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde erkeklere ait mezar *stellerinde* sosyal statünün yüksekliğini gösteren, bazen kişiyi *heroize* eden bazen de yaşadığı dönemdeki mesleğini ifade etmek amacıyla kullanılan erkek figürlerinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde gerek giysi sarılışının farklılığından, gerek gövdeye verilen şekilden/yönelimden, gerekse kol ve bacak hareketlerinden kaynaklı farklı erkek figürleri ile karşılaşmaktayız *steller* üzerinde⁹⁷. Genellikle *tunika* ve *himation* (manto) giyimi ile tasvir edilen erkekler defter-kitap, kalem, silah, vb. gibi erkelere ait eşyalarla da betimlenmişlerdir⁹⁸.

⁹⁷ Sonkaya 2018, 46-47 ve 93.

⁹⁸ Çimen 2011, 85-86.

4.1.1.1. Süvari tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.7, K.8, K.9, K.10, K.11** ve **K.12 (Levha XXI–XXVI, Resim 61–71, Çizim 7–12)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, süvari figürleri yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde erkeklere ait mezar *stellerinde* sosyal statünün yüksekliğini gösteren, bazen kişiyi *heroize* eden bazen de yaşarkenki mesleğini ifade etmek amacıyla kullanılan süvari figürlerinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Trakya ve Anadolu'da oldukça sık karşılaştığımız atlı süvari (kahraman) bezemelerinin kökeninin MÖ 5. yüzyıl Trak süvarilerine dayandığı düşünülmektedir⁹⁹. Klasik Dönem'de yılan, at, köpek ve kılıç, mızrak, miğfer, vb. gibi süvarilere ait eşyalarla betimlenerek *herosluklarına* vurgu yapılan¹⁰⁰ süvari figürlerinin *steller* üzerinde kullanımındaki artışı ise Hellenistik Dönem'le birlikte görmekteyiz. Bu tarz süvari figürlerinin bulunduğu *stellerin* üzerinde süvari ve atının dışında genellikle atın hemen önünde kare bir *altar*, *altarın* hemen arkasında bir ağaç, ağacın gövdesine dolanan bir yılan görülmektedir. Bu kompozisyonlara bazen süvarinin elinde bir kâse, bazen de süvarinin elinde yılanı beslediği yiyecek eklenir. Kâse süvarinin *altara* yapacağı libasyonu temsil ederken, yiyecek ve dolayısıyla yılan *khthonik* dünyayı süvarinin öte dünya yolculuğunu, ağaç ise Hayat Ağacı'nı temsil etmesinden dolayı yeniden doğuşu temsil etmektedir¹⁰¹.

Roma İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise *steller* üzerindeki figürlerin sayısında ciddi bir artış görülür. Dolayısıyla Yunanistan'da bulunan mezar *stellerinin* ¼'i kadarında süvari betimlemeleri ile karşılaşırız. Hellenistik Dönem'de daha nitelikli bir betimleme söz konusuysen belki de sayının çoğalmasının da etkisiyle Roma İmparatorluk Dönemi'nde (MS 2. yüzyıl ve sonrası) aynı nitelikli çalışmayla karşılaşmadığımızı da belirtmekte yarar vardır¹⁰². Kompozisyonlardaki bu bozulma figürlerin boyutlarına (daha küçük), kıvrımların bozulmasına, ayrıntıların azalmasına da neden olmuştur. Ayrıca Hellenistik Dönem'le başlayan ve Roma İmparatorluk Dönemi ile devam eden *steller* üzerinde süvari figürlerinin görülmesinden doğan artış neticesinde Klasik Dönem'in tersine sıradan insanlarda bu *herolaştırmada* görülmeye başlamıştır¹⁰³.

⁹⁹ Ürkmez 2012, 153.

¹⁰⁰ Aydaş 2007, 42.

¹⁰¹ Ürkmez 2012, 153-155; Smith 2013, 194.

¹⁰² Çimen 2011, 76 ve 83-84; Smith 2013, 194.

¹⁰³ Aydaş 2007, 42-44.

4.1.1.2. Dioskurides tipi

Çalışma kapsamında ele alınan **K.4 (Levha XVIII, Resim 55–56, Çizim 4)** no.lu mezar *stelinde*, ayakta ve cepheden işlenmiş Dioskurides Tipi'nde bir erkek figür yer almaktadır. Klasik Dönem'den itibaren ve genelde erkek figürlerinde görülmesine rağmen kadınlar ve gençlerde de görülen bir tip olma özelliğine sahip olan bu tipin Deloslu Dioskurides ile özdeşleştirilmesinin yanı sıra en çok kullanıldığı dönem de Hellenistik Dönem (MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı) olmakla birlikte Roma İmparatorluk Dönemi'nde de kullanımı artarak devam etmiştir¹⁰⁴. Pfuhl ve Möbius tipin “Normal Tipteki Erkek” olduğunu söylerken, Bieber, Roma İmparatorluk Dönemi örneklerinde mantonun vücudu sıkı bir şekilde sarmasından dolayı tipe “Palliat¹⁰⁵ Tipi” demiştir¹⁰⁶.

Dioskurides Tipi, genellikle sol bacağın yana doğru açıldığı, sağ omuz arkasından gelen *himation* demetinin göğüs üzerindeki sağ kola sıkıca sarıldıktan sonra sol omuzdan arkaya döküldüğü ve buradan açılarak gelen ucun dirsekten hafifçe bükülmüş olan sol kola sarılıp bileğe dolanan kumaş tomarının sol bacak üzerinde elle sıkıca tutulduktan sonra aşağıya, dize kadar döküldüğü tip olan ve Tip I olarak isimlendirilen, Batı Anadolu'da en yaygın tip olarak bilinen Dioskurides I Tipi'ndeki erkekler ile Lydia Bölgesi mezar *stelleri* uygulanmasında yaşlı, genç veya delikanlı ayrımı yapılmadan karşılaşılrken¹⁰⁷ Tip II olarak isimlendirilen ve Pfuhl ve Möbius'un “Normal Tipteki Erkeğin Değişik Şekli”, Yaylalı'nın “B Tipi” olarak tanımladığı iki tipin karışımı olan ve Lydia'da örneği bulunmayan Dioskurides II tipinde göğüs üzerindeki sağ kol Dioskurides I Tipi'nde olduğu gibi sağ omuzdan gelen *himationa* sarılı olmasına rağmen sol omuzdan gelen *himation* demeti, yandan kayıp düşmemesi için sağ el ile göğüs üzerinde tutulmakta ve dolayısıyla buradan aşağıya sarmaktadır. Sol kol ise yana bırakılmış olup sol el serbest, yumruk şeklinde kapalı veya bir nesne tutar halde görülür¹⁰⁸. Tip I ve Tip II bu özellikleriyle birbirinden ayrılıyor olsa da genel olarak en belirgin özelliği *khiton* üzerine giyilen *himationun* kolları da içine alarak vücudu sarıyor olmasıdır. Bu tipteki erkekler genellikle cepheden verilir ve sağ kol dirsekten bükülerek göğüs üzerine, sol kol ise hafif bükülerek sol bacak üzerine uzatılmış şekildedir¹⁰⁹. Vücudu tamamen örten *himationun* sağ omuzdan gelen kısmı demet halinde sağ kola sarılıp sol omuzdan aşağı dökülürken, demetli kenar kısım ise sağ kola gerdirilir.

¹⁰⁴ Saraçoğlu 1997, 33; Çimen 2011, 82-83; Yıldırım 2016, 13.

¹⁰⁵ Latince *pallium*= Yunanca *himation* (manto)

¹⁰⁶ Saraçoğlu 1997, 33; Çimen 2011, 82-83.

¹⁰⁷ Şahin 2000, 71-73 dn. 496; Smith 2013, 39, Res. 38; Sonkaya 2019, 94-96; Bülbül 2019, 60.

¹⁰⁸ Sonkaya 2019, 97.

¹⁰⁹ Şahin 2000, 71.

Böylece meydana gelen kıvrımlar sayesinde elbise daha zengin bir duruş sergiler¹¹⁰. Sol omuzdan aşağı dökülen *himation*un ucu ise sarkan kola ve bileğe sarıldıktan sonra bazen sol elle tutulurken bazen de serbest bırakılmıştır. Sağ elin *himation*un altından çıkması ise bize figürün *khiton* giydiğini kanıtlamaktadır¹¹¹. Kıyafetin dışında sağ bacak dizden hafifçe bükülerek yana açılırken aynı zamanda da geriye atılmış şekilde, sol bacak ise vücudun ağırlığını taşıyarak betimlenmişlerdir. Ayrıca *himation*un giyiliş şekli figürün sosyal statüsü ile de ilgili olup kişinin aristokratlığını dile getirmektedir¹¹².

4.1.1.3. *Kline* Üzerinde Uzanan Erkek Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K. 6 (Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında ölü yemeği sahnesinde iki erkek figür *kline* üzerinde uzanmaktadır. Antik dönemde hemen her yerde karşımıza çıkan bu tarz mezar *steller*inin ilk örneklerine Anadolu ve Ege Adaları'nda rastlanmasının yanı sıra ölü yemeği bezemesinin kökeninin Doğu olduğu da düşünülmektedir¹¹³. Bilindiği üzere Doğu'da yemeğin uzanarak yenilmesi tarzında bir adet söz konusuydu¹¹⁴ ayrıca bu tarz da yemek yeme sahneleri Pers İmparatorluk Dönemi'nde ziyafet sahnelerinin sahnelendiği ikonografinin de bir parçasıydı¹¹⁵. Doğu'nun bu yemek yeme âdeti ile Batı'nın kişinin öldüğünde kendini tanrılara özdeş hareketlerle bir araya getirerek *heroize* edilme isteğiyle birleşmesi sonucunda ortaya ölü yemeği sahnesinin kompozisyonu çıkmıştır¹¹⁶.

Erken Arkaik Dönem'den itibaren mezar *stelleri* üzerinde görülmeye başlanan, Klasik Dönem'den itibaren sayıca çoğalan ve ölü yemeği olarak adlandırılan sahnede genel olarak merkezde ölen erkeğin *kline* üzerinde uzandığı bezeme esastır. Bu ana bezemeye yardımcı olan bezemeler ise erkeğin sağında veya solunda ve ayrı bir mobilyada oturan kadın, erkeğin yanında bazen ikinci bir erkek, aile üyesinin küçük bireyleri yani çocuklar ve hizmetçiler ile önde yemek masasıdır¹¹⁷. Erkeğin yanında ikinci bir erkeğin bulunması ise ölünün kim olduğunu anlamamız konusunu zorlaştırmaktadır. Bu durumda eğer varsa *stel*in yazıtından faydalanmak zorunda kalırız. Ama *stel*in üzerinde kişi sayısının artması

¹¹⁰ Saraçoğlu 1997, 22; Atalay 2012, 29-30.

¹¹¹ Şahin 2000, 71; Atalay 2012, 29-30.

¹¹² Çimen 2011, 82-83; Bağdatlı Çam 2012, 170.

¹¹³ Fıratlı 1965, 282.

¹¹⁴ Canlı 2015, 19.

¹¹⁵ Çekilmez 2011, 108-126.

¹¹⁶ Canlı 2015, 19.

¹¹⁷ Fıratlı 1965, 279; Bülbül 2019, 49.

kompozisyonun zenginleşmesi açısından oldukça da önemlidir¹¹⁸. Aslında bu sahne zenginlik ve refah göstergesi olan *symposium* sahnesi ile oldukça benzeş olup bu sahnenin taklidi niteliğindedir. Sadece burada amaç ölen kişiyi *heroize* etmektir. Hellenistik Dönem'e (MÖ 2. yüzyıl) gelindiğinde ise oldukça yaygın görülen ve artık *symposium* sahnesinin taklidi olmaktan çıkarak belli kurallar çerçevesinde işlenen bir konu haline gelmiştir¹¹⁹. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise sahne yeniden yorumlanmış ve bazı yenilikler getirilerek kullanılmıştır¹²⁰.

Ölü yemeği sahneli mezar *stellerinde* yer alan ve *kline* üzerine uzanmış şekilde betimlenen erkek figürün üzerinde bulunan ve genellikle kısa kollu *khiton* üzerine giyilmiş olan *himation*, ya vücudunun bütünü, ya sağ üst yarısı ve sağ kolunu veya belden aşağısını örter¹²¹. Erkeğin sol kolu genellikle yastığa dayanmış olup sağ bacağı dizden hafifçe yukarı bükülerek üzerine yatılan sol bacak ise yine dizden büküldükten sonra sağ ayağın arkasına doğru uzanır şekildedir. Sol ellerinde bir içki kâsesi (çoğunlukla *skyphos*) tutarken yukarı kaldırdıkları sağ ellerinde ise yine bir kâse tutmaktadırlar¹²².

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stellerinde* kullanılan süvari figürlerinin özellikle ölen genç erkeklerin kahraman/*heros* olarak algılanması neticesinde uygulandığı sonucuna, genç/yaşlı erkek figürlerinin kiminde karşımıza çıkan basit yalınlık bizi yaşsız bir ölümsüzlükle karşı karşıya bırakırken, kiminde de *kline* sahnelerinde olduğu gibi ölen erkeğin/erkeklerin *heroon* olarak algılanması neticesinde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.1.2. Kadın Figür Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1 (2), K.2, K.3 ve K.6 (Levha XV–XVII ve XX, Resim 49–54 ve 59–60, Çizim 1–3 ve 6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, kiminde oturan, kiminde ayakta, genç ve yaşlı kadınlar yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kadınlara ait mezar *stellerinde* gerek toplum gerekse aile içerisinde olması istenilen şekilde betimlenen ve ailenin onuru ile toplumun ahlakını temsil etmek amacıyla kullanılan kadın figürlerinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

¹¹⁸ Saraçoğlu 1997, 59.

¹¹⁹ Bülbül 2019, 50.

¹²⁰ Saraçoğlu 1997, 56.

¹²¹ Çekilmez 2008, 73; Yıldırım 2014, 29.

¹²² Yıldırım 2014, 29.

Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde ona biçilen sosyo-kültürel yapıya uygun olarak gerek *klineli* ölü yemeği gerekse el sıkışmalı sahneli *stellerin* dışında bazen tek başına bazen de hizmetçisi ile görülmektedir *steller* üzerinde¹²³. Genellikle *himation* ve *khiton* giyimi ile tasvir edilen kadınlar¹²⁴ *pyksis* gibi süs eşyaları, ağırşak ve *kalathos* gibi yün malzemeleri, haşhaş, nar gibi bereket sembolü bitkiler, vb. gibi kadınlara ait eşyalarla da betimlenmişlerdir¹²⁵.

4.1.2.1. Oturan kadın tipi

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1 ve K.6 (Levha XV ve XX, Resim 49–50 ve 59–60, Çizim 1 ve 6)** no.lu mezar *stellerinde*, tabure üzerinde oturur vaziyette ve birinde profilden diğesinde $\frac{3}{4}$ cepheden işlenmiş Oturan Kadın Tipi'nde birer kadın figür yer almaktadır. Pfuhl ve Möbius, tipin ön örneklerinin MÖ 4. yüzyıl mezar *stelleri* olduğunu söylerken, A. Yaylalı bu görüşe karşı çıkarak tipin, kendi dönemlerinin stil anlayışına göre farklılıklar göstermiş olacağını söylemiştir¹²⁶. Klasik Dönem'den itibaren oldukça çok görülmeye başlayan ve çok fazla değişiklik olmadan devam eden oturan kadın figürlerinde, *khiton* üzerine *himation* giyimli, profilden ve oturur vaziyette verilen kadın betimlemeleri ince işçilikli bir tabure (*diphros*) üzerinde oturur vaziyettedirler. Üst düzey aristokrat ailelerin kadınları ise bazen koltukta (*thronos*) oturur vaziyettedirler¹²⁷.

Genellikle ölü yemeği sahneli *stellerde* karşımıza çıkan bu tipte kadınlar Doğu'dan aktarılan bir hareketi yani el sıkışma-tokalaşma (*dexiosis*) hareketini yapmaktadırlar. Doğu'da bu hareketin en tanınan örneği, Artagnes-Herakles tokalaşması olup, ticari, siyasi ve kültürel anlamlar taşımalarının yanı sıra kralın tanrısal seviyesinin Olympialılarla aynı olduğunu da simgelemesi açısından da oldukça önemlidir. Anne, baba, çocuk veya kardeş ile de gerçekleştirilen bu hareket, karı koca arasındaysa eğer onların gerek yaşamda gerekse öte dünyada birbirlerine olan bağlılıklarını temsil etmektedir. Bu sahnelerde erkek genellikle *klinede* otururken kadın veya ona veda eden kişi taburede oturur ve tokalaşmak içinse çoğunlukla sağ ellerinin kullanır şekilde betimlenirler¹²⁸.

¹²³ Canlı 2015, 74; Sonkaya 2019, 80.

¹²⁴ Çimen 2011, 85.

¹²⁵ Çimen 2011, 85-86; Canlı 2015, 74.

¹²⁶ Aydaş 2007, 23-24; Atalay 2012, 60.

¹²⁷ Saraçoğlu 1997, 47; Aydaş 2007, 23-24; Atalay 2012, 59.

¹²⁸ Aydaş 2007, 22; Atalay 2012, 77-78; Smith 2013, 231-232; Sağlan-Bağdatlı Çam 2017, 121-122.

4.1.2.2. Büyük Herculaneumlu kadın tipi

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1, K.2 ve K.3 (Levha XV–XVII, Resim 49–54, Çizim 1–3)** no.lu mezar *steller*inde, birinde ayakta ve $\frac{3}{4}$ cepheden diğer ikisinde ayakta ve cepheden işlenmiş Büyük Herculaneumlu Kadın Tipi'nde birer kadın figür yer almaktadır. Cremer tipe Menderes Magnesiası'nda bulunan, baştan inen *himation*un ucu çene altındayken *himationa* sarılmış sol kol *himationu* karın üzerine çekmekte ve yine *himation*un ucu bileğe sarılarak dökülen ayrıca sol bacak hareketliken sol kol karın üzerinde ve sağ kolun dirseği de karın üzerindeki sol kola dayalı şekilde olan Saufeia'dan yola çıkarak "Saufeia¹²⁹" derken, Şahin¹³⁰ kol hareketinden dolayı tipe "Fausta" demiştir. Fausta, Nikaia kökenli bir *stelden* isimlendirilmiş olup MÖ 3. yüzyıla ait Kyzikos Steli'nde yer alan ve cepheden işlenen kadın figürü en erken örneklerden biridir¹³¹.

Lydia'da MÖ geç 4. yüzyıldan itibaren görülen Küçük Herculaneumlu Kız Tipi¹³² başını örterek gelen *himation*, sağ kolu sararak sol omuz üzerinden arkaya giderken dışarıda kalan sağ el ise *himation*un oluşturduğu demeti tutmaktadır. Sol arkadan gelen *himation* ise kucak üzerindeki sol kolu sarmaktadır¹³³. Bazı örneklerde ise sağ ve sol ellerin hareketi yer değiştirmiş olarak görülür¹³⁴. Bu nedenle bu tip için kol hareketlerinden ziyade bir kolun *himationa* sarılı olarak göğüs üzerinde diğer kolunda önde ve aşağıda durması önemlidir¹³⁵. Roma İmparatorluk Dönemi boyunca oldukça sevilerek kullanılan bu tipin kopyalarının bazılarının ellerinde başak veya haşhaş taşıyor olmaları ise tipin Demeter olarak yorumlanmasına neden olmakla birlikte olasılıkla rahibe veya toplumda önemli bir statüye sahip kadınlardır¹³⁶.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *steller*inde kullanılan genç/yaşlı kadın figürlerinin kiminde karşımıza çıkan Lydia kadınının biraz Doğulu biraz Batılı olmasından kaynaklı olarak iş hayatında özellikle kozmetik üretiminde ve süs eşyalarının yapımında aktif olması nedeniyle diğer toplumlardaki kadınlardan farklı olduğunu bize gösteren sahneler varken, kiminde de karşımıza çıkan ve yine özellikle Lydia kadınına has görüntü¹³⁷

¹²⁹ Işık 1988, 42.

¹³⁰ Şahin 2000, 66.

¹³¹ Sonkaya 2019, 91-92.

¹³² Smith 2013, 77, Res 89.

¹³³ Sonkaya 2019, 91-92.

¹³⁴ Saraçoğlu 1997, 53.

¹³⁵ Sonkaya 2019, 91-92.

¹³⁶ Işık 1988, 40.

¹³⁷ Işık 2017, 33-34; Şahingöz 2018, 61-62.

sergileyen ve bize ölen kadının/kadınların güçlü bir ifade içerisinde algılanması neticesinde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.1.3. Hizmetçi Figür Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.5** ve **K.6 (2) (Levha XIX–XX, Resim 57–60, Çizim 5–6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, ayakta ve diğer figürlere göre daha küçük olarak betimlenen kadın/erkek hizmetçiler yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kadınların yanında kadın, erkeklerin yanında erkek olarak verilen hizmetçi figürlerinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

En güzel örneklerine Attika ve Anadolu'da rastlanan ve ana figürlerin yanında yardımcı figür olarak verilen hizmetçi figürleri, tipleri, giysileri ve kendilerine özgü duruşları ile yer almaktadırlar¹³⁸. Özellikle ölü yemeği sahnesinde karşılaştığımız ve efendilerinin yaşamının ayrılmaz parçaları oldukları için mezar *stelleri* üzerinde çocuklardan çok daha fazla işlenen hizmetçiler, sahnede betimlenen kişi sayısına göre de değişiklik gösterirler. Yani ölü yemeğinde bir kadın varsa bir kız hizmetçi, iki kadın varsa iki kız hizmetçiyle karşılaşıyoruz¹³⁹. Her ne kadar diğer figürlere göre özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren daha küçük işlenmiş olsalar da çocuk figürleri ile karıştırılmaması amacıyla daha sade bir giysi tipi¹⁴⁰ ile verilen hizmetçiler aynı zamanda farklı duruş pozisyonlarıyla da çocuklardan ayırt edilmeye çalışılmışlardır. Çocuk figürleriyle ayrılan bir başka özellikleri ise, çocuklar ebeveynlerine daha yakın hatta dokunarak betimlenirken, hizmetçiler onlara dokunmadan ve hizmet ederken ya da bir yere dayanmış dinlenirken betimlenmişlerdir¹⁴¹. Hizmetkârların duruşlarına baktığımızda ise, bazen cepheden, çoğunlukla tam profilden, bazen $\frac{3}{4}$ profilden verildiğini görürüz. Bazen ayakları iki yana açık şekilde ve vücut ağırlığı bir bacağa verilmişken bazen hareketli olan bacak hareketsiz bacağın üzerine veya arkasına atılarak çapraz görünüm verilmiştir¹⁴².

Kız hizmetçiler oturur şekilde betimlenen kadın figürlerinin bazen arkasında bazen yanında betimlenmişlerdir. Erken örneklerinde ellerinde kadın figüre ait eşyalar (*kalathos*, ayna, vb.) taşırken, Roma İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde tepsi içerisinde yiyecek

¹³⁸ Atalay 1990, 284-292.

¹³⁹ Şahin 2000, 81; Yıldırım 2016, 25.

¹⁴⁰ Atalay 2012, 90-91; Sonkaya 2019, 105.

¹⁴¹ Şahin 2000, 77-79; Yıldırım 2014, 30-31; Atalay 2012, 90-91.

¹⁴² Yıldırım 2014, 30-31; Atalay 2012, 90-91.

veya sadece yiyecek taşırken betimlenirler¹⁴³. Kız hizmetçiler genellikle kısa kollu veya kolsuz *khiton* giyerler. Üzerlerinde *himation* olmadığı içinde mantoyu tutmayan ellerinde bir şey taşımadıkları betimlemelerde el Pudicitia Tipi'nde olduğu gibi çenenin yanındadır¹⁴⁴.

Erkek hizmetçiler ise her ne kadar görevleri sakilerle aynı olmuş olsa da betimleriyle farklılık gösterirler. Erken örneklerinde kollarından biri Pudicitia Tipi'nde olduğu gibi çenenin altında diğeri karın üzerinde betimlenirken, Roma İmparatorluk Dönemi'ne geldiğinde yemek masasının yanında ve servise hazır şekilde betimlenirler¹⁴⁵. Bunun yanı sıra kimi *steller*de çerçeveye dayanmış dinlenen şekilde verilmeleri ise onların özel bir hayatları olduğuna yapılan bir vurgudur¹⁴⁶. Erkek hizmetçiler genellikle kısa kollu ve boyu da kısa olan *khiton* giyerler¹⁴⁷.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *steller*inde kullanılan hizmetçi figürlerinin kiminde diğeri figürlere hatta çocuklara oranla daha küçük verilmesine karşın kiminde çizgisel/şematik hatlarla verilmesi, kiminde de diğeri figürlerin arasına sıkıştırılarak verilmesine rağmen günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olmalarının algılanması neticesinde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.1.4. Çocuk Figür Tipleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.5 (Levha XIX, Resim 57–58, Çizim 5)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta betimlenen çocuk figürü yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan çocuk figürlerinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

En güzel örneklerine Attika ve Anadolu'da rastlanan ve ana figürlerin yanında yardımcı figür olarak verilen çocuk figürleri, tipleri, giysileri ve kendilerine özgü duruşları ile yer almaktadırlar. Köpek, kaz ve horoz gibi küçük evcil hayvanlarla veya üzüm gibi meyvelerle betimlenen çocukların yanında en çok görülen hayvan ise çocukların öldükten sonra cennet kuşu olacağı inancından dolayı kuşur¹⁴⁸. Kuşun dışında köpeklerde önemli bir yer tutmaktadır. Gerek koruyucu özelliği gerekse çocuğun oyun arkadaşı olması nedeniyle genellikle çocuğa doğru sıçrar veya yönelir tarzda betimlenen köpekler, Hellenistik

¹⁴³ Şahin 2000, 82; Yıldırım 2016, 26; Atalay 2012, 90-91.

¹⁴⁴ Atalay 1990, 291.

¹⁴⁵ Şahin 2000, 82-83 ve 85; Yıldırım 2016, 27-28.

¹⁴⁶ Sonkaya 2019, 105.

¹⁴⁷ Şahin 2000, 82.

¹⁴⁸ Atalay 1990, 285-286; Yıldırım 2016, 24-25; Sonkaya 2019, 105.

Dönem'e kadar av köpeği olarak işlenmişlerdir. Böylece öte dünyada da çocuk oyun arkadaşından ve oyunundan ayrılmamış olacaktır¹⁴⁹. Hizmetçi figürleri ile karıştırılmamaları amacıyla hizmetçi figürleri özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren daha küçük işlenmiş ve daha sade bir giysi tipi¹⁵⁰ ile tasvir edilmişlerdir. Bunun yanı sıra en önemli ayırt edici özellikleri ise oturan kadınla çocuğun arasındaki bağıdır¹⁵¹. Roma İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise çocuklar ebeveynleri ile oldukça yakın (annelerinin kucaklarında, babalarıyla *kline*ye uzanırken) bir ilişki içerisinde görülürler¹⁵².

Kız çocukları, özellikle Helenistik Dönem'den itibaren *himation* ve şal gibi değişik ve iyi giyimleriyle dikkat çekmektedirler. Genellikle ellerindeki eşyayı çoğunlukla meyveyi hemen yanlarında betimlenen hayvan figürüne uzatır şekilde betimlenme şekli kız çocuklarında erkek çocuklarına göre daha sıklıkla görülmektedir¹⁵³. Yine genellikle kız çocuklarının bulunduğu mezar *steller*inde karşımıza çıkan ve çoğu zaman sahibi olan kız çocuğuna doğru sıçrarken betimlenen köpek ise hem iyi bir oyun arkadaşı hem de koruyucu özelliklere sahip olan hayvandır¹⁵⁴. Erkek çocuklar ise, *khiton* ve *khlamys* giysili olabildiği gibi yarı çıplak ya da çıplak tasvir edilebilmektedir. Çocuklar arasında tip olarak bir birlik görülmez. Genelde tipler büyüklerinkinden kopya edilmişlerdir¹⁵⁵.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *steller*inde kullanılan çocuk figürlerinin kiminde gerek giyimleri gerekse duruşları açısından ebeveynleri ile aynı olmaları, kiminde de ebeveynleri ile kurdukları yakın ilişkinin gösterilmesi antik dönemde çocuklara verilen önemin algılanması neticesinde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.2. Hayvan Figürleri

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *steller*inde at, köpek, kuş ve yılan olmak üzere dört figür tespit edilmiştir. Bunlardan **K.2** ve **K.8**'de yılan, **K.3**'de köpek, **K.3**'de kuş (Keklik ?), **K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12**'de altı at görülmektedir.

¹⁴⁹ Atalay 1990, 287.

¹⁵⁰ Atalay 2012, 90-91; Sonkaya 2019, 105.

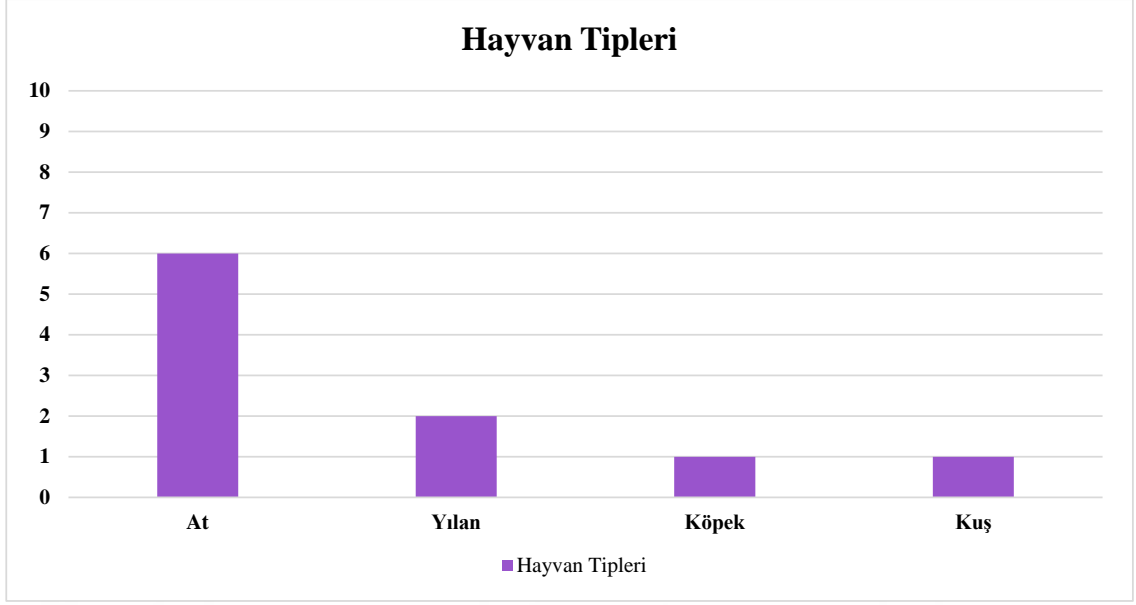
¹⁵¹ Saraçoğlu 1997, 62; Şahin 2000, 81; Atalay 2012, 90-91; Yıldırım 2014, 30-31.

¹⁵² Şahin 2000, 81.

¹⁵³ Atalay 1990, 286-287; Yıldırım 2014, 29.

¹⁵⁴ Atalay 1990, 286; Şahin 2000, 78; Atalay 2012, 89.

¹⁵⁵ Şahin 2000, 81.

Grafik 4.3. Hayvan Tipleri

4.2.1. At Figürleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.7, K.8, K.9, K.10, K.11 ve K.12 (Levha XXI–XXVI, Resim 61–71, Çizim 7–12)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, süvari figürünü taşıyan ve genelde hareket halinde betimlenmiş at yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan atların ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Atın Kökeni: *Equidae* (Atgiller) familyasından *Equus Caballus/E.ferus* (At) cins/türünden olan ve 38 milyon yıl önce yaşayan *Hyracotherium*'un atası olduğu düşünülen at, at ve eşek gibi türlerin ortak atalarının 10.000 yıl önce evcilleştirilmesi sonucu ortaya çıkmış olan bir türdür. Tarım Devrimi dediğimiz MÖ 9500–8500 yıllarında insanoğlunun toprağı ekme-dikme ve olabildiğince fazla ürün alma ile ilgili yoğun bir çabasıyla karşılaşırız. İşte tüm bu hızlı tempo içerisinde yaklaşık MÖ 4000 yıllarında atların evcilleştiğı süreç ile karşılaşırız. İnsanların gerek bitkiler gerekse hayvanlar üzerindeki tüm evcilleştirme çabaları 2000 yıl öncesinde tamamlanmıştır. At ve benzeri yarı vahşi/vahşi hayvanları evcilleştirmek, üstlerinde egemenlik sağlamak çok da kolay bir işlem değildi. Gerektiğinde oldukça zalim olan sosyal bağlarının yıkılması, cinselliklerinin kontrol altına alınması, kafeslere hapsedmek, gem takmak, kamçı, vb. gibi bir sürü yöntem denediler. Oysaki ilk evcilleştirilen ve insanın en yakın dostu olan köpek ve onun gibi yumuşak başlı hayvanlar için hayatın daha kolay olduğunu söyleyebiliriz. Zamanla tüm bu

grupların önüne geçen ise savaş ve yarış atlarıdır. Evcilleştirilme süreçlerinden çok daha öncesine dayanan ve mağaralarda karşımıza çıkan duvar resimlerinin içerisinde diğer hayvanların yanı sıra hareket halindeki atlarda vardır. Bu duvar resimlerinde henüz evcilleşmemiş hayvanların nasıl yakalandıkları ile ilgili sahneler de görülmektedir. Dört bir yandan fırlatılmış olan ok ve mızrakların resmedildiği bu duvar resimlerinde öldürülmüş hayvanlar ve doğal olarak atlarla karşılaşmaktayız. Süreç biraz daha ilerlediğinde MÖ 3. binin ikinci yarısında arabanın bulunması oldukça önemli bir adımdır. Önceleri arabalar oldukça ağır olduğu için öküzlere çektirilirken MÖ 2. binin başlarında hafif arabaların yapımı ile hızlı atlar devreye girmiştir. Bundan sonrasında artık at binek hayvanıdır ve sığır gibi büyük baş hayvanların yanı sıra atlarında çiftçiler tarafından çiftliklerde yetiştirilmesine neden olmuştur. İşte tüm bu hızlı hareketlilik ekonominin hareketlenmesine de neden olur¹⁵⁶. Gerek tarımda gerek savaşlarda gerekse günlük hayatta bir vazgeçilmez haline gelen atların sahibi olmak artık çok önemlidir. Bu bir güç göstergesi olup kişinin toplumdaki önemini belirler. Neredeyse insanoğlu kadar eski bir tarihe dayanan at, güçlü bir yapıya sahip olduğu için betimlemeleri de güçlü kişilerin yanında olmuştur. Savaş veya savaş sonrası sahnelerde karşımıza çıkan at sadece gücü değil zaferi de temsil etmektedir¹⁵⁷. Tüm bu düşünceler atın yetiştirilirken özel bir eğitim almasına neden olmuştur. İnsanın yaya olarak bir günde kat edeceği mesafe at ile 2–3 katına ulaşmakta bu da toplumların hareket gücünün genişlemesine neden olmaktadır. Artık savaşlarda da çok önem kazanmıştı at, yaya birliklerin onu takip etmesi oldukça zordu çünkü. Tabii ki her bölge ve her kültür bu kadar şanslı değildi. Örn.; Mezopotamya'ya MÖ 2000'li yıllarda, Mısır'a MÖ 1700'lü yıllarda, Anadolu'ya ise 1800–1400'lü yıllarda gelmişti at, dolayısıyla da diğer bölgelerde taşıdığı önemi taşııyordu. Bu saydığımız bölgelerde deve, eşek veya sığır kadar önemsenmemesinin nedeni uzun yol taşımacılığında bu hayvanların daha iyi olmasıydı¹⁵⁸. At da tıpkı köpek gibi sadakat ve güveni temsil etmiş, yine fiziksel görüntüsünden dolayı ihtişamı temsil etmiş, bazen hırçın bazen uysal olan yapısından dolayı ise farklı bir etkisi olmuştur.

Çok Tanrılı Dinlerde At: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de sadakat, güç ve güvenin simgesidir at. Mezopotamya'da Enlil'in yarattıkları içinde olmasının dışında uğruna nehirlerde kanallar açılan hayvan, Mısır'da fazla

¹⁵⁶ Campbell 1992, 74 ve 306-307; Baskıcı 1998, 88-90; Diakov-Kovalev 2014, 44 ve 50; Harari 2015, 8-9, 64, 76 ve 79; Beydiz 2016, 37-38; Gezgin 2019, 29.

¹⁵⁷ Köker 2010, 15-16.

¹⁵⁸ Baskıcı 1998, 88-90.

bilinmeyen, Hitit'te at tanrısı Pirwa'nın dışında nasıl at yetiştirileceğine dair kitapçık çıkarılan, Hint-İran'da Hinduların kutsal kitabı Vedalar'daki ritüellerde karşımıza çıkan, Yunan'da Poseidon ve Helios'un arabalarını çeken, Roma'da tıbbi çalışmalarda kobay olarak kullanılan hayvandır at.

Mezopotamya Kültüründe At: Mezopotamya dininde; kimi zaman tanrıların babası, kimi zaman gökyüzü ve yeryüzünün kralı, kimi zaman da tüm ülkelerin kralıdır Tanrı Enlil. Bir sürü vasfı bünyesinde barındıran Enlil doğal olarak tüm ağaç ve ekinleri de yaratan böylece ülkeleri/insanları bolluk ve refaha kavuşturan tanrıdır. O bütün tanrıların üstündedir. Bu nedenle insanları ödüllendirme veya cezalandırma da onun elindedir. Dolayısıyla tohum ve atların büyümesinden, ağaçların meyve vermesine kadar her şey onun elindedir¹⁵⁹. Bilindiği üzere Tanrıça İnanna âşık olduğu canlıları kendine köle haline getirmektedir. İşte bu nedenle Silili adındaki genç ve yabani ata âşık olduktan sonra onu vahşi ortamdaki koparıp evcilleştirmiş hatta koşum bile takmıştır İnanna¹⁶⁰.

Mezopotamya günlük hayatında; Enlil'in yarattıkları içinde olmasına rağmen en eski metinlerde atla karşılaşmayız. Bunun en büyük nedeni olarak ise hayvan yetiştiriciliğinde oldukça gelişmiş bir toplum olan Sümerlerin ata ihtiyaç duymamalarını söyleyebiliriz¹⁶¹. Sümerlerden sonra karşımıza çıkan Babilliler de ise atın ticaret hayatının bir parçası olduğunu ve Mısır'a ihraç edildiğini el-Amarna Mektupları'ndan öğreniyoruz. Yine bu mektuplardan atın savaş arabaları için yetiştirildiği bilgisine de sahibiz¹⁶². Atın çoğunlukla savaş arabaları için yetiştirildiğini ama onun dışında yük taşımacılığında da kullanıldığını diğer metinlerden özellikle de Yeni Asur Dönemi Kralı II. Asurnasirpal (MÖ 883-859) Dönemi'ne ait olan Kurkh Steli'nde kenti ele geçiren Kral Tuşhan'ın vergi ve haraç olarak aldıklarının içinde atında olmasından anlamaktayız¹⁶³. Atın önemini anlayabileceğimiz bir diğer örneği ise bize Kral Kyros vermektedir. Ordusuyla birlikte Gyndes Nehri'ni geçmeye hazırlanırken 'Kutsal Atlar' adı verilen atlarından birisi nehrin sularına kapılır ve akıntı atı alıp götürür. Kyros buna çok sinirlenir ve bunu bir saygısızlık olarak kabul ettiği için nehri bir canlı gibi görüp ondan bunun öcünü alacağını ve onu kadınların bile geçebileceği kadar

¹⁵⁹ Ciziri 1997, 23 ve 57.

¹⁶⁰ Gezgin 2019, 34.

¹⁶¹ Diakov-Kovalev 2014, 83.

¹⁶² Köroğlu 2012, 119.

¹⁶³ Arslantaş 2009, 415-416; Köroğlu 2013, 77.

güçsüz hale getireceğini söyler. Aslında tüm bu olaylar yaşandığında Babil'e sefere gidiyor olmasına rağmen Kyros bütün ordusunu çalıştırarak nehirde bir kanal kazdırır¹⁶⁴.

Mısır Kültüründe At: Mısır dininde; atla tanışmaları geç olmuş olsa da Mısırlılar hızlı ve zarif olmaları nedeniyle atlara farklı bir anlam yüklemiş ve onları hayatlarının pek çok yerine koymuşlardır. Tanrıça Ashtoreth'in atların kraliçesi olduğu ele geçen metinlerde görülmektedir. Yine ele geçen metinlerden birinde Tanrı Osiris ve Tanrı Horus arasında geçen konuşma oldukça önemlidir. Bu konuşmada bir anlamda Horus sınanmıştır aslında ve bu sınanma esnasında bir savaşçı için en yararlı hayvanın bilinenin aksine aslan değil at olduğunu dile getirdikten sonra, aslan güçlü olsa da at hızlıdır bu nedenle onunla düşmanı ele geçirmek daha kolay olur tarzında cümleler kurarak gerekli açıklamaları da yapmıştır¹⁶⁵.

Mısır günlük hayatında; tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da MÖ 1700'lerde dahi at tanınmamaktadır. Bunun en büyük nedeni ulaşım için Nil Nehri'nin kullanılıyor olmasının dışında merkezi otoritenin yanı sıra yerel otoritenin de olmasıdır kuşkusuz¹⁶⁶.

Hitit Kültüründe At: Hitit dininde; *pantheonda* karşımıza çıkan Tanrı Pirwa at tanrısı olarak zikredilmekte ve Hititlere Hattiler'den geçme bir tanrı olup onun için at kurbanı ritüelleri yapıldığı bilinmektedir. Metinlerde sıklıkla karşımıza çıkan bir tanrı olan Pirwa için düzenlenen çok sayıda bayram vardır. Ayrıca dağlarda bir kült yerine sahip olduğu da bilinmektedir. KUB 39.56 1 no.lu metine göre, atların kesilerek kurban edildiği ve bu işlem sırasında başlarının yakıldığı bilinmektedir. Unutulmaması gereken nokta ise buradaki kurban işlemi yeme amacıyla değil ölüye eşlik edilmesi amacıyla yapılmıştır. KUB 30.32 IV 6 no.lu metne göre ise, siyah tayıyla birlikte siyah bir atın da yazıldığı tüm kurban malzemeleri sayılmıştır. Bilindiği üzere Türklerde özellikle siyah at, renginden dolayı olsa gerek, kötü ruhlarla ilişkili görüldüğü için yeraltı dünyası ile bağlantılı kabul edilirdi. Buradaki düşüncenin de buna dayandığını düşünebiliriz¹⁶⁷. Çünkü söz konusu kurban töreninde, önce kurbanın ön ayakları bağlanır ve sonra onu kesecek kişi ipi çekerek hayvanı yere düşürür. Tam bu arada da hayvanın sunulduğu tanrı için dua edilir. Törenin diğer törenlerden farkı ise önceden ateş yakılmaması, kutsal su serpilmemesidir¹⁶⁸.

¹⁶⁴ Hdt., I.189.

¹⁶⁵ Beydiz 2016, 41-42.

¹⁶⁶ Sayılı 1991, 68; Vercoutter 1992, 23.

¹⁶⁷ Sir Gavaz 2016, 81-82.

¹⁶⁸ Hdt., IV.60-61.

Hitit günlük hayatında; ele geçen tabletlerin bir kısmı üst düzeye ait mahkeme kayıtları olup bu kayıtlardan, kraliçenin, birisine içinde atlarının ve arabalarının da olduğu bazı eşyalarını yönetsin diye teslim ettiği o kişininse bunları başkalarına devrettiği görülmektedir. Adam savunmasını bunları kraliçeden almadığı ve başkasına satmadığı üstüne kurmuştur. Çünkü ne alırken ne de satarken herhangi bir belge düzenlenmiş ve imza atmıştır. Yine ele geçen tabletlerde gördüğümüz kadarıyla eşek ve katırın yanı sıra atı da yük hayvanı olarak kullanan Hititler komşu ülkelerden bu hayvanların büyük bir kısmını da ihraç ediyorlarmış. Bunun dışında savaş arabalarına koştukları atların nasıl terbiye edilmesi gerektiğine dair belgeler de bulunmuştur. Bu belgelere göre savaşa giderken arabaların hepsinin tek sıra olması gerektiği için atların buna göre terbiye edilip eğitildikleridir¹⁶⁹. Yine bu belgelerden en önemlisi olan ve günümüze tek parça halinde ulaşan at eğitmeni Kikkuli'den dolayı Kikkuli Metinleri¹⁷⁰ olarak anılan tablette bir atın nasıl eğitileceği adım adım yazılmıştır. Bu metinden öğrendiğimiz en önemli bilgi bir atın eğitiminin yüz seksen dört günde tamamlandığıdır. Öyle ki hiç at yetiştirmeyi bilmeyen biri bile bu metinden yola çıkarak çok rahatlıkla at yetiştirebilir. Bir diğer metinden ise, bazı araçların savaş arabası olarak kullanılmasının dışında dini törenlerde de kullanıldığını ve *gılgıgır* olarak anılan bu arabaların iki tekerlekli olup atlar tarafından çekildiğini öğreniyoruz¹⁷¹. Ayrıca Hititler'den gelin alan Mısır'a düğüne gidemeyen Kraliçe Putuhepa'nın Mısır Firavunu Ramses'e mektup gönderdiğini ve kralın da buna cevap verdiğini biliyoruz. Kral cevaben yazdığı mektubunda “... işte ben kardeşin iyiyim. Evlerim, oğullarım, ordularım, atlarım, arabalarım hepsi iyidirler. Sen kız kardeşim iyi olasın! Evlerin, oğulların, orduların, atların iyi olsun! Ülkende iyilik olsun!...” geçen sözler bize ata verilen değeri göstermektedir. Bu şaşalı dönemlerinden sonrasında ‘Hitit Kültürü’nde Üzüm (4.2.5.2.3.)’ bölümünde değindiğimiz Putuhepa gerek saraydaki gerekse toplumdaki statüsünü kaybettikten sonra yazdığı mektuplarda ne yazık ki arabacıların bile ona saygı göstermediğini ve onu arabalarına almadıkları gibi elindeki atları da alıp götürdüklerini belirtmiştir¹⁷².

Hint-İran (Pers) Kültüründe At: Hint-İran dininde; Hinduların kutsal kitabı Vedalar'da karşımıza çıkan Aşvamedha Töreni (atın kurban edilişi) yalnızca zafer kazanan krallar tarafından gerçekleştirilen bir törendir. Bu tören sayesinde ülkeye bolluk-bereket

¹⁶⁹ Çığ 2005, 93, 118 ve 185.

¹⁷⁰ “İdmana ilkbaharda başlanır, sonbahara kadar da devam edilirdi. At ilk olarak 8 Hitit milinden (1 Hitit mili=yaklaşık 6 km.) fazla bir mesafede yürütülürdü. Yani at ilk gün 48 km. yol kat etmekteydi. Ve daha sonra 2 km. dört nal yapmak zorundaydı. Yaklaşık 50 km. atın işe yarayıp yaramadığını öğrenmek için yeterliydi. İşe yarayan atlar, savaşta kullanılmak üzere ayrılmaktaydı”, bkz. Sir Gavaz 2012, 216-217.

¹⁷¹ Ünal 2002, 96; Sir Gavaz 2012, 81-82 ve 214-215.

¹⁷² Çığ 2005, 178-179.

geleceğine, refaha kavuşulacağına, insanların günahlarından arınacağına inanılırdı. Bu törenin hazırlık süreci yaklaşık bir yıl, yani oldukça uzun, sürüyor ve bu esnada at serbest bırakılıyordu. Serbest bir şekilde dolaşan at kendi ülkesinden çıkıp başka ülke topraklarına girerse o ülke kralının biat etmesi gerekmekteydi. Bu biat gerçekleşmediği takdirde ise o ülkeye savaş ilan ediliyordu. Nihayetinde tören sırasında kurban olarak seçilen savaş atı boğularak canı alınıyordu. Bundan sonrasında ise Tanrı Prajapati yerine konulan atın ölüsü, kralın ilk eşi kraliçe ile cinsel birleşme yaşıyormuş gibi gösteriliyor ve ardından at parçalanıyordu¹⁷³. Yine bir diğer inanç olan ve MÖ 6. yüzyılda görülmeye başlayan Budist inancına ait olan ritüellerin metinlerinde yer alan Dakiniler genellikle dans eden çıplak genç kadınlar olarak tasvir edilmelerinin yanı sıra aslan, kuş, at veya köpek yüzlü olarak da tasvir edilmişlerdir¹⁷⁴. Tanrıça Çandra ise on atın çektiği bir arabada otururdu¹⁷⁵. Hindistan'ın ürettiği en uzun şiiir olan ve Bharata'nın soyunun tarihini anlatan Mahabharata'nın bir bölümünde ise Tanrılar Tanrısı Vişnu kendini anlatmaktadır. Oldukça uzun bir şekilde ifade ettiği cümlelerde neredeyse Hint mitolojisini de özetlemektedir. Önce kimin oğlu olduğunu, sonra kim olduğunu (bu kısım oldukça kapsamlıdır) anlattıktan sonraysa yılanlar arasında sonsuzluk yılanı Vasuki, Nagalar arasında Anata, kuşlar arasında Vaitaneya (Garuda) olduğunu söyledikten sonra atlardan da Tanrı İndra'nın atı Uççaihsravas olduğunu da belirtir¹⁷⁶. Hayvan yönünden oldukça zengin bir yapıya sahip olan Hint mitolojisinde tanrıların binek hayvanı olan at oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bazen kartala, bazen kuğuya benzetilen dolayısıyla kanatlı olduğu düşünülen Dadhikra çok süratli olmasının yanı sıra tanrıların arabalarını süren göksel atlar içinde en göze çarpanlarından biriyken, yine oldukça süratli olan ve Dadhikra'ya benzeyen Tarksya ise İndra'ya hediye olarak verilmiş olmasının yanı sıra Garuda kuşuyla da özdeşleştirilir, beyaz renkli olan ve Ahihan (ejderha öldüren) lakabıyla anılan Paidva ise adından anlaşıldığı üzere Pedu'ya aittir ve ona Asvinler vermiştir Paidva'yı, ve son olarak karşımıza çıkan Etaşa ise güneşin tekerleklerini hareket ettiren at olmasının yanı sıra Sürya ile girdiği yarışta İndra'nın yardımını alan attır. Bu dört at en önemli atlar olup ortak özellikleri ise güneşi harekete geçiren süratli atlar olmalarıdır¹⁷⁷. Bir su mitosunda karşımıza çıkan Tistrya ve Apaoşa arasında yaşanan olaylar zincirinde Tistrya'nın yağmurların yağmasını sağladığını, aynı zamanda ise eşit dağılımı da sağladığını, Apaoşa'nın ise kuraklık iblisi olduğunu görürüz. İnsanlar kuraklık olsun

¹⁷³ Kaya 1997, 40 ve 42; Sir Gavaz 2016, 84; Gezgin 2019, 36.

¹⁷⁴ Köktan 2014, 265-266.

¹⁷⁵ Hançerlioğlu 2000, 104.

¹⁷⁶ Kaya 1997, 23-24.

¹⁷⁷ Kaya 1997, 42, 58, 67, 114 ve 153.

istemiyorlarsa eğer Tistrya'ya kurban vermek zorundadırlar. Her iki tanrının betimlemelerine baktığımızda ise Tistrya'nın beyaz, Apaoşa'nın siyah at olarak betimlendiklerini görmekteyiz¹⁷⁸. Bir diğer nokta ise tıpkı Yunan *pantheon*unda olduğu gibi burada da tanrı/tanrıçaların araba ve atlarıyla betimlenmeleri ve bu nedenle de kimi zaman Tanrı Poseidon kimi zaman da Tanrı Helios'la eş tutulmalarıdır. Bu tanrılardan ilki Tanrı Varuna olup güneş gibi parlayan bir arabaya ve hızlı koşan atlara sahiptir. Bir diğeriysen Tanrı Surya olup o güneşin kendisidir ve yedi tane kırmızı renkli atın çektiği arabasıyla gökyüzünde gezer. Son olarak değineceğimiz Tanrıça Ushas ise kırmızı atların çektiği bir arabada dünyaya gelmiştir¹⁷⁹.

Hint-İran günlük hayatında; Perslerin doğum gününe önem verdiklerini ve o gün maddi durumlarına göre yemek sofrası hazırladıklarını biliyoruz. Bu yemek sofralarında zenginler öküz, deve ve eşeğin yanı sıra atı da fırında pişirip ikram ederken fakirler küçükbaş hayvanları tercih ediyorlarmış. Yine Perslerin çocuklarını eğitirken -ki bu eğitim beş yaşında başlar yirmi yaşında sona ererdi- ata binmek, ok atmak ve yalan söylememek üzerine bir eğitim verdikleri de bilinmektedir. Persler her ne kadar yalan söylememek esaslı bir eğitim vermiş olsalar da söz konusu olan kral olmak ve bütün gücü ele geçirmek olduğunda tıpkı Kral Dareios'ta olduğu gibi hileye/yalana başvurabiliyorlardı¹⁸⁰.

Yunan Kültüründe At: Yunan dininde; insanın günlük yaşamında ilk günden bu yana gerek sadık bir dost olması gerek ihtişamı gerek sahibinin kuvvetine atıfta bulunması gibi çeşitli nedenlerden dolayı diğer birçok hayvandan daha önemli bir yere sahip olduğu için mitolojide de hak ettiği yere sahip olmuştur at. Hemen her kültürde insanın hayal gücünün de etkisiyle farklı biçimlere bürünen at Yunan'da da bundan nasibini almış kimi zaman kanatlı kimi zaman boynuzlu kimi zaman at-insan vb. şeklinde karşımıza çıkmıştır¹⁸¹. İnsanın hayatında bu kadar önemli bir yere sahip olan, onun dostu, yardımcısı olan at ikonografisi ilk olarak mezar sahibini yüceltmek amacıyla MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığı *steller* üzerinde oldukça uzun yıllar boyunca karşımıza çıkmaktadır. *Steller* üzerinde tek başına kullanımı neredeyse yok denecek kadar az olan at genellikle binicisi ile birlikte gösterilmiştir. Çünkü burada amaç sahibinin *heroize* edilmesine katkıda bulunmasıdır. Dolayısıyla av, savaş ve kahraman asker sahnelerinde görülen at bazen de ölü yemeği sahnesi dediğimiz *klineli* yemek sahnelerinde karşımıza çıkmaktadır. Diğer

¹⁷⁸ Gezgin 2018a, 119.

¹⁷⁹ Beydiz 2016, 43-44.

¹⁸⁰ Hdt., I.133, I.136 ve III.84-86.

¹⁸¹ Günday 2010, 196.

kültürlerde olduğu gibi Yunan'da da tüm özelliklerinin dışında kurban hayvanı olarak da görülen atın *klineli* yemek sahnelerinde görülmesi onun *khthonik* güçlerle bağlantısının olduğuna yorulabilir¹⁸².

İlyada'da pek çok yerde karşımıza çıkan atların Yunan hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu Homeros'un dizeleriyle bir kez daha anlamaktayız. Lykaon'un oğlu Troia Savaşı'na gelirken babası ona her birini iki atın çektiği on bir arabadan istediğini almasını ve savaşa bu arabayla giderek askerlerine komuta etmesini söylemiştir. O ise kızıl buğday ile beslenen atlarına kıyamadığı için babasının sözünü dinlemeyip yaya olarak katıldığı savaşta bunun ne kadar yanlış olduğunu görerek serzenişte bulunmuştur. Bunun yanı sıra Hektor'un Troialıları motive etmek için onlara seslenirken "*atları iyi süren Troialılar*" demesi de pek çok nedenden ötürü dikkat çekicidir. Bir başka anlatımda ise, Poseidon'a yer vermiş ve kullandığı arabayla birlikte tunç ayaklı, altın yeleli, tanrısal yemle beslenen, arabasından çıktığında ayakları kırılmaz-çözülemez altın zincirlerle bağlı olan uçan atlarını da anlatmıştır Homeros. Tabii ki bu atlar sıradan ölümlülerin kullandığı atlardan oldukça farklıdır¹⁸³. Homeros'un diğer eseri Odyseus'ta da atlarla sıkça karşılaşmaktayız. Burada da yine tanrı/tanrıçaların atlarını arabalarına koşmaları ve yolu çabucak kat etmelerine değinen Homeros ayrıca misafirlerin karşılanmaları ve ağırlandılarından bahsederken onları getiren arabaların atlarının gemlerinin çözülerek ahıra bağlanmalarının dışında akbuğdayla karıştırılmış kepekle beslendiklerini vurgulayarak sadece konuğa değil onu getiren hayvana da gösterilen ihtimamı anlatmıştır¹⁸⁴. Nasıl ki İlyada'da Hektor'un ağzından Troialıların atları iyi sürdüklerini söylemişse, burada da Odyseus'un ağzından aynı methiyeyi yaparak "*binerlermiş tez giden ayaklı atlara, eşit kavgada azgın savaşı o atlarmış kazandıran*" sözlerine yer vermiştir¹⁸⁵.

Yunan *pantheon*unda belki her tanrı/tanrıçanın arabası vardır ama özellikle Poseidon ve Helios arabalarıyla betimlenmelerinin yanı sıra atlarıyla da anılırlar. Poseidon Atinalılara bir hediye vermek istediğinde üç dişli asasını yere saplar ve ortadan ikiye açılan topraktan muhteşem bir at çıkar¹⁸⁶. Atların yanı sıra bazen yılanlarında arabasını çektiğini gördüğümüz Poseidon'un atlarının belden aşağısı balık şeklinde ve altın yeleli olup

¹⁸² Yıldırım 2014, 32.

¹⁸³ Hom. İl., V.180-205, XII.435-440 ve XIII.20-40.

¹⁸⁴ Hom. Od., III.490-495 ve IV.35-45.

¹⁸⁵ Hom. Od., XVIII, 260-265.

¹⁸⁶ Kısakürek 2008, 29-30; Beydiz 2016, 45.

Hippokampos adıyla anılırlar¹⁸⁷. Yunan kültüründe ilk atın bir deniz tanrısı tarafından yaratıldığına inanılmasının etkisiyle olsa gerek zamanla Poseidon'a at kurban edildiğini ve bu kurban töreninin kayalıkların tepesinden atın denize atılmasıyla bittiğini görüyoruz. Bu sununun sonunda halk doğal olarak Poseidon'dan bir karşılığa beklemiştir. Bilindiği üzere hayvan kurbanları genellikle tanrı/tanrıçalardan yiyecek istemek için yapıldığından atında sığır getirdiğine inanıldığından burada talep edilen de sığır (boğa)dır¹⁸⁸. Ayrıca Poseidon'un Tanrıça Demeter ile birleşmesinden ayakları insan ayağı, yeleleri deniz mavisi ve at gövdeli Areion adında bir oğlu da vardır¹⁸⁹. Tüm bunların dışında Poseidon'un Hippios (atların tanrısı) ve Petraios (kayaların) gibi bazı sıfatlarının atlarla ilgili olduğunu da görmekteyiz¹⁹⁰. Helios'un ise ateş saçan bir arabası ve bu arabayı çeken hızlı atları vardır. Bütün gün Helios'u gökyüzünde tutan atları yorgunluklarını üzerlerinden atmak için akşam olunca gittikleri son nokta olan Okeanos Nehri'nde yıkanıldılar¹⁹¹.

Yunan kültüründe yerini alan atların en ünlüsü Pegasos'tur. Hesiodos'a göre Perseus'un Medusa'nın kestiği kafasından çıkar Pegasos ve kardeşi Khrysaor¹⁹². Bir anlatıma göre Poseidon'un Medusa ile geçirdiği bir gecenin ürünüdür Pegasos ve ne yazık ki bu ilişki Tanrıça Athena'nın tapınaklarından birinde yaşandığı için Medusa'da tanrıça tarafından cezalandırılarak bir yaratığa dönüştürülmüştür¹⁹³. Bir başka anlatımda ise, Okeanos Nehri kıyılarında ve onun sularından çıktığı yani doğduğu için *pegepegaiden* türeyen ve sular anlamına gelen adını alırken bir başka rivayete göre pınar ve benzeri suların olduğu/aktığı yerlerden hoşlandığı için adını almıştır. Hangisi doğru olursa olsun birçok mitosta karşımıza çıkan Pegasos'un ayağını bir kez yere vurarak Helikon Dağı'nın eteklerinde Hippokrene adıyla anılan yeri meydana getirmesinin dışında Khimaira'yı öldürmesi için Bellerophon'te'e yardım ettiği de bilinmektedir. Nasıl ki Tanrı Asklepios doğar doğmaz büyütmesi için Tanrı Apollon tarafından Kentaur Kheiron'a verilmişse, Pegasos'ta doğar doğmaz büyütmesi için Athena tarafından Esin Perileri Musalar'a verilmiştir. Bu nedenle kimi zaman hayal gücünü de temsil eden Pegasos hayatının sonunda Tanrı Zeus tarafından bir yıldıza dönüştürülmüştür¹⁹⁴.

¹⁸⁷ Karaosmanoğlu 2005, 40; Gezgin 2018a, 13.

¹⁸⁸ Turak 2018, 41 ve 44.

¹⁸⁹ Hançerlioğlu 2000, 52; Kısakürek 2008, 29-30.

¹⁹⁰ Turak 2018, 39.

¹⁹¹ Erhat 2011, 133-134; Beydiz 2016, 46.

¹⁹² Hes. Th., 280-285; Grimal 2012, 213 ve 372; Beydiz 2016, 49.

¹⁹³ Grimal 2012, 597-598; Gezgin 2018a, 14.

¹⁹⁴ Hançerlioğlu 2000, 400; Karaosmanoğlu 2005, 40; Erhat 2011, 145 ve 239; Grimal 2012, 371 ve 598.

Yunan kültüründe yerini alan atların bir diğeri at-adam Kheiron'dur. Hesiodos'a göre Zeus'un yönlendirmesiyle Medeia ve İason'un oğullarını da büyütmiştir¹⁹⁵. Kheiron bir Kentaur olmasına rağmen diğeri Kentaurlar gibi kötü değildir. Kentaurlar'ın bu kadar kötü olmalarının nedeni ise İksion'dur. İksion başlık parası ödememek uğruna kayınpederini öldürür ve böylece akrabasını öldüren ilk insan olarak kendi halkının dışında tanrılar tarafından da dışlanır. Nedendir bilinmez Zeus ona acır ve Olympos'taki bir eğlenceye davet eder İksion'u. Ama ne yazık ki İksion ona verilen bu fırsatı değerlendiremez ve Tanrıça Hera'ya göz koyar. Tabii ki bunu fark etmiştir Zeus ve Hera'nın bir kopyasını yaparak İksion'u kandırır. Bu kopyayla birlikte olur İksion ve işte bu birliktelikten kötü Kentaurlar doğar. Kheiron'un ise kötü olmamasının nedeni bu soydan gelmiyor olmasıdır. Kronos ve Philyra'nın birleşmesinden dünyaya gelen Kheiron başta Asklepios olmak üzere birçok insanı yetiştirmiş ve her birine avlanmayı, savaşmayı, ahlaklı olmayı, vb. öğretmiştir. Ayrıca Apollon'dan öğrendiği şifalı otlarla iyileştirmeyi de öğretmiştir Asklepios'a. Çeşitli vesilelerle birçok defa yolunun kesiştiği Herakles tarafından da öldürülmüştür¹⁹⁶. Kâhinlik yeteneğini çocukken ölmüş olan bir yılanla yaptığı iyilik neticesinde kazanmış olan Melampus'a¹⁹⁷, Makhaon'un Menelaos'u tedavi ettiği ilaçları babasından aldığını ve babasına ise Kheiron'un verdiği, yaralanan Eurypylos'un Patroklos'tan ona ilaç -ki bu ilaçları o Akhilleus'tan, Akhilleus'da Kheiron'dan öğrenmişti- sürmesini istediğini, Patroklos arkadaşının savaş araç-gereçlerine bürünürken Kheiron'un yapıp getirdiği ve kullanmasını sadece Akhilleus'un bildiği kargıya dokunmadığını da biliyoruz¹⁹⁸.

Yunan kültüründe yerini alan atların bir diğeri yine at-adam olan Satyrler'dir. Bu Satyrler'den en meşhuru olan Marsyas'ın Apollon'a karşı başkaldırışı Apollon'un onun derisini diri diri yüzüp duvara asmasıyla sonuçlanmıştır¹⁹⁹.

Yunan kültüründe yerini alan atların bir diğeri Akhilleus'un atları olan Balios ve Ksanthos adlı ölümsüz atlardır. Bu atları Poseidon zamanında Akhilleus'un babasına hediye etmiştir. Özellikle insan gibi konuşabilen Ksanthos, Troia Savaşı'nda kahramanların

¹⁹⁵ Hes. Th., 1000-1005.

¹⁹⁶ Necatigil 1988, 44; Hançerlioğlu 2000, 256; Cömert 2010, 91; Erhat 2011, 153-154 ve 174-175; Grimal 2012, 361-362 ve 370; Beydiz 2016, 48; Gezgin 2019, 30-32; Gardin-Olorenshaw 2019, 349-350.

¹⁹⁷ Altunay 2019, 24.

¹⁹⁸ Hom. İl., IV.215-220, XI.825-830, XVI.140-145 ve XIX.385-390.

¹⁹⁹ Necatigil 1988, 104; Hançerlioğlu 2000, 306; Erhat 2011, 200.

öldürülüşüne ağlayıp Akhilleus'a ölümünün yakın olduğunu söylediği için Erinysler tarafından dilsiz oldurulmuştur²⁰⁰.

Yunan kültüründe yerini alan atların bir diğeri Unikorn (Tek Boynuz)'dur. Tıpkı Anka Kuşu gibi bütün kültürlerde karşımıza çıkan Unikorn'un alnında tek ve uzun bir boynuz olup genellikle de beyaz renklidir. Sihirli olduğuna inanılan Unikorn'un Yunan'da ayrıca aslan kuyruğu ve keçi ayağı da görülmektedir. Boynuzuyla dokunduğu suyu arındırdığı için saflığın ve temizliğin sembolü olan Unikorn, Romalılar tarafından Tanrıça Artemis ile özdeşleştirilmiştir. Olasılıkla bakire biri tarafından evcilleştirilebileceği için Artemis'le bir tutulmuş olan Unikorn'un aynı zamanda Artemis'in arabasını da çektiği söylenir²⁰¹.

Yunan kültüründe yerini alan atların bir diğeri Skyphios'tur. Skyphios, Poseidon'un bir taşı döllemesi sonucunda yaratılan ilk attır²⁰². Bir de Taraksippos adı verilen ve Olympia Hipodromu'nda yarışan atları ürküten cin vardır ki onun çeşitli kişilerin ruhu olduğu düşünülür²⁰³.

Yunan kültüründe yerini alan atların bir diğeri ise canlı olmayan sadece hikâyelerde yer bulan Troia Atı'dır. 10 yıl süren savaş bu at sayesinde Akhaların yengisiyle sonuçlanmıştır. Tahtadan yapılan atın ayaklarına tekerlek takılmış, gövde kısmına bir grup asker saklanmış ve biz gidiyoruz bu atta size hediyemiz tavrıyla Troia surlarına bırakılmıştır Troia Atı. Oysaki Priamos'un kâhin kızı Cassandra uyarmıştır Troialıları ama kimse dinlememiştir onu. Çünkü Apollon yardımcısıdır Akhaların ve gece olduğunda daha önceden içeri girmiş olan Sinon atın gövdesindeki kapağı açar, içinde saklanan askerler tek tek inerler saklandıkları yerden. İşte bu Troia'nın sonunu getirir²⁰⁴.

Yunan sanatında; MÖ 6. yüzyıldan itibaren özellikle seramikler üzerinde karşımıza çıkan ve herhangi bir hikâyesi olmayan Hippalektryon'un kanadı ve kuyruk kısmı horoz başı ve ayağı at olarak yani önü at arkası horoz olarak tasvir edilmiştir. Genellikle üstünde bir kahraman asker veya tanrı görülür. Mezopotamya ve Mısır sanatında benzeri

²⁰⁰ Erhat 2011, 72 ve 183; Grimal 2012, 115; Gezgin 2019, 29-30.

²⁰¹ Gardin-Olorenshaw 2019, 595-598.

²⁰² Gezgin 2019, 29.

²⁰³ Grimal 2012, 742; Gezgin 2019, 29.

²⁰⁴ Verg. A., II.230-260; Gürel-Muter 2007, 563; Beydiz 2016, 50; Gezgin 2019, 32-33.

görülmeven yaratığın köken olarak Perslere dayandığı düşünölmektedir. Çünkü Yunan'da Pers kuşu olarak adlandırılan horoz da görölmektedir²⁰⁵.

Yunan günlük hayatında; Asya'da ormanlarla kaplı ölkelerde her avcının bir atı bir de köpeği vardır. Avcılar ağaçların tepesinde avlarını gözler onları gördüklerinde de atlarına atlayıp onları kovalarken köpekleri de iz sürerler. Paionialılar ile Perinthoslular arasında yaşanan savaşta ise, bir adama karşı bir adam, bir ata karşı bir at ve bir köpeğe karşı bir köpek şeklinde saf tutulduğu bilinmektedir²⁰⁶. Atın sadece Perslerde değil Yunanlılarda da önemli olduğunun en büyük kanıtını ise atla ava çıkmanın sadece gençlerin beceri kazanmalarını değil aynı zamanda sosyalleşmelerini de sağladığından bahseden Ksenophon'da, atla yapılan avın gençler için spor faaliyeti olmasının dışında aynı zamanda pedagojik bir eğitim olduğundan bahseden Platon'da ve başta Pindaros olmak üzere tüm şairlerin gerek savaşlarda gerekse oyunlarda galip gelen zaferi elde eden kişiler için yazdıkları şiirlerdeki cümlelerinde görmekteyiz²⁰⁷. Solon zamanı bilgilerinde ise yıllık gelirleri 300–500 *medimnos* olan ve ikinci sınıf vatandaş olarak adlandırılan gruba mensup kişilerin isterlerse askere atlarıyla gidebildiklerini ve bunlara *hippeis* (atlılar) diye hitap edildiğini görüyoruz²⁰⁸. Boz renkli zeytin dallarıyla hazırlanan çelenk şeklindeki taçlar yarışmaların vazgeçilmez ödülleriendir ama bunun dışında birinciye koşumlu bir at da hediye edilir²⁰⁹.

Roma Kültüründe At: Roma dininde; aslında Kelt mitolojisinde görölen Tanrıça Epona'ya (büyük kısarak) Romalılar da saygı gösterip benimsemişlerdir. Böylelikle Roma'da karşımıza çıkan Epona kültü için Roma takvimine göre 18 Aralık'ta kutlamalar da yapıldığını görüyoruz. Bilindiği üzere Epona atların ve eşeklerin tanrıçası olup dolayısıyla bereketi de temsil etmektedir. Tasvirlerinde genellikle ata binmiş bir kadın olarak betimlenen Epona bir elinde bereket boynuzu diğer elinde ise başak ve buğday taşımaktadır. En önemli özelliği ise ölenleri öte dünyaya at sırtında taşımastır²¹⁰. Epona'nın dışında bir de Consus adı verilen karanlık bir tanrı vardır Roma'da. Bu tanrı adına düzenlenen ve Consus Bayramı adı verilen bayramda düzenlenen şenliklerden biriside at yarışlarıydı. Bu

²⁰⁵ Temür 2009, 1-2 ve 6-7.

²⁰⁶ Hdt., IV.22 ve V.1.

²⁰⁷ Yaman 2012, 43; Akıncı 2018, 60.

²⁰⁸ Diakov-Kovalev 2014, 293.

²⁰⁹ Verg. A., V.300-310 ve 550-560.

²¹⁰ Tanpolat 2016, 16.

yarışların dışında bayram süresince at, eşek, vb. hayvanlar için tatildi aslında ve bu hayvanlar rengârenk süslenirlerdi²¹¹.

Roma tıbbında; Roma İmparatorluk Dönemi'nin en önemli tıpçılarında Bergamalı Galenos deneysel çalışmalar da yapmış ve bu çalışmalarında kobay olarak atın yanı sıra köpek ve yılanı da kullanmıştır²¹².

Roma günlük hayatında; Romalıların temizliğe ve kokuya ayrı bir önem verdiği ele geçen belgelerde görölmektedir. Bu nedenle sadece kendilerini ve giysilerini değil evlerini de çeşitli bitkilerden yaptıkları özel parfümlerle yıkamaktaydılar. Ayrıca misafirlerine de - tıpkı günümüzde bizlerin kolonya ikram etme ritüelinde olduğu gibi- parfümlü su ikram ederlerdi. Kokuya dolayısıyla parfüme olan bu düşkünlüklerini köpek, at, vb. hayvanlarının tüylerini tararken de görüyoruz²¹³. Yine Romalılarda, Yunan'da karşımıza çıkan ve sosyal hayatlarında oldukça önemli bir yer tutan at yarışlarının daha düzenli bir organizasyona büründüğünü ve sadece zengin halkın değil tüm halkın bu yarışlara ilgi duyduğunu görüyoruz. *Biga* (iki atlı), *triga* (üç atlı) ve *quadriga* (dört atlı) tarzındaki yarış arabalarının hızlı gitmesi için küçük ve hafif yapılmış olmaları onların süslü olmasını engellemektedir. Arabalar süslenir de atlar süslenmez mi hiç! Tabii ki süslenir. Özel olarak yetiştirilen ve safkan olan bu atların yeleleri kısa kesimliken kuyrukları ise kurdelelerle süslenmiş şekildedir²¹⁴.

Mitolojide At: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir hayvan olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan at ile ilgili on üç mitosa değinilecektir.

1.) Zeus ve Ganymedes: Troia Savaşı ile ilgili olan kehanetlere bakıldığında; Priamos altın bir asma filizi karşılığında üvey kardeşi Tithonos'u ikna etmeyi başarmış ve Tithonos da oğlu Ethiopialı Memnon'u Troia'ya göndermişti denmektedir. Ve Memnon'u yardım amacıyla kendisine göndermesi için Priamos'un Tithonos'a rüşvet olarak verdiği altın asma anlaşıldığı kadarıyla, Ganymedes'in alıkonmasına karşılık Zeus'un Tros'a verdiği atlar ve altın asmadır²¹⁵. "*Kusursuz üç oğlu oldu Tros'un da: İlos, Assarakos, tanrılara denk Ganymedes. En güzeliydi Ganymedes ölümlü insanların*"²¹⁶ sözleriyle de

²¹¹ Grimal 2012, 131; Gezgin 2019, 32.

²¹² Altunay 2019, 47.

²¹³ İpek 2019, 15.

²¹⁴ Köker 2010, 30.

²¹⁵ Graves 2010, 885 ve 894; Grimal 2012, 419-420; Gezgin 2018b, 31.

²¹⁶ Hom. İl., XX.230-235.

kanıtlanan Ganymedes'in erkek güzelliğine vurulan Zeus, kuşu kartalı göndererek onu kaçıtır ve bunun sonucunda “*tanrılar kaçırdı onu Olympos’a, Zeus’a şarap sunan olsun diye*”²¹⁷ sözlerinden de anlaşılacağı üzere artık o Zeus’un sakiliğini üstlenmiştir²¹⁸. Diğer bir rivayete göre ise, Telephos’un oğlu Eurypylos, komutasındaki Mysia ordusuyla Troialıların yardımına koştu. Anlatılanlara göre, Priamos Eurypylos’un gelmesi için annesi Astyokhe’ye rüşvet olarak altın bir asma dalı göndermiş ve onun Cassandra ile nişanlanmasını sağlamıştı²¹⁹.

2.) Bellerophon ve Pegasos: Kazara erkek kardeşini öldürdüğü için yurdundan ayrılmak zorunda kalan Bellerophon Argos Kralı Proilos’un yanına sığınır. Ne yazık ki şanssızlık Bellerophon’un yakasını bırakmamaktadır. Bu nedenle de kralın eşi Anrenia ona âşık olup, üstüne üstlük bir de onunla birlikte olmak ister. Bellerophon’ten yüz bulamayınca ise buna çok öfkelenerek kocasına Bellerophon’un onu taciz ettiği yalanını söyler. Kral doğal olarak buna çok sinirlenir ama Bellerophon o kadar genç ve o kadar güzeldir ki onun canını almaya kıyamaz. Onu öldürebileceğini düşündüğü için bütün her şeyi yazdığı şifreli mektubunu eline vererek Bellerophon’u Lykia Kralı İobates’e gönderir ki o aynı zamanda kayınpederidir de. Damadı tarafından gönderilen kişi olması nedeniyle kral onu çok güzel ağırlar sonra da mektubu okur. Bellerophon her ne olursa olsun kraliyet misafiridir ve onu direkt öldürmek sorun yaşatabilir düşüncesiyle kral onu öldürmek yerine kahramanlığını görmek istediğini söyleyerek ondan Khimaira’yı öldürmesini ister. Bu işi nasıl gerçekleştireceğini bilemeyen Bellerophon kâhine danışır ve o Bellerophon’a Pegasos’u ele geçirerek eğitir ve onunla giderse Khimaira’yı yeneceğini söyler. Bunun üzerine Pegasos’u ele geçiren Bellerophon, Athena’nın ona hediye ettiği altın eyeri kullanarak Pegasos’u evcilleştirmeyi ve ona binmeyi başarır. Bunun sonucu tabii ki Khimaira’nın ölümü ile neticelenir. Bundan sonrasında Solymianlıların yok edilmesi görevi vardır ki Bellerophon bu görevi de başarıyla tamamlar. Bundan sonrasında gelen görev biraz zorludur çünkü kral ondan Amazonları kovmasını istemiştir. Sekiz gün boyunca Amazonları taciz atışına tutan Bellerophon’un bu olaydaki en büyük yardımcısı ise Pegasos’tur. Bundan sonrasında ise Bellerophon tanrılardan kuşkulandır olduğu için bir gün giyinip kuşandıktan sonra Pegasos’un sırtında Olympos’a gitmeye karar verir. İzin almadan, davet edilmeden yaptığı bu hareket Zeus tarafından hoş karşılanmadığı için bir at sineği Pegasos’u ısırır ve canı yanan Pegasos şahlanarak Bellerophon’u üzerinden atarak

²¹⁷ Hom. İl., XX.230-235.

²¹⁸ Erhat 2011, 252-253; Beydiz 2016, 168-169; Gezgin 2019, 115.

²¹⁹ Graves 2010, 903; Erhat 2011, 111 ve 202-203; Grimal 2012, 189.

Olympos'a tek başına gider. Pegasos, Olympos'da Zeus'un şimşeklerini dağıtarak yaşamını sürdürürken Bellerophon'te ise düştüğünde bir dikenli çalıya denk gelmesi nedeniyle hayatını kör olarak ve acılar içerisinde tamamlar²²⁰.

3.) Herakles ve Skythia: Her zamanki gibi bir dizi olay yaşamış olan Herakles'in yolu Skythia'ya düşer. Nasıl olduğu bilinmez ama bir şekilde arabasına koştuğu atları kaybolur ve onları ararken, kalçalarından üstü kadın kalçalarından altı yılan olan bir yaratık ile karşılaşır. Atları bu kadındadır ve onları geri vermek için bir şartı vardır, o da Herakles ile birlikte olmak. Kadının isteği gerçekleşir ve atlarını Herakles'e geri verir, bu arada da ona bu birleşmeden üç çocuğu olduğunu söyledikten sonra büyüdüklerinde yapmalarını istediği bir şey olup olmadığını sorar. *"İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa, onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler"* diye cevap verir Herakles. Çocuklardan en küçükleri olan Skythes bu cümleyi tastamam yerine getirir ve yurdunda kalır. Ve bir rivayete göre İskit kralları bu soydan gelmektedir²²¹.

4.) Kheiron ve Asklepios: Apollon'un âşıklarından birisi de Teselya Kralı Phlegyas'ın kızı Koronis'tir. Ama Koronis Apollon'un bebeğine hamileyken onu aldatır ve Arkadia'dan gelen biriyle de beraber olur. Apollon'un kuşu kuzgun (bir başka versiyona göre karga) bu olayı görür ve hemen Apollon'a haber verir. İlk kızgınlığıyla Apollon bembeyaz olan kuşunun tüylerini siyaha çevirir. Hikâyenin devamında ise Apollon Koronis'i canlı canlı yakarken karnındaki çocuğun da ölmesine içi elvermez, o ne de olsa kendi çocuğudur. Dolayısıyla bebeği karnından alır ve Kheiron'a verir büyüksün diye. İşte Kheiron'un büyüttüğü bu çocuk Asklepios'tur²²².

5.) Poseidon ve Skyphios: Poseidon'un yarattığı ilk at olan Skyphios'un yaratılış hikâyesi ise oldukça ilginçtir. Tanrı bir taşı döllemiş ve bu sayede Skyphios doğmuştur²²³.

6.) Poseidon ve Hippokampos: Poseidon'un yarattığı bir diğer at ise Hippokampos olup o bir denizatıdır. Bu atı yaratmasının amacı ise denizde gideceği yere daha çabuk ulaşmaktır. Hippokamposlar aynı zamanda Nereidler'in de binek hayvanlarıdır²²⁴.

²²⁰ Sobol 1999, 36-39; Cömert 2010, 99; Erhat 2011, 72-74; Seven 2018, 35-36; Grimal 2012, 117-118 ve 598; Gezgin 2019, 29.

²²¹ Payam 2014, 103-104.

²²² Necatigil 1988, 91; Cömert 2010, 93; Graves 2010, 221-226; Erhat 2011, 62; Gezgin 2019, 110 ve 149; Gardin-Olorenshaw 2019, 334.

²²³ Grimal 2012, 723; Gezgin 2019, 29.

7.) Poseidon ve Demeter: Demeter Tanrı Hades tarafından kaçırılan kızı Persephone'yi aramaktadır. Aslında çok üzgün, mutsuz ve perişandır ama onu gören Poseidon birdenbire âşık olur. Demeter bundan son derece rahatsız olmuştur. Bu nedenle hemen bir kısrğa dönüşerek tanrıdan uzaklaşır uzaklaşmasına ama tanrı da hemen bir aygıra dönüşür ve tanrıçayla birleşir. Bu birleşmeden Despoina adını verdikleri bir kız çocuk ile Areion adını verdikleri kutsal at dünyaya gelir²²⁵.

8.) Diomedes ve Atları: Thrakia Kralı Diomedes'in atları diğer hikâyelerdeki güçlü ve iyi huylu atların aksine vahşi ve insan eti yiyen hayvanlardır. Diomedes, büyük bir zevkle ülkesine gelen yabancıları bu atlarına yem olarak vermektedir. Bu ritüele oldukça sinirlenen Herakles Diomedes'i kendi yetiştirdiği vahşi atlara yem olarak verdikten sonrasında bu atları ehlileştirmiştir²²⁶.

9.) Okrroe ve Hippo: Okrroe, Kheiron ve Nympha Khariklo'nun birleşmesinden dünyaya gelmiş olan bir su perisidir. Okrroe'yi diğer Nymphalar'dan ayıran en büyük özelliği ise kehanet yeteneğinin olmasıdır. Yalnız ne var ki defalarca uyarılmasına rağmen yeteneğini yanlış bir şekilde kullanır ve edindiği bilgileri babası Kheiron ve Asklepios ile paylaşır. Buna çok öfkelenen tanrılar ise ceza olarak bir ata dönüştürürler onu ve bundan böyle Okrroe, Hippo olarak anılır²²⁷.

10.) Boreas ve Erikhthonios: Şafak Eos'un oğlu olan Boreas bir gün at kimliğine bürünür ve Erikhthonios'un kısraklarını döller. Bunun sonucunda gövdeleri neredeyse kuş kadar hafif on iki adet tay dünyaya gelir. Bu taylar koştuklarında buğday tarlalarındaki başaklar bile ezilmezken Erinye ve Harpyia ile birleşmesinden dünyaya gelen atlar ise son derece hızlı koşmaları ile tanınmışlardır²²⁸.

11.) Zephyros ve Harpyia: Eos'un oğlu, Boreas'ın kardeşi olan Zephyros da tıpkı abisi Boreas gibi Harpyialar'la birlikte olur ve bu birlikteliğinden Akhilleus'un atları Ksanthos ve Balios'un da içinde bulunduğu dört at dünyaya gelir²²⁹.

²²⁴ Köker 2010, 22-24.

²²⁵ Turak 2018, 39.

²²⁶ Köker 2010, 22-24.

²²⁷ Gezin 2018a, 31.

²²⁸ Erhat 2011, 75; Grimal 2012, 119-120; Gezin 2019, 33-34.

²²⁹ Erhat 2011, 293; Gezin 2019, 34.

12.) Styks Nehri ve At: Arkadia Bölgesi'nde bulunan ve öte dünyanın nehri olduğu düşünülen Styks Nehri'nin suyu tüm canlılara ölüm saçarken hatta bazı eşyaları bile eritirken zarar vermediği bir tek şey vardır ki o da atın toynağıdır derler²³⁰.

13.) Curtius ve Atı: Bu efsane Roma Forumu ile ilgili olup Curtius adındaki genç adam üstünden anlatılmaktadır. Buna göre, günün birinde *forumun* ortasında neden ve nasıl olduğu bilinmeyen bir şekilde bir çukur hatta derin bir uçurum açılır. Önce bu çukuru toprakla kapatmaya çalışır Romalılar ama ne yazık ki çukur bir türlü kapanmaz. Bunun üzerine kâhine danışır. Kâhin “Çukurun kapanması için en değer verdiğiniz şeyi çukura atmalısınız” der. Bunu duyan ve Roma'nın en değerli şeyinin gençleri ve askerleri olduğunu bilen Curtius vatandaşları için kendini feda etmesi gerektiğini düşünür ve önce kendini yeraltı tanrılarına adar arkasından da atı ve kuşandığı silahlarıyla birlikte çukura atlar. O atlar atlamaz çukur kapanır, sadece daha sonra Lacus Curtius adı verilecek olan küçük bir gölcük kalır çukurun olduğu yerde. Sonrasında ise gölün etrafında bir zeytin ağacı, bir asma kütüğü, bir incir ağacı kendiliğinden biter²³¹.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stellerinde* kullanılan atın temsil ettiği birçok şeyin yanı sıra yaşam-ölüm döngüsünü simgelediği bu nedenle de güneş tanrısının arabasını çektiği, aynı zamanda nefsin terbiyesinin yanı sıra bereketi de temsil ettiği, antik dönemden günümüze kadar gelen rengine göre uğurlu-uğursuz kabul görmesi, nefesinin hastalıklara iyi geleceği, vb. inanışlarda rol aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.2. Yılan Figürleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.2 ve K.8 (Levha XVI ve XXII, Resim 51–52 ve 63–64, Çizim 2 ve 8)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, biri ayakta ve cepheden betimlenmiş kadının sağında bulunan ağaca sarılmış diğeri at üzerindeki süvarinin sol eli ile beslemeye çalıştığı ve bir hurma ağacına sarılmış olarak görülen yılan yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan yılanların ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Yılan'ın Kökeni: *Reptilia* (Sürüngenler) familyasından *Squamata* (Sürüngenler)/*Serpentes* (Yılan) cins/türünden olan yılanın hemen her cinsiyle mitoslarda karşılaşmamızın olasılıkla en önemli nedeni deri değiştirerek kendini yenilemesi, zehriyle

²³⁰ Grimal 2012, 731-732; Gezgin 2019, 30.

²³¹ Grimal 2012, 131.

şifa dağıttığına inanılması ve yeni bir yaşamın sembolü olmasından dolayıdır. On beş familya, elli altı cins ve yaklaşık iki bin dokuz yüz tane türü bulunan ve yaşam-ölüm, aydınlık-karanlık, iyilik-kötülük, vb. tüm ifadelerin sembolü haline gelen yılan insanoğlunun evcilleştiremediği hayvanlardan birisidir. Evcilleştirilemeyen ve at, köpek veya kuş gibi insana dost olmayan bir hayvan olması bile yılanın Göbeklitepe Kutsal Alanı'nda karşımıza çıkmasına engel olmamaktadır. Burada karşılaştığımız yılan engerek türü olup ne için betimlendiğiyle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olamamaktayız²³². Mısır'da iyi ruhlar ile ilişkili olmalarının yanı sıra kutsal kabul edilen yılan aynı şekilde Yılanlı Tanrıça görüntüsüyle Minos Uygarlığı'nda da kutsal görülmektedir. *Khthonik* bir hayvan olan yılanlar bu özelliklerini hem yeraltında hem yerüstünde yaşamalarına borçludurlar. Onlar bir taraflarıyla ölüme bağlıken diğer taraflarıyla da sadece yaşama değil üremeye de bağlıdırlar. Yani oldukça girift yaratıklardır yılanlar²³³. Unutmamamız gereken önemli nokta ise insanın bu yeraltı bilinmezliğine karşı gösterdiği merak ve bu gizemli yapıyı çözmek için sarf ettiği çaba olmalıdır. Yeraltı ile teması onun *khthonik* tanrılarla yakınlığını açıklarken, yerüstü ile teması onun *khthonik* olmayan tanrılarla yakınlığını açıklamaktadır. Antik dönemde yılanın kadını döylediği ve bu nedenle de kutsal kabul edildiği görüşünün hâkim olduğunu Epidauros Asklepiosu'ndan ele geçen yazıtlardan öğreniyoruz²³⁴. Nasıl ki ele geçen yazıtlardan Asklepios Tapınağı'nın rahiplerinin tanrı kılığına girerek yanlarındaki köpeklerle hastaları ziyaret ettiklerini ve bu esnada da hastalıklı bölgeleri bu köpeklere yalattıklarını öğreniyorsak²³⁵ aynı şekilde yine ele geçen yazıtlardan Asklepios'un tapınak uykusundayken elinde bir yılanla görüldüğünü ve kısırlığına derman bulmaya gelen kadınlarla cinsel ilişkiye girdiğini, tüm bunların neticesinde de kadının hamile kaldığını öğreniyoruz. Ayrıca Asklepios rahiplerinin tıpkı köpekte olduğu gibi hastalıklı bölgeyi yılanla yalatarak tedavi yoluna gittikleri de bilinmektedir²³⁶. Tüm bunların dışında düzenli olarak yılda iki kere deri değiştirmesi ise her yıl tekrarlanan hasat ile benzeşmekte olduğu için Demeter de onu bir sembol olarak kullanmıştır zaman zaman. Tüm dinlerde önemini gördüğümüz yılan Mısır'da da Osiris ve bereketi ile özdeşleştirildiği gibi Nil Nehri'nin ruhu kabul edilerek Apophis ile de özdeşleştirilmektedir. Yani hem iyi hem kötü olabilmektedir. Kehanetlerde kullanılan hayvanlardan biri olan yılanın adı ile anılan fal çeşidi bile bulunmakta olup aynı zamanda çeşitli hastalıkların tedavisinde de şifa veren olarak

²³² Gürkan 1998, 527; Schmidt 2007, 220.

²³³ Jackson 1999, 139; Akmaz 2019, 24.

²³⁴ Ateş 2001, 151; Thomson 2007, 203.

²³⁵ Grimal 2012, 92; Duymuş Florioti 2014, 55; Patacı 2016, 173; Özbay 2018, 77-82; Kerényi 2018, 124-125.

²³⁶ Jackson 1999, 143-145; Thomson 2007, 207-208.

karşımıza çıkar²³⁷. Belki çok korkulan olmasından, belki diğer hayvanlara kıyasla oldukça farklı bir vücut yapısına sahip olmasından, belki deri değiştirmesinden, belki kimi zaman öldürücü kimi zaman şifa verici bir zehre sahip olmasından olsa gerek mitoslara sıklıkla konu olmuş ve ayrıca bazı *hibritlerin* (Griffin, Khimera, vb.) de bir parçası olmuştur²³⁸. En önemlisi ise antik dönemden bu güne kadar gelmiş olan ve günümüzde tıp sembolü haline dönüşen Hermes'in *caduceus* adı verilen asasıdır ki bu asaya dolanmış iki yılan görülmektedir²³⁹. İnsanoğlu ilk günden bugüne doğayla uyum sağlamasını bilmiş ve bunun neticesinde de her hayvanı tanımış, onlara nasıl davranması gerektiğini öğrenmiş, her biri insanın hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Ama özellikle antik dönemde yılan belki de çözülemeyen gizeminden dolayı oldukça önemlidir insan için²⁴⁰. Dolayısıyla antik dönemden günümüze birçok hikâyesi olan yılan aynı zamanda çok tanrılı dinler döneminde tanrı/tanrıça gücüne de sahip olmuştur. Çünkü o su kaynaklarına yakın yerlerde yaşadığı için suyla, yeraltında yaşayabildiği için toprakla, yerüstünde yaşayabildiği için gökyüzüyle ilişkilidir²⁴¹.

Çok Tanrılı Dinlerde Yılan: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de ölümsüzlüğün ve korkunun simgesidir yılan. Mezopotamya'da bazen korkulan bazen saygı duyulan, Mısır'da tıpta onlara ayrılmış özel papirüsleri olan, Hitit'te Kara Büyü'de adı geçen, Hint-İran'da tıp kitaplarında ona özel bölümünün olmasının yanı sıra başta Nagalar olmak üzere bir sürü yılan tanrıya sahip olan, Yunan'da mezar *stellerinde* karşımıza çıkan, Roma'da ise tedavi yöntemleri listelerinde karşımıza çıkan hayvandır yılan.

Mezopotamya Kültüründe Yılan: Mezopotamya dininde; bilindiği üzere antik dönemde insanlar işaretlerden yararlanırlardı. Gezegen hareketleri, kuş, yılan, köpek, vb. hayvanların davranışları birer işaretti ve bunlar bazen kötü bazen iyi alametlere yorulurdu. Aynı zamanda kuş, yılan, vb. hayvanların tanrısal olarak değerlendirildiğini de görüyoruz²⁴². Bu hayvanların hemen hepsi yeri geldiğinde vahşi ve yırtıcı olmalarından dolayı kötü ile karanlığı da temsil etmekte olup bu kötü tarafları söz konusu olduğunda insanın can ve malı ile ilgili endişelenmesi son derece doğaldır. Dönem insanının bu

²³⁷ Mackenzie 1996, 54; Uncu 2013, 112.

²³⁸ Altuncu 2014a, 161.

²³⁹ Gürkan 1998, 527.

²⁴⁰ Deniz 2018, 3.

²⁴¹ Gürkan 1998, 527.

²⁴² Ciziri 1997, 9 ve 16; Akkuş Mutlu 2014, 284.

konuyla ilgili duygularını ise en güzel Sümer tabletlerinde görürüz²⁴³. Sm. 810 no.lu Namburbi Ritüeli ile ilgili ele geçen metinlerde “Eğer bir yılan birisini sararsa, onu aşağıya suya düşür. Yılanın başını bir sepete koy ve yılanı ondan uzağa it. Yılan sepete girdiğinde sepeli suya fırlat..” cümleleri yer almaktadır²⁴⁴. Yine bu ritüelle ilgili ele geçen Sm. 1513 no.lu metinde de yılanın kötülüğünün dokunduğu adama ve evine yaklaşmaması için yapıldığı görülmektedir. Beklenen uygun gün geldiğinde önce adam arındırılır, daha sonra vazoda toplanacak olan saçları kesilir, ağız yıkaması yapılır ve sonrasında kurban ritüeli gerçekleştirilir. Ritüelde sadece hayvan değil şifa verici olduğuna inanılan taşlarda kullanılır ve sonrasında bu taşlar tapınağın altına gömülür²⁴⁵. Tabletler vasıtasıyla günümüze kadar gelen Gılgamış Destanı’nda da geçmektedir yılan. Asurbanipal Kitaplığı’nda ele geçen ve MÖ 2. bin yılın ilk yarısına tarihlenen Gılgamış’ın hayatını anlatan beş şiirin yer aldığı on iki tabletin dokuzuncu, onuncu ve on birinci tabletlerinde tufan hikâyesiyle karşılaşırken Enkidu’nun ölümünün ardından ölümsüzlük sırrını arayışı da görülmektedir²⁴⁶. Mezopotamya’nın önemli tanrıçalarından biri olan İnanna’nın sembollerinden birisidir yılan²⁴⁷. Yılan ikonografisi ile normalin üzerinde bir sayıyla karşılaşılmaktadır ve bunun nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte tanrı/tanrıçalarla ilişkilendirildiği kesindir. Özellikle *kudurru* taşları üzerinde bağımsız bir şekilde karşımıza çıkan yılan figürünün Tanrı İştaran veya Tanrı Nirah’ın elçisi olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Neo-Asur ve Neo-Babil Dönemleri’ne gelindiğinde ise artık kesinlikle Nirah’ı temsil etmektedir yılan. Nirah tamamıyla hayvansı bir görüntü ve yapıya sahiptir. MÖ 13. yüzyıla geldiğinde ise Ningișzida’nın sembolü olan yılan Yunan’da olduğu gibi bir ağaca çift sarılmıştır. Burada hayat ağacına sarılmış biri dişi biri erkek iki yılan gençliğin, dolayısıyla sağlığın sembolüdür. Bunun dışında bir de Ortadoğu’ya has ve hafif zehirli bir yılan olan *cerastes cerastes* (boynuzlu yılan) vardır ki bu alından bir çift boynuz çıkan yılanla da *kudurrularda* karşılaşmaktayız. Dolayısıyla bunların koruyucu özelliğe sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu boynuzlu yılanı Akadça da *basmu*, Sümercede *muş-ša-tur* veya *ușum* adı verilirken onu yılan-ejderha olarak tanımlamak hiç de yanlış olmayacaktır. İşte bu yılan ilk başlangıçta Ninurta’ya ait olup daha sonra Marduk’un olunca neredeyse birçok tanrının simgesi haline gelmiştir. Bir diğer yılan ise *mușmahhu* adı verilen bir tür olup yedi boynu ve yedi kafası vardır ve biraz ejderha görünümü taşıyan bir su yılanıdır. Bu yılan da Ningirsu

²⁴³ Kağnıcı 2019, 64.

²⁴⁴ Duymuş Florioti 2013, 33.

²⁴⁵ Mandacı 2016, 222-223.

²⁴⁶ Hooke 1993, 51-57; Black-Green 2003, 87; Köroğlu 2012, 69-72.

²⁴⁷ Altunay 2015, 74.

veya Ninurta tarafından öldürülmüştür²⁴⁸. Bir diğer yılan ise öfkeli yılan anlamına gelen *muşhuşsu* olup bir yılanın bedeni ve boynuyla birlikte bir aslanın ön ayakları, bir kuşun arka ayaklarına sahip olan yılan ejderhadır. Eşnunna'nın şehir tanrısı Ninazu'nun hizmetkârı olmakla birlikte tanrının yerine geçen Tanrı Tişpak'ın da hizmetkârlığını yapmıştır. Sonraları Eşnunna kenti Hammurrabi tarafından alındığında *muşhuşsu* da önce Marduk'un sonra Nabu'nun hizmetkârı olmuştur²⁴⁹. Mitolojide karşımıza çıkan Kur'lardan birisiyse yeraltında yaşayan bir yılan olup rahatsız edildiğinde kontrolü altında olan suların kapaklarını açarak toprakların su altında kalmasına neden olan Kur'dur²⁵⁰.

Mezopotamya tıbbında; Mezopotamya'da hastalıklar tanrılara karşı işlenen günahlara bağlanır ve hastalıklara uygulanan tedaviler her ne kadar ilaçlara dayanıyor olsa da tanrılardan af dileme, kötü ruhları kovma ritüelleri de söz konusudur²⁵¹. Dolayısıyla MÖ 7. yüzyıla ait olan Asurbanipal Kitaplığı'ndan günümüze ulaşan metinlerin içinde yer alan tıpla ilgili olan bölüme baktığımızda Sümerlerle başlayan Babillilerle devam eden süreçte yer alan ritüellerle karşılaşmaktayız²⁵². Sümerlerden günümüze kadar gelmiş olan büyü bozma tabletinde, Enki oğlu Asarluhi'ye seslenir ve bilgi birikimlerinin aynı olduğunu ifade ettikten sonra ritüeli gerçekleştirir. Tablet daha sonra bir takım beddualarla devam etmektedir ki bu kısım büyüünün yapana dönmesi isteğini içermekte olup büyüü yapanın yüreğinin de yılan tanrı gibi zayıf düşmesi temenni edilmiştir. Yine, büyü ile ilgili Bilge Tanrı Enki'nin Nam Şub Tableti adı verilen tablette karşılaştığımız “*bir zamanlar akrep, yılan, sırtlan, aslan, kurt ve yabani köpek yoktu, dolayısıyla korku ve dehşetin yanı sıra insanın rakibi de yoktu*” ifadesi bize korkulan rolünü gösterir yılanın²⁵³. Ritüellerde karşımıza çıkan dişi ifrit Lamaştu, aslan başlı, eşek dişli, kuş pençeli olup insanlara hastalık ve ölüm getirmesinin dışında hamile kadınlara da musallat olurdu. İnsanlar onu kendilerinden uzak tutmak için yılan, vb. tarzda hayvanların belirli organlarını ona sunarlardı. Lamaştu için en kıymetlisi ise Pazuzu'ydu²⁵⁴. Papirüslerin tıbbi kısmında yılan sokmalarına karşı herhangi bir ilaç yazılmamış olmasına rağmen bir sihir formülü ile bu sokmaların iyi edilebileceği söyleniyor ki bu sihir formülü İsis ve Thot'a ait tapınaklarda

²⁴⁸ Campbell 1992, 13; Black-Green 2003, 235-237.

²⁴⁹ Black-Green 2003, 237-238.

²⁵⁰ Gezgin 2018a, 70.

²⁵¹ Atmaca 2010, 103-105.

²⁵² Sayılı 1991, 411.

²⁵³ Altunay 2015, 91 ve 98-99.

²⁵⁴ Gezgin 2018a, 66.

görülebilmektedir²⁵⁵. Bu sihir formüllerinin yani duaların en eskileri MÖ 2400 yıllarına ait olup diğer pek çok şeyin yanı sıra yılan ısırığına karşı yapılması gereken de yazmaktadır²⁵⁶.

Mezopotamya günlük hayatında; dinde ve tıptaki yerinin biraz korkulası biraz saygı duyulası olduğu yılan günlük hayata baktığımızda eğlenilmesi ve üstünden para kazanılması amacıyla oynatılan bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Onu oynatanlara ise yılan oynaticısı denmektedir. *Muşlahhu* adı verilen yılan oynaticılarının bu ismi Yeni Asur Dönemi'ne ait bazı listelerde Tanrıça Ninmada'nın karşılığıdır. Yılanların kullanıldığı büyü ve ritüellerde adıyla karşılaştığımız tanrıçanın yılan oynaticısı olması ise onur kırıcı olur. Çünkü bu işi yapanlar toplumda saygıdeğer kabul edilmedikleri gibi yılanları kendi kötü işlerin de kullanacakları düşünüldüğü için olumsuz yaklaşılan insanlardır²⁵⁷.

Mısır Kültüründe Yılan: Mısır dininde; yaratılış mitosunda karşımıza çıkan ve dört dişil yılan dört eril kurbağa biçimli oldukları kabul edilen Ogdoadlar (Nu ile Naunet, Kek ile Kaulet, Heh ile Haunet, Amun ile Amonet)²⁵⁸ ilksel kaosu temsil etmelerinin dışında Atum'un doğmasına da neden olmuşlardır. Atum, Ogdoadlar'ın eylemleri sonucunda sulardan çıkmış ve onları düzene sokmuştur. Ayrıca Thot'un Orta Mısır'da bulunan kült merkezi Hermopolis'in Mısır dilindeki adı olan Khemnu'nun adı da bu tanrısal varlıklardan gelmektedir²⁵⁹. Tanrılar ve tanrılara denk olan firavunların dışında bir de insanlar vardır tabii ki Mısır dünyasında. Öldüklerinde güneşin olmadığı sadece zifiri karanlığın görüldüğü Duat'ta (alt dünya) yaşayan ölümlere, güneş geceleri eşlik etmektedir. Bu süreçte güneşin yolculuğu on iki saat sürer ve her saat tek tek anlatılmaktadır. Metinlerde birinci saatte ölümlerin ateş saçan yılanın ateşi harlandırıp şiddetle püskürttüğünü görecekler, işte onlar sihirli kelimeleri biliyorlarsa ve cesurlarsa yılanın dikkatini dağıtmayı başararak kurtulacakları; altıncı saatte ölümlerin binlerce ruh kuşlarıyla birlikte hançerli ve beş başlı yılanları görecekleri; yedinci saatte ölümlerin yılan Apophis ile karşılaşacakları; dokuzuncu, onuncu ve on birinci saatte kayığı çekmeye yarayan ipin yılanla dönüştüğünü görecekleri yazmaktadır²⁶⁰. Thot, Osiris'i koruyup onun yeryüzündeki düşmanı olan domuz ve yeraltındaki düşmanı olan yılanı kovarken²⁶¹ Ra'nın sembolü olarak yılanla çevrili güneş

²⁵⁵ Sayılı 1991, 132-133.

²⁵⁶ Black-Green 2003, 56.

²⁵⁷ Kağnıcı 2019, 66, dn. 46.

²⁵⁸ “*Eril olanlar; Nu (sembolü kadim sular), Heh (sembolü suların kabarma gücü), Kek (sembolü karanlık) ve Amun (sembolü gizli dinamizm). Dişil olanlar; Naunet (sembolü kadim sular), Haunet (sembolü suların kabarma gücü), Kaulet (sembolü karanlık) ve Amonet (sembolü gizli dinamizm)*”, bkz. Altunay 2015, 262.

²⁵⁹ Hooke 1993, 73.

²⁶⁰ Champdor 1984, 54, 59 ve 140-141; Kurhan 1993a, 11.

²⁶¹ Akalın 2014, 63-64, dn. 45.

diski ile karşılaşırken²⁶² simgesi Apophis olan Seth ise kötülüğün kökeni olup daha hiç kimse olmadan o yaratılmıştır. Daha da önemlisi kardeşi Osiris'in düşmanıdır²⁶³. Bu hikâye Kur-ân-ı Kerim²⁶⁴ ve Tevrat²⁶⁵ta anlatılan Habil-Kabil hikâyesinin daha erken versiyonudur bir anlamda. Burada iyi-kötü, aydınlık-karanlık, cesaret-korku, vb. duygular söz konusudur. Bir diğer Mısır tanrısı olan ve Osiris'ten türetilen Serapis de hem yeraltını hem de bereketi temsil etmesi nedeniyle çift karakterli olarak addedilmesinin dışında vücudu yılanlarla çevrili olarak tasvir edildiğinden dolayı üremeyi de temsil etmektedir²⁶⁶. Orta Krallık Dönemi'nden itibaren görülmeye başlanan Yeni Krallık Dönemi'nde ise oldukça yaygınlaşan bir diğer Mısır tanrısı ise Bes olup kötülüğe karşı koruyucu olma özelliğinin dışında çocukları ve gebe-doğum yapan kadınları da gözetir. Genellikle kocaman gözleri ve büyük kafasıyla, kısa bacaklı bir cüce olarak tasvir edilen Bes'in tasvirlerinde elinde yılan tuttuğunu hatta bazen onları ısırıldığını görüyoruz. Antik dönemin ilk örnekleriyle Mısır'da karşılaştığımız muskaların yapılaş amaçlarının canlıyı mı yoksa ölüyü mü korumak olduğu tam bilinmemekle birlikte ana amacın vahşi hayvanlar ve yılanlardan korunmak olduğu kesindir. Her toplumda olduğu gibi Mısır'da da korkulan bir hayvan olan yılan özellikle çöl kumlarının arasında fark edilemediği için sorun yaşayan Mısırlıların en büyük sorunu ise onların ölü bedenleri tahrip etmeleriydi. Bunu aşmanın yolunu ise Yılan Kafası Muskası adı verilen ve İsis'le ilişkilendirilen büyülu taşlardan yapılan muskayı ölü mumyalanırken yanına koymak yoluyla bulmuşlardır. Bu Yılan Kafası Muskaları genellikle kırmızı Yeşim Taşı veya kırmızı Akik Taşı'ndan -ki kırmızının tercih edilmesinin nedeni de bu rengin İsis'e ait olmasıdır- yapılırdı. Gerek Yılan Kafası Muskası gerekse diğer muskaların hepsi rahipler tarafından anlaşılması oldukça zor olan yazılarla hazırlanmakla kalmamış aynı zamanda da kutsanmış olup yaşayan veya ölü kimin üstüneyse onların isteklerinin olması için hazırlanmıştır²⁶⁷.

Mısır kültüründe yerini alan yılanların en ünlüsü Apep (Apophis)'tir. Apep, Ra'nın en büyük düşmanı olmasından dolayı olsa gerek kötülüğü ve ondan doğan kaosu simgelemektedir. Çeşitli zamanlarda Ra'yı yenmeyi başarsa da hiçbir zaman tam üstünlük sağlayamamış kendisi de hiçbir zaman tam anlamıyla yenilmemiştir. Nil Nehri'nin yılanı olarak da anılan ve çok sonraları Seth ile eşleştirilen Apep, ulu anne Neith'in ilk sulu kaos

²⁶² Altunay 2015, 230-231.

²⁶³ Champdor 1984, 43.

²⁶⁴ Kur-ân-ı Kerim, Maide Suresi, 5/27.

²⁶⁵ Tevrat, Yaratılış, 4: 1-16.

²⁶⁶ Leclant 2000, 487.

²⁶⁷ Şimşir 2018, 62, 88, 94 ve 127.

olan Nun'a tükürmesiyle oluşmuştur²⁶⁸. Mısır'da sadece insanların değil tanrıların da ölümü söz konusuydu. Çünkü onlar zamanın sonuna inanmaktaydılar, böylece günü gelen tanrı bile olsa o sonu yaşayacaktı. Bu inanış Mısırlıların hastalık ve ölümden korkmasına engel değildi, dolayısıyla tüm bu yaşananların kötü ruhların etkisiyle gerçekleştiğini düşünürlerdi. Ve hayvan şeklinde olan tanrıların bazı hastalıkların sembolü olduğu da bilinmektedir. Örn.: Seth sadece kötülüğü yaratmakla kalmamış gözyaşının dokunduğu tüm bitkiler zehirli olmuş, terinin dokunduğu yılan ve akrep de öldürücü bir zehre sahip olmuşlardır²⁶⁹. Karanlık, fırtına, vb. doğal afetlerin onunla bağı olduğu düşünülen Apep, firavunların da korkulu rüyasıdır. Bilindiği üzere güneş kutsaldır ve firavun öldüğünde de güneş tanrısına dönüşür, güneşle bir bütün olur. Oysaki Apep'in güneşle ve dolayısıyla onu temsil eden tanrıyla bir savaşı vardı, kimi zaman güneş kimi zaman da Apep'in kazandığı. Ve firavunların en büyük korkusu ise bu savaşta yenilmektir, bu yengi bütün düzenin bozulmasına neden olacaktı çünkü²⁷⁰. İşte bu düzenin bozulmaması için tapınaklardan firavunlara büyüler yapılırdı ve neredeyse günlük bir ritüel haline gelen bu ritüelde *“Eğer Apep'i yok edeceksen onun resmini bir papirüsün üstüne yeşil renkte çizeceksin, Apep'in balmumu figürünün (heykel) üstüne de onun adını kazıyacak ve yeşil renkte yazacaksın. Sonra bunları ateşe atacaksın böylece Ra'nın düşmanı yok olacak. Sonra bunu güneş doğarken, tepedeyken ve akşamüzeri yapacaksın. Gerekirse bunları günün ve gecenin her saatinde tekrarlayacaksın. Bunları yaptığında Apep afallayacak ve Ra tekrar yükselecektir. Ra artık Apep'in üzerinde muzaffer. Şimdi ölümü Tat Apep”* cümleleri zikredilirdi²⁷¹. Mısır kültüründe yerini alan yılanların bir diğeri Wadjet'tir. Genellikle vurmaya hazırlanan bir kral kobra olarak tasvir edilmiş olsa da bazen dişi bir aslan olarak da görülür. İsis'in Horus'u gizlice büyüttüğü anlatılan mitosta genç tanrının bakıcısı olarak karşımıza çıkan Wadjet ayrıca Aşağı Mısır'ın kırmızı tacını takmış şekilde de tasvir edilmektedir²⁷². Mısır kültüründe yerini alan yılanların bir diğeri Ouroboros'tur. Eski Mısır'da Mehen adıyla anılan yılan MÖ 14. yüzyılda görülmeye başlanmış olup hep kendi kuyruğunu ısırarak tam bir çember şeklinde tasvir edilmiştir. Kendi kendine çoğalma, sonsuz bir yaşam, doğanın bütünlüğü, gökyüzü-yeryüzü birleşmesi, vb. olgularını bu tasvir şekli ile gösteren Ouroboros günümüzde de zaman döngüsünü ifade etmektedir. Derisini bırakarak yenilenmesinden dolayı ölümsüzlüğü

²⁶⁸ Cotterell-Storm 2012, 265.

²⁶⁹ Dönmez 2019, 59.

²⁷⁰ Şimşir 2018, 124-125.

²⁷¹ Şimşir 2018, 127.

²⁷² Cotterell-Storm 2012, 329; Altunay 2015, 272.

temsil eden yılan burada bu hareketle yeniden varoluşun sembolüdür bir anlamda²⁷³. Daire haline gelerek kendini yutuyor gibi bir hareketle Ouroboros Mısır ve Yunan'da evrensel bütünlüğü ifade ederken, Budizm'de ise sonsuzluğu ve doğum-ölüm döngüsünü ifade etmektedir. Mehen haliyle ise tasvirlerinde bazen şaha kalkan bir kobra bazense sarmal halinde gösterilen bu iyi huylu yılan yeraltı yolculuğu yaptığı sırada Ra'yı korumuştur²⁷⁴.

Mısır tıbbında; ilaçları ve zehirleri ile meşhur olan Mısır'da ele geçen reçetelere göre Mısırlılar özellikle Mısırlı kadınlar saçlarına çok fazla değer verdikleri için saç bakım reçeteleri bile bulunmaktadır. Ayrıca saç dökülmelerini ve saçların beyazlaşmasını da oldukça önemsedikleri için yaptıkları ilaçların malzemeleri arasında diğer hayvanların yanı sıra yılan yağı da kullanılmaktadır²⁷⁵. Bu nedenle Osiris, Osis ve Thot gibi Mısır kültüründe oldukça önemli bir yere sahip olan tanrılar sağlıkla ilgili olarak kabul edilmişlerdir²⁷⁶. 1873 yılında George Ebers tarafından bulunan ve bir rahip hekimin derlemesi olduğu görülen MÖ 1553 yılına ait kopya Ebers Papirüsü içerik bakımından tıbbi papirüslerin en uzun ve en zengini olup, 110 sayfa ve 2289 satırdan oluşmasının yanı sıra 77 bitkisel, hayvansal ve madensel drog ve 800'den fazla reçete içermesiyle Eski Mısır tıbbı hakkında bize çok değerli bilgiler vermekte olup, bu papirüsü de karşımıza çıkan hastalıkların bir kısmı da tarım işçilerine has rahatsızlıklardır ve bunlardan birisi de yılan sokması olup hangi merhem kullanılacağı tarifi ile birlikte verilmiştir²⁷⁷. Aynı papirüsün ilaç yapımında kullanılan bitkisel, hayvansal ve kimyasal ürünler kısmında sayılan malzemeler arasında yılan da görülmektedir. Ama asıl önemli olan 30. Sülale Dönemi'ne (MÖ 525-600) ait olan Brooklyn Papirüsü'nün iki bölümünün tamamen yılan sokmalarına ayrılmış olmasıdır. Burada yılan türleri detaylı bir şekilde verildikten sonra sokmaları sonucunda görülen klinik etkilerde tek tek kaydedilmiştir. Sonrasında ise bu sokmalara karşı başta soğan tedavisi olmak üzere tüm tedaviler anlatılmıştır. Yeni Krallık Dönemi'nde oldukça yaygınlaşmış olarak karşımıza çıkan ve çocukları ve gebe-doğum yapan kadınları da koruyup-kollayan Bes ise gittikçe aile tanrısı kimliğine bürünmüş ve bu nedenle evi yılanlar başta olmak üzere tüm kötü ruhlardan koruması için dua edilen bir tanrıya dönüşmüştür. Ayrıca pişmiş topraktan yapılan bir Bes figürünün doğum esnasında anne olacak kadının herhangi bir sorun yaşamaması için başucuna konduğunu da biliyoruz²⁷⁸. Günümüzde tıp sembolü haline

²⁷³ Deniz 2018, 4-5.

²⁷⁴ Gibson 2013, 23.

²⁷⁵ Sayılı 1991, 149.

²⁷⁶ Asil 2001, 7.

²⁷⁷ Altunay 2019, 15; Dönmez 2019, 22-23.

²⁷⁸ Ceran 2008, 35 ve 42-43; Dönmez 2019, 21 ve 51.

dönüşen ve Yunan'da *caduceus* adı verilen bir asaya dolanmış iki yılan figürü Sümer'de Gula'nın oğlu Ninanzu'nun asası olarak, Mısır'da Büyü Tanrısı Heka'nın asası olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunların dışında Mısır'da neredeyse her hastalığın ayrı bir tanrı/tanrıçası bulunmaktaydı ve doktorlar bu tanrı/tanrıçaların yardımı ile çalışırlardı. Örn.: Duaw göz hastalıkları tanrısı, Taurt doğum tanrıçası, Sekmet salgın hastalıkların tanrıçası, Horus başta yılan olmak üzere zehirli sokmaların tanrısı, vb. olarak kabul edilirdi²⁷⁹.

Mısır sanatında; Karnak Khonsu Tapınağı'nda yer alan tanrı heykelinin etrafında yer alan seri şeklindeki kabartmalar arasında yılan tarafından taçlandırılan Horus da bulunmaktadır²⁸⁰.

Mısır günlük hayatında; Mısır'ın idari teşkilatına baktığımızda ise, birbirlerinden totem işaretleri (köpek, çakal, yılan, kartal, vb. gibi hayvanlar) ile ayrılan ve yine seçtikleri bu totem işaretleri ile anılan *nomelerle* (yerleşim) karşılaşıyoruz. Zaman içerisinde ise totem olarak seçilen bu hayvanların önce insan vücuduna eklendiğini sonrasında ise ilahlaştırılarak Mısır *pantheonuna* dâhil edildiğini görüyoruz²⁸¹.

Hitit Kültüründe Yılan: Hitit dininde; nasıl ki iyi şeyler için yapılan Ak Büyü varsa aynı şekilde başkasına zarar vermek amacıyla yapılan Kara Büyü de görülmektedir Hitit'te. Örn.: bir kişi bir *mus* (yılan)u öldürürken zikrettiği ismin ölümünü istediği anlamına gelmektedir. Bu tarzda kötü şeyler yapan veya dileyen kişiler için Hitit Kanunları yaptırımları oldukça ciddi olup bu kişilere verilen ceza ölüm olmaktadır²⁸².

Hitit günlük hayatında; I. Hattuşili'nin vasiyetnamesi içeriği açısından oldukça ilginçtir. Kral, kız kardeşinin oğlunu büyütmüş, yetiştirmiş ve ne yazık ki kralın anlayamadığı hatta düşman kabul ettiği bu nedenle de yılan olarak nitelendirdiği annesinin sözünü dinlemeyi tercih etmiştir bu çocuk²⁸³.

Hint-İran (Pers) Kültüründe Yılan: Hint-İran dininde; Pers kültüründe yer alan Maglar başkalarının yanında törenlerine yer verdikleri için onların insan ve köpek haricinde tüm canlıları öldürdüklerini özellikle de yılanları neredeyse birbirleriyle yarışarcasına

²⁷⁹ Dönmez 2019, 61.

²⁸⁰ Champdor 1984, 14.

²⁸¹ İnan 1987, 49, 218 ve 223-224.

²⁸² Çığ 2005, 105; Yıldırım 2015, 243.

²⁸³ Ceran 2008, 83.

öldürdüklerini biliyoruz²⁸⁴. Mithras dinine girmek oldukça zor olup girmesine izin verilenler yedi aşamadan geçmek zorundadırlar. Bu din dışı kapalı olduğu gibi Mithras mağaraları da dışı kapalı olup buralarda düzenlenen ayinler de Tanrı Mithras'ın yaptığı işleri kapsamaktadır. Mithras kurtarıcı tanrı olma özelliğinden dolayı kötü ruhların hâkimiyetine girmek üzere olan kosmosun (dünya) sorumluluğunu üstlenmesine rağmen kosmosun sıkıntılarının bitmediğini görürüz. Kosmosun en büyük sıkıntısı ise neme gereksinim duyması ve nemin aydan bir boğaya aktarılmış olmasıdır. Mithras'ın boğayı takip etmesi ve omzunun altından onu bıçaklaması bir kurban ritüeli olup bütün bitkiler ve hayvanlar da bu kurbandan yaratılmışlardır. Tanrının boğadan açtığı yara bir yılan ve köpek tarafından yalanır ve buradan kan fişkirir, kanın aktığı yere aslan yaklaşır ve buradan ağaçlar biterek boğayı dallarıyla sararlar²⁸⁵. Mısır'da karşımıza çıkan ve kutsal olarak nitelendirilen Anka (Phoenix/Zümrüdüanka) Kuşu, Hint'te Garuda, İran'da Simurg olarak karşımıza çıkar. Hint mitolojisinde karşımıza çıkan gagası, pençeleri ve kafası kartal, kolları, bacakları ve gövdesi insan olan Garuda'nın kuyruk tüyleri ise ayaklarına kadar uzanmaktadır. İlahi bir güce sahip olduğuna inanılan kuşun kanatları altın olup boynunda zümrüt bulunmaktadır. Hinduların kutsal kitabı Vedalar'da Tanrı Vişnu'nun bindiği hayvan olan Garuda, Naga'nın (kutsal yılan) düşmanı olmakla kalmaz beslenmesini de yılanlar üzerinden sağlar. Garuda, şaman büyücülerinden biri tarafından Kailasa Dağı'nda yoktan var edilmiş bir kuş olup Nagalar'ın neden olduğu bazı hastalıklara karşı insanları korumak görevini de üstlenmiştir. Ayrıca Garuda'nın şaman tarafından var edilmesinin nedeninin şamanların Nagalar'ı yenme istekleri olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla burada iyi ile kötünün mücadelesi kuş ve yılan ile hayat bulmuştur²⁸⁶. Garuda Vişnu'nun binek hayvanı olduğunda Vişnuratha, kuşların kralı olduğunda Khagesvara, yılanların baş düşmanı olduğunda Sarpirati, göğün efendisi olduğunda Gaganesvara, istediği yere gittiğinde Kamaçarin, şimşeği yendiğinde Vacracit, vb. sıfatları ile anılmıştır. Hindistan'ın ürettiği en uzun şiir olan ve Bharata'nın soyunun tarihini anlatan Mahabharata'nın bir bölümünde ise Tanrılar Tanrısı Vişnu kendini anlatmaktadır. Oldukça uzun bir şekilde ifade ettiği cümlelerde neredeyse Hint mitolojisini de özetlemektedir. Önce kimin oğlu olduğunu, sonra kim olduğunu (bu kısım oldukça kapsamlıdır) anlattıktan sonraysa yılanlar arasında sonsuzluk yılanı Vasuki, Nagalar arasında Anata, kuşlar arasında Vaitaneya (Garuda) olduğunu söyledikten sonra atlardan da

²⁸⁴ Hdt., I.140.

²⁸⁵ Dürüşken 2000, 155.

²⁸⁶ Kaya 1997, 23-24; Tansü-Güvenç 2017, 785-787.

İndra'nın atı Uççaihsravas olduğunu da belirtir²⁸⁷. Bir diğer Hint tanrısı Şiva ise çok sayıda hizmetkârı ile görüldüğü tasvirlerinde yılanlarla bezeli saçları, kafatasından yapılmış kolyesi ve haşhaşla mest olmuş yüz ifadesiyle betimlenmiştir²⁸⁸. Budizm Dönemi'ne gelindiğinde ise yılanlar bereketin dağıtıcısı rolünü üstlenmişlerdir artık. Bunun dışında üretkenlikle bağlantılı görülen yılan kadınların kısırlaşmaması için ve çocuk doğurmaları için kullanılmaktadır²⁸⁹.

Hint-İran kültüründe yerini alan yılanların en ünlüsü Nagalar yani Yılan Tanrılarıdır. İnsan yüzlü ve yılan kuyruklu olan Nagalarla çok sayıda mitosta karşılaşırız. Yeraltında yer alan ülkelerinin adı Patala olup başlıcaları Airavata, Vasuki, Takşaka ve Seşa (Ananta)'dır. Kaşyapa'nın eşi Kadrü'nün çocukları olmalarından dolayı Kadraveyalar olarak da anılan Nagalar'ın bin adet oldukları söylenmektedir. Nagalar her ne kadar korkulan yaratıklar olsalar da aynı zamanda saygı duyulan varlıklardır²⁹⁰. Hint-İran kültüründe yerini alan yılanlardan birisi Vritra'dır. Vritra kuraklığın simgesi olup yağmurlu fırtınalı gökyüzünü simgeleyen İndra onunla savaşmıştır. Oldukça geniş boyutlara sahip olan İndra'nın büyüklüğüne de gücüne de kimsenin erişemeyeceği bilinmekle birlikte Vritra onunla savaşa girmiştir. İndra bu savaşı şimşegini şaklatıp suları tutarak kuraklık yaratan Vritra'yı yok ederek kazanmıştır. Böylece sıfatlarına bir yenisini daha ekleyerek Vritrahan (Vritra'yı Öldüren) sıfatını da almıştır²⁹¹. Bir diğeri Ananta (Sonsuz)'dır. Diğer adı Seşa olan tanrı-yılan tanrıların en önemlisi olup şişkin boynuyla Vişnu'nun arkasında kıvrılmış bir şekilde tasvir edilir ve dünyayı koruduğu bilinmektedir. Ananta'nın boğumlarında oturduğu görülen Vişnu ise okyanusun üzerinde bir beden şeklinde tasvir edilmiş olmasına rağmen aslında okyanusun kendisidir ve geceyi bu okyanusta geçirir. Hint inanışında su yılan olarak kabul edilmektedir ve Vişnu'da su olarak kabul edilmektedir. Böylece Vişnu'da yılan demektir. Ananta'ya geri dönecek olursak, temmuz - ağustos aylarında kutlanan Naga Pançami Bayramı onun adına düzenlenmiştir. Budizm'de ise Mucilinda adını almanın dışında yedi gün süren yağmur sırasında yedi ayrı kobra başıyla Buda'yı yağmurdan koruduğu anlatılan Ananta güneş çıktığında ise genç ve yakışıklı bir prene dönüşmüştür²⁹². Bir diğeri Ahi Budhnya (Derinliklerin Yılanı)'dır ve sadece Visvedeva İlahileri'nde karşımıza çıkar. Yani Rigveda'da sıralamada önde gelen tanrılardan değildir. Bir diğeri Kali'dir. Kali'nin asıl adı

²⁸⁷ Kaya 1997, 23-24 ve 71-72.

²⁸⁸ Kavak 2019, 20, dn. 11.

²⁸⁹ Kurt Fidan 2013, 929-930.

²⁹⁰ Kaya 1997, 106-107.

²⁹¹ Kaya 1997, 20 ve 76; Un 2011, 168.

²⁹² Kaya 1997, 32; Gezgin 2018a, 108; Akmaz 2019, 18.

Devi olup kendisi Şiva'nın eşidir. Kali adını ise acımasız ve kan dökücü olduğu zamanlarda alır ve kanlı ağzı, çevresindeki yılanlarla korkunç bir görüntüye sahiptir²⁹³.

Hint-İran tıbbında; 85 tür zehirli karasal yılanın olduğu bilgisini verdikten sonra yılanın 4 dişinden sol aşağıda yer alanın beyaz, sol yukarıda yer alanın sarımsı, sağ aşağıda yer alanın kırmızımsı ve sağ yukarıda yer alanın ise siyah olduğunu belirten ve sol aşağıda yer alan beyaz dişinde su damlasına benzeyen bir zehir bekleten yılanın diğer 3 dişindeki zehrinse duruma göre devreye girdiğini söyleyen Susruta ayrıca yılanların kızgın ve ısırma hazır olmalarının yanı sıra yemek aradıklarında da dişlerini çıkardıklarını söylerken, MÖ 320'li yıllarda Hintli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen ve çalışmalarıyla döneminin en meşhur hekimleri arasına giren Caraka, yazdığı "*Caraka-saṃhitā*" (Caraka Külliyyâtı) adlı kitabıyla Hint tıbbının yapı taşlarından biri haline gelmiş ve bu kitaptan elde edilen bilgilere göre Hint tıbbında hayvansal zehirler on altı gruba ayrılmış olup bu hayvanların arasında yılan da bulunmaktadır. Sayılan tüm bu hayvanların zehri hangi bölgelerinde barındırdıkları ile ilgili bilgi de verildiğinden kutsal yılanın zehrini göz ve nefesinde, karayılanın ise zehrini dişlerinde barındırdığı bilinmektedir. Nasıl ki köpeklerin açık yaralarını yalaması, ateşlendiklerinde suya atılmaları ve çıkınca silkelenmeleri -ki bu hareketle vücutlarındaki parazitleri atmaya çalışırlar-, karınları ağrıdığında çimleri yiyerek kusmaları, ayağı kırıldığında o ayağını havada tutarak üç ayağı üzerinde yürüyerek kemiğin kaynamasını sağlamaya çalışmalarını görmüşse antik dönem insanı, nasıl ki karnındaki şişkinliği gagasıyla kendine lavman yaparak tedavi etmeye çalışan leyleği veya kıl bitinden kurtulmak için toprakla yıkanan baykuşu görmüşse antik dönem insanı, yılanların da ağızlarını kullanarak kendilerine lavman yaparak kabızlıktan kurtulduklarını görmüş ve tedavi yönteminde buna da yer vermiştir. İşin daha da orijinal olan tarafı ise hayvanların tüm bu bildiklerini yavrularına da öğretiyor olmalarıdır. *Atharvan/athar* (ateş/ateş rahibi) ve *veda* (bilgi) kelimelerinin birleştirilmesinden elde edilen MÖ 3000-1000 yılları arasında tarihlendirilen dini metinlerden oluşan *Atharvaveda* (Sihir Formüllerinin Bilgisi) sayesinde Hint tıbbının en erken verilerine ulaşmaktayız. İlahilerden oluşan bu kitapta hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkilerden bahsedilmektedir. Gerek çizgili yılan, gerek engerek, gerekse karayılan sokmalarına karşı ise meyan kökü ile tedavi reçetesi görülmektedir. Ayrıca yine yılan sokmalarına karşı koruyucu tılsım da yapılmış olup bunların yapılması evresinde kullanılan bitkilerin çözümlemesi ise henüz yapılamamıştır. Büyük İskender'in Hindistan'a gelmesinden sonra ise başta tıp alanında

²⁹³ Kaya 1997, 30-31 ve 82-83.

olmak üzere hemen her alanda çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Onlar Yunanlılardan bazı bilgiler edinirken o güne kadar yılan sokmaları karşısında hep çaresiz kalan Yunanlı doktorlarda onlardan bu konudaki bilgilerini öğrenmişlerdir²⁹⁴.

Hint-İran günlük hayatında; Arcuna'nın oğlu Abhimanyu'nun oğlu Parikşit'in oğlu olan Canamecaya büyük bir kral olmasına rağmen babasının bir yılan tarafından sokularak ölmesine engel olamamış bu nedenle de babasının intikamını Nagalar'ı kurban ederek almıştır. Aslında Parikşit daha annesinin karnındayken şansız olacağı belli olmuş ve Aşvatthaman tarafından öldürülmüşken Krişna tarafından da yeniden hayata döndürülmüştür²⁹⁵.

Yunan Kültüründe Yılan: Yunan dininde; her kültürde olduğu gibi Yunan'da da bir yaratılış mitosu görülmektedir. Bu mitoslardan farklı versiyonları olmakla birlikte bunlardan birinde ilk tanrıça Eurynome güvercin kılığında Ophion adındaki yılanla birleşir ve ilk yumurtayı yumurtlar. Ophion hemen bu yumurtanın etrafına dolanır, onun sıcaklığı ile ısınan yumurta çatlar ve bu yumurtadan gökyüzü (Uranos), dağlar (Pontus), toprak ana (Gaia), vb. dünyaya gelirler. Eurynome ve Ophion evreni yaratmışlardır, artık işleri bittiği için Olympos'a çıkıp otururlar ama Ophion rahat durmaz ve kendini evrenin tek yaratıcısı olarak ilan eder. Bunun üzerine Eurynome önce onu kovar sonrasında ise sonsuza kadar kalsın diye yeraltına sürer onu²⁹⁶. İlk olarak Girit'te kutsallaştığını gördüğümüz yılanın *khthonik* bir sembol olarak karşımıza çıkması ise Geometrik Dönem'den itibaren. Bu döneme denk gelen mezarlarda üzerlerinde yılan figürü olan kaplarla karşılaşmaktayız. Bundan sonrasında Hellenistik Dönem'den itibaren ise *stellerin* üzerinde sıklıkla yılan figürü görülmektedir. Ölü yemeği sahneli *stellerde* yer alan yılan için kimi araştırmacılar bir ruhu temsil ettiği görüşüyle bazı araştırmacılar temsil ettiği bu ruhun ölen ve *stel*in üzerinde uzanmış olan *heroon* olduğunu söylemektedirler. Ölü yemeği sahnelerinde pek çok pozisyonda karşımıza çıksa da en çok *mensanın* ayağına sarılmış ve ona doğru uzanan erkeğin elindeki *phialeye* yönelmektedir yılan²⁹⁷.

Sadece kadınların özellikle de evli kadınların katıldığı Thesmophoria Bayramı'nda mağaralara domuz etleri atılırdı ve bu etleri mağaralarda bulunan yılanların yememesi için bulucu adı verilen kadınlar gürültü çıkarırlardı. Kutsal kabul edilen bu mağaralarda bulunan

²⁹⁴ Kavak 2019, 15-16, dn. 3, 36, 40, 77, 132, 134-137 ve 139; Dönmez 2019, 19.

²⁹⁵ Kaya 1997, 56 ve 115.

²⁹⁶ Wilkinson 2011, 16.

²⁹⁷ Yaman 2012, 39-41; Yıldırım 2014, 33.

yılanların buraları koruduğuna inanılmaktaydı. Ama burada anlatılmaya çalışılan tamamen farklıydı. Bilindiği üzere yılan yaşam-ölüm döngüsünde deri değiştirmesinden dolayı oldukça önemli bir yere sahipti. Çünkü deri değiştirirken beden de değiştirdiğine inanılırdı. İşte gerek Thesmophoria olsun gerekse Demeter kültüne ait diğer bayramlar olsun burada kadınların yılan dolu mağaralara girmesi kendi benliklerindeki varoluşu bulmaları ile ilişkiliydi. Böylece kadın da kutsallaşma yolunda adım atmış oluyordu²⁹⁸. Yunanlıların yılanı atfettikleri kutsallığa en güzel örnek ise Atinalıların Salamis Savaşı öncesi yaşadıkları olaydır. Buna göre, Athena Tapınağı'nın içinde yaşayan ve *akropolün* koruyucusu olarak kabul edilen yılanı her ay bal çöreği götüren Atinalılar bir seferinde yılanın çöreği yemediğini gördüler. Böylece tanrıçanın tapınağı dolayısıyla onları terk edip gittiğini düşünen Atinalılar evlerini *akropolün* dışına taşıdıktan sonradır ki geri dönüp orduya katılmışlardır²⁹⁹. Bilindiği üzere antik dönemin en önemli savaşlarından biridir Troia Savaşı. Henüz daha savaş başlamadan hatta Akhalar daha yola çıkmadan önce toplanmaya başladıklarında yaşanan bir olay ise oldukça önemlidir. Zeus gün ışığı olmasına rağmen sırtı kıpkırmızı yılanı salmıştı ortaya. Yılan yavaşça kıvrıla kıvrıla ilerleyerek çınar ağacına doğru ilerlemiş ve orada şen şakrak cıvıldaayan sekiz serçeyi -ki hepsi de henüz çok küçüktürler- yutuverdikten sonra ne yapacağını şaşırıp ortalıkta dönüp duran annelerini de kapıvermiştir kanadından. Herkes şaşkın bir şekilde bu olayı seyredirken yılan da bir anda yok oluverince tüm olan bitene anlam veremeyen Akhalar kâhin Kalkhas'a danıştıklarında *“Ne diye öyle kalakaldınız, güir saçlı Akhalar, akıllı Zeus'un gösterdiği büyük bir belirti bu, uzun zaman sonra gerçekleşecek, ama akıldan çıkmayacak hiçbir zaman. Serçe yavrularıyla analarını nasıl yuttuysa bu yılan, onlar sekiz taneydiler, dokuzuncuları da yavrulayan anaydı, işte tıpkı onlar gibi biz de savaşacağız orda dokuz yıl, alacağız o koca ili onuncu yılda”* sözleriyle karşılaşmışlardır³⁰⁰.

Yunan kültüründe yerini alan yılanlardan biri Orthos ve Kerberos'un anneleri Ekhidna'dır. Hesiodos'a göre Kallirhoe tarafından yaratılan ve ejderha olarak nitelendirilen Ekhidna'nın yarı bedeni bir genç kızken yarı bedeni de yılanı³⁰¹. Yunan kültüründe yerini alan yılanların bir diğeri, Orthos ve Kerberos'tan sonra Ekhidna'nın doğurduğu Hydra'dır. Hera tarafından büyütülen Hydra, bataklıklar canavarı olmasının dışında Herakles'in de

²⁹⁸ Sina 2004, 42 ve 46.

²⁹⁹ Hdt., VIII.41.

³⁰⁰ Hom. İl., II.305-330.

³⁰¹ Hes. Theog., 295-300.

düşmanıydı ve onun tarafından da öldürülmüştür³⁰². Yunan kültüründe yerini alan yılanların bir diğeri, Ekhidna'nın son olarak doğurduğu Khimaira'dır. Üç kafalı canavar söndürülmez ateşi üflemesinin dışında aslan, keçi ve yilandan oluşan üç kafaya sahiptir³⁰³. Yunan kültüründe yerini alan yılanların bir diğeri, Typhon olup Tartaros ile Gaia'nın birleşmesinden dünyaya gelmiştir ve yüz yılanbaşına sahiptir. Kafasındaki gözleri ateş saçarken her seferinde farklı sesler çıkartmaktadır³⁰⁴. Yunan kültüründe yerini alan yılanların bir diğeri, Phorkys ve Keto'nun kızları olan ve Gorgolar diye anılan Stheno (dayanıklılık), Medusa (kraliçe), Euryale (uzağa sıçrayan) olup bunlardan en bilineni ve ölümlü olanı Medusa'dır. Üç kız kardeşinde saçlarının yerinde yılanlar vardır³⁰⁵.

Yunan tıbbında; üç toprak tanrısından biri olan Aesculap başlangıçta yılan şeklinde tasvir edilmiş, bu tanrı sonrasında ise sağlık tanrısı Asklepios'a dönüşmüştür. Asklepios'a ait olan Asklepionlar ise sadece bir eğitim merkezi olarak kullanılmamış aynı zamanda tedavi kuruluşları da olmuşlardır. Çeşitli tedavilerin yanı sıra Mezopotamya ve Mısır'dan alınan telkin tedavileri ile Hindistan'dan alınan zehri alınmış yılanlara sokturularak uygulanan şok tedavileri de burada uygulanmıştır³⁰⁶. Asklepios'un en büyük yardımcısı ise kızı Hygieia (sağlık) olup o sadece insanlara değil hayvanlara da tedavi uygulamıştır. Tüm sağlıkla ilgili tanrı/tanrıçalarda olduğu gibi Hygieia'da yılanla betimlenmiştir³⁰⁷. Yılan insanı soktuğunda zehriyle onun ölümüne neden oluyorken aynı zehir ilaç yapımında kullanıldığında insanın iyileşmesine yardımcı oluyordu³⁰⁸.

Yunan sanatında; Minos Uygarlığı Dönemi'nden gelen Knossos Sarayı'nın duvarlarında yer alan fresklerin içerisinde yılanlı figür olarak nitelendirilen tanrıça figürleri görülmekte olup bu figürlerin saray halkını koruma amaçlı resmedildiği düşünülmektedir³⁰⁹.

Roma Kültüründe Yılan: Roma tıbbında; MÖ 3. yüzyıl (MÖ 295) sonlarında Roma'da görülen ve üç yıl kadar devam eden veba salgın hastalığına çeşitli çareler aranırken Epidauros Asklepionu'ndan deniz yoluyla getirtilen yılan Tiber Nehri'ne bırakılmış bir müddet nehirde ilerledikten sonra nehrin ortasındaki adaya çıkararak gözden kaybolmuştur. İşte bu üç yıldır devam eden salgın hastalığında sonu olmuştur. Böylece

³⁰² Hes. Theog., 305-325.

³⁰³ Hes. Theog., 305-325.

³⁰⁴ Hes. Theog., 820-840.

³⁰⁵ Cotterell-Storm 2012, 46.

³⁰⁶ Altunay 2019, 24 ve 26.

³⁰⁷ Karaöz Arıhan 2003, 58.

³⁰⁸ Kurt Fidan 2013, 929-930.

³⁰⁹ Deniz 2018, 21.

Asklepios kültü Roma'ya girer ve tapınakları yapılmaya başlanır. Bu olayın en önemli neticesiyse Yunan ve Roma tıbbının ilişkisinin daha sağlam temellere oturması olmuştur. Asklepios'a ait tedavi merkezleri olan Asklepion'larda tedavi sadece ilaçlardan oluşmamakta aynı zamanda bir takım ritüeller de hayata geçirilmekteydi. İşte bu ritüellerden birisi de oruç tutmak olup bundan yorgun düşen hastalar kesintisiz bir şekilde uyurken Asklepios rahipleri ellerinde tuttıkları zehri alınmış zararsız yılanlarla hasta yataklarının arasında dolaşırlardı. Sabah olduğunda ise hastalara tek tek rüyalarında ne gördükleri sorulur ve onların verdikleri cevaba göre tedavi şekli belirlenerek hasta gönderilirdi. Bu bilgilere bire bir ulaşıyor olmamızın nedeniyse hastanın tapınaktan ayrılmadan önce tüm bilgilerin üzerinde yazdığı adak tabletini tapınağın duvarına asıyor olmasıdır³¹⁰. Tanrılar yoluyla elde edilen sağlığın dışında bir de askeri doktorlar ve asistanlarının oluşturduğu tıbbi bir grup söz konusudur Roma'da. Çünkü ordu askerlerinin sağlığına oldukça fazla önem vermektedir. Bu nedenle yol kavşaklarında bulunan ordu menzillerine *valetiditaria* adı verilen geniş avlulara sahip hastaneler açarak hasta ve yaralı askerlerini tedavi etmişlerdir. Bu hastanelerde görev alan sağlık personelinin ise her şeyden önce yılan ve akrep sokmalarına panzehir üretmeyi biliyor olmaları gerekmektedir³¹¹. Roma İmparatorluk Dönemi'nin en önemli tıpçılarından Bergamalı Galenos ise deneysel çalışmalar da yapmış ve bu çalışmalarında kobay olarak atın yanı sıra köpek ve yılanı da kullanmıştır. Galenos tedavilerinde İskenderiye Ekolü'nü takip etmiş ve zehirli hayvan ısırıklarına karşın hazırlanan ilk tiryakında Kos Adası'ndaki Asklepios Tapınağı'nın taşı üzerinde yazılı olduğunu söylemiştir. Bu yazıya göre yılan sokmaları başta olmak üzere her türlü zehirli sokmalarda kekik, mürrüsafi, anason, rezene ve maydanozdan oluşan karışım kullanılmaktadır³¹². Son olarak bir başka reçetede karşımıza çıkan ve yılan sokmalarında kullanılan bitkilerden birinin limon tohumu olduğunu söyleyebiliriz³¹³.

Roma sanatında; mimari bloklar üzerinde de sıklıkla karşılaştığımız pençeleriyle avladığı yılanı taşıyan kartal figürü taşıdığı anlam açısından oldukça önemlidir. Zaferi elde etmiş hayvan olarak görülen kartal gökyüzünü temsil ederken, kaybetmiş hayvan olarak görülen yılan yeraltını temsil etmektedir. Bu da bize kötüyü yenen ve onların üzerinde egemenlik sağlayan tanrısal güçleri hatırlatır. Sadece Roma'da değil Yunan'da da oldukça

³¹⁰ Çoban 2016, 100-101.

³¹¹ Bayat 2016, 134.

³¹² Altunay 2019, 47-48.

³¹³ Yalçın-Ünal-Pirdal-Selçuk 2016, 40-41.

sevilmıştır bu figür. O kadar ki Pergamon Zeus Sunağı'nın batı frizindeki figürlerin arasında bile görülmektedir³¹⁴.

Mitolojide Yılan: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir hayvan olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan yılan ile ilgili on üç mitosa değinilecektir.

1.) Enuma Eliş: Babil'in yaratılış destanı olan Enuma Eliş'te, başlangıçta tanrıların birbirleriyle mücadelesinin ardından aldıkları görevler anlatılır. Başlangıçta Apsu (tatlı su okyanusu), Tiamat (tuzlu su okyanusu) ve Nummu (Apsu ve Tiamat'tan yükselen sis)'nin dışında hiçbir şey yokken Apsu tanrıların bilgesi Marduk'u doğurur. Marduk, Apsu'dan doğmasına rağmen babası Ea annesi ise Damnika'dır. Sayılar gittikçe çoğalmaya başlayınca kocası öldürülen Tiamat başkaldırır ve Hubur Ana'yla bağlantı kurar. Bunun üzerine Hubur Ana her şeye biçim verdiği gibi yılanlara da biçim verir ve dev yılanlar yaratır. Bu dev yılanlar keskin dişili olup gövdeleri kan yerine zehirle doludur. Çok görkemlidirler ama bir o kadar da korkunç ve tanrılara denktir güçleri³¹⁵.

2.) Gılgamış ve Yılan: Sümer kral listelerinde de adı geçen antik dönemin oldukça önemli kahramanlarından biridir Gılgamış. O dönemden günümüze ulaşmış olan tabletler üzerinden okuduğumuz Gılgamış Destanı'nda, Gılgamış hayal kırıklığı yaşayarak kenti terk etmek üzereyken Utnapiştım az da olsa mutlu olması için ona bir ayrılık hediyesi verir. Bu hediye yaşlıyı gençleştiren bir bitkidir ama bu bitki denizin dibindedir yani eğer bu bitkiyi istiyorsa denize dalması gerekecektir Gılgamış'ın. Gılgamış doğalı yüz yirmi yıl olmuştur dolayısıyla o bu bitkiyi elde edebilmek için denize dalarak bitkiyi çıkarır ve Ereğ'e doğru yola çıkar. Bir ara yıkanmak ve kirlenen giysilerini değiştirmek için küçük bir su birikintisinin yanında duran Gılgamış ne yazık ki giysilerini değiştirirken bitkinin kokusunu alan yılan onu kapıverir. Kaçışı esnasında da geride değiştirdiği derisini bırakmıştır yılan. Gılgamış ortalarda çok aransa da yılanı ve kaçırdığı bitkiyi ne yazık ki sadece yılanın değiştirdiği deriyi bulabilir³¹⁶. Aslında yılan zaten deri değiştirerek hayatını yenilemektedir yani o bitkiye ihtiyacı yoktur ama yaşamın da bir dengesi vardır ve Gılgamış bu dengeyi bozmaya çalışırken yılan tarafından engellenmiştir.

3.) Etana, Kartal ve Yılan: Her ne kadar hikâyenin adı Kiş şehri krallarından birini almışsa da hikâye aslında aynı ağacı paylaşan kartal ve yılanı da kapsamaktadır. Bu iki

³¹⁴ Yılmaz Kolancı 2018, 131.

³¹⁵ Hooke 1993, 43-47; Altunay 2015, 114-116.

³¹⁶ Hooke 1993, 51-57; Black-Green 2003, 87; Köroğlu 2012, 69-72; Altunay 2015, 129.

hayvan normalde birbirlerine düşmandırlar ama burada Güneş Tanrısı Şamaş (Utu) tarafından belirlenen sınırlar içerisinde bir arada yaşamaktadırlar. Gerek kartalın gerekse yılanın çocukları olmasına rağmen Etana'nın maalesef çocuğu olmamaktadır. Bu arada yaratılışları gereği birinden biri doğal olarak bu barış ortamını bozacaktır. Hikâyede bu görev kartala düşer. Kartal kendi yavrusu bunu yapmaması için ısrar etmiş olsa da yılanın yavrularını yemeyi düşünmektedir. Ve aklına koyduğunu hayata da geçirir, yılanın yuvada olmadığı bir anda yavruları yer. Yılan ise yavrularına yiyecek getirdiğinde onları göremeyince neler olup bittiğini anlar ama o kuralları bozmak niyetlisi değildir bu nedenle Şamaş'a ona yardım etmesi için dua eder. Bu yakarıları duyan Şamaş yılanı boğanın içerisine girip beklemesini söyler. Bir müddet sonra yine yavrusunun uyarılarını dinlemez ve böylece yılan onu yakalayarak kanatlarını kestikten sonra kör bir kuyuya atar. Şimdi dua etme, yakarma sırası kartalıdır. Ama Şamaş bu duayı o bir günahkâr olduğu için dinlemese de içi elvermez ve ona birini göndereceğini söyler. Aklına gelen isim ise gece gündüz çocuğunun olması için doğum bitkisini ona versin diye ona dua eden Etana'dır. Etana'ya kuşu bulmasını ve bitkiyi ona sormasını söyler Şamaş, bunun üzerine kuşu arayarak bulur Etana ve ona bitkiyi sorar, kuş ona buradan çıktığı takdirde sana bitkiyi bulup veririm der ve Etana onu kurtarmakla kalmaz aynı zamanda kanatsız haliyle yeniden uçmayı da öğretir. Tabii ki bu çalışma aylar sürmüş ve sekiz ay geçmiştir. Kartal verdiği sözü tutar ve bitkiyi arar ama bulamaz, bunun üzerine Etana da onun sırtında uçmaya karar verir. Ne yazık ki bu uçuş esnasında da bitkiyi bulamazlar. Hikâyenin günümüze ulaşmasını sağlayan tabletin bundan sonraki kısmı kırık olduğu için neler olduğunu bilmemekle birlikte öte yandan ele geçen Sümer Kral Listeleri'ne göre Etana'nın Balih adında bir oğlu olduğu bilinmektedir³¹⁷.

4.) İnanna ve Huluppu Ağacı: Gök ve yeryüzü birbirlerinden ayrılmışlardır. Onları yani yaşamla ölümü tekrar bir araya getirmek isteyen Enki yeraltına iner, ne yazık ki burada Karanlığın Tanrıçası Ereškigal ile çok şiddetli kavgaya tutuşurlar. İşte bu kavgadan Fırat Nehri'nin kenarında kök salmaya başlayan bir ağaç doğar. Nehir o kadar şiddetli akıyordur ki ağaç neredeyse kökünden sökülme üzereyken İnanna gelir ve ağacı yanına alarak Uruk kentindeki kutsal bahçesine götürerek diker. İnanna, Huluppu Ağacı adını verdiği bu ağacın bir an önce büyümesini istemektedir, böylece kendisine parlak bir taht ve yatak yapabilecektir. Ama ağaç bir türlü büyümmez ve çiçek de açmaz. Çünkü ağacın kökünde bir yılan yuva kurmuş, tepesine kartal kanatlı aslan başlı Anzu Kuşu yuva yapmış, Kara Bakire

³¹⁷ Hooke 1993, 61-62; Black-Green 2003, 77-78; Altunay 2015, 137-138; Beydiz 2016, 167; Ay Arçın 2019, 493-494; Gezgin 2019, 116-117.

Lilit ise gövdesine evini yapmıştır. Yani bir anlamda Huluppu Ağacı düşmanları tarafından sarılmış ve büyümesini engellenmiş durumdayken İnanna, Gılgamiş'tan yardım ister ve böylece düşmanlar ağaçtan uzaklaştırılırlar. Böylece büyüyen ağaçtan taht ve yatak yapılır, artık ağaç insanoğluna yararlı hale gelmiş, bir anlamda doğadaki hammadde dönüşüme uğramıştır³¹⁸.

5.) Newroz Mitosu: Zalimliğiyle ünlü Dehak adlı kral günün birinde çok ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Hem her iki omzunda derin yaralar açılan hem de yine her iki omzunda yılan ve çıyanlar yuvalanan kral büyük acılar içerisinde. Çünkü bu hayvanlar acıktıkça Dehak'ın omuzlarında oluşan yaralardan kanını emmektedirler ve bundan kurtulmanın tek yolu gençlerin taze beyinlerini yılanlara vermektir. Bu nedenle Dehak her gün iki gencin kafasını kestirerek onlardan elde ettiği beyinlerle bu hayvanları beslemektedir. Bu gençleri halk arasından seçen kralın muhafızları ise bazen bu gençlere acır ve onların yerine krala hayvan beyni götürürler, serbest kalan gençler ise bir daha yakalanmamak için dağlara kaçarak saklanmaktadırlar. Dehak'ın kurbanlarından sekizi ise Kawa adlı demircinin çocukları olup günün birinde sıra son oğluna gelince Kawa'nın oğlunu kralın muhafızlarına vermek gibi bir niyeti olmadığı için onları atlamak amacıyla oğlunu kendi elleriyle teslim etmek istediğini söyler. Sonrasındaysa halkla konuşarak buna artık bir son verilmesini gerektiğini anlatır ve bunun üzerine isyan başlar, Kawa çekiciyle Dehak'ı öldürür³¹⁹.

6.) Ra-Apep-İsis: Mısır'da tanrılar insanlar gibi kabul edildikleri için günün birinde Ra'nın yaşlanmaya başlaması hiç de şaşılabilir bir durum olmamalıdır ama iyice ihtiyarlaması ve insanlar üzerindeki otoritesini kaybetmeye başlaması oldukça üzücü bir durumdur Ra açısından. İşte bu nedenle Ra yeryüzünü terk ederek gökyüzüne yerleşir. Burada çok düzenli bir hayat yaşamakta olan Ra günün on iki saatinde teknesiyle doğu-batı doğrultulu (gündüz) bir şekilde imparatorluğu dolaşırken diğer on iki saati de (gece) çeşitli tehlikelerle doludur Ra'nın. Çünkü Nil Nehri'nin dibinde yaşayan ve Ra'nın aksine kaosu temsil eden büyük yılan Apep sürekli Ra'ya saldırmaktadır. Bu saldırıların kiminde başarılı olan Apep'in Ra'yı yutması ise güneş tutulmalarına neden olmaktadır³²⁰. Bilinen bir diğer olay yine Ra'nın yaşlılık zamanına denk gelmekle birlikte burada Apep'in yerini İsis alır. Sadece Mısır'da değil Yunan ve Roma'da da tapınım gören İsis'in önemli özelliklerinden birisi de büyü ile

³¹⁸ Ciziri 1997, 74-75; Altunay 2015, 46-47; Aydın-Erbay Aslıtürk 2017, 717.

³¹⁹ Ciziri 1997, 66-67.

³²⁰ Altunay 2015, 230-231; Gezgin 2018b, 60.

uğraşmasıdır. Tıpkı diğer tanrı/tanrıçalar gibi o da hep Ra'nın gücüne imrenmiş ve bir gün onun gibi olmak istemiştir. Bu güce erişmenin yolu ise Ra'nın herkesten gizlediği isminden geçer geçmesine ama Ra bu ismini kimseye söylememektedir. Bu ismi öğrenmek için İsis, Ra uyurken ağzından akan tükürükleri bir kapta biriktirir ve bunu Ra'nın üzerinde gezdiği toprakla da karıştırır. Bu karışımı önce bir yılan şekline getiren İsis sonrasında ise büyülerinden birini kullanarak oka dönüştürür ve Ra'nın her gün geçtiği yola koyar. Ertesi gün olduğunda yürüyüş esnasında Ra oku görür ve yaklaşır işte tam bu arada ok tekrar yılanı döndürür ve Ra'yı sokar. Yılanın zehri anında bütün vücuduna yayılmıştır Ra'nın ve o ne yapacağını bilemez çünkü bu güçte tıpkı kendi güçleri gibi güçlüdür. Tanrılar tanrısının bu durumuna hiçbir tanrı derman olamazken İsis görünür ve gizli ismini söylerse onu iyileştireceğini söyler. Başta teklifi kabul etmese de gittikçe kötüleşen Ra en sonunda çaresiz kendi kalbinden İsis'in kalbine ismini gönderir. Artık tanrı/tanrıçaların en kuvvetlisi olan İsis de sözünü yerine getirir ve Ra'yı iyileştirir³²¹.

7.) Osiris ve Atum: Mısır'da sadece insanların değil tanrıların da ölümü söz konusuydu. Çünkü onlar zamanın sonuna inanmaktaydılar, böylece günü gelen tanrı bile olsa o sonu yaşayacaktı. Bu son sadece yaşayanları değil evrenin tamamını kapsadığı için herkesin can vereceği bu son günde Osiris ve Atum bu ölümü yaşamayacaklardı. Öncesi ve sonrası olmayan bir boşlukta tek başına kalacak olmak Osiris'i üzse de Atum onu teselli etmeyi başarmıştı. Onlar bu son yaşanırken yılan biçimine girecekler ve evrende en baştaki kaos okyanuslarına dönecekler³²².

8.) Şiva ve Tüccarın Oğlu: Günün birinde dünyayı görmek arzusuyla yola çıkan tüccarın oğlu yürüdüğü yolda dağların arasından akan bir dere ve bu dereye sürüklenen bir ağaç dalı görür. Tam o esnada dal bir yılanı döndürür ve dereye yıkanmakta olan kadını yuttuktan sonra tekrar dal haline döner. Peşinden bir dev haline dönüşen dal kıyıda otlayan üç mandayı yuttuktan sonra tekrar dal haline döner. Bir sonraki dönüşümünde canavar olan dal derenin kıyısında koyunlarını otlatan çobanı sürüsüyle beraber yutar ve tekrar dal haline döner. Son olarak bir keşişe dönüştüğünde ise tüm bu olan biteni izleyen tüccarın oğlu korkmasına rağmen yavaşça yaklaşır ve ona kim olduğunu sorar. Keşiş önce gözlerini kapatmasını sonrasında ise geri açmasını ister. İşte karşısında tüm ihtişamıyla Bhairava durmaktadır. Büyük bir sersemleşme yaşamış olsa da tüccarın oğlu ona "*çıkıdığı bu yolculuğun sonunu*" sorar, "*dar ağacında asılarak öleceğini*" söyler keşiş ona. Bunun

³²¹ Hooke 1993, 77; Altunay 2015, 242-244.

³²² Şimşir 2018, 50.

üzerine yolculuktan vaz geçip geri dönmeye karar verir tüccarın oğlu. Ve dönüş yolculuğunda bir ormandan geçerken rastladığı kadın ona bir elmas uzatır “*bunu en yakındaki kentte satmasını*” ister. Denileni yapar yapmasına genç adam ama aslında o elmas o kentin kralına aittir ve hazinesinden çalınmıştır. Ne yaparsa yapsın tanrının ona biçtiği sondan kurtulamayan tüccarın oğlunun cezası ise asılarak ölümdür³²³. Tıpkı bugün de olduğu gibi antik dönemde de “*kaderden kaçılmaz*” hayat ilkesinin olduğunun en güzel karşılığıdır bu mitos.

9.) Vişnu ve Şiva: Vişnu’nun koruyucu tanrı olma özelliğinden dolayı çeşitli defalar farklı bedenlere geçerek dünyayı koruduğu bilinmektedir. Bu hikâyede de Vişnu’nun kaplumbağa biçimine girdiğini görürüz. Bunun nedeni ise, yok edici tanrı olan Şiva ile yağmur yağdıran tanrı olan İndra’nın yaptığı kavga sonucunda Şiva’nın İndra’yı lanetlemesi neticesinde artık İndra’nın yağmur yağdıramamasıdır. Böylece yeryüzünde önce bir kuraklık peşi sıra ise kıtlık baş göstermiştir. Bunları düzeltebilecek tek tanrı ise Vişnu’dur. O, yılan Nasuki’yi bir dağın çevresine sardıktan sonra topaç gibi çevirmeye başlar ve hemen arkasından da denize daldırır dağ. Bundan sonrada kendisi kaplumbağa oluverir ve dağın sivri tepesinin altına girer ki denizin dibi delinmesin. Artık denizin suları köpürmüş ve toprakları ıslatmıştır yani kıtlık bitmiş ve bereket her tarafta görülmeye başlanmıştır³²⁴.

10.) Cemşid ve Şarap: İran mitolojisinde bin yıl yaşadığı rivayet olunan Cemşid’in (Işık Şahı) şarabı keşfetmesine neden olan hikâye şöyle anlatılmaktadır. Cemşid bir gün kırlarda gezerken başını gökyüzüne kaldırdığında ayaklarına yılan dolanmış bir kuş görür. Kuşu yılandan kurtarabilmek amacıyla okçulara emir verir, yılanı vuracaklardır ama kuşa zarar gelmeyecektir. Yılandan kurtulan kuş göklerden süzülerek gelir Cemşid’e gagasında taşıdığı tohumları bırakır. Cemşid bu tohumları hemen ektirir, zamanla büyüyen tohumlar aslında asma filizleridir. Başlarda üzüm sıkıldıktan sonra hemen içiliyordu çünkü beklemiş üzüm suyunun zehirli olduğuna inanılıyordu. Günlerden bir gün Cemşid’in genç ve mutsuz cariyelerinden biri intihar etmek amacıyla bir kenarda unutulmuş ve günlerce beklemiş üzüm suyunu içtikten sonra sarhoş olup kendinden geçti. Kendine gelmesi ertesi günü buldu ve hemen yaşadıklarını Cemşid’e anlattı. İşte o günden sonra Cemşid beklemiş üzüm

³²³ Akmaz 2019, 69-70.

³²⁴ Gezgin 2018a, 108.

suyunun yani şarabın müptelası oldu. Şarap sadece keyif almak için değil pek çok hastalığın tedavisinde de kullanıldı ve ona *şahdârû* denildi³²⁵.

11.) Herakles ve Skythia: Her zamanki gibi bir dizi olay yaşamış olan Herakles'in yolu Skythia'ya düşer. Nasıl olduğu bilinmez ama bir şekilde arabasına koştığı atları kaybolur ve onları ararken, kalçalarından üstü kadın kalçalarından altı yılan olan bir yaratık ile karşılaşır. Atları bu kadındadır ve onları geri vermek için bir şartı vardır, o da Herakles ile birlikte olmak. Kadının isteği gerçekleşir ve atlarını Herakles'e geri verir, bu arada da ona bu birleşmeden üç çocuğu olduğunu söyledikten sonra büyüdüklerinde yapmalarını istediği bir şey olup olmadığını sorar. *“İçlerinden hangisi şu yayı benim gibi kurar ve şu kılıcı benim gibi kuşanırsa, onu bu ülkeye yerleştir; bu dediklerimi yapamayanları kov bu topraklardan gitsinler”* diye cevap verir Herakles. Çocuklardan en küçükleri olan Skythes bu cümleyi tastamam yerine getirir ve yurdunda kalır. Ve bir rivayete göre İskit kralları bu soydan gelmektedir³²⁶.

12.) Skylla ve Glaukos: Başlangıçta yoksul bir balıkçı olan Glaukos yediği sihirli otlar sayesinde güçlü ve yakışıklı bir deniz tanrısına dönüşür ve küçük bir koyda yıkanırken gördüğü Nympha Skylla'ya âşık olur. Ama Skylla onun belden aşağısının balık olduğunu görünce beğenmeyerek aşağılar ve ondan kaçır. Glaukos ise o kadar âşıktır ki büyücü Kirke'den yardım yani bir aşk iksiri ister. Oysaki bu arada Kirke, Glaukos'a âşık olmuştur ve bu aşkı reddeden Glaukos'tan intikam almak için hazırladığı zehri Skylla'nın yıkandığı koya döker. Yıkanmak için suya girdiğinde Skylla'nın vücudu iri köpek başlarına ve yılanlara dönüşür³²⁷.

13.) Yılanın görüldüğü ve önemli bir yer tuttuğu mitos sayısı oldukça fazla olduğu için hepsine burada yer verme şansımız bulunmamaktadır. Bu nedenle; Troialı Rahip Laokoon'un oğullarına sarılan iki dev yılanla mücadele etmesi ve ne yazık ki bunu başaramadığı için oğullarıyla birlikte bu dev yılanlar tarafından öldürülmesi³²⁸, Poseidon'la Pallas Athena Tapınağı'nda birleşmesinden dolayı buna çok sinirlenen Athena tarafından yılanla dönüştürülen Medusa ve sonrasında onu öldüren Perseus, bunun neticesinde Medusa'dan akan kanı toplayarak -ki sağ tarafındaki damardan akan kan zehirli, sol tarafından akan kan faydalıdır- Asklepios'a veren Athena ve bunun sonucunda Asklepois'un

³²⁵ Yıldırım 2012, 467; Gezgin 2018b, 24.

³²⁶ Payam 2014, 103-104.

³²⁷ Grimal 2012, 212 ve 723; Türe 2016, 26; Kerényi 2018, 44; Gezgin 2018a, 18.

³²⁸ Verg. A., II.200-230; Erhat 2011, 19, 29 ve 192.

simgesi haline gelen yılan³²⁹, günümüzde psikoloji literatürüne karabasan teriminin karşılığı olarak giren Ephialtes ve kardeşi Otos'un dev cüsselerine güvenerek tanrılara karşı çıkıp, savaş açmaya karar vermeleri ve bu evrede Ares'i kaçırap tam on üç ay boyunca bir küpün içine zincirlemeleri, bununla da yetinmeyen dev kardeşlerin âşık oldukları Hera ve Artemis'i de kaçırmayı düşünmeleri, bu kendilerini tanrılarla eş tutan davranışlarına başta Zeus olmak üzere bütün tanrılar çok sinirlenmesi sonucunda onlara Hades'te bir sütuna yılanlarla birlikte bağlanıp sonsuza dek baykuş uluması dinleme cezası verilmesi³³⁰, yine günümüzde psikoloji literatürüne Cassandra Kompleksi (uzağı gören bilinçli bir insanın dramı) tanımıyla giren Troia Kralı Priamos ile Hekabe'nin kızı olan Cassandra geleceği görme gücüne sahip olmasına rağmen başta ailesi olmak üzere kimseyi kendine inandıramamış ve bu nedenle bu gücünden dolayı son derece mutsuz olmuş bir kadındır. Cassandra'nın bu yeteneğe sahip olmasının hikâyesiyse Thymbralı Apollon için düzenlenen şenlikte kardeşiyle birlikte tapınakta unutuldukları gecenin sabahında anne ve babasının onları almaya geldiklerinde iki yılanın bebeklerin etrafına dolanarak gözlerini, kulaklarını yalıyor olmalarıdır³³¹, örneklerini verebiliriz.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stellerinde* kullanılan yılanın derisini değiştirmesi nedeniyle hemen tüm uygarlıklarda ölümsüzlüğü temsil ettiği, antik dönemden günümüze kadar ise yeraltı ile olan ilişkisinden dolayı kâh korkulan kâh saygı duyulan bir role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.3. Köpek Figürleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.3 (Levha XVII, Resim 53–54, Çizim 3)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli genç kızın sağında, figüre doğru başını çevirerek bakan bir köpek yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan köpeklerin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Köpeğin Kökeni: *Canidae* (Köpekgiller) familyasından *Canis lupus familiaris* (Köpek) cins/türünden olan köpek, bozkurt ve çakal gibi türlerin yaklaşık 14.000 yıl önce evcilleştirilmesi sonucu ortaya çıkmış olan bir türdür. Avcı-toplayıcı yani konar-göçer toplumlara ilk yaklaşan hayvan türü olan köpekler bir yandan bu insanların artıkları ile beslenirken diğer yandan doğadaki vahşi hayvanlardan insanları korur. Böylece ortaya çıkan

³²⁹ Gürel-Muter 2007, 553.

³³⁰ Hom. II., V.380-390; Gürel-Muter 2007, 544.

³³¹ Gürel-Muter 2007, 549.

çıkar ilişkisi evcilleşen ilk hayvanın köpek olmasına neden olmuştur. Peşi sıra yerleşik düzene geçen insanın bu evrede de çok işine yaramıştır köpek. Önceleri yerleşim yerlerini korurken, sonraları sürüleri gütmek, tarlaları yaban hayvanlarından korumak en önemli işleri arasında olmuştur. 14.000 yıllık bu süreç sonucunda insan-köpek ilişkisi insan-hayvan ilişkisinden çok farklı evrilmiş ve diğer hayvanlara kıyasla köpekle kurulan bağ daha derin olmuş ve ortak çıkarla birbirine yakınlaşan insan ve köpeğin ilişkisi yerini dostluğa bırakmıştır. Öyle ki bu dostluk neticesinde antik dönemde zaman zaman köpekler de tıpkı insanlar gibi gömülmüşlerdir³³².

Oldukça uzun bir sürece yayılan insan-köpek ilişkisi neticesinde, köpek tanrıların da en yakın dostu haline gelmiştir. Daha çok yeraltı ve gizem tanrıları ile anılan köpekler böylece ölümden sonraki süreçte de önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu dünyada insana nasıl ki yardımcı olmuşlarsa öte dünyada da yine onlara eşlik edip yol göstericilik rolünü üstlenmişlerdir. Köpeğin antik dönemde görülen bir başka önemi ise hastalıkların tedavisinde ki rolüdür. Bazı zamanlar bu tedavi sürecinde yeni doğmuş köpekler kurban bile edilmişlerdir³³³. Antik dönem yazarlarından, ünlü bitki uzmanı ve ordu doktoru olan Dioskorides'in "*De Materia Medica*" (Yunanca=*Peri hyles iatrikes*, Arapça=Kitâbu'l Haşâyîş) adlı eserinin MS 6. yüzyıla ait kopyasının "*Dioskorides of Anica Juliana*" adlı kodeksinde gerek görsel gerekse yazılı olarak verilen adamotu bitkisinin kökünün topraktan köpek yardımı ile çıkartıldığına dair verilen bilgiler oldukça önemlidir. Bu ritüele göre adamotu bitkisini topraktan çıkararak, duyduğu sesteki sağırdığı hatta cin çarpması neticesinde kısa sürede öldüğü için, kenarları iyice açılan köke bağlanan ipin ucu köpeğin tasmaına bağlandıktan sonra köpeğe uzaktan yiyecek gösterilir. Dolayısıyla köpek yiyeceğe hamle edince bitkinin kökü de topraktan çıkacaktır. Ritüelin bir diğer parçası da tüm bu işlemler esnasında kök çıkartıcıların davul ve teneke çalarak çıkan sesin duyulmasını önlemektir. Bir varsayımına göre ise tüm bu ritüelin sebebi bu işi yapanların, başkaları da bu işi yapmasın diye yaydıkları bir rivayet olduğudur³³⁴. İnsanın hayatında bu kadar önemli bir yere sahip olan, onun dostu, koruyucusu olan, adına yapılmış *steller* (Örn.: İAM Env. No.: 411T) bile bulunan (*stellerde* bezeme olarak karşımıza çıkan ve genellikle sahibi çocuk tarafından beslendiği görülen köpek yeniden doğuşun yani sonsuzluğun sembolüdür³³⁵) köpek her ne kadar mitolojide karşımıza çıkıyor olsa da antik döneme ait çok fazla anlatısı

³³² Campbell 1992, 142; Diakov-Kovalev 2014, 30 ve 32; Harari 2015, 41.

³³³ Özbay 2018, 70-71.

³³⁴ Baytop 1999, 132 ve 158-159; Dell 2016, 181-182; Tarhan-Arslan-Şar 2016, 2.

³³⁵ Yıldırım 2012, 32.

yoktur³³⁶. Köpek de tıpkı at gibi sadakat ve güveni temsil etmiş, bazen hırçın bazen uysal olan yapısından dolayı ise farklı bir etkisi olmuştur.

Çok Tanrılı Dinlerde Köpek: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de sadakat ve güvenin simgesidir köpek. Mezopotamya'da bazen şifa tanrıçasının sembolü olup şifa dağıtırken bazen de hastalıklara neden olan korkulan hayvan, Mısır'da kutsal yerlerin tek koruyucusu, Hitit'te hastalıkların tedavisinde çok önemli olmasına rağmen kutsal sayılmayan, Hint-İran'da özellikle Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da öneminden dolayı ona özel bölümü olan, Yunan'da Asklepios'un tedavi yöntemlerinde önemli bir yer tutarken aynı zamanda Hades'in Kerberos'u, Roma'da yine tıpta tedavi yöntemlerindeki yerinin yanı sıra kurban ritüellerinde karşımıza çıkan hayvandır köpek.

Mezopotamya Kültüründe Köpek: Mezopotamya dininde; bilindiği üzere antik dönemde insanlar işaretlerden yararlanırlardı. Gezegen hareketleri, kuş, yılan, köpek, vb. hayvanların davranışları birer işaret ve bunlar bazen kötü bazen iyi alâmetlere yorulurdu³³⁷.

Mezopotamya tıbbında; her toplumda önemli bir yer tutan köpek, Mezopotamya'da farklı bir görünümle, bir şifa sembolü olarak çıkar karşımıza. Artık köpek sadece iyi bir dost ve koruyucu olmaktan çıkmış şifa veren rolü de üstlenmiştir. Köpeğin (ve diğer hayvanların) bu rolü üstlenmesinin en büyük nedeni ise insanın, hayvanların kendilerini iyileştiriyor olduğunu keşfetmiş olmasıdır. Köpek kendisini yalayarak iyileştirebildiği için onun salyasının şifalı olduğuna inanılmış ve bundan yararlanılmıştır. Ayrıca dışkısı da tıp uygulamalarında kullanılmıştır. Tanrı Sin şifalı bitkilerle ilişkilendirilirken, Tanrı Marduk tıp alanında önemli bir yere sahipken, Tıbbın ve Doktorların Koruyucu Tanrısı Ninura ve onunla aynı özelliklere sahip olan eşi Tanrıça Gula'dır. Gula'nın sembolü ise köpek olup çivi yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular bize her ikisinin de (Gula ve köpeği) tıpta önemli bir yere sahip olduklarını göstermektedir³³⁸. Tanrı Damu'nun da annesi olan ve aynı zamanda şifayı da temsil eden Gula, bazen köpekleriyle bazense köpek şeklinde tasvir edilmiştir. Kendisine tapanlar onun kültlerine oturan köpek figürinleri adanmışlardır³³⁹. Gula'nın en önemli kült merkezi İsin olduğu için Sümerlerde "İsin'in Hanımı/İlahesi"

³³⁶ Armutak 2002, 420; Duymuş Florioti 2014, 48; Gardin-Olorenshaw 2019, 16-17.

³³⁷ Akkuş Mutlu 2014, 284.

³³⁸ Sayılı 1991, 411 ve 416.

³³⁹ Black-Green 2003, 92.

anlamına gelen Ninisinna olarak da anılmaktadır. Metinlerde *bēlet balāti* (sağlık tanrıçası/ilahesi) ve *azugallatu* (büyük şifacı) olarak adlandırılan Gula'ya adanmış ve Gula Tapınağı (Köpek Tapınağı) olarak anılan tapınağın girişinin her iki yanına muhafızlık göreviyle konulan köpek figürlerinin aynı zamanda adak olabileceği de düşünülmektedir. MÖ 1. bin yıla ait olan böyle bir köpek figürünün altında yer alan yazıtta ise “*Gula için kilden bir köpek yaptım ve ona hediye ettim*” ifadesi görülmektedir. Gula Tapınağı'nda daha çok hastalıklar teşhis edilmekteydi yani Asklepion Tapınağı'ndaki gibi tedavi edilme olayı söz konusu değildi³⁴⁰. Öte yandan, büyü ile ilgili Tanrı Enki'nin Nam Şub Tabletini adı verilen tablette karşılaştığımız “*bir zamanlar akrep, yılan, sırtlan, aslan, kurt ve yabani köpek yoktu, dolayısıyla korku ve dehşetin yanı sıra insanın rakibi de yoktu*” ifadesi bize şifa dağıtıcı rolünün dışında korkulan rolünü gösterir köpeğin³⁴¹. Neo-Babil Dönemi'ne gelindiğinde ise büyü bir koruyuculuk özelliği de taşımaya başlayan köpek için, ETCSL 5.4.12³⁴² no.lu metine göre ise, köpeğin saldırgan ve yeri geldiğinde hastalık bulaştırıcı özelliklere sahip olduğu söylenmektedir.

Mısır Kültüründe Köpek: Mısır dininde; bazen çakal bazen köpek başlı betimlenen ve hem yeraltı hem göksel nitelikleri taşıyan Tanrı Anubis'in bu şekilde betimlenmesi tek tanrılı dinler dönemine gelindiğinde köpek başlı Hıristiyan azizlerin konuşulmasına da neden olmuştur. O sadece bedeni mumyalamaz aynı zamanda ölünün ruhu yargılanıp hüküm verildikten sonra ruha öte dünyaya kadar eşlik eder ve betimlerinde evcil bir köpek olarak gösterilmemiştir³⁴³. Bu konuda elimize geçen dua metinlerinin yardımı oldukça fazladır.³⁴⁴ Anubis'in doğum mitosuna baktığımızda niçin köpek (çakal) başlı betimlendiğini de anlarız. Tanrıça Nephys tarafından kandırılan ve onunla birleşen Osiris'ten doğan çocuk, annesinin (Nephys) kocası Tanrı Seth'den korkması neticesinde terk edilmiştir. Bazı köpeklerin yardımı sayesinde çocuğu arayıp bulan ve onu büyüten ise Tanrıça İsis'tir. Çocuk yani Anubis artık İsis'in refakatçisi ve koruyucusu olmuştur, onların arasındaki ilişki tıpkı insanlarla köpekler arasındaki ilişkiye benzer. Anubis, İsis dışında Osiris'e de refakat eder. Mumya Sarma Efendisi olarak adlandırılması da Seth tarafından öldürülen Osiris'i bezlere sararak ilk mumyalamasını yapmasından gelmektedir³⁴⁵. Thebes'deki Amen-Ra Tapınağı'nın rahibelerinin söylediği İsis-Nephys Şarkısı'ndaki “...

³⁴⁰ Duymuş Florioti 2014, 56-57; Bayat 2016, 48.

³⁴¹ Altunay 2015, 91.

³⁴² “... Köpek, kurt ve tilkiden kuduz; fareden veba geçebilmekteydi. Kısacası insanın hem can hem de mal güvenliği açısından oldukça tehlikeli canlılardı”, bkz. Kağnıcı 2019, 63-64.

³⁴³ Necatigil 1988, 55; Gardin-Olorenshaw 2019,45.

³⁴⁴ Champdor 1984, VII.63.

³⁴⁵ Leclant 2000, 488; Budge 2001, 50.

*Sen her gün kemiklerini topladığın ve bedenini tam yaptığın zaman bizler seviniriz. Anubis sana gelir ve iki kız kardeş (İsis ve Nephtys) sana gelir. Senin için güzel şeyler elde etmişlerdir, senin kol ve bacaklarını senin için toplarlar ve bedeninin parçalanmış uzuvlarını bir araya getirmeye çalışırlar*³⁴⁶ sözlerden ise üçü (Osiris-İsis-Anubis) arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamaktayız. Yunan ve Roma kültüründe de belirli bir yer edinen Anubis, gerek yeraltı dünyasını temsil ediyor olması gerekse ölümlerin ruhlarına eşlik ediyor olması nedeniyle Tanrı Hermes’le özdeşleştirilmiş ve Hermanubis kendine has ikonografisi ile ortaya çıkmıştır. Anubis gibi köpek (çakal) başlı, Hermes gibi kısa cübbeli ve tek omuzdan iğneyle tutturulmuş pelerinli tasvir edilen Hermanubis, bazen Hermes’in elinde taşıdığı asa ve hurma yaprağı ile bazen de İsis kültüne ait *sistrum* ve *situla* ile görülmektedir³⁴⁷. Yunan kültüründeki Hermes ile özdeşleştirilen bir diğer tanrı ise balık, karaleylek, maymun ya da köpek başlı bir insan olarak betimlenen Mısır dininde Osiris’in doğru söyleyeni olarak nitelenen Tanrı Thot’tur. Thot-Hermes ise köpek veya doğan başı ile betimlenmektedir. Ayrıca bir metinde geçen İsis’in “*Ben bu bölgelerin kraliçesiyim; ölümlülere buğdayın ve hububatın sırrını ilk açıklayacak olan benim. Ben Köpek Takım Yıldızı’nda doğanım. Sen, benim sütannem olan ey Mısır, yeniden sevin*” sözleri, Yunan kültüründe Köpek Burcu’nun temsilcisi olan Hermes’e denk düşmektedir³⁴⁸. Bahsi geçen sistemin detayına baktığımızda ise, Mısır takviminin Ay Senesi, Güneş Senesi ve Hükümdar Senesi olmak üzere üç esasa dayandığını görürüz. Burada bizim için önemli olansa Güneş Senesi’dir. Çünkü Güneş Senesi’nin ilk günü olan 19 Temmuz’da İsis’in yıldızının (Sirius=Büyük Köpek Takım Yıldızı) güneşle beraber aynı seviyede doğduğu Memphis’te görülmektedir³⁴⁹.

Mısır tıbbında; Ebers Papirüsü’nde geçen hayvansal drogların içerisinde diğer hayvanların yanı sıra köpek ifrazatından yararlanıldığını da görmekteyiz³⁵⁰. İlaçları ve zehirleri ile meşhur olan Mısır’da ele geçen reçetelere göre Mısırlılar özellikle Mısırlı kadınlar saçlarına çok fazla değer verdikleri için saç bakım reçeteleri bile bulunmaktadır. Bu nedenle kralın annesi Sesh’in reçetesinde verilen malzemelerin içerisinde köpek ayağı da görülmektedir³⁵¹.

³⁴⁶ Budge 2001, 75-76.

³⁴⁷ Leclant 2000, 488.

³⁴⁸ Emmanuel 1995, 13-14; Gardin-Olorenshaw 2019, 608.

³⁴⁹ İnan 1987, 28.

³⁵⁰ Dönmez 2019, 22-23.

³⁵¹ “*Bir ölçü köpek ayağı; bir ölçü hurma çekirdeği; bir ölçü eşek toynağı. Bunlar, bir toprak kapta yağ ile adamakıllı pişecek ve bununla saçlar ovulacak*”, bkz. Yıldırım 2009, 27-28.

Mısır günlük hayatında; Mısır kültü için hayvan ama özellikle köpek oldukça önemlidir. Bir evde kedi öldüğünde bütün ev ahalisi kaşlarını kazıtırken, köpek öldüğünde kafaları da dâhil olmak üzere bütün bedenlerini kazıtırlar. Ayrıca kediler özel bir mezarlığa gömülürken köpekler kutsal tabutlara konarak öldükleri kente gömülürler³⁵². Yapılan kazılar neticesinde ölen kişilerin mezar *stellerinin* yanı sıra özellikle Memphis'te efendilerine refakat eden köpeklerin mezar *stelleri* ile de karşılaşırız³⁵³. Arap seyyah-yazarlardan El-Herevi bu köpek gömüleri ile ilgili “*mağaraların kefenlenmiş köpek gömüleri ile dolu olduğunu, kefenlerinin parçalanmaması için ilaçlandığını ve kefeni hayvanın bedeninden sıyırsanız da bir şeyin değişmediğini*” söylemektedir. Bir diğer Arap seyyah-yazar El-Bağdadi ise El-Herevi'yi desteklemekle kalmaz daha fazla detay da verir³⁵⁴. Mısır'ın idari teşkilatına baktığımızda ise, birbirlerinden totem işaretleri (köpek, çakal, yılan, kartal, vb. gibi hayvanlar) ile ayrılan ve yine seçtikleri bu totem işaretleri ile anılan *nomelerle* (yerleşim) karşılaşırız. Zaman içerisinde ise totem olarak seçilen bu hayvanların önce insan vücuduna eklendiğini sonrasında ise tıpkı Anubis gibi ilahlaştırılarak Mısır *pantheonuna* dâhil edildiğini görüyoruz³⁵⁵.

Hitit Kültüründe Köpek: Hitit dininde; Boğazköy Metinleri, köpeğin dini ritüellerde kurban edildiğini, ölen kişiyle birlikte öte dünyaya gitmesi amacıyla öldürülerek mezara konduğunu da göstermektedir. Ayrıca büyü yapılacak kişinin bedeni için vekil olarak tayin edilen yavru köpeğin ağzına tükürülerek lanet hayvana aktarıldıktan sonra öldürülmüş ve gömülmüştür³⁵⁶. Bir başka kötülüklerden arınma büyüünde ise, donyağından yapılan köpek figürü evin kenarına konduktan sonra ritüeli gerçekleştiren büyücü/kâhin sanki köpek canlıymış gibi ona dönerek, gündüz evin bahçesine yabancıların girmesini önlediği gibi gece de eve kötülüğü sokmaması gerektiğini söylemektedir³⁵⁷. Arınma (yenilgi sonrası) ritüelinde ise, askeri birlikler yenildiğinde ortadan ikiye kesilerek kurban edilecekler arasında insanın yanı sıra bir köpek yavrusu da bulunmaktadır³⁵⁸. Bu ritüeldeki sözler bize köpeğin hemen her ritüelde (özellikle arınma ve korunma ritüelleri) kullanıldığını göstermektedir. Ama bu kurban işlemi Lydia Bölgesi'nin başkenti Sardeis'de olduğu gibi değildir. Yani asla ritüelin merkezi değildir³⁵⁹. Büyü ritüellerinin dışında Kral

³⁵² Hdt., II.66-67.

³⁵³ Baines-Malek 1986, 108-110 ve 207; Özer 1987, 103.

³⁵⁴ El-Daly 2013, 125-126.

³⁵⁵ İnan 1987, 49, 218 ve 223-224.

³⁵⁶ Yılmaz Kolancı 2018, 105.

³⁵⁷ Çığ 2005, 106.

³⁵⁸ Ünal 2003, 99; Demirdağ 2017, 77-78.

³⁵⁹ Özbay 2018, 73.

II. Muwatalli'ye ait dua metninde “... *Ey beyim Göğün Güneş Tanrısı, insanlığın, köpeklerin, domuzların ve kırlarda yaşayan vahşi hayvanların haklarını gün be gün hep sen arar sorarsın*” sözlerinden de anlaşıldığı üzere hayvanlar genel olarak geçerken köpek ismi ile anılmaktadır³⁶⁰.

Hitit tıbbında; Hititlerde de, Mezopotamya'da olduğu gibi, köpek şifacı bir rol üstlenmiştir. Çünkü Hititler de köpeğin kendini yalayarak iyileştirdiğini görmüşlerdir. Boğazköy Metinleri'nin büyü ile ilgili bölümünde köpeğin dokuz uzvunu yalayarak iyileştirdiği yazmaktadır. Böylece yine tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi burada da hasta bölge köpeğe yalatılarak iyileştirme yoluna gidilmiştir. Mezopotamya'da çeşitli yağlarla karıştırılarak kullanılan köpeğin dışkısı, Hititlerde çeşitli bitkilerle karıştırılarak macun haline getirildikten sonra tedavi amacı ile kullanılmıştır. Ayrıca Hebatarakki (büyü) Ritüeli'nde köpek dışkısının arpa unuyla hazırlanan hamurla karıştırılıp kullanıldığı da bilinmektedir³⁶¹.

Hitit günlük hayatında; Hitit tıbbında oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen Boğazköy Metinleri'nin 1. Tableti'nin son kısmında, ekmekleri hazırlayanların yani fırıncıların çok temiz olmaları gerektiği söylendikten sonra bu temizliğin nasıl olacağı ile ilgili detaylar verilmiştir. Ayrıca temiz olmayanların ekmek yapmamaları gerektiği de söylendikten sonra fırının temizliği ile ilgili de bilgi verilerek buraya domuz veya köpeğin sokulmaması gerektiği belirtilmiştir³⁶².

Hint-İran (Pers) Kültüründe Köpek: Hint-İran dininde; Pers kültü için hayvan ama özellikle köpek oldukça önemlidir. Persler ölü gömme törenlerini başkalarının yanında gerçekleştirmedikleri için bu törenin nasıl yapıldığı ve bu törenler sırasında ölünün yırtıcı kuş veya köpek tarafından parçalanıp parçalanmadığıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, Maglar başkalarının yanında da törenlerine yer verdikleri için onların insan ve köpek haricinde tüm canlıları öldürdüklerini biliyoruz³⁶³. Mithras dinine girmek oldukça zor olup girmesine izin verilenler yedi aşamadan geçmek zorundadırlar. Bu din dışı kapalı olduğu gibi Mithras mağaraları da dışı kapalı olup buralarda düzenlenen ayinler de Mithras'ın yaptığı işleri kapsamaktadır. Mithras kurtarıcı tanrı olma özelliğinden dolayı kötü ruhların hâkimiyetine girmek üzere olan kosmosun (dünya) sorumluluğunu

³⁶⁰ Ünal 2002, 26.

³⁶¹ Ünal 1993, 13; Ünal 2003, 116; Duymuş Florioti 2014, 54-55; Bayat 2016, 77; Yalçın-Ünal-Pirdal-Selçuk 2016, 36.

³⁶² Çığ 2005, 63.

³⁶³ Hdt., I.140.

üstlenmesine rağmen kosmosun sıkıntılarının bitmediğini görürüz. Kosmosun en büyük sıkıntısı ise neme gereksinim duyması ve nemin aydan bir boğaya aktarılmış olmasıdır. Mithras'ın boğayı takip etmesi ve omzunun altından onu bıçaklaması bir kurban ritüeli olup bütün bitkiler ve hayvanlar da bu kurbandan yaratılmışlardır. Tanrının boğadan açtığı yara bir yılan ve köpek tarafından yalanır ve buradan kan fışkırır, kanın aktığı yere aslan yaklaşır ve buradan ağaçlar biterek boğayı dallarıyla sararlar³⁶⁴. Bölge coğrafyasında MÖ 7.-6. yüzyıllarda görülen ve etkileri günümüze kadar devam eden, bir anlamda tek tanrılı din olarak da nitelendirilebilecek olan Zerdüştlükte ise köpeğin yeri diğer tüm dinlerden çok daha önemlidir. Ahuramazda (İslam'da Hürmüz) aydınlığın ve hikmetin ruhu olarak mükemmel bir yaratıktır, Ehrimen ise karanlığın ruhu olup sadece geçmiş olaylar hakkında bilgiye sahiptir. Ahuramazda'nın yarattığı ve dünyanın yaradılışına yardım eden (sadece insanın yaradılış evresine müdahale etmemişlerdir o tek başına Ahuramazda'ya aittir) altı melek (*ameša spentas*) altı ayrı şeyi temsil etmişlerdir. Karşıtı olan ve kötülüğü temsil eden, kötülükten sorumlu olan Ehrimen'e de ruhani varlıklar (*amahra spentas*) yardım etmektedirler. Zerdüştlükte dünyanın ömrü 3000 yıllık dört dönemden ibarettir. Bu dönemlerin ilk ikisinde Ahuramazda ve Ehrimen mücadele etmişlerdir³⁶⁵. Bu mücadeleyi anlatan cümleler içerisinde Ahuramazda'nın hayvanlarından da bahsedilmiştir ki bunlardan birisi de köpektir³⁶⁶. Ve Ahuramazda'nın doğrudan yarattığı, bu dünyada evler ve kırların, öbür dünyada Çinwad Köprüsü'nün bekçiliğini üstlenen, ölünün et kısmını temizleyerek toprak, su ve havayı kirlenmekten kurtaran hayvan olan köpek kutsaldır³⁶⁷. Zerdüştlerin kutsal kitabı Avesta'nın Vendidad Bölümü'nde iyi ruhun yarattıkları arasında olan ve kötülerin Duzaka dedikleri Vanghapara adlı köpekten bahsedilir ve onun kötü ruhun binlerce yaratığını öldürdüğü söylenir. Sırtı dikenli ve uzun-ince burun olan Vanghapara tüm bu işleri gece yarısından güneş doğuncaya kadar yapmaktadır. Çinwad Köprüsü'nün de bekçisi olan Vanghapara'yı öldürmeyi düşünen veya öldüren kişi/kişiler dokuz nesil boyunca kendi ruhunu da öldürmüş olduğu gibi yaşarken işlediği bu günahın kefareti ödemediği takdirde Çinwad Köprüsü'nde yol da bulamayacaktır³⁶⁸. İşte köpek bu derece kutsaldır. Bundan sonra gelen kısımda bir köpeği öldüren kişinin cezası ile bir köpeğe kötü yiyecek veren kişinin cezası belirtildikten sonra köpeğin görevleri anlatılmış peşi sıra kuduz köpeğe nasıl davranılması (önce hasta bir insana davranıldığı şekilde tedavi edilmesi

³⁶⁴ Dürüşken 2000, 155.

³⁶⁵ Sinanoğlu 1998, 495-496.

³⁶⁶ Eliade-Coulano 1997, 308; Bonnard 2004, 164.

³⁶⁷ Korkmaz 2004, 102.

³⁶⁸ Avesta, Vendidad: 1a.2 ve 1a.3.

istenmiştir ki bu oldukça önemlidir) gerektiği söylenmiştir. Sonrasında “*Ben, Ahuramazda, Ey Spitama Zerdüşt! Köpeği kendiliğinden giyinik, kendiliğinden ayakkabılı; gözetleyici ve uyanık, keskin dişli olarak yarattım; yiyeceğini insanoğlundan kazanmak ve insanların mallarına bekçilik yapmak üzere doğdu. Ben, Ahuramazda köpeği, aklen sağlam iken ve mallarınıza bekçilik ederken kötülük yapanlara karşı bedenem güçlü yarattım*”³⁶⁹ sözleriyle köpeğin yaratılışı ve insan için önemi vurgulanmıştır. Ayrıca köpek rahip, savaşçı, çiftçi, gezgin şarkıcı, hırsız, *disu*, kibar bir fahişe ve çocuk olmak üzere sekiz çeşit insan karakterine de sahiptir³⁷⁰.

Yine bir diğer inanç olan ve MÖ 6. yüzyılda görülmeye başlayan Budist inancına ait olan ritüellerin metinlerinde yer alan Dakiniler genellikle dans eden çıplak genç kadınlar olarak tasvir edilmelerinin yanı sıra aslan, kuş, at veya köpek yüzlü olarak da tasvir edilmişlerdir³⁷¹. Ayrıca yine Hint mitolojisinde, Vivasvat’ın oğlu olan Yama ve kız kardeşi Yami (aynı zamanda Yama’nın eşi) yeraltı dünyasının hâkimidirler. Yama’nın yanında dört gözlü ve geniş burunlu Sarameya adında iki köpek vardır. Kerberos’un kökenini oluşturduğu düşünülen bu köpekler İndra’nın elçisi olan ve onu koruyan dişi köpek Sarama’nın soyundandır. Yunan mitolojisi ile oldukça benzerlik gösteren mitolojide Yama’nın ülkesine Yamapura, Hades’in ülkesine Hadou domos denmiştir. Her ikisi de acımasızlıklarının yanı sıra adaleti seven taraflarıyla da görülürler³⁷². İran mitolojisinde ise yaratılış sırasında Manu’nun ikiz kardeşi olan ve onun tarafından öldürülerek parçalanan Yama’nın, eti toprağı, kemikleri dağları, başı göğü meydana getirmektedir³⁷³. Gerek Hint gerekse İran mitolojileri birbirine oldukça benzer olup yeri göğe bağlayan köprünün iki tarafında iki köpek bekler ve bunlar olasılıkla Yama’nın hüküm sürdüğü tüm günahkârların kaderi olan yeraltı ile ilgilidir³⁷⁴.

Hint-İran tıbbında; köpeklerin açık yaralarını yalması, ateşlendiklerinde suya atlamaları ve çıkınca silkelenmeleri -ki bu hareketle vücutlarındaki parazitleri atmaya çalışırlar-, karınları ağrıdığına çimleri yiyerek kusmaları, ayağı kırıldığında o ayağını havada tutarak üç ayağı üzerinde yürüyerek kemiğin kaynamasını sağlamaya çalışmaları, içgüdüsel olarak kendilerini tedavi etme yöntemleri olup onu gözlemleyen dönem insanı bu bilgilerden yararlanmıştı. Gerek Susruta gerekse Caraka adlı kitaplardan elde edilen

³⁶⁹ Avesta, Vendidad: VI.39.

³⁷⁰ Avesta, Vendidad: VIII.44.

³⁷¹ Köktan 2014, 265-266.

³⁷² Necatigil 1988, 48; Kaya 1997, 176-177.

³⁷³ Kaya 1997, 139; Bhagavad-Gita 2001, 182.

³⁷⁴ Eliade 2003, 303.

bilgilere göre Hint tıbbında hayvansal zehirler on altı gruba ayrılmış olup bu hayvanların arasında yılanın yanı sıra köpek de bulunmaktadır. Sayılan tüm bu hayvanların zehri hangi bölgelerinde barındırdıkları ile ilgili bilgide verildiğinden köpeğin zehrini diş kökünde ve tırnaklarında barındırdığı bilinmektedir. Yine Susruta ve Vagbhata'da kuduz hastalığından bahsedilmektedir. Hastalığın başta köpek olmak üzere bir grup hayvanda nasıl geliştiği anlatıldıktan sonra salya akıtma, su korkusu, vb. aşamaları anlatılmaktadır. Sonrasında ise bu hayvanlar tarafından ısırılan insanların yaşadıkları ifade edilerek onlara uygulanan tedaviye yer verilmiştir. Bu tedavi esnasında “*Tanrım, sen ki bütün köpeklerin efendisi Alarka'nın sahibisin. Beni zehirli köpek belasından azat eyle*”³⁷⁵ şeklinde dua edildiği de yine bu kitaplarda görülmektedir.

Yunan Kültüründe Köpek: Yunan dininde; Yunan dünyası Mezopotamya, Mısır, İran, Hint ve diğer kültürlerden de etkilendiği için burada köpeğin insanla ilişkisinin boyutları artık çok geniştir. Köpek, günlük hayatta, avda, savaşta, ekonomide, tıpta ve ölüm sonrası ritüellerde kısacası her yerde karşımıza çıkmaktadır. Yunan kültüründe en eski köpek kurbanı ve ritüelinin Miken Dönemi'ne kadar uzandığını görmekteyiz. Homeros, Akhilleus'un Patroklos'un ölümü üzerine gerçekleştirdiği kurban törenini “*Patroklos'un dokuz köpeği vardı, onlar artıklarla beslenirdi sofrasında, kesti Akhilleus ikisinin boğazını, attı yığına, yanlarına on iki Troialı çocuğu da kattı, on ikisini de tunçla öldürdükten sonra*”³⁷⁶ sözleriyle anlatmaktadır. F. Özbay, Plutarkhos'un sözlerinden yola çıkarak tüm Yunanlıların kurban olarak köpeklerini kullanmalarının yanı sıra temizleme ritüellerinde de köpeğin kullanıldığını, Tanrıça Hekate için yavru köpek getirmelerini ve bu yavruları temizlenmesi gereken insanlara sürtmeleri gerektiğini belirtmiştir³⁷⁷. Doğumlarda kadınlara yardımcı olan Tanrıça Eileithyia'nın kültüründe de kutsal hayvan köpektir. Tanrıçanın kutsal hayvanının köpek olmasının en önemli nedenlerinden biri köpeklerin tek seferde birçok yavru dünyaya getirmesi ve kolay doğum yapan bir hayvan olmasıdır olasılıkla. Burada da doğumun kolay gerçekleşmesi için köpeğe yalatma tedavisi uygulanmaktadır. Ayrıca arındırıcı özelliğe sahip olan köpeğin antik dönemde oldukça sık karşılaşılan anne ve çocuk ölümlerine de engel olacağı düşünülmektedir. Yine de Atina'da belirli yerlerde ele geçen toplu bebek gömülerinin yanında köpek kemikleri bulunması olasılıkla doğum esnasında ölen bebeğe öte dünya yolculuğunda eşlik etmesi için köpeğin kurban ritüelinin

³⁷⁵ Kavak 2019, 15-16, dn. 3, 132 ve 139.

³⁷⁶ Hom. İl., XXIII.160-175.

³⁷⁷ Necatigil 1988, 68; Özbay 2018, 77-82.

gerçekleştiğini söylemek mümkündür³⁷⁸. Başlangıçta ay tanrıçası olarak görülen ve Artemis’le bir tutulan Hekate’ye Hesiodos oldukça önem vermiş, Asteria tarafından dünyaya getirilen Hekate’ye, Zeus’un çok değer verip onu herkesten üstün tuttuğunu söylemiştir. Ayrıca diğer ölümsüzler ona sonsuz saygı gösterirken, ölümlüler de her kurban keşişlerinde onun adını anarlar. Hekate’nin yerde, denizde ve gökte her zaman bir payı olmasının dışında yarışmalarda yardım ettikleri hep ödül kazanmışlardır. Yardımını esirgedikleri ise hep kötü duruma düşmüşlerdir³⁷⁹. Hellenistik Dönem’le birlikte oldukça önem kazanan tanrıçanın öte dünya, gece-ay ve büyü ile olan ilişkisi köpeklerle olan ilişkisini de açıklamaktadır. *Khthonik* bir hayvan olan köpekler sayesinde ölü ruhlarla ilişki kuran Hekate aynı zamanda ay ışığında köpeklerin ulumaları eşliğinde büyülerini yapmıştır³⁸⁰. Yunan *pantheonunun* tanrıları arasında sayılmayan Hekate, başta Karia Bölgesi olmak üzere Anadolu’da yoğun bir ilgi görmenin yanı sıra korkulan da bir tanrıçadır. Geceyle yani gölgelerle, ölü ruhlarla yani Hades’le bağından dolayı Hekate’ye hizmet eden köpeklerin ölüm-yaşam döngüsünü temsil ettikleri düşünülmektedir. Sadece öte dünyayla değil aynı zamanda doğumlarda ve hastalıklarda da yeri vardır Hekate’nin³⁸¹. Doğum esnasında veya doğum sonrasında ya da ölüm yatağında olan insanların başındadır Hekate onlara öte dünyaya kadar eşlik etmek için. Hekate’ye farklı farklı isimlerle de tapınılmıştır. Bu isimlerden birisi de Baubo olup köpek sürülerinin ulumalarını ifade etmektedir³⁸². Avcıların ve hayvanların tanrıçası olan Artemis’in kutsal hayvanlarından köpek. Lykia Bölgesi’nde Artemis Kylenegetis (Köpek Süren Artemis) adıyla kültü bulunan Artemis’e ay tanrıçası olması nedeniyle köpek kurbanı da yapılmıştır. Ayrıca bu kültürte tanrıça avcı kimliğiyle ve av köpekleriyle sembolize edilmiştir³⁸³. MÖ 6. yüzyıl Anadolu’sunda özellikle Lydia Bölgesi’nde Tanrıça Kybele ile birlikte Tanrı Kandaules’e de (köpek boğucu/köpek boğan) saygı gösterilmiş ve Kybele’nin yanı sıra onunda onuruna dinsel törenler düzenlenmiştir³⁸⁴. Tanrı Kandaules, Anadolu’da bir tanrı olmasına rağmen Yunan *pantheonunda* Hermes ve Herakles’e benzer özellikler gösterdiği için Hermes Kandaules olarak da anılmıştır. Bunların dışında Rheia’nın Kronos’a karşı Zeus’a yardım ederken tanrının başına onu koruması için köpek bıraktığı ve bu köpeğin daha sonra Girit Zeus Tapınağı’nın bekçisi olduğu bilinmektedir. Çoğu zaman genç avcı olarak betimlenen

³⁷⁸ Duymuş Florioti 2014, 55; Patacı 2016, 173; Özbay 2018, 77-82.

³⁷⁹ Hes. Th., 405-450.

³⁸⁰ Grimal 2012, 228; Kerényi 2018, 43; Gardin-Olorenshaw 2019, 273-274.

³⁸¹ Özbay 2018, 77-82.

³⁸² Friedell 1999, 75.

³⁸³ Beydiz 2016, 222; Özbay 2018, 77-82.

³⁸⁴ Tuna 2002, 61-63.

Pan'ı da simgeleyen hayvanlardan biri olmasının yanı sıra Priapos'da betimlerinde bazen köpek ile gösterilmiştir³⁸⁵. Ayrıca yeraltında oturan üç kız kardeş olan Erinsler, bazen suçluyu kovalayan köpekler olarak gösterilmişlerdir³⁸⁶. Bir de Pandora'nın yani ilk kadının yaratılış mitosu vardır -ki Hesiodos'ta karşımıza çıkan ve kadını tüm kötülüklerin temeli kabul eden bu hikâyede Zeus, Tanrı Hephaistos'tan topraktan bir kadın yaratmasını istemenin yanı sıra diğer tanrılara da birer görev verir. Hermeias'ın görevi ise kadının içine bir köpek yüreği ile bir tilki huyu koymaktır. İnsanların başına bela olması için yaratılan bu kadına köpek kalbi verilmesi onun kötü olması içindir³⁸⁷. Günümüzde ise "Pandora'nın Kutusu" psikoloji literatürüne gizli kalan konuları açığa çıkarma/ifşa etme şeklinde bir metaforla girmenin dışında "Açma kutuyu söyletme kötüyü" atasözümüzde bir anlamda Pandora'nın kutusunu açma anlamına gelmekte olup sırların ortaya dökülmesi neticesinde yaşanacak olan olaylara atıfta bulunmaktadır³⁸⁸.

Yunan kültüründe yerini alan köpeklerin en ünlüsü Kerberos'tur. Hesiodos'a göre Ekhidna, azgın bir canavar olan, tunç sesli, elli başlı Kerberos'u dünyaya getirmiştir³⁸⁹. Yine Hesiodos, "Orada yükselir yankılı konağı güçlü Hades'le korkunç Persephone'nin. Azgın bir köpek bekler kapısını, amansız, sinsilikler ustası bir köpek girenlere yaltaklanır kuyruğu kulaklarıyla ama gireni bir daha bırakmaz dışarı, pusuda bekleyip param parça eder çıkmak için kapıya gelenleri"³⁹⁰ sözleriyle de Kerberos'u cehennem köpeği olarak adlandırmıştır. Antik dönemin en bilinen, en güçlü ve önemli kişilere bekçilik yapan köpek cinsi olan Molossos Köpeği'dir betimlerinde Kerberos. Cinsinden onu ayıran fark ise üç başlı olmasıdır³⁹¹. Hades'in bekçi köpekliğini yapan Kerberos'un en önemli görevi Styks Nehri'nin diğer tarafında durarak yaşayanların yeraltı dünyasına girmelerini engellemenin yanı sıra ölenlerin ruhlarının da yeraltından çıkmasını engellemektir. Dolayısıyla dünya üzerinde insanın dostu olan, pek çok görevi üstlenen köpek yeraltı dünyasında düşman bir kimlikle karşımıza çıkar³⁹². Sadece Yunan mitolojisinde değil Mısır'da da tahtta oturan Tanrı Serapis'in ayaklarının dibinde karşımıza çıkar Kerberos. Burada hayvanın üç başlı olması aynı zamanda zamanın üç yönünü (dün-bugün-yarın) temsil etmektedir. Antik dönem yazarlarından Macrobius'un "Saturnalia" adlı MS 5. yüzyıla ait eserinde geçen

³⁸⁵ Özbay 2018, 74-75 ve 77-82.

³⁸⁶ Grimal 2012, 176.

³⁸⁷ Hes. WD., 45-105.

³⁸⁸ Bilgin 2003, 288.

³⁸⁹ Hes. Th., 310-315.

³⁹⁰ Hes. Th., 765-775.

³⁹¹ Friedell 1999, 41-42.

³⁹² Graves 2010, 148; Grimal 2012, 364; Özbay 2018, 77-82.

“*Vahşi ve hızlı olan aslan şimdiki zamanı anlatır; kurbanlarını sürükleyip götüren kurt geçmişin imgesidir Anılarımızı sıyrır; köpek, sahibine yaltaklanır ve geleceği anlatır; bizi sürekli umutlandırarak aklımızı çelmektedir*”³⁹³ sözleri bu görüşü desteklemektedir.

Korkunç görünüşlü bir hayvandır Kerberos, köpek gibi havlar ama bunu üç ağızla birlikte yaptığı için sesi ölümlerin ruhlarını tırmalar, kendisi ise onların derilerini yüzer. Gözleri kıpkırmızı olan Kerberos’un sakalı da yağ içerisindedir. Onu durdurabilecek tek şey ise sürekli aç olan hayvana ister gerçekten yemek isterse toprak parçası fırlatmaktır, o bunları afiyetle midesine indirirken sessizleştiği için ölümlerin ruhları bir nebzedeki rahatlıyorlardı³⁹⁴. Aeneas’a yardım eden Sibylla, Kerberos’un uyuması için ona yem atmış Kerberos ise üç ağızını birden açarak yemi kaptıktan sonra uyumuştur. Böylece Aeneas o bölgeden yani dönüşü olmayan yoldan geçebilmiştir³⁹⁵. Ovidius ise, Kerberos’tan bahsederken Tirythus yığıdi onu sürükleyip götürürken çok sinirlenen ve bu arada toprağa ak köpükler (salyalar) saçan Kerberos’un saçtığı bu köpüklerden (salyaların) zamanla kurtboğan bitkisinin oluştuğunu söyler. Bu bitki oldukça zehirli olup başta Medeia olmak üzere büyücüler tarafından kullanılmıştır³⁹⁶.

Yunan kültüründe yerini alan köpeklerin bir diğeri Orthos’tur. Hesiodos’a göre Ekhidna, Kerberos’dan önce, daha sonra öküz çobanı Geryon’un köpeği olarak anılacak Orthos’u dünyaya getirmiştir³⁹⁷.

Yunan kültüründe yerini alan köpeklerin bir diğeri ise Odysseus’un köpeği Argos’tur. Argos, Kerberos ve Orthos’un aksine iyi bir köpek olarak görülür. Odysseus, köpeğini çok sevmiş ve onu büyütürken aynı zamanda eğitmişti de ama maalesef Troia Savaşı’na katılmak için giderken onu geride bırakmıştı. Aradan yıllar geçip döndüğünde Argos artık yaşlanmıştı. Aynı zamanda bakımsız, sahipsiz ve pisti. Ama sahibi ve köpek birbirlerini görür görmez tanıdılar. Argos, hemen sahibinin yanına gelmek istese de o kadar yorgundu ki yerinden kalkamadı ama sevinçle kuyruk salladı. Odysseus da çok duygulanmıştı³⁹⁸.

Yunan tıbbında; Asklepios Myrtion Dağı’nda terk edildiğinde ona bir köpeğin baktığına inanılmaktaydı ve dolayısıyla köpek, tanrının kültüründe onun en önemli

³⁹³ Campbell 1994a, 108-109.

³⁹⁴ Alighieri 2011, VI. Kanto, 13-31.

³⁹⁵ Verg. A., VI.415-425.

³⁹⁶ Ov. Met., VII.410-420.

³⁹⁷ Grimal 2012, 569.

³⁹⁸ Hom. Od., XVII.290-320.

yardımcısıydı. Bu nedenle tanrıya adanan hastanelerde köpeğe özellikle körlerin gözleri yalatılarak tedavi yoluna gidilmiştir. Ele geçen yazıtlardan anlaşıldığı üzere Asklepion Tapınağı'nın rahipleri tanrının kılığına girerek yanlarında köpeklerle hastaları ziyaret etmiş ve bu esnada da hastalıklı bölgeler bu köpeklere yalatılarak tedavi edilmiştir. Yaşlı Plinius bu tedavi yöntemini anlattıktan sonra, tedavi sırasında kullanılan köpeklerin öldürülerek gömüldüğünü de belirtmiştir³⁹⁹.

Yunan günlük hayatında; ev yaşantısında çeşitli hayvanların beslenmesiyle karşılaşırız. Köpekler ise sadece iş gören hayvan değil aynı zamanda evin çocuklarının oyun arkadaşı olarak da karşımıza çıkıyorlar⁴⁰⁰. Özellikle küçük ve kıvrıkcık tüylere sahip köpeklerin çocukların en iyi arkadaşları olduğu bilinmektedir. Bu köpekler aynı zamanda hasta çocukların tedavi sürecinde de onların yanındadır⁴⁰¹. Bir mezar *stelinde* karşılaştığımız “*Ey yolcu, şimdi bu anıta bakıp da, bir köpeğe ait diye gülme, ne olur! Sel gibi yaşlar akıtıldı uğruma ve efendim kendi elleriyle topladı küllerimi, bunlar da onun sözleri*”⁴⁰² sözler insan ve köpek arasındaki ilişkiye verilebilecek en güzel örneklerden birisidir. Tıpkı günümüzde olduğu gibi antik dönemde de mal sahibi olmak zenginlik göstergesi sayılmaktaydı. Özellikle her cins hayvana sahip olmak soyluluk göstergesi olup diğer insanların saygısını kazanmanın veya arttırmanın yollarından biriydi. Çünkü hem bu hayvanların eti, sütü, derisinden faydalanılıyor, hem savaşlarda veya avlarda kullanılıyor hem de çobanlık veya bakıcılık işi nedeniyle istihdama neden olunuyordu. Buna en güzel örneği, Herodotos'un “... Av köpeği sürüsüne gelince, o kadar çok Hint köpeği vardı ki, dört büyük köy hiç geri vergi ödemez, yalnız bu köpeklerin boğazına bakardı”⁴⁰³ sözlerinden anlamaktayız. Asya'da ormanlarla kaplı ülkelerde her avcının bir atı bir de köpeği vardır. Avcılar ağaçların tepesinde avlarını gözler onları gördüklerinde de atlarına atlayıp onları kovalarken köpekleri de iz sürerler⁴⁰⁴. Yunan'da ise ava muhakkak köpekleriyle çıkarlardı ve köpekler önden giderken izleri koklardı⁴⁰⁵. Mezopotamya'da başlayan sürecin Yunan ve peşi sıra Roma İmparatorluk Dönemi'nde de devam ettiğini görüyoruz. Köpekler savaşlarda efendilerinin yanında durarak gerek onlara gerekse savaş alanında yaralanan veya zor duruma düşenlere yardım etmişlerdir. Bu nedenlerden dolayı bir kısmı özel eğitim

³⁹⁹ Grimal 2012, 92; Duymuş Florioti 2014, 55; Patacı 2016, 173; Özbay 2018, 77-82; Kerenyi 2018, 124-125.

⁴⁰⁰ Beydiz 2016, 222.

⁴⁰¹ Özbay 2018, 77-82.

⁴⁰² Friedell 1999, 41-42.

⁴⁰³ Hdt., I.192.

⁴⁰⁴ Hdt., IV.22.

⁴⁰⁵ Hom. Od., XIX.425-445.

bile görmüşlerdir⁴⁰⁶. Paionialılar ile Perinthoslular arasında yaşanan savaşta ise, bir adama karşı bir adam, bir ata karşı bir at ve bir köpeğe karşı bir köpek şeklinde saf tutulduğu bilinmektedir⁴⁰⁷.

Roma Kültüründe Köpek: Roma dininde; Romalılar, Sirius Yıldızı'nın kutlamalarında bir köpek kurban ederlerdi⁴⁰⁸, Lupercalia (Arınma) Şenliği'nde ise rahipler köpeklerin kurda düşman olduklarını düşündükleri ve Roma'nın kurucusu olan Romulus'u da bir kurt beslediği için şenlik sırasında köpek kurban ederlerdi⁴⁰⁹, Diana Şenliği'nde ise köpeklere taç giydirilirdi. Ayrıca Romalılar kızıl tüylü köpekleri kurban etmenin ürünlerinin olgunlaşması ve kızarması için gerekli olduğu inancını taşımaktaydılar⁴¹⁰.

Roma tıbbında; Y. Kılıç ve S. Başol, Marcus Antonius'un eşi olan Octavia'nın yazdığı reçete kitabında bulunan büyü ile ilgili reçetelerden birinde diğer malzemelerin yanı sıra köpek beyni yağı ve köpek kanının da kullanıldığını söylemektedirler⁴¹¹. Antik dönem yazarlarından Plinius "*Naturalis Historia*" adlı eserinde katarakt ve albugo hastalığının tedavisinde köpek safrasının kullanıldığını söylerken, Dioskorides kuduz olan insanların tedavisinde köpek kanının kullanıldığını söylemiştir⁴¹². Cicero ise, diğer hayvanların yanı sıra köpekten de bahsetmiş ve onların kusarak kendilerini tedavi ettiklerini, bunu hekimlerin bir tedavi yöntemi olarak kullandığını söylemiştir. Ayrıca köpeğin birçok özelliğine değinerek yaratılış sebebinin insana hizmet etmek olduğunu da vurgulamıştır⁴¹³. Galenos ise deneysel çalışmalar da yapmış ve bu çalışmalarında kobay olarak köpeğin yanı sıra at ve yılanı da kullanmıştır⁴¹⁴.

Roma günlük hayatında; Tacitus, MS 64 yazında meydana gelen ve Roma'nın neredeyse büyük bir kısmının kül olmasına neden olan yangından bahsederken, yönetimin kundakçıları tutuklaması ve korkunç işkencelerle öldürmesine de yer vermiştir. Ölümünün gerçekleşmesi sırasında yaşanan olayları da "*Arenada bunları köpeklere parçalamak için hayvan postuna sarıyorlardı; ...*"⁴¹⁵ sözleriyle anlatmıştır. Geç antik dönemde artık pek çok bölgede Hıristiyanlık hâkim olmaya başlamış olmasına rağmen çok tanrılı din ritüellerinden

⁴⁰⁶ Günday 2010, 127-128.

⁴⁰⁷ Hdt., V.1.

⁴⁰⁸ İnanlar 2015, 143.

⁴⁰⁹ Yılmaz Kolancı 2018, 107.

⁴¹⁰ Frazer 2004, 7 ve 389.

⁴¹¹ Kılıç-Başol 2015, 32.

⁴¹² Yılmaz Kolancı 2018, 108-109.

⁴¹³ Cic. N.D., II.126 ve 158.

⁴¹⁴ Altunay 2019, 47.

⁴¹⁵ Tac. Ann., XV.44.

bazıları ile halen karşılaşılmaktadır ki bunlardan birisi de köpek kurbanı ve köpek gömü geleneği olup bu geleneğin izlerine MS 5. yüzyılda bile rastlamaktayız. Örn.: MS 5. yüzyıl ortalarına ait olan İtalya'daki Taverino Lugnano'daki bebek gömüleri Hıristiyan geleneğine göre gerçekleştirilmişken bu gömülerde köpek iskeletleri ile de karşılaşılmaktadır. Bu köpek iskeletlerinin yalnızca yeni doğan bebeklerle görülmesi ise arkeologlar tarafından tıpkı çok tanrılı din geleneklerinde olduğu gibi burada da köpeğin şifa dağıtma özelliği ile ilgisi olabileceği yönündedir. Başta Asklepios olmak üzere antik dönem Yunan ve Roma sağlık tanrıları, Hıristiyanlıkta yerini aziz ve azizelere bırakmıştır. Ayrıca II. Henry'nin kendi köpekleri için ekme yapmak istediği fırıncıya ödeme yaptığı, III. Henry'nin ise boynuna astığı bir sepette üç tane yavru köpek taşıdığı bilinmektedir⁴¹⁶. Ayrıca Romalıların temizliğe ve kokuya ayrı bir önem verdiği ele geçen belgelerde görülmektedir. Bu nedenle sadece kendilerini ve giysilerini değil evlerini de çeşitli bitkilerden yaptıkları özel parfümlerle yıkamaktaydılar. Misafirlerine de -tıpkı günümüzde bizlerin kolonya ikram etme ritüelinde olduğu gibi- parfümlü su ikram ederlerdi. Kokuya dolayısıyla parfüme olan bu düşkünlüklerini at, köpek, vb. hayvanlarının tüylerini tararken de görüyoruz⁴¹⁷.

Mitolojide Köpek: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir hayvan olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan köpek ile ilgili on iki mitosa değinilecektir.

1.) Enki ve Dilmun Ülkesi: Sümer mitolojisinin en ilginç eserlerinden biri olan Dilmun ülkesinin tanıtıldığı mitosta bu tanıtım esnasında pek çok güzelliğin yanında aslanın öldürmediği, kurdun kuzuyu kapmadığı ve oğlakları kısıvrak eden yabancı köpeklerin bilinmediği bir ülkeden söz edilir. Ancak her şey bu kadar güzel ve mükemmelken ters giden bir şey vardır ki o da tatlı su ve tarlaların olmamasıdır. İşte bu cennetvâri ülkenin tarım ülkesi haline bürünmesini yani tatlı suyu onlara Enki verir⁴¹⁸.

2.) Yudhisthira ve Dharma: Mahabharata'nın XVII. Şarkısı'nda, yaşlandığını anlayan Yudhisthira kararını verir ve tahta kendi yerine yeğenini geçirdikten sonra kardeşleri ile birlikte sadık köpeğini de alarak yola çıkar. Hiç durmadan yürüyerek Himalayalar'ı geçer, amacı cennete ulaşmaktır. İsimleri tek tek verilen tüm yoldaşları bu

⁴¹⁶ Özbay 2018, 83; Gardin-Olorenshaw 2019, 367.

⁴¹⁷ İpek 2019, 15.

⁴¹⁸ Altunay 2015, 66-67; Ay Arçın 2019, 492.

uzun yolculukta ölürlər. Bu yolculuğu ise Yudhisthira ve aslında onun öz babası (Dharma) olan köpeği tamamlarlar⁴¹⁹.

3.) Herakles ve On İkinci İşi Kerberos'un Yakalanışı: Homeros, “*Bir ara buraya göndermişti beni o, Kerberos köpeğini al getir, demişti, aklınca bu onun bana yüklediği en güç işti, ama ben köpeği alıp çıkarıverdim Hades'ten dışarı, Hermeias'la gök gözlü Athena bana kılavuzluk etmişti*”⁴²⁰ sözleriyle Herakles'in Kerberos ile olan macerasına değinmektedir. Herakles'e verilen en zor görev Kerberos'u yakalayıp yeryüzüne getirmesiydi. Bu zor göreve gitmeden önce güç kazanmak ve günahlarından arınmak amacıyla Eleusis'e giden Herakles önce bir takım zorluklarla karşılaşmış olmasına rağmen sonrasında Eleusisliler tarafından onuruna Küçük Mysterionlar kuruldu. Böylece günahlarından arınan Herakles, Hermes ve Athena'nın kılavuzluğunda Tartaros'a indi. Herakles o kadar güçlü duruyordu ki bundan etkilenen Kharon onu aslında yasak olmasına rağmen Styks Nehri'nin karşısına geçirdi. Kerberos'la karşılaşmadan önce Meleagros ve Medusa ile karşılaştı, dostları Theseus ve Pirithoos'u sandalyelere bağlı vaziyette görünce onları kurtarmak istese de sadece Theseus'u kurtarabildi, Demeter'in bir kayanın altına hapsediği Askalaphos'u kurtardı, Hades'e ait sığırlardan birini keserek kanıyla ölümlerin ruhlarını onurlandırdı, sürünün çobanı Menoites ile kavga edip onu yendi ve tam öldürecekken Persephone ondan Menoites'in hayatını bağışlamasını talep etti. Herakles nihayet Hades'in karşısındaydı ve ondan Kerberos'u istediğinde Hades “*Eğer onu sopanı ve oklarını kullanmadan yenmeyi başarırısan, Kerberos senindir*” sözleriyle yanıt verdi. Kerberos ile Herakles arasında geçen boğuşma esnasında Kerberos'un boğazını sıkmaya çalışan Herakles'e Kerberos dikenlerle kaplı olan kuyruğuyla vurmaya çalıştığında üzerine giydiği aslan postu onu kurtardı ve nihayet Kerberos pes etti. Yine Athena'nın yardımıyla Styks Nehri'nin karşı tarafına geçerek dışarı çıktı. Herakles, Kerberos'u Miken'e getirdiğinde Eurystheus tanrılara kurban sunuyordu ve Herakles'e pay olarak kölelere verilen taraftan verince bu saygısızlığa oldukça öfkelenen Herakles Eurystheus'un üç oğlunu da öldürdü⁴²¹.

4.) Orpheus ve Kerberos: Orpheus'un çok severek evlendiği Eurydike çiçek topladığı bir gün Aristaios ona tecavüz etmek istemiştir. Aristaios'tan kaçan Eurydike koşarken otların arasında bulunan bir yılan onu sokar ve genç kadın ölür. Orpheus, Eurydike'yi

⁴¹⁹ Dumezil 2012, 55 ve 63.

⁴²⁰ Hom. Od., XI.620-625.

⁴²¹ Beğenç 1974, 50; Graves 2010, 684-686; Grimal 2012, 256-257.

öylesine sevmektedir ki yaşayanların asla cesaret edemeyeceği bir şeyi yapar ve Tartaros'a iner. Bu yolculuğunda ona liri eşlik etmektedir ve liri ile çıkardığı ezgiler onun Kharon, Kerberos ve Mahşerin Üç Yargıcı'nı etkilemesine neden oldu. Sadece onları değil müziği ile Hades'i de etkileyen Orpheus bir şart ile sevgilisine kavuşabilecektir. Bu şart ölümler diyarından yeryüzüne çıkana kadar arkasında yürüten sevgilisine dönüp bakmamasıydı. Lirini çalarak ilerleyen Orpheus'u takip eden Eurydike ne yazık ki Orpheus'un güneş ışığını gördüğünde arkasına dönüp bakması -ki o sırada henüz kendisi güneş ışığına çıkmamıştı- neticesinde ikinci kez ölümü yaşadı⁴²².

5.) Theseus-Medeia ve Kerberos: Theseus'un yaşadığından haberi olmayan ve krallığı için bir erkek evlat isteyen Aegeus ona erkek evlat vermeye yemin eden Medeia ile evlenmiştir. Oysaki Medeia'nın başka planları vardır ve Theseus'tan da haberdardır. O oğlu Medos'u tahta çıkarmak niyetindedir. Bu nedenle de Theseus Atina'ya geldiğinde hemen bir söylenti yayar ortalığa ve bu söylentinin kral kocası Aegeus'un kulağına gitmesini de sağlar. Buna göre Theseus düşmanların gönderdiği kişidir. Medeia, Theseus'un öldürülmesi gerektiği fikrini kral kocasına bir şekilde kabul ettirir ve bunu gerçekleştirmek içinde onu Dolphin Apollon Tapınağı'nda düzenlenen yemeğe çağırırlar, plan burada ikram edilen zehirli şarapla Theseus'un ölmesidir. Kullanılacak olan zehir ise Herakles'in Kerberos'u öldürdüğü sırada ondan fıskıran sıvıdır ki halk buna *aconite* demektedir. Hiçbir şeyden haberi olmayan Theseus babasının kendisini tanımasını sağlama amacıyla eti normal bıçakla kesmeyip babasının bir kayanın altına koyarak sakladığı kılıcı kullanır. Bunu gören Aegeus ise oğlunu tanır ve bu nedenle oğlunun elindeki zehirli şarabın olduğu kupayı alarak yere fırlatır. Böylece oğlunun ve ülkenin veliahdının hayatı kurtulmuş olur⁴²³.

6.) Herakles ve Onuncu İş Orthos'un Yakalanışı: Üç başlı, altı elli ve belinde bir araya gelen üç gövdeyle dünyaya gelen ve dolayısıyla insanların en güçlüsü olarak kabul edilen Geryon, Erythia'da hükümrandı ve herkesin konuştuğu kırmızı renkli bir sığır sürüsüne sahipti. Bu sürüyü Eurytion ile birlikte çift başlı köpek Orthos korumaktaydı. Hem Eurytion hem de Orthos karşı koymaya çalışsalar da Herakles ikisini de sopasıyla öldürdü. Bu sığırların otladığı yerin hemen yanında Hades'in sığırlarını otlatan Menoites tüm bu olan biteni gördükten sonra koşarak Geryon'a haber verdi. Bunun üzerine Geryon kendisini dövüğe çağırdı ve Herakles tek okla Geryon'un üç gövdesini birden vurdu (veya üç ok kullanarak üç gövdesini de vurdu) ve Geryon'u öldürdü. Maalesef Geryon'u korumaya ve

⁴²² Carlier 2000a, 851; Graves 2010, 137-138; Grimal 2012, 567.

⁴²³ Graves 2010, 452-453; Grimal 2012, 768.

ona yardım etmeye çalışan Hera'da oklardan birinin sağ göğsüne isabet etmesiyle yaralandı. Böylece Herakles görevini yerine getirerek sığırları ele geçirdi ve Helios'un ona ödünç verdiği arabasıyla geri döndü⁴²⁴.

7.) Artemis ve Aktaion: Bir rivayete göre, Aktaion Semele ile birlikte olmuş, bunu gören Zeus kıskançlığına yenilerek onu bir geyiğe dönüştürmüş ve Artemis'in av köpekleri de Aktaion'u parçalayarak öldürmüşlerdir. Diğer bir rivayete göre ise, Aktaion, Artemis'i çıplak gördüğü için Artemis tarafından yine geyiğe dönüştürülerek av köpekleri tarafından parçalanarak öldürülmüştür⁴²⁵. Aktaion sadece derede yıkanan ve çıplak olan Artemis'i seyretmekle kalmamıştır aynı zamanda iyi bir avcı olarak yetiştirildiği için kendine olan fazla güveninden dolayı koruyucusu olmasına rağmen Artemis'le boy ölçüşmeye de kalkmıştır. Tüm bu olaylar yaşanıp köpekleri tarafından parçalanarak ölen Aktaion'u yetiştiren Kheiron onun heykelini yaparak köpeklerini avutmuştur⁴²⁶.

8.) Minos ve Prokris: Evli olmasına rağmen oldukça çapkın olan Minos'un Britomartis, Androgeos ve Periboia ile yaşadığı ilişkilerden bıkan karısı Pasiphae ona bir büyü yapmak zorunda kalmıştır. Yapılan bu büyü neticesinde onunla birlikte olan kadınlar Minos'un vücudundan çıkan yılanlar ve akrepler tarafından öldürülüyorlardı. Tüm bu olanlardan çok sıkılan Minos, Prokris'in teklifini kabul etti. Bu teklif, onu bu felaketten kurtardığı takdirde Minos'un sahip olduğu sihirli köpek ve sihirli mızrağın Prokris'e verilecek olmasıydı. Prokris, Kirke kökü denilen ve büyü bozucu özelliklere sahip olan ot sayesinde Minos'u bu büyüden kurtardı⁴²⁷.

9.) Skylla ve Glaukos: Yılanın mitos bölümünde on ikinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

10.) Hera-Zeus ve Kerberos: Zeus çok çapkındır ve Hera onun çapkınlığı ile baş edemeyince farklı bir intikam yoluna gider, o da Zeus'u aldatacaktır. İnsanoğlunun en yakışıklılarından birini Olympos'a çağırır ama yakalanmak istemediği için Kerberos'u dağın eteklerinde nöbetçi olarak kullanır. Gözleri sayesinde günün her saati uyanık olan ve tanrıların dahi çekindiği köpek en iyi bekçi olacaktır. Oysaki Hermes tüm olan biteni görmüş ve Zeus'a haber vermiştir. Çok kızan ve çılgına dönen Zeus, Olympos'a gelir gelmesine ama Kerberos onun Olympos'a çıkmasına bir türlü izin vermez. Bunun üzerine

⁴²⁴ Beğenç 1974, 50; Graves 2010, 661-662; Grimal 2012, 255; Kerenyi 2018, 55 ve 161.

⁴²⁵ Necatigil 1988, 95; Çapar 1991, 87; Campbell 1994b, 433; Grimal 2012, 45.

⁴²⁶ Carlier 2000b, 32; Cömert 2010, 46; Grimal 2012, 46; Kerenyi 2018, 126.

⁴²⁷ Grimal 2012, 493.

oğlu Apollon'u yardıma çağırır Zeus. Kerberos'un zayıf noktalarından birisi de güzel bir müziktir. Bu nedenle Apollon lirini eline alır ve ahenkli bir şekilde çalmaya başlar. Bir süre sonra müziğin etkisiyle Kerberos gözlerini yavaşça kapatır ve sinirinden çıldırmış halde bulunan Zeus Olympos'a çıkar. Zeus tarafından dövülen Hera, olayların suçlusu olarak Kerberos'u ilan eder ve hakaret etmekle kalmaz bizzat kendisi bütün gözlerini oyar. Elinde tuttuğu gözleri Olympos'tan aşağı fırlattığında ise oradan bir tavus kuşu geçmektedir ve bu gözler onun kuyruğuna düşer. Bugün tavus kuşunun kuyruğunda gördüğümüz göz şekilleri Kerberos'un gözleridir⁴²⁸.

11.) Kyanippos ve Leukone: Leukone daha yeni evlenmiştir ama kocası Kyanippos av düşkününü olup sürekli av peşinde koştuğu için onunla yeteri kadar ilgilenmiyordur. Leukone de tıpkı Minos'un karısı Pasiphae gibi aldatıldığını düşündüğü için gerçekleri öğrenmek amacıyla kocasını takip etmeye başlar. Bu takip sırasında ormana saklanmıştı ve kocasının köpekleri onu av olarak kabul ettikleri için onu öldürürler. Tüm bu olayların neticesinde Kyanippos suçlunun kendisi olduğunu düşündüğü için bir ateş yakar önce tüm köpeklerini bu ateşe atar, peşi sıra da karısının cesedini kucaklayarak kendisini ateşe atar⁴²⁹.

12.) Nuh ve Keçisi: Ağrı Dağı'nın eteklerinde yaşayan Nuh'un keçisi artık her zamankinden daha neşelidir. Bunun sebebini merak eden Nuh keçisini takip eder ve onun yere düşen olgunlaşmış üzümleri yediğini fark eder. Merakına yenilen Nuh'ta meyveyi yer ve çok beğendiği için sadece yemekle kalmaz sıkarak suyunu da içer. Artık Nuh da oldukça neşelidir. Bu arada Nuh'u izleyen biri vardır ki şeytandır o. Tüm olan bitene sinirlenen ve kıskanan şeytan üzüm bağlarını kurutur. Üzüm bağlarının kuruması Nuh'u çok üzmüştür, onun için şeytanla konuşur ve bağların yeniden eski haline dönmesini ister. Şeytan "*sürüden kurban edilecek yedi hayvanın kanıyla bağları sularsa onların tekrar hayat bulacağını söyler*" Nuh'a. Nuh da bu söylenileni yerine getirir. Böylece bu hayvanların karakterleri üzümden yapılan şaraba geçer ki bunlar şarabı fazla içen insanda şu şekilde görülür. Aslan gibi cesur, kaplan gibi yırtıcı, ayı gibi güçlü, köpek gibi kavgacı, horoz gibi gürültücü, tilki gibi kurnaz, saksagan gibi gevedir⁴³⁰. Burada şunu belirtmeden geçemeyeceğiz, unutmamak gerekir ki mitosta adı geçen Nuh çok sonraları Kitabı Mukaddes'te⁴³¹ karşımıza çıkan sarhoş olmuş Nuh ile oldukça benzerdir.

⁴²⁸ Olgunlu 2010, 72-73.

⁴²⁹ Yörükkan 2006, 136-137; Grimal 2012, 395.

⁴³⁰ Akgül 2008, 14; Harmancı 2011, 61; Gezgin 2018a, 23.

⁴³¹ Kitab-ı Mukaddes, Yar., 9: 20-28.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan köpeğin temsil ettiği birçok şeyin yanı sıra nasıl ki bu dünyada insana dost ve yardımcıysa öte dünyada da yol gösterici olduğu, aynı zamanda tıpta ve hastalıkların iyileştirilmesinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.4. Kuş Figürleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.3 (Levha XVII, Resim 53–54, Çizim 3)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta ve giyimli genç kızın solunda, bir ağaç dalının üstüne tünemiş şekilde figüre doğru bakan bir kuş yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan kuşların ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Kuş'un Kökeni: Koşucu kuşlar ve monotipik kuşlar olarak iki ayrı familyanın yaklaşık doksan sekiz tane alt kategorisi bulunmaktadır. *Phasianidae* (Sülüngiller) familyasından olan hemen her cinste kuşla mitoslarda karşılaşmamızın olasılıkla en önemli nedeni uçuyor olmalarından dolayı yaşamla öte dünya arasında ulak olmalarından dolayıdır. Birçok şeyi başaran insan uçmayı başaramamış yani fiziksel sınırlarını aşamamış olmasından dolayı kuşların ruhları temsil ettiklerini düşünür⁴³². Gerek kuşun gerekse yumurtasının betimlenmesi evresinde sadece antik dönemde değil günümüzde de farklı türleri ile karşılaşmaktayız. Ayrıca kuşlar cinslerine göre de farklı sıfatlara sahiptirler. Örn.: baykuş bilgeliği temsil ederken, kaz, ördek, tavuk, vb. kuşlar sadece etlerinden değil yumurtalarından da faydalandığı için yaşamı temsil ederken, karga, akbaba, vb. kuşlar ölümlerin leşlerini yemelerinden dolayı ölümü temsil ederken, şahin, kartal, vb. kuşlar güçlerinden ve avcı olmalarından dolayı savaşı dolayısıyla da savaş tanrılarını temsil ederler⁴³³. Ruhları taşıdığına inanılan kuşların tapım aracı olarak kullanılması veya tanrılarının sembolleri olmaları kadar doğal bir şey olamaz. Bu nedenle ritüellerde veya mitoslarda oynadıkları rolden dolayı değerleri de belirlenmektedir. Karga, Apollon'a kötü haber getirdiği için uğursuz kabul edilirken, güvercin Tanrıça Aphrodite'nin sembolü olup aynı zamanda gerek günahsız kişilerin ruhunu taşıdığından dolayı gerekse renginden dolayı barışın ve aşkın sembolüdür de. Mısır kültüründen bu yana gökyüzünün hâkimi olarak nitelendirilen dolayısıyla antik dönemde baş tanrılarının sembolü olan kartalın ise görevleri ve

⁴³² Wilkinson 2011, 58.

⁴³³ Beğenç 1974, 75; Gardin-Olorenshaw 2019, 105.

yükümlülükleri oldukça fazladır. Yine tavus kuşu, şahin, baykuş, tavuk, vb. kuşların da ayrı ayrı mitoslarda veya yaratılışta rollerinin olduğunu görürüz⁴³⁴.

Çok Tanrılı Dinlerde Kuş: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de özgürlüğün ve sadakatin simgesidir kuş. Mezopotamya’da hemen her ritüelde ve daha önemlisi yaratılış metinlerinde de sıkça karşımıza çıkan, Mısır’da başta Thot olmak üzere birçok tanrının görüntüsü olmasının yanı sıra Ka ve Ba kavramlarını içinde barındıran, Hitit’te kuş falı için özel olarak yetiştirilen ve doğumlarda kurban olarak kullanılan, Hint-İran’da zehirlenmeleri haber veren, Yunan’da mezar *stellerinde* karşımıza çıkan, Roma’da ise tedavi yöntemleri listelerinde karşımıza çıkan hayvandır kuş.

Mezopotamya Kültüründe Kuş: Mezopotamya dininde; Neolitik Dönem’den itibaren karşılaştığımız ve toplumsal hayatta oldukça önemli bir yer tutan Svastika figürü hayvan -özellikle kuş- biçimlerinin dönmesiyle oluşmuş olup Meksika Apaçileri’nin maskeli tanrılarından Kara Hactcin’in önce kuşu sonra ondan diğer kuşları yaratma hikâyesiyle oldukça ilintilidir. Bu hikâyeye göre bütün hayvanları yarattıktan sonra elini havaya kaldıran Kara Hactcin’in avucuna bir yağmur damlası düşer. Kara Hactcin bu yağmur damlasını toprakla karıştırıp elde ettiği çamurdan bir kuş yapar ve ona “*Bu kanatlarla nasıl uçacaksın bana göster*” der, uçan kuşu gördükten sonra çok mutlu olur ama kuş yalnızdır ve her canlı gibi onun da arkadaşa ihtiyacı vardır. Bunun için Kara Hactcin kuşu alır ve saat yönünde o kadar hızlı çevirir ki başı dönen kuş kartal başta olmak üzere birçok kuş görür ve böylece o kuşlar da yaratılmıştır. Kuşların niye uçtuğu ve havayı niye sevdiği bu hikâyedeki yağmur damlasına bağlanırken ayrıca Svastika figüründeki saat yönünde dönerken konmuş olan kuşların anlamı da ortaya çıkmaktadır⁴³⁵. Bilindiği üzere antik dönemde insanlar işaretlerden yararlanırlardı. Gezegen hareketleri, kuş, yılan, köpek, vb. hayvanların davranışları birer işaret ve bunlar bazen kötü bazen iyi alametlere yorulurdu⁴³⁶. Mezopotamya dininde oldukça önemli bir yer tutan ve tanrıların iradelerinin göstergesi sayılan kehanetlerden biri olan büyü ritüellerindeki kefarete ödeme ritüelinde karşımıza çıkar kuş. Bu ritüelde, ritüel kimin için yapılıyorsa o kişiyi sembolize edecek olan bir nesne kullanılmaktadır. Bu nesne bazen cansız olurken bazen de bir canlı dolayısıyla da bir hayvan olmaktadır. Ritüelin sonunda azat edilecek olan bu hayvan genellikle bir

⁴³⁴ Necatigil 1988, 29; Çoruhlu 2002, 151-153; Armutak 2004, 149-151; Beydiz 2016, 97-98 ve 157; Gardin-Olorenshaw 2019, 255 ve 334-335.

⁴³⁵ Campbell 1992, 231-233.

⁴³⁶ Akkuş Mutlu 2014, 284.

kuştur⁴³⁷. Bilindiği üzere antik dönemde tanrılar tıpkı insanlar gibi acıkmakta dolayısıyla da yemek yemektedirler. İşte bu nedenledir ki insanlar tanrılarına yemekler ikram etmekteydiler. Ele geçen papirüslerden anlaşıldığı üzere bu ikramlardan birisi de Sümer Dönemi'nde Tanrı An'a yapılmış ve bu ikramda ona sabah ve akşam ikişer defa olmak üzere toplamda 30 ekmek sunulmuştur⁴³⁸. Bir diğeri Uruk Kralı Lugalzaggisi tarafından Enlil'e yapılan saf su ve ekmek ikramıyken, Lagaş Kralı Gudea'nın hazırladığı sofrada dillere destandır. Sadece ele geçen metinlerden değil oldukça önemli bir yere sahip olan (tek parça olarak ele geçmesi ve üzerindeki betimleme nedeniyle) Uruk Vazosu da tanrılara sunulan ikramları göstermektedir. Yine başta An olmak üzere tüm tanrı/tanrıçaları memnun etmek için hazırlanacak olan yemek masası özel olarak beslendikleri dile getirilen 21 koç, 29 koyun, süt danası, 2 boğa, 8 kuzu, 60 kuş, 3 piliç, 7 ördek ve 4 yabandomuzundan oluşan listede görüldüğü üzere oldukça masraflıdır⁴³⁹. Ele geçen bir başka metin de Gilgamiş'in İnanna'ya serzenişte bulunup yaptığı hataları saydıktan sonra önce Dumuzi'yi sevip sonrasında çoban kuşu benzetmesi yaparak yeni aşkına koştuğunu sonra onu da bıraktığını böylelikle onun kolunu kanadını kırdığını artık çoban kuşunun ormanlarda kanadım diye ağlayıp gezdiğini söylemiştir⁴⁴⁰. Mezopotamya'da Tanrıça İştar'ın yeraltı dünyasına inişi ile ilişkilendirilen dişi ifrit Lilitu evin penceresinden uçan bir kuş olarak tasvir edilmektedir. Ayrıca yeraltı dünyasının ifritleri olan ve kuşlar gibi kanattan elbiseler giyen Utukkū, Alū, Gallū ve Maşkim'e yüksekten uçan kuş gibi uçup gitmesi için yalvarmıştır bu dünyada yaşayanlar⁴⁴¹. Dilmun Ülkesi'nde cennetin tasvirinde kuşlar barışı, huzuru, yaşamın dinginliğini anlatabilmek amacıyla oldukça sık kullanılmışlardır. Sesleri kötü olan kuşların ötmekten bile imtina ettiklerinin belirtildiği metinde “*Dilmun'da kuzgun sesini çıkarmaz, çaylak çaylak sesi çıkarmaz, aslan öldürmez, kurt kuzuyu kapmaz, oğlak-boğazlayan köpek bilmez, ...yüksekteki kuşun yavrusu yoktur, ...güvercinin başı yoktur...*”⁴⁴² sözlerine yer verilmiştir.

Sm. 810 no.lu Namburbi Ritüeli ile ilgili ele geçen metinlerde yer alan bir arındırma ritüeli olduğu ve adamın etrafında dolaşan, evine kadar giren bir kuşun kötülüğü amacıyla yapıldığı görülmektedir⁴⁴³. En önemli özelliği kötü kuştan dolayı oluşan kötülüğü uzaklaştırmak için iyi kuşun kullanıldığı Namburbi Ritüeli'nde yer alan kötü ve yabancı kuş

⁴³⁷ Demirci-Falay 2016, 51.

⁴³⁸ Günaltay 1937, 498-499.

⁴³⁹ Günaltay 1937, 498-499; Kramer 2000, 160; Altuncu 2014a, 146.

⁴⁴⁰ Altuncu 2014b, 133.

⁴⁴¹ Ay Arçın 2019, 491-492.

⁴⁴² Ay Arçın 2019, 492.

⁴⁴³ Ay Arçın 2019, 502-507.

listesi ise oldukça uzun olup, güvercin, karga, serçe, baykuş bunlardan bazılarıdır⁴⁴⁴. Bilindiği üzere baykuş Tevrat'ta⁴⁴⁵ da iğrenç olarak nitelendirilmiş olup ayrıca kötülüklerin habercisi sesiyle uğursuz bir şekilde ötmektedir⁴⁴⁶.

Babil Dönemi'nde oldukça önemli bir yere sahip olan büyü ve fal yapımları için kâhin/büyücüler yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Daha sonra Hitit kültüründe de görülecek olan bu yöntemlerden biriside insanların yaşadığı yeryüzü ile tanrıların yaşadığı gökyüzü arasında dolaşan ve dolayısıyla tanrılara yakın olan kuşların hareketlerini izlemek olup, bunlarla ilgili papirüsler günümüze kadar ulaşmıştır⁴⁴⁷. Kuşların hareketlerini izleyerek anlamlandırma işine verilen önemi Mısır'da böyle bir ritüel olmamasına rağmen Alasiya kralının Mısır kralından *lu.meš ša-i-li á.mušen.meš* (kartal uzmanı kuş gözlemcisi) istemesinden anlamaktayız. Bu yöntemde izlenecek yol belirlenmiş olup hangi koşulda olumlu hangi koşulda olumsuz değerlendirme yapacağını kâhin bilmektedir, ayrıca burada kuşlar önemli değildir önemli olan uçtukları yöndür. BM 113915113 no.lu metinde karşımıza çıkan kartal, şahin, karga ve keklığın kullanıldığı kehanetlerde kişisel zenginliği değiştirecek olaylar anlatılırken balıkçıl kuşuna, doğal olaylar anlatılırken mesukku kuşu ve siyah keklığe, gündelik hayatın seyrini değiştirecek olaylar anlatılırken kartal ve ördeğe, askeri konular anlatılırken kartala, ülkenin geleceği anlatılırken beyaz keklığe atıfta bulunulmuştur. Bir diğer ritüel lipšur (aklanma)da yer alan dualarda ise genellikle “*bir kuş günahımı yukarıya göklere çıkarırsın, bir balık günahlarımı suyun derinliklerine taşırsın*”⁴⁴⁸ tarzında cümleler kurulmaktadır. Bir diğer ritüel ise prensin günahlarından arınması için yapılan ritüel olup burada prens önce yedi sağına yedi soluna olmak üzere toplamda on dört tane tutukluyu oturtur ve bunları affettiğini söyler. Sonrasında kendisinde var olduğuna inanılan kötülük ve günahların salınıp gitmesi için bir keçi salar. Sonrasında ise her iki elinde de bir kuş tutarak onları sağ elindeki doğuya, sol elindeki batıya olmak üzere uçurur. Böylece prens tüm günahlarından arınmış olur⁴⁴⁹.

Mezopotamya tıbbında; ritüellerden birisi baş ağrısını gidermek ve iltihabı yok etmek amacıyla yapılmış olan büyü olup “*Anu'nun kızı Lamaştu... Başa vuran, ateşi alevlendiren hançer; tüylerle kaplı tanrıça... Tanrıların adına, tanrılar tarafından yaptıkların engellensin ve gökyüzündeki kuş gibi uçup git!*” cümlelerinden de anlaşılacağı

⁴⁴⁴ Duymuş Florioti 2013, 33; Mandacı 2016, 222.

⁴⁴⁵ Tevrat, Lev. 11: 13-19.

⁴⁴⁶ Gardin-Olorenshaw 2019, 105.

⁴⁴⁷ Altunay 2015, 110.

⁴⁴⁸ Ay Arçın 2019, 502-507.

⁴⁴⁹ Ay Arçın 2019, 508.

üzere kuş gibi uçup gitmek deyimi antik dönemlerden itibaren kullanılmaktadır⁴⁵⁰. Bu ritüelde karşımıza çıkan dişi ifrit Lamaştu, aslan başlı, eşek dişli, kuş pençeli olup insanlara hastalık ve ölüm getirmesinin dışında hamile kadınlara da musallat olurdu⁴⁵¹. Taş işçiliğinin veya taş tanımlamanın en önemli örneklerinden biri olan ve *Abnu šikinšu* (Taşların Doğası) adını alan altı ayrı kentte yapılan kazılarda ele geçmiş olan listelerde hastalıklarda kullanılan bitkiler ve taşların kullananlar tarafından tanınması için kuşlarla ilişkilendirilerek isimlendirildikleri görülmektedir⁴⁵². Yine bu listelerin bir başka serisinde bir grup kuş ismi⁴⁵³ ise reçetelerde malzeme olarak görülmektedir. Örn.: doğum sonrası sorun yaşayan loğusa kadına uygulanan tedavide güvercin gübrelili karışım kumaşa sarıldıktan sonra vajinanın içerisine yerleştirilmektedir⁴⁵⁴.

Mezopotamya sanatında; Mezopotamya'nın en önemli antik dönem merkezlerinden biri olan Samarra'dan ele geçen seramiklerin üzerinde görülen doğa tasvirlerinde gagaları ile balık avlayan kuş motifleri bize dönem insanının günlük hayatı gözlemleyerek bunu sanatına da yansıttığını göstermektedir⁴⁵⁵.

Mezopotamya günlük hayatında; dünyanın, kâinatın ve insanın yaratılış hikâyelerinin yer aldığı Sümerlere ait metinlerde kişileştirilmiş karakterleri ile birlikte hayvanlarda çıkar karşımıza. Çoğu zaman ikili gruplar halinde ve bir hikâyenin içerisinde yer alırlar bu çıkışlarda. İşte kuşun çıkışı da balıkla birlikte görülmektedir. Bu iki uysal ve zarif hayvan birbirlerine saldırgan bir şekilde yaklaşmaktadırlar hikâyede. Çünkü ikisi de insanlar için daha önemli olduklarını düşünüp diğerini küçümsemektedirler. Yani hayvanların hatta bitkilerin kötü huyları kişileştirme yöntemi kullanılarak insana atfedilmiştir. Dolayısıyla bu tarz metinlerde karşımıza çıkan hayvanlar gençlik-yaşlılık, yaşam-ölüm, korku-öfke, sevgi-sadakat, vb. pek çok insani duyguyu göstermektedirler. Yukarıda da belirttiğimiz üzere gücün sembolü olan kartal Mezopotamya'da diplomatik belgelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Gerek göklerin hâkimi olması gerekse güçlü savaşçı ruhu nedeniyle krallar “*uçan bir kartal gibi düşmanlarımı püskürtmek için kanatlarımı açtım*” sözlerinden de anlaşıldığı üzere kartala benzetilmişlerdir. Krallar kendilerini kartala

⁴⁵⁰ Mandacı 2016, 221.

⁴⁵¹ Gezin 2018a, 66.

⁴⁵² “*hulālu taşı=kuşkanatlı hulālu taşı, ışık taşı=eşebu kuşunun ibiğine benzeyen taş, aşk taşı=kumru gözüne benzeyen taş*”, bkz. Ay Arçın 2019, 509-510.

⁴⁵³ “*balıkçıl kuşu kafası, hurri kuşu kafası ya da kanı, kaşiru kuşu, tüyleri yolunan diqqi quşu, kupītu kuşu kafatası, karga kafatası, karga kanı, karga ayağı*”, bkz. Ay Arçın 2019, 509-510.

⁴⁵⁴ Ay Arçın 2019, 509-510.

⁴⁵⁵ Arslantaş 2009, 419.

benzetirken küçümsedikleri diğer ülkeleri ve krallarını ise “*kafeste kuş gibi kuşatılma*” cümlesinden de anlaşıldığı üzere küçük ve zayıf kuşlara benzetmişlerdir⁴⁵⁶. Yeni Asur Dönemi kralı II. Aurnasirpal (MÖ 883–859)’in yeni başkenti Nimrud (Kalhu) şerefine verdiği ve 69.574 kişiye yiyecek-içecek ikram edilip on gün süren ziyafetin kayıtlarının bulunduğu Ziyafet Steli’nde davetli listesinin yanı sıra tüketilen yiyecek-içecek listesi tüm detayları ile verilmiştir. Bu listedeki malzemelerin içerisinde bin qaribu-kuşu, on bin güvercin, on bin kumru, on bin küçük kuş, on bin (tane) ekmek, yüz (adet) nar, yüz (kap) üzüm, on *imēru* hurma, on *imēru* zeytin de zikredilmektedir⁴⁵⁷. Asurbanipal (MÖ 672–669) Dönemi’nden gelen K 8398 ADD 469 no.lu metinde yer alan şahitler listesinde yer alan kuşlardan (baykuş ve karga) dolayı bu kuşların Tanrı Nergal kültü ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Burada orijinal olan ise sesleri diğer kuşların yanında oldukça çirkin olan karga, baykuş ve kazın tercih edilmiş olmasıdır. Naram-Sin ve Kutha Efsanesi’nde ise Naram-Sin’in, karga suratlı kuş adamlarla mücadele ettiği görülmektedir. Mücadelenin bu kadar fantastik yaratıklarla geçmesi ise olasılıkla Naram-Sin’in gücünü göstermek içindir. Bunların dışında şiirlerde de karşımıza çıkmaktadır kuş. Örn.: Başarısız cinsel birlikteliği “*yakalaması faydasız kuzgun*” sözleriyle, kadının cinsel organını “*dubdub kuşu*” sözleriyle, sevgiliyi “*aşk kuşu*” sözleriyle, cilveleşmeyi “*kumru ötüşü (kuu-kuu)*” sözleriyle anlatılmıştır. Ayrıca çiftlerin birbirlerini tavlama amacıyla yaptıkları büyüde şimşir ağacı, obsidiyen ve sahlu bitkisinin yanı sıra ördek dili kullanıldığı görülmektedir⁴⁵⁸.

Mezopotamya mutfağında; Babil Dönemi’ne ait olan yemek tariflerinde et yemeklerinden sonra karşımıza çıkan yemek tarifleri kuşlarla ilgili olup bu yemeklerin tarifleri de en ince ayrıntısına kadar verilmiştir⁴⁵⁹. Babil Dönemi’nden günümüze gelmiş olan ve Yale Aşçılık Tabletleri adını alan tabletlerin katalog kısmında karşılaştığımız et suları kısmında, et suyu hazırlamak için kullanılan malzemeler verilmiştir. Bu malzemeler güvercin, keklik, kippu kuşu, agarakku kuşu, kamkam kuşu etleri olup bu et suları sadece antik dönemde değil sonrasında da kullanılmıştır. Örn.: Güvercin suyu hazırlanırken yağ, tuz, ekmek kırıntısı, önceden süte batırılmış olan soğan, pırasa ve sarımsak da malzeme olarak kullanılmıştır⁴⁶⁰.

⁴⁵⁶ Kağnıcı 2019, 60-61; Ay Arçın 2019, 484 ve 510-512.

⁴⁵⁷ Sevin 2010, 57-58, Res. 62; Duymuş Florioti 2018, 28-29.

⁴⁵⁸ Ay Arçın 2019, 496-498.

⁴⁵⁹ Ünal 2007, 129-130.

⁴⁶⁰ Ay Arçın 2019, 484-485.

Mısır Kültüründe Kuş: Mısır dininde; Anadolu'da leş yiyen hayvan olan akbaba Mısır'da Doğum ve Koruyucu Tanrıçası Nekhebet'in başyken Perknopter akbabası da Tanrıça Mut'un sembolü olarak görülmektedir. Tıpkı Anubis'in köpek başlı olması gibi Osiris'in yeraltına inmesinden sonra doğan ve İsis tarafından herkesten gizli büyütülen Horus da şahin başlıdır. Aslında son derece barışçıl bir tanrı olmasına rağmen Osiris'i öldüren Seth'den intikamı da o almıştır. Başlangıçta güneş tanrısı olan Horus daha sonra Tanrı Ra'nın onu içine çekmesiyle Ra-Heraklhty adını almıştır⁴⁶¹. Kimine göre Ra'nın oğlu kimine göre Seth'in kafasından doğan olarak nitelendirilen Thot'da İbis Kuşu başına sahip bir tanrıdır. Bilginin tanrısı olmasından dolayı olsa gerek hiyeroglif yazısını onun icat ettiği söylenir. Dolayısıyla tanrılarla ilgili olan tüm belgeleri de o yazmıştır⁴⁶². Horus ve Thot'un dışında bir de ölenin yaşamının özünü oluşturan ruh ve candan meydana gelen ve ölümlerin üzerinde uçan insan kafalı kuş Ba insanın öldükten sonra öte dünyaya giden parçası olup betimlemelerde genellikle yağmur kuşu olarak gösterilirken Ka ise ölenin akrabaları tarafından bırakılan yiyecekleri yemek için mezarının başına geri döndüğüne inanılan simge olmasının dışında mavi bir Anka Kuşu şeklinde görülmekte olup aslında doğumla birlikte ortaya çıkmasına rağmen ölümle birlikte yok olmamaktadır. Ba, insanın ölümüyle bedenden yani Ka'sından ayrılırken onunla aynı yüzü taşıyan bir kuş şeklinde gösterilmektedir. Ba bir bedene sahip olmadan da yaşayabilmesine rağmen genellikle Ka'nın içerisindedir⁴⁶³. Bu nedenle insan öldüğünde Ka mezara bırakılan yemeklerden beslenirken Ba tanrılar katına çıkar. Bir başka kuş ise Bennu Kuşu olup Ra'nın büründüğü şekillerden biri olduğu düşünülmektedir. Bir rivayete göre, Bennu Kuşu okyanusun üzerinde uçar ve Benben Kayası'na konduğunda ise sevincinden bağırmaya başlar. İşte Karnak rahipleri bu uçuşu hatırlatmak için kutsal gölün üzerinde ördek havalandırır⁴⁶⁴. Pheniks ise, Mısır'da güneş kültü ile bağlantılı olan Anka Kuşu'dur -ki bu isim *phoenix*den türemiş olup hurma ağacı anlamındadır- ve uzun ömürlü olmaya uzun ömürlüdür ama bir gün kendisini bir ağaçta ateşe verip yanmasına rağmen sonrasında küllerinden tekrar doğmuştur. Ölmeden önce çeşitli bitkilerden kendine bir yuva yapan, sonrasında alevlerin içerisinde ölen ve hemen arkasından küllerinden doğan Anka Kuşu bu nedenle sadece sonsuz yaşamı değil yeniden doğumu da temsil eder. Diğer bir rivayete göre ise, kuşun güneş ile birlikte hareket ettiği dolayısıyla güneş ile doğup güneş ile battığı yani güneşin doğuşuyla dirilip güneşin batışıyla da öldüğü söylenmektedir. Evrensel ikonografide doğum-ölüm simgesi olmasının yanında

⁴⁶¹ Gardin-Olorenshaw 2019, 27, 286-287, 447 ve 564.

⁴⁶² İnan 1987, 235; Hooke 1993, 78; Gardin-Olorenshaw 2019, 293.

⁴⁶³ Budge 2001, 139.

⁴⁶⁴ Gardin-Olorenshaw 2019, 155 ve 384.

zaferinde sembolüken, Yunan'da ışığın ve günün ağacı olarak düşünüldüğü için Apollon'a adanan ağaçtır hurma⁴⁶⁵. Herodotos ise, Phoinix olarak adlandırdığı bu kuşu anlatırken aslında onu gerçek hayatta görmediğini sadece resimlerden tanıdığını söyler ve resimlerde “*Kanatlarının bir bölümü altın sarısı, öbür bölümü kırmızı; kanat yayılımı ve yüksekliği kartalinki kadar*” şeklinde görüldüğünü anlatır⁴⁶⁶. Dolayısıyla Mısır'da karşımıza çıkan ve kutsal olarak nitelendirilen Anka (Phoenix/Zümrüdüanka) Kuşu⁴⁶⁷ mitosları sadece Mısır sınırlı kalmamış, mitos Mısır'da doğmuş olsa da Roma'da ölümsüz şehri temsil etmek adına paraların üzerine basılan, Hıristiyanlarda ölümden sonraki dirilişi temsil eden, İran'da Simurg ile Hint'te Garuda, Musevilikte Ziz Kuşu ile aynı anlamı ifade eden Anka Kuşu İslamiyet'te ise popüleritesinin zirvesine yerleşmiştir⁴⁶⁸. Bedeni safran, mavi, mor ve pembe renkleri bünyesinde barındıran Anka Kuşu, belki de Mısır mitolojisinde en önemli yere sahip olan, yarı insan yarı hayvan olma özelliğini de gösteren canlılardan birisidir⁴⁶⁹.

Mısır'da bazen tanrıların çocuğu görülen bazense tanrılarla eş tutulan firavunların öldüklerinde dahi hayatlarının sona ermediğine inanılmasından dolayı bu cenazeyle birlikte gerçekleştirilen ve her gün tekrar edilen bir ritüel görülmektedir. Bu ritüelde dikkat çeken bir nokta ise firavunun ruhunun kuş, gübre böceği, buğday, vb. şekline dönüşerek göğe yükselmesidir. Bu ritüelleri okuduğumuz Piramit Metinleri'nde var oluşun devamı için gerekli olan her nokta belirtilmiştir⁴⁷⁰. Tanrılar ve tanrılara denk olan firavunların dışında bir de insanlar vardır tabii ki Mısır dünyasında. Öldüklerinde güneşin olmadığı sadece zifiri karanlığın görüldüğü Duat'ta (alt dünya) yaşayan ölümlere, güneş geceleri eşlik etmektedir. Bu süreçte güneşin yolculuğu on iki saat sürer ve her saat tek tek anlatılmaktadır. Metinlerde 1. saat için ölümlerin ateş saçan yılanı görecekları, altıncı saat için ölümlerin binlerce ruh kuşlarıyla birlikte hançerli yılanları görecekları, yedinci saat için ölümlerin yılan Apophis ile karşılaşacakları, dokuzuncu, onuncu ve on birinci saat için kaygı çekmeye yarayan ipin yılanı dönüşeceği yazmaktadır⁴⁷¹. Mezar metinlerinde karşımıza çıkan “...*Tanrının kuşlarını avlamadım. Ölmüş balığı tutmadım. Hiçbir arkın suyunu başka yöne*

⁴⁶⁵ Grimal 2012, 622-623; Gezgin 2018b, 152-153.

⁴⁶⁶ Hdt., II.73.

⁴⁶⁷ “Bazı kaynaklarda Bennu Kuşu'nun Anka Kuşu olduğu geçmektedir. Bennu=Anka Kuşu, uben (doğmak) fiilinden türetildiği zannedilmektedir”, bkz. Kurhan 1993a, 7; Gardin-Olorenshaw 2019, 671-673.

⁴⁶⁸ Kurhan 1994, 2.

⁴⁶⁹ Tansü-Güvenç 2017, 784-785; Gezgin 2019, 18-21.

⁴⁷⁰ Valbelle 1992, 23; Kurhan 1993b, 12-14. Hornung 2004, 34-36.

⁴⁷¹ Champdor 1984, 59 ve 140-141; Kurhan 1993a, 11.

çevirmedim. Ben temizim, temizim, temizim...” cümlesi bize ölen kişinin günah işlemediğini belirtmek için kullanılan öğelerden birinin de tanrının kuşları olduğunu⁴⁷².

Mısır günlük hayatında; Mısır’ın idari teşkilatına baktığımızda, birbirlerinden totem işaretleri (köpek, çakal, yılan, kartal, vb. gibi hayvanlar) ile ayrılan ve yine seçtikleri bu totem işaretleri ile anılan *nomelerle* (yerleşim) karşılaşırız. Zaman içerisinde ise totem olarak seçilen bu hayvanların önce insan vücuduna eklendiğini sonrasında ise ilahlaştırılarak Mısır *pantheonuna* dâhil edildiğini görüyoruz⁴⁷³.

Hitit Kültüründe Kuş: Hitit dininde; Mezopotamya kültüründe de karşımıza çıkan kuş falında kullanılmak için özel olarak yetiştirilen kartal ve hurri kuşuna Hititlerde özel bir eğitim verilmektedir. Yapılan ritüellerde sadece kuş (*muşen*) falına başvurulmadığını ele geçen metinlerden öğrenmekteyiz. Hatta bu metinlerden fala bakan kişinin istediği cevabı alamadığı takdirde diğer fal çeşitlerine geçtiğini de öğreniyoruz. Örn.: Aruşna’nın tanrısının kızgın olup olmadığını öğrenmek için önce Ciğer Falı’na bakan falcı/rahip istediği cevabı alamadığında Hurri Kuşu Falı’na geçiyor ve tek tek soru sorarak cevap alındığı belirtiliyor⁴⁷⁴. Kuş yakma geleneğinin ise bu ritüellerde önemli bir yere sahip olan Kizzuwatna kentinden geldiği bilinmektedir. Hatta Kral Mursili bile pek çok kez gerek ayın için gerek büyü için gerekse tıpla tedavi olmak için bu kente gitmiştir. Kral topraklarını korumak amacıyla giriştiği Kannuwara Savaşı’nda bile başarı şansını öğrenmek için kuş falı baktırmıştır⁴⁷⁵. Yine bir başka metinde Kral Mursili’nin bütün tanrılara dua ettiğini ve duasını “*Kuş yuvasına gider. Yuvası onu korur!*” sözleriyle bitirdiğini görmekteyiz⁴⁷⁶. Kurban metinlerinde ise tüm detayları ile ne yapılması gerektiği anlatılmaktadır. Bu metinlerin pek çok yerinde Hurri tanrıları için diğer hayvanların yanında kuş kurbanı da yapıldığı ayrıca tanrılara yemek olarak ekmek ve içkinin yanında kuşunda sunulduğu görülmektedir. Hişuwa Bayramı’nın ritüelinde diğer hayvanlarla birlikte yakma kurbanı olan kuşun ateşe hamur işiyle birlikte atıldığı bilinmektedir⁴⁷⁷.

Hitit tıbbında; Papanikri Ritüeli adı verilen ve doğum ile ilgili olan ritüele ait KBo V 1 Ö.y. I (CTH 476) no.lu metine göre, doğum yapan kadının doğum sandalyesi adı verilen bir sandalyede oturduğunu ve bu sandalyenin zarar görmesi, bacağına kırılması halinde

⁴⁷² Altunay 2015, 285.

⁴⁷³ İnan 1987, 49, 218 ve 223-224.

⁴⁷⁴ Çığ 2005, 170-174.

⁴⁷⁵ Ünal 2002, 100 ve 142-143; Sir Gavaz 2012, 111-112.

⁴⁷⁶ Ceran 2008, 109.

⁴⁷⁷ Akdoğan 2019, 12-13 ve 18.

rahibin onu orada bırakıp yeni bir sandalye kurduğunu görmekteyiz. Bundan sonrasında ise yaşanan bu aksilik rahipler tarafından kadının dini açıdan temiz olmadığına delalet edildiği için rahip Doğum Tanrısı Alitapara'ya yakarak bir kuş kurban ettikten sonradır ki kadını yeni sandalyeye aktarırlar. Doğum sorunsuz bir şekilde gerçekleşikten sonra ise rahip kadından da fala başvurmasını ister⁴⁷⁸. Bunun dışında Ak Büyü adı verilen ve hastalıkları ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan bir büyü de görülmektedir. Bu büyüün adımlarından birinde, rahip hastadan gizli bir şekilde elinde tuttuğu partuni kuşlarını salarak hastalığı defetme yoluna gider⁴⁷⁹. Ele geçen metinlerde kansızlık hastalığının tedavisinde koyun yağı ile birlikte çeşitli karışımların kullanıldığı aşama aşama anlatılan tedavinin bir yerinde ise hurri kuşunun hastanın üzerinde çevrildiği yazmaktadır⁴⁸⁰. Kendi kendini yalayarak iyileştirdiğini gördükleri köpekten nasıl ki hastalıkların tedavisinde yararlanmışlarsa, karnındaki şişkinliği gagasıyla kendine lavman yaparak tedavi etmeye çalışan leyleği veya kıl bitinden kurtulmak için toprakla yıkanan baykuşu da görmüştür Hititler. Dolayısıyla onların bu tedavi yöntemlerini de hayatlarına aktarmışlardır⁴⁸¹.

Hint-İran (Pers) Kültüründe Kuş: Hint-İran dininde; Pers kültü için hayvan oldukça önemlidir. Persler ölü gömme törenlerini başkalarının yanında gerçekleştirmedikleri için bu törenin nasıl yapıldığı ve bu törenler sırasında ölünün yırtıcı kuş veya köpek tarafından parçalanıp parçalanmadığıyla ilgili elimizde herhangi bir bilgi olmamakla birlikte⁴⁸² yine bir diğer inanç olan ve MÖ 6. yüzyılda görülmeye başlayan Budist inancına ait olan ritüellerin metinlerinde yer alan Dakiniler genellikle dans eden çıplak genç kadınlar olarak tasvir edilmelerinin yanı sıra aslan, kuş, at veya köpek yüzlü olarak da tasvir edilmişlerdir⁴⁸³. Mısır'da karşımıza çıkan ve kutsal olarak nitelendirilen Anka (Phoenix/Zümrüdüanka) Kuşu, Hint'te Garuda, İran'da Simurg olarak karşımıza çıkar. Hint mitolojisinde karşımıza çıkan gagası, pençeleri ve kafası kartal, kolları, bacakları ve gövdesi insan olan Garuda'nın kuyruk tüyleri ise ayaklarına kadar uzanmaktadır. İlahi bir güce sahip olduğuna inanılan kuşun kanatları altın olup boynunda zümrüt bulunmaktadır. Hinduların kutsal kitabı Vedalar'da Vişnu'nun bindiği hayvan olan Garuda Vedalar'a kadar olan dönemde Garutmat olarak bilinmiş olmasının dışında Naga'nın (kutsal yılan) düşmanı olmakla kalmaz beslenmesini de yılanlar üzerinden sağlar. Garuda, şaman büyücülerinden

⁴⁷⁸ Ay 2012, 50-51.

⁴⁷⁹ Ünal 1980, 486.

⁴⁸⁰ Yalçın-Ünal-Pirdal-Selçuk 2016, 37.

⁴⁸¹ Dönmez 2019, 19.

⁴⁸² Hdt., I.140.

⁴⁸³ Köktan 2014, 265-266.

biri tarafından Kailasa Dağı'nda yoktan var edilmiş bir kuş olup Nagalar'ın neden olduğu bazı hastalıklara karşı insanları korumak görevini de üstlenmiştir. Diğer bir rivayete göre ise, Garuda'nın şaman tarafından var edilmesinin nedeninin şamanların Nagalar'ı yenme istekleri olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla burada iyi ile kötünün mücadelesi kuş ve yılan ile hayat bulmuştur. Garuda Vişnu'nun binek hayvanı olduğunda Vişnuratha, kuşların kralı olduğunda Khagesvara, yılanların baş düşmanı olduğunda Sarpirati, göğün efendisi olduğunda Gaganesvara, istediği yere gittiğinde Kamaçarin, şimşeği yendiğinde Vacracit, vb. sıfatları ile anılmıştır. Vedalar'da Garuda'nın dışında baykuş ve güvercinle karşılaşırız ki bunlar Yama'nın elçileri olup sevilmeyen kuşlardır⁴⁸⁴. İran mitolojisinde karşımıza çıkan ve Farsçada otuz kuş anlamına gelen Simurg ise ilahi güçlere sahiptir. Elburz Dağı'nın tepesinde bulunan yuvası abanoz, sandal, vb. bitkilerden yapılmış olup bu kuşun tüyünü üzerinde taşıyan insanın ölümsüz olacağı düşünülmektedir. Bazı hikâyelerde tanrının kendisini sembolik olarak temsil ederken bazı hikâyelerde ise tanrının yüreğine merhamet duygularını bıraktığı bir kuş olarak gösterilmiş olan Simurg ayrıca geleceği görmek dâhil bir sürü yeteneğe sahiptir⁴⁸⁵. Zerdüştlükte karşımıza çıkan bir diğer konu ise ölülerin gömülmeyip -ki böylece toprağın kirlenmesi engelleniyordu- akbabaların yemesi için açıkta bırakılmasıydı ki böylece doğum-yaşam-ölüm döngüsü de sağlanmış oluyordu⁴⁸⁶.

Hint-İran tıbbında; antik dönem hekimleri hastanın nabzına ve dışkısına bakmanın dışında kuşların uçuşu başta olmak üzere bir grup doğa olayına da bakarak karar verirlerdi. Ele geçen metinlerin zehirler ile ilgili bölümünde zehirleyen hayvanların çoğu zaman sürüngen oldukları ve görünmeden gelerek zehirlediklerini bunların çoğu zaman çok zehirli olduklarını görüyoruz. Sonrasında ise küçük kuşun zehri yutacağı hatta dişi tavus kuşlarının onu uzaklara taşıyacağı tarzda cümleler kurulmuş yani zehrin çıkarılması sırasında kuştan yararlanılmıştır. Sadece zehrin çıkarılmasında değil zehrin olup olmadığının anlaşılması evresinde de; çil keklik zehirlenme esnasında gözlerinin matlaşmasıyla, sülün zehirlenmeden çabucak etkilenip ölmesiyle, guguk kuşu ve kargaların zehirlenmelerde ses kısılması yaşamasıyla, çulluk zehirlenmelerde panik yaşamasıyla, tavus kuşu zehirlenmelerde neşelenmesiyle, papağan ve ardıç kuşu zehirlenmelerde aşırı derecede korkarak çılgınlık atmalarıyla tanımlanırlar⁴⁸⁷.

⁴⁸⁴ Kaya 1997, 23-24 ve 71-72; Tansü-Güvenç 2017, 785-787.

⁴⁸⁵ Yıldırım 2012; 243; Tansü-Güvenç 2017, 787-789.

⁴⁸⁶ Gezgin 2019, 13; Gardin-Olorenshaw 2019, 27.

⁴⁸⁷ Kavak 2019, 27, dn. 35 ve 32, dn. 122.

Yunan Kültüründe Kuş: Yunan dininde; nasıl ki *steller*in üzerinde görünen kuş figürlerinin ölen kişinin ruhunu temsil ettiği düşünülüyorsa⁴⁸⁸ yine *steller* üzerindeki üzüm yiyen kuş figürlerinin de ölümsüzlüğü temsil ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla *stel* üzerinde sadece kuşun olması çok da anlamlı değildir ama hem kuş hem de üzümün bir arada olması oldukça önemlidir. Burada artık ölenin ruhunun ölümsüzlüğü dile getirilmektedir. Mezar *stelleri* üzerinde genellikle karşımıza çıkan ise saflığın, günahsızlığın sembolü olmasından dolayı güvercindir⁴⁸⁹. Antik dönemde karşımıza çıkan ve özellikle renginin beyazlığından dolayı ayrı bir öneme sahip olan güvercin Hititlerdeki bazı ritüellerin dışında önce Kitab-ı Mukaddes'te⁴⁹⁰ sonra ise Hz. Muhammed'in saklandığı mağaranın girişine yuva yaparak onu düşmanlardan koruması nedeniyle İslamiyet'te de devam ettirmiştir önemini⁴⁹¹. Zeus'un beğendiği kadınları etkilemek ve onlarla birlikte olabilmek uğruna şekil değiştirmesi Yunan mitolojisinde sıklıkla karşımıza çıkan bir olay olup bunlardan birisi de Leda'ya aşık olduğu ve onunla olabilmek uğruna kuğuya dönüştüğü hikâyesidir⁴⁹². Uçma özelliğine sahip olmamakla birlikte kuş cinsi içerisinde yer alan horoz ise Persephone ile görüldüğünde yeniden dirilişin, Tanrı Ares ve Athena ile görüldüğünde savaş gayretinin sembolü olup aslında ötüşü ile de gecenin kötülüğünün son bulup aydınlığın gelişini müjdeleyen hayvandır⁴⁹³. Yine Yunan mitolojisindeki pek çok hikâyede karşımıza çıkan ve Persephone'nin habercileri olan Sirenler de kadın başlı olmakla birlikte kuş bedenli olarak tasvir edilmişlerdir⁴⁹⁴. Sirenler kurbanlarını yemelerinin yanı sıra uçtukları yerleri lanetleme özelliğine de sahiptirler. Tıpkı Anka Kuşu'nda olduğu gibi Sirenler de diğer kültürlerde farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadırlar. Hint'te dişisine Kinnari erkeğine Kinnara denirken; Göktürlere geldiğimizde ise Hüma Kuşu olarak karşımıza çıkarlar. Sirenler'in dışında bir de kafası kadın, kuyruğu yılan, pençeleri, göğsü aslan, kanatları kuş kanadı olan Sfenksler vardır Yunan dininde⁴⁹⁵.

Yunan sanatında; MÖ 6. yüzyıldan itibaren özellikle seramikler üzerinde karşımıza çıkan ve herhangi bir hikâyesi olmayan Hippalektryon'un kanadı ve kuyruk kısmı horoz, başı ve ayağı at olarak yani önü at arkası horoz olarak tasvir edilmiştir. Genellikle üstünde bir kahraman asker veya tanrı görülür. Mezopotamya ve Mısır sanatında benzeri

⁴⁸⁸ Fıratlı 1965, 308.

⁴⁸⁹ Eliüşük-Çelikbaş 2018, 42-43.

⁴⁹⁰ Kitab-ı Mukaddes, Yu., 1: 32 ve Mat. 3: 16.

⁴⁹¹ Sinmez-Aslım 2017, 211; Gardin-Olorenshaw 2019, 256.

⁴⁹² Beğenç 1974, 55; Gürel-Muter 2007, 550; Gardin-Olorenshaw 2019, 377.

⁴⁹³ Gardin-Olorenshaw 2019, 283.

⁴⁹⁴ Necatigil 1988, 101; Gürel-Muter 2007, 562; Gezgin 2018a, 20; Gardin-Olorenshaw 2019, 547.

⁴⁹⁵ Ateş 2001, 127.

görülmeven yaratığın köken olarak Perslere dayandığı düşünölmektedir. Çünkü Yunan'da Pers kuşu olarak adlandırılan horoz da görölmektedir⁴⁹⁶.

Roma Kültüründe Kuş: Roma dininde; Roma'nın kurucusu olan Romulus'un Romus adında bir ikizi vardır ve Tiber Nehri'ne bırakılan kardeşleri dişi bir kurt emzirerek hayatta kalmalarını sağlamıştır. Çocuklar büyüyüp Roma'nın kuruluş aşamasına gelindiğinde ise aralarında fikir ayrılığı olur ve Romus Aventinus Tepesi'ni Romulus ise Palatinus Tepesi'ni şehri kurmak için seçerler. Sonrası kuşların uçuş kehanetine kalmıştır artık. Kehanetin neticesinde Romulus kazanır ve ikizi Romus'u da öldürür⁴⁹⁷. Dolayısıyla Roma'da rahip memurlar yani *augurların* ellerinde tuttıkları ve *lituus* adı verilen sopalar kuşların uçuşunu gözlemleyerek tanrıların isteklerini yorumlama esnasında kullanılırlardı. Çünkü Romulus'un Roma'nın sınırlarını çizirken kırmızı bakırdan at arabası ve *lituus* kullandığına inanılırdı. Ve genellikle uçuşu izlenip buna göre yorum yapılan kuş ise akbabaydı⁴⁹⁸. Roma için en önemli kuş aslında aptal olarak nitelendirilen kazdır. Bunun nedeni ise MS 390'da Galler tarafından işgal edilecekken kazların sürekli bağırması sonucu uyanan askerlerin bu girişimi engellemiş olmasıdır. İşte bu olaydan sonra kazlar kutsal ilan edilmenin dışında Tanrıça Iuno'ya da adanmışlardır⁴⁹⁹.

Roma tıbbında; antik dönemin en ünlü bitki uzmanı ve ordu doktoru olan Dioskorides'in yaptığı hayvansal yağ listelerinde aslan gibi vahşi hayvanların yanı sıra kaz ve ördek gibi daha kolay ulaşılabilinen hayvanlarla da karşılaşmaktayız. Ayrıca Dioskorides, kuş başlığı altında isim listesi de vermiştir⁵⁰⁰.

Mitolojide Kuş: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir hayvan olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan kuş ile ilgili yirmi altı mitosa değinilecektir.

1.) Zu (Anzu) Mitosu: Bu mitosta yaşam-ölüm döngüsü farklı bir yönüyle ele alınmıştır. Mühürlerin üzerinde kuşa benzer bir şekilde gösterilen Zu, kuş-adam olarak nitelendirilse de aslında yeraltı dünyası tanrısıdır. Belki yeraltı dünyası tanrısı olduğu için belki de küçük bir tanrı olduğu için Zu'yu sürekli büyük tanrılarla çatışırken görmekteyiz. Mitosun Akad Krallığı versiyonunda ise Zu'nun Yazgı Tabletleri'ni Enlil yıkanırken ondan çalarak kendi dağına doğru uçtuğı söylenmektedir. Bu tabletler oldukça önemlidir ve onları

⁴⁹⁶ Temür 2009, 1-2 ve 6-7.

⁴⁹⁷ Necatigil 1988, 65 ve 76.

⁴⁹⁸ Coşkun 2018, 10, dn. 1; Gardin-Olorenshaw 2019, 27.

⁴⁹⁹ Gardin-Olorenshaw 2019, 341; Gezgin 2019, 119.

⁵⁰⁰ Karaöz Arıhan 2003, 241.

geri alma görevine hiçbir tanrı yanaşmayınca bu görev Gılgamış'ın babası Lugalbanda'ya verilmiş o da görevini başarıyla tamamlamıştır⁵⁰¹.

2.) Etana, Kartal ve Yılan: Yılanın mitos bölümünde üçüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

3.) İnanna ve Huluppu Ağacı: Yılanın mitos bölümünde dördüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

4.) Gılgamış Destanı ve Kuşlar: Gılgamış'ta geçen tufan mitosuna göre Utnapiştim suların çekilip çekilmediğini anlamak ister ve bu nedenle tufanın başlangıcından tam yedi gün sonra güvercini salar, güvercin her taraf su olduğu ve konacak yer bulamadığı için geri döner. Bundan sonra aynı hikâye kırlangıç ile de tekrarlanır. En sonunda kargayı salar Utnapiştim ve bekler, karga dönmez tam tersi uzaktan sesi gelir. Demek ki der Utnapiştim artık sular çekilmiş⁵⁰². Yani anlayacağınız Nuh'un tufan hikâyesinde de görüldüğü üzere kuşlar uçma özellikleri nedeniyle tufan efsanelerinde haberci kuş olarak kullanılmışlardır.

5.) Anzu Kuşu ve Ninutra: Sümerce adıyla *im.dugud* olan Anzu Kuşu'nun sesi yırtıcı bir hayvanı andırdığından olsa gerek aslan başlı bir kuş tarzında tasvir edilmiştir. Sesinden de anlaşıldığı üzere güçlü bir yapıya sahip olan Anzu hikâyelerinde bazen bir tanrı bazen bir kahramanla görülür ve genellikle iktidar mücadelesi sergiler. İşte Ninutra ile yaşadığı da böyle bir şeydir. Güçlü olmaya güçlüdür Anzu ama burada silahlarından birinde akbaba sembolünü gördüğümüz Ninutra tarafından yenilmiştir. Bu hikâye sadece bazı dersler verilmek amacıyla değil aynı zamanda Ninutra'nın muhaliflerinin neler yaşayacağını da görülmesi amacıyla dile getirilmiştir⁵⁰³.

6.) Anzu Kuşu ve Lugalbanda: Bir önceki hikâyede hırçın bir karakterle karşımıza çıkan Anzu burada Zabu Dağı'nda Enki'nin kartal ağacında yaşayan bir kuş olarak çıkar karşımıza. Lugalbanda ise Anzu'dan sonsuz gücü talep eden ve bu sayede şehrini zafere ulaştırmayı hedefleyen kişidir burada. Zabu Dağı o kadar sarp bir yerdedir ki Lugalbanda'nın oraya nasıl gittiği de merak konusu olduğundan o bunu “*yeri güvercin gibi*

⁵⁰¹ Hooke 1993, 62-63.

⁵⁰² Black-Green 2003, 241; Altunay 2015, 133-135; Beydiz 2016, 157; Ay Arçın 2019, 490.

⁵⁰³ Black-Green 2003, 111-112; Altunay 2015, 140-141; Ay Arçın 2019, 492-493.

gagaladım ve çıkan yabancı meşe palamutları ile karnımı doyurarak hayatta kaldım” sözleriyle açıklar, böylece Anzu ona tükenmez bir güç bahşeder⁵⁰⁴.

7.) Cemşid ve Şarap: Yılanın mitos bölümünde onuncu sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

8.) Aştarte ve Baykuş: Tanrıça Aştarte Tanrı El ile evli olmasına rağmen Tanrı Baal’le de olmayı arzulamaktadır. Bu nedenle Baal’e teklifte bulunur ve Baal tarafından reddedilir. Bunu hazmedemediğinden olsa gerek hemen bir hikâyeye uydurur ve Baal’i El’e şikâyet eder. Tüm bu hikâyeyi dışarıdan seyreden ve her şeyden sürekli farklı kuşların formuna girmesinden dolayı haberdar olan Tanrıça Aştarte ise hemen bu haberi kardeşi Baal’e vermek üzere harekete geçer. Bu evrede baykuş formuna bürünmüş olduğu için bundan sonrasında Doğu’da baykuş uğursuzlukla eşleştirilmiştir⁵⁰⁵.

9.) Nanşe ve Kuşlar: MÖ 1900–1600 yıllarına tarihlenen şiirde Tanrıça Nanşe’nin kuşlar âlemini yaratması anlatılmaktadır. Ayaklarında kutsal kuş oturan soylu hanım yani Nanşe şiirden anlaşılacağı üzere ilk olarak kazı yaratmış ve onun gerek gökyüzünde süzülmesinden gerekse ötüşündeki güzellikten o kadar etkilenmiştir ki hemen diğer kuşları (Örn.: ördek, deve kuşu, tavus kuşu, şahin, akbaba, kuğu, saksagan, leylek, kırlangıç, kumru, güvercin, keklik) yaratmıştır. Böylece şiirin devamında önce diğer kuşların isimleri sayılır arkasında da onların ötüşleri, tanrılarla ilişkileri anlatılır⁵⁰⁶.

10.) Kaz ve Kuzgun: Kazlar kuzeyden güneye doğru uçuyorlarken aslında bir kuzgun için hazırlanmış tuzak olan ağa yakalanmış olan kaz yerinden kıpırdayamamaktadır. Bu kuzgunun dikkatini çeker ve ona akıl vererek ağı parçalayıp çıkmasını söyler. Ne yazık ki metnin bundan sonrasında kırıklar mevcut olduğu için bu konuşmanın nasıl neticelendiğini bilemiyoruz ama avcının karısının kuzgunu aldatmaya çalıştığı satırlardan sonra kuzgunun kapanın içindeki yiyeceği almak için kapanı yukarı kaldırması neticesinde kazın kurtulduğu görülmektedir⁵⁰⁷.

11.) Balık ve Kuş: Nudimmud (Ea/Enki) yaratılıştaki balık ve kuşa şekil vermiş, bundan sonrasında kuş yuvasını sazlıkta, balıklar da bataklıkta yapmıştır. Birbirleriyle iç içe yaşayan bu iki hayvandan balık kuşun ötüşüne sinirlenir ve onu suçlayarak sesinin çok

⁵⁰⁴ Black-Green 2003, 112 ve 144-145; Altunay 2015, 140-141; Ay Arçın 2019, 492-493.

⁵⁰⁵ Ay Arçın 2019, 494.

⁵⁰⁶ Black-Green 2003, 154-155; Ay Arçın 2019, 494-495.

⁵⁰⁷ Ay Arçın 2019, 498.

gürültülü olduğunu dolayısıyla hane halkının uyuyamadığını ayrıca avluyu da kirlettiğini söyler. Kuş bu sözlerin altında kalmaz ve balığa kokun iğrenç, gözlerin var ama arkanı bile göremezsin, vücut şeklini söylemiyorum bile, derin o kadar kaygan ki kimse sana dokunmak bile istemez diye cevap verir ona. Bundan sonrasında karşılıklı kendilerini methettiklerini ve ne kadar yararlı olduklarını anlattıklarını gördüğümüz bu hikâyede oldukça hırslanan balığın kuşun yumurtalarını parçalayarak denize attığını görürüz. Sonrasında ise aralarındaki anlaşmazlığı çözmesi için Enki'ye giderler. Bu tartışma Enki'nin kuşun ötüşünü bütün tanrıların beğendiğini söyleyerek onu balıktan üstün kılmasıyla bitecektir⁵⁰⁸. Bu hikâye hurmanın mitos bölümünde birinci sıradaki mitosta karşımıza çıkan Emeş-Enten mitine benzemektedir.

12.) Zeus ve Metis: Uranos'tan itibaren Yunan tanrılarında görülen tahttan indirilme korkusu Zeus'u da etkilemiştir doğal olarak. Bu nedenle Metis ile birlikte olmasının hemen arkasından rüyasına giren Uranos ona "*Metis çok güçlü bir çocuk doğuracak ve bu çocuk seni tahtından düşürecek*" der. Bunun üzerine Zeus hemen Metis'in yanına gider amacı kehaneti engellemektir. Bunu anlayan Metis ondan kaçmak için bir sineğe dönüşür ama Zeus'ta bir kuşa dönüşmüştür ve onu yutar. Böylece kehaneti engellediğini düşünen Zeus yanılmaktadır. Çünkü bir müddet sonra baş ağrıları çoğalacak ve buna dayanamayan Zeus Hephaistos'tan yardım isteyerek kafasında oluşan yumruyu yarmasını isteyecektir. İşte Zeus'un başındaki yumruyu Hephaistos'un yarmasıyla birlikte Athena çıkacaktır⁵⁰⁹.

13.) Zeus-Nemesis-Leda: Troia Savaşı'nın yaşanmasına neden olan güzeller güzeli Helene Zeus ile Leda'nın birleşmesinden doğmuştur. Klytimestra adında bir kız kardeşi, Kastor ve Polydeukes (Dioskurlar) adında erkek kardeşleri vardır Helene'nin. Hikâye sonradan bazı değişikliklere uğramış ve şekilden şekle girerek dünyayı dolaşan Nemesis'in günün birinde kaz bedenindeyken kuğu bedenine dönüşen Zeus ile birleştiği ve doğurduğu yumurtanın çobanlar tarafından Leda'ya götürüldüğü söylenmektedir. Bu yumurtadan çıkan kız çocuğunu kendi çocuğu gibi büyütürken Leda Zeus ona da kuğu bedeniyle yanaşmış ve dört çocukları olmuştur⁵¹⁰.

14.) Zeus-Prometheus ve Kartal: Başlarda Zeus için oldukça önemli bir yere sahip olan Prometheus gün gelir insanlar için tanrılardan ateşi çalar. Bunun cezası çok büyüktür

⁵⁰⁸ Black-Green 2003, 71-73; Ay Arçın 2019, 498-500.

⁵⁰⁹ Kabağaçlı 1985, 54; Cömert 2010, 24; Graves 2010, 52-54; Erhat 2011, 204-205; Grimal 2012, 488; Us 2017, 13.

⁵¹⁰ Yörükân 2006, 164; Cömert 2010, 34; Graves 2010, 267-269; Erhat 2011, 131; Gezgin 2019, 119 ve 140.

ve bu cezayı Zeus bizzat elleriyle gerçekleştirir, Prometheus'u dünyayla kaosun sınırındaki kayaya zincirler. Ama Prometheus'un cezası bununla bitmemiştir. Bir kartal gelir ve onun karaciğerini yer. İşkencenin sürekli olması içinse karaciğer her gün kendini yenilemektedir. Bu işkencenin bitmesi içinse Zeus'un bir tek şartı vardır, o da Prometheus'un yerine gönüllü olarak geçecek birinin olmasıdır. Aradan yıllar yıllar geçer ve nihayetinde Kheiron onun yerini almak için kayaya gelir. Sonrasında ise Zeus onu bir takımyıldızına dönüştürerek ödüllendirirken Herakles'de kartalı öldürerek Prometheus'u bu işkenceden kurtarır⁵¹¹.

15.) Zeus ve Ganymedes: Atın mitos bölümünde birinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

16.) Zeus ve Dört Arkadaş: Rheia Zeus'u Girit'te bir mağarada dünyaya getirmiştir ve bu doğumdan dolayı kutsal ilan edilen o mağaraya girmek sadece ölümlere değil tanrılara bile yasaktır. Her yıl Zeus'un doğduğu günde kutsal bir ateşin yandığı ve kutsal arıların Zeus'un yemesi için bal ürettiği mağaraya günün birinde Keleos, Laios, Kerberos ve Aigolios adında dört arkadaş gitmeye karar verirler. Kendilerince bazı önlemler almış olmalarına rağmen Zeus'a yakalanan bu dört kafadar Zeus tarafından dört ayrı kuşa (Keleos kuzguna, Laios ardıkuşuna, Kerberos bir kuşa ve Aigolios akkuyruklu kartala) çevrilir⁵¹².

17.) Zeus ve Bildircin: Delos Adası'nın yakınlarında bulunan ve Artemis için kutsal sayılan Ortygia (bildircin) Adası, Zeus'un âşık olup aşkına karşılık bulamadığı Titan Asteria'nın Zeus'tan kaçmak için kendini bildircine çevirdikten sonra denize atması ile oluşmuş bir adadır⁵¹³.

18.) Apollon ve Khione: Olağanüstü güzellikteki Khione hem Hermes hem Apollon ile birlikte olmuş ve her iki birliktelikten de bir çocuğu olmuştur. Gerek bu birliktelikleri gerek çocukları gerekse güzelliği nedeniyle oldukça kibirli olan Khione kendini tanrıçalarla eş tutup Artemis'ten bile güzel olduğunu vurguladığı için bu cezasız kalmayacaktır. Dolayısıyla Artemis tarafından okla vurularak öldürülür fakat ona kıyamayan Apollon tarafından atmacaya dönüştürülür⁵¹⁴.

⁵¹¹ Yörükán 2006, 47-48; Cömert 2010, 26; Erhat 2011, 254-257; Grimal 2012, 667-668; Beydiz 2016, 169; Gardin-Olorenshaw 2019, 335; Gezgin 2019, 116.

⁵¹² Grimal 2012, 360; Gezgin 2019, 22 ve 149.

⁵¹³ Graves 2010, 103; Gezgin 2019, 53.

⁵¹⁴ Grimal 2012, 371; Gezgin 2019, 38.

19.) Apollon ve Koronis: Atın mitos bölümünde dördüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

20.) Ares ve Polyphonte: Ares'in kızlarından Thrassa yaşadığı ilişki sonucunda Polyphonte adını verdiği bir kız çocuğu dünyaya getirir. Polyphonte, Aphrodite'nin arkadaşlık teklifini reddedip Artemis'le arkadaş olduğu içindir ki Aphrodite buna çok sinirlenir ve bir büyü ile onların arasını açmayı başarır. Çünkü bu büyü neticesinde Polyphonte bir ayı ile birlikte olmuştur. Bu sapık ilişkiyi öğrenen Artemis ise arkadaşını affetmez ve ormandaki bütün vahşi hayvanları onun üstüne salar. Bu hayvanların elinden zorlukla da olsa kurtulan Polyphonte, sığındığı babasının evinde Agrios ve Orios adını verdiği iki oğlan çocuğu dünyaya getirir. Bu çocuklar hem vahşi hem de çok güçlü oldukları için tanrıları bile yok saymaya kalkarlar. İşte bu affedilemez hatanın cezasını Zeus verecektir onlara bu nedenle Hermes'i görevlendirir. Verilecek olan ceza ellerinin ve ayaklarının kesilmesi olup Hermes tam bunu gerçekleştirecekken büyükbabaları olan Ares dayanamaz araya girer ve Polyphonte'yi gece kuşuna, Agrios'u akbabaya, Orios'u ise yırtıcı bir kuşa çevirir⁵¹⁵.

21.) Herakles ve Altıncı İş Stymphalos Gölü Kuşlarının Öldürülmesi: Arkadia'daki Stymphalos Gölü'nde yaşayan gagaları ve pençeleri tunçtan olan, vahşiliklerini insan eti yemeye kadar vardırırmış olan, zehir saçan dışkılarıyla da ekinlere zarar veren ve Ares için kutsal sayılan kuşları öldürmeyi pek çok kahraman denemiş ama başaramamıştı. Herakles bu görevine gelirken Athena ona kuşları ürkütmesi için Hephaistos'un yaptığı zilleri vermişti. İşte bu zilleri çalarak çıkardığı sesle önce kuşları korkutan Herakles onların paniklerinden de faydalanarak oklarıyla hepsini öldürdü. Oysaki bu kuşlar uçtuklarında bütün gökyüzünü dolayısıyla güneşi kapatacak kadar çoktular ve tunç kanatlarını da korunmak amacıyla kullanırlardı⁵¹⁶.

22.) Alkyone-Keyx ve Bahri Kuşu: Alkyone ve Keyx ölümlüler arasında olabilecek en mutlu çiftlerden birisidir. Ama oldukça büyük bir hata yaparlar ve kendilerini tanrılarla hele de Zeus ve Hera ile eş tutar onlardan daha mutlu ve uyumlu bir çift olduklarını söylerler. Bu öylesine bir hatadır ki cezalandırılmaları gerekmektedir. İşte bu nedenle kuşa dönüştürülürler ama suya bağımlı olan kuşlardır. Dolayısıyla da yuvaları nehrin kenarında olup nehir her taşığında suların altında kalır ve zor anlar yaşarlar. Günün birinde Zeus

⁵¹⁵ Grimal 2012, 654; Gezgin 2019, 13-14.

⁵¹⁶ Beğenç 1974, 50; Necatigil 1988, 25; Cömert 2010, 109; Graves 2010, 643-644; Erhat 2011, 138; Grimal 2012, 253; Gardin-Olorenshaw 2019, 277-278.

onlara acır ve kuluçka dönemlerinde yani yılda iki kere o dalgaların sakin olmasını sağlar. İşte bu kuşlara Bahri denir ve onlar Thetes'in kuşlarıdır⁵¹⁷.

23.) Kyknos ve Phaethon: Kyknos (Yunancada kuğu kuşu) Helios'un ölümlü oğlu Phaethon'un sadece arkadaşı değildir aynı zamanda ona o kadar bağlıdır ki Phaethon öldüğünde güzel sesiyle ağtlar yakmış bunun neticesinde de Apollon onu kuğuya çevirmiştir. Derler ki bugün bile kuğular ölmeden önce öterlermiş⁵¹⁸.

24.) Tereus-Prokne ve Philomela: Ares'in oğlu olan Tereus oldukça büyük toprakların hâkimiydi ve güçlüydü. İşte bu nedenle başka krallarla sorun yaşayan Atina Kralı Pandion'a destek oldu. Bu desteğin altında kalmak istemeyen Pandion ise Tereus'u kızı Prokne ile evlendirdi. Bu evlilikten Itys dünyaya geldi. Oysaki Tereus Pandion'un kız kardeşi Philomela'ya âşık olmuştu. Bu nedenle daha bir yıllık evliyen eşinin dilini kestikten sonra onu kölelerle birlikte bir kulübeye hapsederek tekrar Atina'ya gitti ve çok güzel rol yapıp ağlayarak krala kızının ve kendisinin sevgili eşinin vefat ettiğini söyledi. Damadının çok üzüldüğünü gören kral bir nebzedeki olsa teselli bulması amacıyla Tereus'a bu seferde küçük kızı Philomela'yı verdi. Ama düğünleri Daulis'te olacağı için yanlarına kendi muhafızlarını da kattı. Bu askerlerden yolculuk esnasında onları öldürerek kurtulan Tereus, kente ulaştıklarında da Philomela'yla zorla birlikte oldu. Tüm bu olayları öğrenen Prokne ise bir şekilde yolunu bularak kız kardeşine bir not ilettili. Düğün hazırlıkları devam ederken Tereus'un kâhini ona oğlu Itys'nin kanından birisi tarafından öldürüleceğini söylediği için boşu boşuna hiç günahı olmayan erkek kardeşini de öldürmüştü Tereus. O bu işlerle uğraşırken Philomela ablasının notunu okumuş ve onu kurtarmıştı. Ablasının durumuna çok üzülen Philomela "*Beni baştan çıkaran ve herkese senin öldüğünü söyleyen Tereus'dan intikam almaya and olsun*" diyerek intikam yemini etti. Prokne ise oğlu Itys'yi öldürüp etinden büyük bir kazanda yemek yaptıktan sonra bunu Tereus'a yedirdi ve sonrasında konuşmasa da bir şekilde ona gerçeği anlattı. Buna korkunç sinirlenen Tereus baltasını aldığı gibi iki kardeşi kovalamaya başladı tabii ki. Onları yakalayıp tam öldürecekken olayı seyreden tanrılar tarafından Prokne kırlangıca, Philomela bülbüle ve Tereus çavuşkuşuna dönüştürüldü⁵¹⁹.

25.) Nuh ve Keçisi: Köpeğin mitos bölümünde on ikinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

⁵¹⁷ Erhat 2011, 30-31; Gardin-Olorenshaw 2019, 94; Gezgin 2019, 66.

⁵¹⁸ Erhat 2011, 188; Grimal 2012, 399; Gezgin 2019, 140-141.

⁵¹⁹ Yörükân 2006, 228-233; Graves 2010, 210-211; Grimal 2012, 626 ve 666; Gezgin 2019, 62-63.

26.) Nuh Tufanı: Yüz elli gün süren tufan bittiğinde onları yani Nuh ve yanındaki canlıları hatırlayan tanrı onlar gemiden çıkabilsin diye bir rüzgâr yolladı. Bu rüzgâr sayesinde sular yavaş yavaş azalmaya başladı ama bu doğa olayı da yüz elli gün sürdü ve bu yüz elli günün sonunda sular neredeyse tamamen çekildiği için gemi Ararat (Ağrı) Dağı'nın tepesine oturdu. Bunu gören Nuh gemiden çıkıp çıkamayacaklarını öğrenmek için bir kuzgun/karga gönderdi ne yazık ki kuş geri dönmedi. Onun üzerine bir güvercin gönderdi. Güvercin konacak bir toprak parçası bulamayınca Nuh'a geri döndü. Nuh kuşu içeri alırken güvercinin gagasındaki zeytin dalını gördü ve bu onu çok mutlu etti. Bu suların azaldığının ve toprağın, ağaçların görünmeye başladığının kanıtıydı çünkü⁵²⁰. Bu hikâye Tevrat⁵²¹'ta anlatılan tufan hikâyesinin neredeyse aynısı olup sadece daha erken versiyonudur bir anlamda.

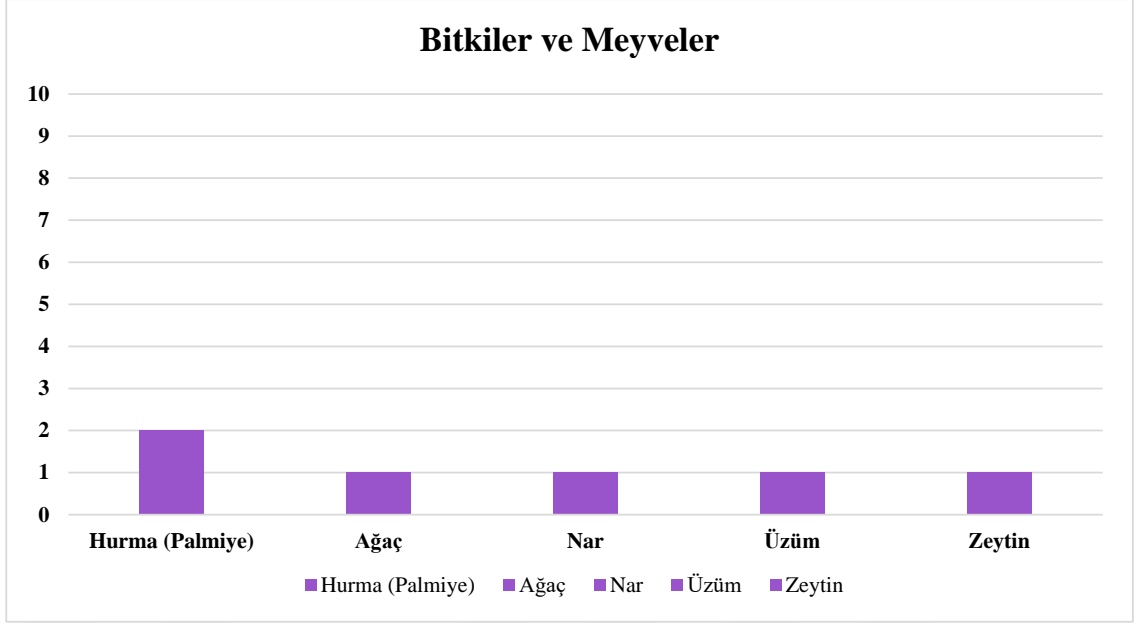
Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan kuşun her ne kadar üstüne tünediği ağaç cinsi ve kendi cinsiyeti belirsiz olsa da kimi zaman zaferin, kimi zaman korkunun sembolü olduğu ve burada ise gerek sadakatin temsilcisi gerekse kültürler arası ortak özelliklerinden biri olan ölenin ruhunu taşıması nedeniyle öte dünyada sahibine eşlik ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.3. Bitki - Meyveler

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *steller*inde ağaç, nar, hurma (palmiye), üzüm ve zeytin, olmak üzere altı figür tespit edilmiştir. Bunlardan **K.4**'de zeytin yapraklı çelenk, **K.2**'de ağaç, **K.5**'de üzüm salkımı, **K.6**'de nar, **K.8** ve **K.11**'de hurma (palmiye) ağacı görülmektedir.

⁵²⁰ Küçükkömürler-Ekmen 2008, 812; Cömert 2010, 145; Olgunlu 2010, 261; Beydiz 2016, 158-160; Gardin-Olorenshaw 2019, 255 ve 334.

⁵²¹ Tevrat, Yar. 8: 1-20.

Grafik 4.4. Bitkiler ve Meyveler

4.3.1. Hurma (Palmiye)

Çalışma kapsamında ele alınan **K.8 ve K.11 (Levha XXII ve XXV, Resim 63–64 ve 68–69, Çizim 11)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, biri at üzerindeki süvarinin önünde ve bedenine yılan dolanmış diğeri at üzerindeki süvarinin arkasında görülen hurma ağacı yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan hurma ağaçlarının ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Hurma'nın (Palmiye) Kökeni: *Arecaceae* (Palmiyegiller) familyasından *Phoenix* (Hurma)/*Phoenix dactylifera* L. (Hurma) cins/türünden olan hurma, insanoğlunun tarım toplumu olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren yaklaşık 8.000 yıl önce kültürü gerçekleştirilmiş olan bir türdür. Nar, zeytin, vb. meyvelerde olduğu gibi aşılması gerektiği için yetiştirilmesinin diğer pek çok gıda ürününe göre gecikmesi bundandır. Mezopotamya ya da Hint kültüründe ortaya çıktığı düşünülen, antik dönemden günümüze kadar önemini yitirmeden gelen bir bitki olan hurma ağacı 15–30 m. yüksekliğinde olup, günümüzde Güney ve Batı Anadolu'nun bazı yörelerinde parklara ve yol kenarlarına dikilir. *Phoenix theophrasti* ise yurdumuzda yabani olarak yetişen tek tür olup Datça Yarımadası'nda (Muğla), dere yataklarında karşımıza çıkar. Hurma ağacının gövdesi dik ve silindirik, dip kısmından birçok sürgün meydana getirir. Yapraklar büyük ve pennat,

meyve silindirik, sarımsı-kızılımsı renktedir⁵²². Göğüs yumuşatıcı, kuvvet verici, kansere karşı koruyucu, zihinsel yorgunluğu giderici, bronşit ve soğuk algınlığında etkili ve kemik hastalıklarında faydalı olması özelliklerine sahip olan hurmanın meyvesi ise şeker bakımından oldukça zengin olmasının yanı sıra protein, yağ ve A, B, C vitaminlerini de bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca antik dönemden günümüze meyvesinden hurma şarabı da yapılmaktadır⁵²³. Hurma ağacı ismini Arap Yarımadası çöllerinde yaşayan efsanevi bir kuştan almaktadır -ki bu da bize Mezopotamya’da ortaya çıkmış olduğunun teyidini vermektedir⁵²⁴. Yine Paleolitik Dönem’den itibaren insanoğlunun barınma amacıyla yaptığı kulübelerle/evlerle karşılaşmaktayız ve bu yapılar yaşanan bölgenin iklim koşullarına uyumlu yapıldığı için tropik bölgelerde palmiye yaprakları çadırların üstünü örtmek amacıyla kullanılmıştır. Unutulmaması gereken bir diğer nokta ise 3.000 yıl öncesinde Avrupa’da buğday, vb. tahıllar ile havuç, vb. sebzeler yetiştiriliyorken hurma yetiştirilmediği için ancak Doğu ile iletişim içerisinde olan kültürler tarafından biliniyor olduğudur⁵²⁵.

Çok Tanrılı Dinlerde Hurma (Palmiye): Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de insan sağlığına olan etkilerinden dolayı Hayat Ağacı’nın simgesidir hurma. Mezopotamya’da bazen tanrılara sunulan şarapken bazen de hastalıkların tedavisinde kullanılan bitki, Mısır’da yaşam-ölüm döngüsünün en önemli parçasından olan mumyalama işleminde kullanılan, Hitit’te hastalıkların tedavisinde önemli olan, Hint-İran’da özellikle yazı yazmak için kullanılan, Yunan’da Apollon’un doğumunda önemli bir yer tutarken aynı zamanda sanat ve mimaride önemli bir yere sahip olan, Roma kültüründe komutanların zaferlerinin sembolü olan bitkidir hurma.

Mezopotamya Kültüründe Hurma (Palmiye): Mezopotamya dininde; oldukça önemli bir besin maddesi olan hurma, kurban ritüellerinde şarap ve bira gibi yiyeceklerin yanı sıra ekmek ve etle birlikte tanrılara sunulur, sonrasında ise din görevlileri ve tapınak sakinleri arasında pay edilirdi⁵²⁶. Sümerlerden günümüze ulaşan tabletler sayesinde pek çok şeyin yanı sıra kâh tanrıları mutlu edecek yemek masası için sayılan 21 koç, 29 koyun, süt danası, 2 boğa, 8 kuzu, 60 kuş, 3 piliç, 7 ördek ve 4 yabandomuzu listesi kâh Enki’nin

⁵²² Karamanoğlu 1977, 419; Tanker-Koyuncu-Coşkun 2004, 140-141; Arslan 2014, 302; Bober 2014, 42; Kaynakçı Elinç-Kaya 2018, 415-416; Yıldız-Sohrabi 2019, 64.

⁵²³ Baytop 1999, 256.

⁵²⁴ Kaynakçı Elinç-Kaya 2018, 415-416; Yıldız-Sohrabi 2019, 65.

⁵²⁵ Diakov-Kovalev 2014, 34 ve 36.

⁵²⁶ Günday 2010, 172-173.

ziyafetlerinde şarap ve biranın⁵²⁷ nasıl yapılacağı ile ilgili ipuçlarını öğrenebiliyorken Ur Kral Mezarları'nda ele geçen ölü hediyelerinin içerisinde yer alan hurma çekirdeklerinin kalıntıları ise bize öte dünyada hurmaya verilen önemi göstermektedir⁵²⁸. Hurmayla sadece kral mezarlarındaki ölü hediyelerinde karşılaşmıyoruz. İster zengin olsun ister fakir dolayısıyla ölünün mezarı ister şaşalı olsun ister basit, mezar içerisinde yer alan ölünün bulunduğu alanın kamışlar ve hurma yapraklarıyla kaplı olduğunu, hatta aynı yöntemle ölünün bedeninin de kaplı olduğunu görmekteyiz⁵²⁹. Yunan ve Roma kültüründe de belirli bir yer edinen Anubis, gerek yeraltı dünyasını temsil ediyor olması gerekse ölülerin ruhlarına eşlik ediyor olması nedeniyle Hermes'le özdeşleştirilmiş ve Hermanubis kendine has ikonografisi ile ortaya çıkmıştır. Anubis gibi köpek (çakal) başlı, Hermes gibi kısa cübbeli ve tek omuzdan iğneyle tutturulmuş pelerinli tasvir edilen Hermanubis, bazen Hermes'in elinde taşıdığı asa ve hurma yaprağı ile bazen de İsis kültüne ait *sistrum* ve *situla* ile görülmektedir⁵³⁰. Ayrıca Namburbi Ritüeli ile ilgili ele geçen metinlerde Tanrı Şamaş (Utu) için kurulacak *atlara* iyi kalite unun yanı sıra hurmalar koyulması gerektiği, bunları gören Şamaş'ın büyüü sözleri okuyacağı yazmaktadır⁵³¹.

İnsanların düzenli olarak tanrılara sundukları yiyecek (koyun, balık, tahıl, zeytinyağı) ve içecekleri (bira, üzüm şarabı, hurma şarabı) kendilerinin de tükettiğini görüyoruz. MÖ 2. ve 1. bin yıllarında özellikle Asur'da oldukça popüler olan Kozalak Sürme Ayini'nin ritüellerinden birinin hurma ağacı gübrelemesi olduğunu görüyoruz. Bu ritüeldeki hurma gübrelemesi kısmının Tanrı Du ile ilgili olduğu ya da ondan türediği de düşünülmektedir⁵³². Ele geçen bir başka tablette, Tanrıça Nanna'nın babası Enlil'e ziyarete gittiğini ve giderken de bir sürü hediye götürdüğünü babasının da onun için bir ziyafet verdiğini görürüz. Tabletteki metnin son kısmında Nanna babasından bir dizi istekte bulunur ki bunlardan birisi de hurma bahçelerinde, bağlarda bal ve şarap vermesidir ki babası Enlil kızının tüm isteklerini kabul etmiştir⁵³³. Diğer bir rivayete göre ise, karşımıza savaşçı Tanrı Ningirsu'nun öldürdüğü Hurma Ağacı Kralı canavarı çıkar. Hakkında fazla bir şey bilinmiyor olsa da Erken Hanedanlık Dönemi'nde Girsu'da tapınıldığı ile ilgili bilgiler

⁵²⁷ “Enki biraları almaya gitti, şarapları almaya gitti, şarabı geniş tunçlara koydu, kırmızı buğday birasını damuttu aynı zamanda, kurkurru -kabında kepek lapasını karıştırdı- en iyi bira için- ağızından eşit miktarda hurma şurubu döktü ve bu kepek lapasını hayat veren bal ekmeğinde pişirdi. Enki Nippur kutsal alanında babası Enlil'e ekmeği verdi yesin diye”, bkz. Kramer 2000, 160.

⁵²⁸ Günaltay 1937, 498-499; Kramer 2000, 160; Altuncu 2014a, 146.

⁵²⁹ Black-Green 2003, 172-173.

⁵³⁰ Leclant 2000, 488.

⁵³¹ Duymuş Florioti 2013, 33; Ay Arçın 2019, 502-507.

⁵³² Black-Green 2003, 190-191 ve 209-210.

⁵³³ Altunay 2015, 57-58.

mevcut olup Hurma Ağacı Kralı ölü canavarlar grubuna dâhildir. Bütün bu öldürülen canavarlar aslında çok da önem arz etmemelerine rağmen Gudea tarafından Ningirsu'ya olan inancın artması için oluşturulmuş mitlerdir. Burada önemli olan nokta ise Ningirsu tarafından öldürülen bu canavarların Herakles'in On iki Görevi'ne bir anlamda zemin hazırlamış olmasıdır⁵³⁴. Ningirsu ile ilgili bir diğer bilgi ise onun nakil töreni ile ilgili olup Gudea'nın bu törende tanrılara vermek için yaptığı hazırlıkların listesi içinde hurma ile de karşılaşılıyor olmamızdır⁵³⁵. Bitki tanrılarının en ünlüsü olan Tanrı Tammuz, suyun dölediği çiçek açan kırları da temsil ederdi. Elulu (Eylül) ayında sıcaklığın artmasıyla doğanın yani Tammuz'un ölümü gerçekleşirdi, Arahsamma (ekim - kasım) ayında ise Tammuz yeniden doğardı ve bu mevsimde hurmalarda toplanırdı⁵³⁶.

Mezopotamya tıbbında; günümüze ulaşan kil tabletlerin içinde yer alan tıpla ilgili olan bölüme baktığımızda Sümerlerin günümüz tıpcılarından çok da farklı olmadığını, bitkisel, hayvansal ve mineral kaynakları hammadde olarak kullandıklarını görmekteyiz. Her ne kadar hayvansal ve mineral hammaddeleri kullanmış olsalar dahi ilaçların çoğunluğu bitkisel kökenli olup bitkisel yağ gibi işlenmiş ürünlerin yanı sıra birçok baharat, yabani ot, bitki ve meyveyi dolayısıyla kendi yetiştirdikleri hurmayı da bu amaçla yani hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır⁵³⁷. Kil tabletlerde karşımıza çıkan tıbbi dualar ve ayinlerin büyük bir kısmı eksik olmasına rağmen ele geçen kısımlar da bize oldukça fazla bilgi ulaştırmaktadırlar. Bu bilgilerden birisi de büyüün etkisi altında kalan ve sıradan olarak ifade edilen nesnelere arasında yer alan hurma demetidir⁵³⁸. Sümerlerden günümüze kadar gelmiş olan büyü bozma tabletinde, Enki oğlu Asarluhi'ye seslenir ve bilgi birikimlerinin aynı olduğunu ifade ettikten sonra ritüeli gerçekleştirir. Burada önemli olan bizim için oldukça farklı bitki adlarıyla karşılaşılıyor olsak da bu bitkilerin içerisinde genç hurma bitkilerinin de zikredilmiş olmasıdır. Tablet daha sonra birtakım beddualarla devam etmektedir ki bu kısım büyüün yapana dönmesi isteğini içermekte olup büyüü yapanın yüreğinin de yılan tanrı gibi zayıf düşmesi temenni edilmiştir⁵³⁹. Bir başka Babil büyü geleneği olan *şurpu* da ise ritüelin yakma bölümüne gelindiğinde hasta olan kişi ateşin içine soğanın yanı sıra bir demetten toplanmış hurma atarken büyücü de dua okur ve duadan

⁵³⁴ Black-Green 2003, 104 ve 168.

⁵³⁵ King-Hall 2012, 189.

⁵³⁶ Dinler Tarihi Ansiklopedisi 1999, 559.

⁵³⁷ Karamanoğlu 1977, 4.

⁵³⁸ Black-Green 2003, 57.

⁵³⁹ Altunay 2015, 98-99.

sonra ateşi söndürür, böylece günahlar yok edilmiş olur⁵⁴⁰. Hasta olan kişinin bu hastalıktan kurtulması içinde birtakım ritüeller uygulamıştır Sümerler ve bu ritüelin sonunda ev temizliği de önemsendiği için “*Evi hurma ağacının kuzeye bakan dallarından yapılmış süpürgeyle süpür. Çıkan çerçöpü nehre at*” talimatı da verilmiştir. Ayrıca bu ritüelin bir parçası da hastanın kapısına külde pişirilen yedi ekmeğin konmasıdır⁵⁴¹.

Mezopotamya mimarisinde; palmiyelerin diğer ağaçlardan farklı olarak kolay yanmamalarının yanı sıra gövdelerinin çürümeme gibi bir özelliği de bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı, MÖ 250 yıllarında yaşadığı düşünülen Byzantionlu mühendis Philon, Babil’in Asma Bahçeleri’nden bahsederken sütunların çok dar aralıklarla yerleştirilen hatılları taşıdığını ve bu hatılların palmiye gövdeleri olduğunu söylemektedir⁵⁴². II. Nabukadnezar’ın (MÖ 605–562) Babil’deki Yazlık Sarayı’nın taht salonunun duvarlarında karşımıza çıkan ve palmiye yaprağının simetrik soyutlaması olan *palmet* motifi ise özellikle Yunan ve Roma mimarisinde oldukça sevilen bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁴³.

Mezopotamya günlük hayatında; Mezopotamyalılar hemen her şeyi tabletlere kaydettikleri için Asurlular zamanında suni dölllenme usulünün uygulandığını bildiğimiz hurma⁵⁴⁴, Yeni Asur Dönemi kralı II. Asurnasirpal (MÖ 883–859)’in yeni başkenti Nimrud (Kalhu) şerefine verdiği ve 69.574 kişiye yiyecek-içecek ikram edilip on gün süren ziyafetin kayıtlarının bulunduğu Ziyafet Steli’nde davetli listesinin yanı sıra tüketilen yiyecek-içecek listesi tüm detayları ile verilmiştir. Bu listede ki malzemelerin içerisinde bin qaribu-kuşu, on bin güvercin, on bin kumru, on bin küçük kuş, on bin (tane) ekme, yüz (adet) nar, yüz (kap) üzüm, on *imēru* hurma, on *imēru* zeytin de zikredilmektedir⁵⁴⁵. Mezopotamya’da MÖ 1. bin yılda meyvesinden alkollü içeceğin (şarap) yapıldığı hurma meyvesi ve şarabı aynı zamanda vergi olarak tapınağa ve saraya götürülen ürünler arasındadır. İlk olarak Aşağı Mezopotamya’da yetiştirilmiş ve tüm Mezopotamya genelinde bahçeleri oldukça fazla sayıya ulaşmış olan temel tatlandırıcı niteliğindeki hurma sadece taze haliyle değil kurutulup depolanarak daha sonra da tüketilmiştir⁵⁴⁶. Ayrıca en bereketli topraklar bu bölgededir ve Demeter’in ürününü yani buğdayı bu bölge çok fazla verirken zeytin yetişmediğinden dolayı zeytinyağı da yoktur bölgede. Buna karşılık ovanın neredeyse

⁵⁴⁰ Mandacı 2016, 220.

⁵⁴¹ Altuncu 2014a, 153.

⁵⁴² Arslantaş 2009, 428-429.

⁵⁴³ Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1997, 1423-1424.

⁵⁴⁴ Sayılı 1991, 437.

⁵⁴⁵ Sevin 2010, 57-58, Res. 62; Duymuş Florioti 2018, 28-29.

⁵⁴⁶ Arslantaş 2009, 428-429.

tamamında yetiştirilen palmyelerin meyvesi hem yiyecek olarak hem içecek (şarap) olarak kullanılır⁵⁴⁷.

Mezopotamya mutfağında; anavatanı Güney İran olan, Babil ve Asur'da kutsal ağaçların arasında görülen, kurumuş şekerlemeyi andırdığı düşünülen hurmanın çekirdekleri odun kömürü ve sığır yemi yapımında kullanılırken kendisi de dokumacılığın yanı sıra ekmek, şarap, sirke ve pekmez yapımında da kullanılmaktadır. Yeniçağ'da yaşanan kıtlıklarda hurma çekirdekleri böyle kullanıldığı gibi, suda bekletilip öğütüldükten sonra elde edilen un, ekmek yapmaları için halka dağıtılmıştı. Tüm bunların dışında doğal haliyle yani kuruyemiş olarak da nar, üzüm, vb. meyvelerin yanında kullanılmıştır⁵⁴⁸. Bazı yemek tariflerinde; salata yaparken isteğe bağlı olarak dilimlenmiş hurma dalı konurken⁵⁴⁹, çekirdekleri çıkarılmış taze hurmaların ezildikten sonra bazı malzemelerle karıştırılarak elde edildiği hurma sosu tarifiyle de karşılaşırız, ayrıca antik dönem Mezopotamya mutfağında oldukça popüler bir yemek olan *mersu*'da da buğday ve kuru üzümün yanı sıra hurma da karşımıza çıkmaktadır⁵⁵⁰. Hammurabi'nin mektuplarında da diğer ürünlerin yanı sıra hurmanın da nakli ile ilgili talimatlarla karşılaşmaktayız⁵⁵¹. Sümerlerde en çok üretilen ürünler arasında adı geçen hurma ağacı için gövdesinden kap-kacak, liflerinden ip-hasır, meyvesinden çeşitli yiyecek yapımı ifadeleri geçiyorken, Babillilerde ise tarımda en önemli yeri buğday tutarken en çok rastlanan meyve de hurma ağacıdır⁵⁵². Unutulmaması gereken en önemli nokta ise, Yahudi mistik yorumcularının da dile getirdiği tüm bitki türlerinde bir şekilde cinsiyet ayrımı varken hurmanın cinsiyetinin olmamasıdır⁵⁵³.

Mısır Kültüründe Hurma (Palmye): Mısır dininde; Mezopotamya kültüründe olduğu gibi Mısır'da da oldukça önemli bir besin maddesi olan hurmanın Teb Kral Mezarları'nda karşımıza çıkan resimde de görülmesi sadece bu dünyada değil öte dünyada da önemli olduğunu göstermektedir⁵⁵⁴. Ama ne mezarlardaki duvar resimlerinde görülüyor olması, ne papirüslerde isminin geçiyor olması Mısır dininde ona verilen önemi mumyalama⁵⁵⁵ işleminde kullanılıyor olması kadar ifade etmemektedir. Mumyalama sadece

⁵⁴⁷ Hdt., I.193.

⁵⁴⁸ Diakov-Kovalev 2014, 83; Bober 2014, 101.

⁵⁴⁹ Bober 2014, 394.

⁵⁵⁰ Black-Green 2003, 28; Bober 2014, 394-399.

⁵⁵¹ King-Hall 2012, 264.

⁵⁵² Karamanoğlu 1977, 3-4; Diakov-Kovalev 2014, 83 ve 96.

⁵⁵³ Gezin 2018b, 98.

⁵⁵⁴ Bober 2014, 74.

⁵⁵⁵ "En iyi mumyalama dediğimiz şudur: Önce demir bir kanca ile burun deliklerinden beyni çeker; ama hepsini alamaz, kalanını ilaçla eritir. Arkasından, keskin bir Ethiopia taşı ile ölünün böğrünü uzunlamasına

ölünün ölümsüzlüğü ile ilgili bir ritüel değildir aynı zamanda Osiris ve İsis'in oğlu olan Horus'un dört oğlunun temsili ile de ilgilidir. Kalp kutsal sayıldığı için dokunulmamakla birlikte yaşamsal önemi olan dört organ (mide, karaciğer, akciğer ve bağırsaklar) *kanopik* adı verilen ve Horus'un dört oğlunun başı şeklinde olan⁵⁵⁶ kavanozlara konarak korunurdu. Mısır'da mumyalama ölümden sonraki yaşam inancıyla doğrudan ilişkili olup ne yazık ki bu dünyadaki maddi yaşamla da eş değer gitmekteydi. Zenginlerin mumyalanması esnasında hurma şarabı kullanılıyorken fakirlerin ölümleri palmiye yapraklarına sarılıyordu. Dolayısıyla öte dünya yani ölümsüzlük düşüncesinde bile bir hiyerarşi ile karşılaşılıyordu⁵⁵⁷. Sorun şu ki ruh ölümsüzken ve ölümler tekrar dirileceklerken mumyalanamayan ölümler ile ilgili herhangi bir bilgi ile karşılaşmamaktayız. Ölüm sonrası hayatı temsil etmesinin dışında yeniden dirilişe de önderlik eden Anubis elinde zafer palmiyesiyle gösterilmiştir⁵⁵⁸. Bunun dışında İnanna'nın evliliği sırasında Dumuzi'nin teklifini kabul etmeyen İnanna'yı ikna etmeye çalışan ağabeyi Utu, çobanı methetmesi sırasında hurma şarabının da iyi olduğunu söylemektedir⁵⁵⁹. Mısırlıları doyuran ağaçtır hurma, palmiye ise çölde faydalı bir serinlik sağlarken kutsalı da temsil etmektedir. Sıklıkla karşımıza çıkan ve yöreye has olan Dum Palmiyesi (*hyphaene thebaica*) ise ölümlerin gömülürken yanlarına konan meyve⁵⁶⁰ olmasının yanı sıra Mısır mutfağında da hamuru tatlandırmak için kullanılırken çekirdekleri de tıpkı fildişi gibi oymacılık sanatında kullanılıyordu⁵⁶¹. İsis'e gelince, simgelerinden birinin hurma olduğunu bildiğimiz İsis'in tapınakları da palmiyeler ile süslenmiştir⁵⁶².

Mısır tıbbında; ilaçları ve zehirleri ile meşhur olan Mısır'da ele geçen reçetelere göre Mısırlılar özellikle Mısırlı kadınlar saçlarına çok fazla değer verdikleri için saç bakım reçeteleri bile bulunmaktadır. Bu nedenle kralın annesi Sesh'in reçetesinde verilen malzemelerin içerisinde bir toprak kapta yağ ile pişirildikten sonra saçlara sürülüp ovulması istenilen tarifte köpek ayağının yanı sıra hurma çekirdeği de görülmektedir⁵⁶³. Yine bu reçetelerde bitkisel, hayvansal ve madensel maddelerden ilaçların yapıldığını öğrenmenin yanı sıra bu ilaçların son derece basit olduğunu görüyoruz. Reçetelerde yapımının tüm

keser ve içindeki her şeyi boşaltır; içini böyle temizledikten sonra hurma şarabından geçirir ve kokular püskürtür; karnına dövülmüş saf mür ve çeşitli kokular doldurur ve diker", bkz. Hdt., II.86.

⁵⁵⁶ "Çakal başlı Duamutef midneyi, insan başlı olan İmset karaciğeri, maymun başlı Hapy akciğeri ve şahin başlı Kebehsenuf bağırsakları temsil ediyordu", bkz. Sivas 2013, 136.

⁵⁵⁷ Sivas 2013, 136.

⁵⁵⁸ Gürsoy 2010, 36.

⁵⁵⁹ Altunay 2015, 79-80.

⁵⁶⁰ Gezgın 2018b, 152.

⁵⁶¹ Bober 2014, 61-66.

⁵⁶² Gardin-Olorenshaw 2019, 288.

⁵⁶³ Yıldırım 2009, 27-28.

detayları verilen ilaçlar toz halinde olup ya ekmek hamuru ile ya da bira, hurma şarabı, vb. tarzda sıvılarla verilirdi. İşte bu yapımını, dolayısıyla içine konan malzemeleri bildiğimiz ilaçlarda kullanılan malzemelerden birisi de hurmadır⁵⁶⁴. Vücudun ilk deliği olarak kabul edilen ağız ve diş sağlığı içinde bazı karışımlar yapmıştır Mısırlı doktorlar. Bunlardan diş apseleri için hazırlanan gargaranın malzemelerinden birisi de taze hurmadır⁵⁶⁵.

Mısır mimarisinde; Yeni İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde yeni yapılan tapınakların bir önceki dönem olan Orta İmparatorluk Dönemi tapınaklarının etrafında yapıldığını yani eski tapınağın ana çekirdeği oluşturduğunu görmekteyiz. Burada yaşanan sorun ise tekrar kullanım esnasında öncekinde yazan isim silindiği için ilk yapımın kime ait olduğunun bilinmemesi olmakla birlikte burada bizim için önemli olan noktanın süslemeler kısmında her iki dönemde de palmye biçiminde sütunların kullanılmış olmasıdır⁵⁶⁶. Palmiyenin gerek sütunlarda gerekse sütun başlıklarında bu kadar sevilerek kullanılmasının en önemli nedeni ise palmiyenin güneşle ilgili olmasının yanı sıra su kenarlarında yetişmesinden dolayı suyla ilgili olmasıdır aynı zamanda⁵⁶⁷.

Mısır günlük hayatında; Mısır'ın başta dini olmak üzere her alanında önemli olan hurma (palmye) ile günlük hayatında da karşılaşmaktayız. Örn.: meyve sepeti olarak palmye gövdesinden yaptıkları dikdörtgen veya silindirik formlu sepetler kullanmışlardır⁵⁶⁸. Mısır, ihtiyacı olan ve kendi yetiştiremediği ürünleri ithal edebilmek için kendi yetiştirebildiği tarımsal ürünlere ve işlenmiş maddelere oldukça önem vermiştir. Bu ürünler arasında ise ekmek yapımında kullanmak için yetiştirdikleri bir tür düşük kaliteli buğday olan emer ve diğer malzemelerin yanı sıra hurma da bulunmaktaydı⁵⁶⁹. Mezopotamya'da karşımıza pahalı ve ayrıcalıklı bir içki çeşidi olarak çıkan hurma şarabı burada da aynı konumda olup asma sıraları arasında şarap için hurma yetiştiriliyordu⁵⁷⁰. Nasıl ki zeytin ağacının vatanı Suriye-Filistin Bölgesi ise hurma ağacının vatanının Fırat-Dicle Nehirleri'nin deltası olmasından kaynaklı bu kıyıların zengin bir kereste kaynağı olduğu da bir gerçektir⁵⁷¹. Bilim alanında da oldukça ileride olan bir topluluk durumundaki Mısır yazısında sene bir palmye yaprağının kıvrımı ile gösterilmiş olup⁵⁷² Y. Z. Özer "*1: Sene:*

⁵⁶⁴ Bayat 2016, 68.

⁵⁶⁵ Dönmez 2019, 47.

⁵⁶⁶ İnan 1987, 281 ve 304; Hornung 2004, 43.

⁵⁶⁷ Baines-Malek 1986, 72.

⁵⁶⁸ Kaynakçı Elinç 2007, 68.

⁵⁶⁹ Baines-Malek 1986, 12; Sivas 2013, 109; Diakov-Kovalev 2014, 116.

⁵⁷⁰ Hamza 2006, 85.

⁵⁷¹ Sivas 2013, 109-110.

⁵⁷² İnan 1987, 28.

*Bunun temsili işareti palmiye yaprağının bir derecesi idi. Palmiye yaprakları her sene bir basamak vücuda getirdiğinden, senenin temsili işareti palmiye olmuştur*⁵⁷³ sözleriyle yer vermektedir sene-palmiye ilişkisine. Ayrıca III. Ramses'in yaptığı bağışların yer aldığı Heliopolis Bağış Listesi'nde görüldüğü üzere Aton Tapınağı'nın ağaçlarla dolu bahçesi ve yine Aton'un kenti olarak kabul edilen On kentinde bulunan üzerinde zeytin ağaçlarının olduğu arazinin yanı sıra hurma ağaçları ve fidanlıkları da bağışlanmıştır⁵⁷⁴.

Mısır mutfağında; gerek antik dönem mutfağında gerekse günümüz mutfağında en önemli yere sahip olan ve yüzyıllar içerisinde öneminden hiçbir şey kaybetmeyen ekmeğin yapımında Mısır mutfağında buğdayın yanı sıra kullanılan bir sürü malzemeden birisi de tatlandırmak amacıyla kullanılan hurmadır. Ekmek ve çörek tarzı yiyeceklerin yapımında kullanılsa da hurmanın en çok tüketildiği şekil nar, üzüm, vb. meyvelerin yanında kuruyemiş tarzındaydı. Gerek yemeklere malzeme olarak gerekse kuruyemiş olarak tüketilmesinin dışında en önemli tüketim şekillerinden bir diğeri de içecekti. Hurmadan, özel günlerde tüketilen şarabın dışında *sereret* (bir tür bira) adı verilen mayalı bir içecek da yapılmaktaydı. Yine papirüslerde karşılaştığımız bir akşam yemeği menüsü ve yemek tarifleri içerisinde taze meyve kısmında üzüm, vb. meyvelerin yanında hurma da söylenmiştir⁵⁷⁵.

Hitit Kültüründe Hurma (Palmiye): Hitit tıbbında; Kültepe Tabletleri'nde adı geçen ve odunsu bitkiler grubunda bulunan zeytin ve hurma başta olmak üzere bir grup meyvenin yaprak, kök, kabuk ve meyvelerinden ilaç yapımında da yararlanılmıştır⁵⁷⁶.

Hitit günlük hayatında; Geç Hitit Dönemi krallarından Asitawada'yı gösteren ve Karatepe'de ele geçmiş olan kabartmada kralın iki hizmetkârından birisinin kralı palmiye yaprağı ile serinlettiğini görmekteyiz⁵⁷⁷.

Hitit mutfağında; Hitit yaşamı ile ilgili bize bilgi veren en önemli kaynaklardan Kültepe Tabletleri'nde zeytin, üzüm, nar, vb. meyvelerin ismi geçmekle birlikte hurma zikredilmemiştir ama diğer belgelerde hurmanın adına rastladığımız için Anadolu'da bilindiğini bilmekteyiz. Ayrıca bu meyvelerin büyük bir kısmı kurutularak kış aylarında da

⁵⁷³ Özer 1987, 33.

⁵⁷⁴ Kaynakçı Elinç 2007, 50.

⁵⁷⁵ Baines-Malek 1986, 12-13; Özer 1987, 67; Valbelle 1992, 112; Pamay 1997, 1461; Bober 2014, 61-66, 101 ve 383.

⁵⁷⁶ Kılıç-Başol 2015, 31; Ünar 2019a, 21.

⁵⁷⁷ Yıldırım 2014, 17.

tüketiliyordu⁵⁷⁸. Metinlerde *gišgišimmar* (hurma ağacı) ve *giška.lum* (hurma) isimleri ile sıkça karşılaşılmaktadır⁵⁷⁹.

Hint-İran (Pers) Kültüründe Hurma (Palmiye): Hint-İran tıbbında; mesanedeki taşları almak amacıyla yapılan ameliyat sonrasında kan durdurucu olarak *triphalā* adı verilen ve nar, üzüm, hurmadan yapılan merhem sürüldükten sonra keten bezle kurutulurdu⁵⁸⁰.

Hint-İran günlük hayatında; palmiye yaprağının yazı yazmak amacıyla kullanılmasının en eski örnekleriyle MS 1. yüzyılda karşılaşılmıştır. Palmiye yaprakları hem kolay elde edilen hem de kullanımı kolay olan malzemeler olup yazı için kullanılacak olanları tazeiken ortasındaki damarlar çıkarılıp kurumaya bırakılırdı. Sonrasında toplanan yapraklar bir ip geçirilerek bir araya getirilir ve artık yazı yazmaya hazır hale gelmişlerdir. Bundan sonrasında kazı kalemiyle birlikte bir de toz kullanılır. Böylece yazı okunaklı olur yapraklar ise cilalı gibi dururlar⁵⁸¹. Bilindiği üzere İran tipik bir dağlık bölge olup en alçak vadiler bile deniz seviyesinden 1500 m. yüksektedir; dağları çoğunlukla 5000 m.yi zorlar, hatta bazen geçer de. Orta bölgesi, aşılması imkânsız büyük bir tuz çölüyle kaplıdır. Orman da hemen hemen yok gibidir. Ülkeyi süsleyen yegâne ağaçlar, tek tük kavak, çınar, servi ve bodur hurma ağaçlarıdır⁵⁸².

Yunan Kültüründe Hurma (Palmiye): Yunan dininde; Miken Dönemi'ne baktığımızda taşra ile kent arasında kültürel adanan tanrılar arasında farklılıklar görürüz. Bu farklılıkların en önemlisi ise taşrada tanrıların toprağa olan yakınlığıdır. Dolayısıyla Sparta'da çınar ağacı, Delphoi'de defne ağacı, Dodona'da meşe ağacı, Athena'dan dolayı Atina'da zeytin ağacı ve Leto'nun Delos Adası'nda altında Artemis ve Apollon'u dünyaya getirdiği hurma ağacıyla karşılarız⁵⁸³. Artemis için yapılan ve tamamen teatral olan ritüelde ise bir sürü adımın yanı sıra Artemis'in doğumuyla alakalı olarak hurma ağacının yakınında bulunan ateş sunağının etrafında ellerinde meşale ve çelenklerle büyük ayının yani Artemis'in hareketlerini taklit ederek dönen insanlar görürüz⁵⁸⁴. Batı Anadolu'da ise Artemis Polymastus'un (çok göğüslü) bir rivayete göre altın hurmalara asıldığını bir başka

⁵⁷⁸ Bülbül 2017, 275; Akın-Balıkçı 2018, 278; Ünar 2019a, 15; Ünar 2019b, 90.

⁵⁷⁹ Ünar 2019a, 21.

⁵⁸⁰ Kavak 2019, 162, dn. 126.

⁵⁸¹ Ifrah 1998, 83.

⁵⁸² Friedell 1999, 160-161.

⁵⁸³ Emmanuel 1995, 116; Faure 2000, 328.

⁵⁸⁴ Graves 2010, 102.

rivayete göre ise göğüs olarak nitelendirilenlerin aslında doğal ölçülerden büyük altın hurma havenkleri olduğunu görmekteyiz⁵⁸⁵. Kardeşi Apollon'un ise zeytin ve defnenin yanı sıra palmyede sembolleri arasındadır. Yunan *pantheon*unun şans ve kader tanrıçası Tykhe'nin bir sürü sembolünden birisi de palmye dalıdır⁵⁸⁶. Yunan'da bir başka önemli nokta ise gladyatörlerin mezar *stelleri* olup bu *steller* üzerinde onları temsil eden pek çok sembolün yanında zaferi simgeleyen zeytin çelengi ve palmye dalı ile de karşılaşmaktayız. Aslında zeytin çelengi ve palmye dalı gerçek hayatta spor müsabakasında oyun kazanan yani galip gelen sporcuya verilmektedir. Bu ödüller tamamen sembolik olup manevi değeri çok büyüktü. Oyunda başarılı olan gladyatöre verilen en önemli ödül olan palmye yaprağı her oyun sonrası oyunu kazanan gladyatöre verildikten sonra ödülü alan gladyatör ödülü ile *arenada* tur atardı. Bu nedenle hem sembolik (gladyatörlerden dolayı) hem de gerçek (sporculardan dolayı) bir anlamı vardır. Çünkü palmye dalı kişinin erdemini de vurgulamaktadır⁵⁸⁷.

Yunan mimarisinde; Mezopotamya'da II. Nabukadnezar'ın (MÖ 605–562) Babil'deki Yazlık Sarayı'nın taht salonunun duvarlarında karşımıza çıkan ve palmye yaprağının simetrik soyutlaması olan *palmet* motifi MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde *stellerin* üzerinde görülmeye başlar. Diğer mimari öğelerde başka bezemelerle birlikte ve tekrarlanarak kullanılan *palmet* motifi *stellerde* anıtların taçlandırılması şeklinde ve tek başlarına kullanılmışlardır⁵⁸⁸. Palmye sadece yaratıcının kuvvetini değil aynı zamanda doğanın gücünü de sembolize ettiği için onun kullanıldığı yerler önemlidir⁵⁸⁹.

Yunan sanatında; Yunan ve Roma gerek dininde gerekse normal hayatında Doğu'dan oldukça fazla etkilenmiştir. Bu etkileşimlerden birisi de zaferden dönen komutana giydirilen ve *toga palmata* adı verilen kıyafetin üzerinde palmye yaprağının işlenmiş olmasıdır. Bilindiği üzere bu süsleme Phrygialılara ait olup gerek Atina'ya gerekse Roma'ya has değildir⁵⁹⁰.

Yunan günlük hayatında; antik dönem kadınları tıpkı günümüz kadınları gibi süslerine oldukça önem vermekteydiler ve makyaj boyalarını yanmış gül yaprakları ile hurma çekirdeklerini karıştırarak elde etmekteydiler. Süslenme malzemesi olarak sadece

⁵⁸⁵ Sobol 1999, 110; Cömert 2010, 50; Graves 2010, 658.

⁵⁸⁶ Göre 2015, 115 ve 139.

⁵⁸⁷ Akıncı 2018, 39 ve 60.

⁵⁸⁸ Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1997, 1423-1424; Friedell 1999, 121.

⁵⁸⁹ Ürkmez 2012, 311.

⁵⁹⁰ Yıldırım 2009, 195.

hurma çekirdekleri değil hurma kabukları da kullanılırdı ayrıca bu kabuklar deri tabaklamada da kullanılırdı⁵⁹¹. Mezopotamya’da “*gövdelerini ateşe, ayaklarını da suya sokar*” diye tanımlanan ve kavurucu sıcaklara karşı dayanıklılığıyla ön plana çıkan hurma ağacı ne yazık ki Yunanistan’da meyve vermez, her bölgesinde yetişmez, işte bu özelliğin ona tanıdığı ayrıcalıktan dolayı bazı kutsal merkezlerde özellikle Delos Adası’nda Apollon’un onuruna yetiştirilen ve zafer işareti olarak nitelendirilen bir ağaçtır⁵⁹². Alkinoos’un kızı ile konuşurken onu Delos Adası’ndaki Apollon Tapınağı’nda gördüğü hurma filizine benzetmiştir Odysseus ve “*Görünce onu şaşmış kalmıştı yüreğim, böyle bir ağaç gövdesi çıkmamıştır topraktan, baktıkça öyle şaşıyorum sana da, ey kadın, dizlerine kapanmaktan çok korkuyorum, çok*”⁵⁹³ sözleriyle yer vermiştir hurma ağacına. Evlilik ritüelinde de önemli bir yer tutar hurma. Gelin ve damat, odalarına girip evliliklerini gerçekleştirmeden hemen önce gelin kuru hurma, ceviz ve incir üçlüsünden oluşan *tragematayı* alması için ocağa götürülür⁵⁹⁴. Yunan alfabesinin sessiz harflerinden her biri aynı zamanda bir tarihi ve bir ağacı temsil etmekteyken (Örn.: 24 Aralık, B, huş ya da zeytin ağacı; 2 Eylül, M, asma) sesli harflerin her biri ise kutsal yılın üç aylık periyotlarını (Örn.: Doğum ağacı olan A harfi, köknar veya palmiye) temsil eder⁵⁹⁵.

Yunan mutfağında; ana öğün olarak adlandırılan *cenanın* (öğle yemeği) ikinci ve son bölümü *secunda mensa* olup tatlı, meyve ve yemişlerden oluşur. Bu tatlıların en popüler olanı ise *dulcia domestica* adı verilen ve çekirdeği çıkarılan hurmanın içine ceviz konulduktan sonra bal veya şaraba batırılması ile yapılan tatlıdır⁵⁹⁶. Plinius’un *cenasında* tatlı olmadığı için hurma adı geçmezken, Apicius’un *cenasında* da tatlı olmamakla birlikte çekirdeği çıkarılıp içi çamfistığıyla doldurulduktan sonra iri taneli tuza bulanıp bal içinde ısıtılmış hurma ile yapılan bir ikramlık verilmiştir⁵⁹⁷. Sparta’da yemekten sonra buğday ekmeği tatlı olarak ikram edilirken şarap mekruh olduğu için ikramı söz konusu bile değildi. Mısırlıların ise en sevdiği içecek biraydı. Oysaki Yunanlılar birayı asla içmezken, mekruh olmayan şarabı suyla karıştırarak içerler ve yanında meze olarak zeytin, peynir, balık, vb. yanı sıra hurma yerlerdi⁵⁹⁸. Susuzluğu giderici içeceklerin/içkilerin yapıldığı bitkilerden nar,

⁵⁹¹ Yıldırım 2009, 138-139 ve 202; Uslu 2018, 126.

⁵⁹² Friedell 1999, 34.

⁵⁹³ Hom. Od., VI.160-170

⁵⁹⁴ Saraçoğlu 2008, 148.

⁵⁹⁵ Graves 2010, 234-235.

⁵⁹⁶ Yıldırım 2010, 33.

⁵⁹⁷ Bober 2014, 226-227.

⁵⁹⁸ Friedell 1999, 39.

elma, incir ve asma Tanrı Dionysos'u temsil ediyorken, nar, badem ve hurma Rheia (Anadolu'da Kybele)'yi temsil ediyordu⁵⁹⁹.

Roma Kültüründe Hurma (Palmiye): Roma dininde; Roma'da ritüeller içerisinde muhakkak ki bitkiler bulunmaktadır. Çünkü doğum-gençlik-ölüm üçgeninde hep bitkiler vardır. Dolayısıyla Roma *pantheonunu* oluşturan tanrı/tanrıçalarda tıpkı Yunan'da olduğu gibi bitkilerle anılırlar. Yunan'da Hermes Roma'da Tanrı Merkür olurken diğer bitkilerin yanında palmiye ile de temsil edilmiştir⁶⁰⁰. Roma'da Mısır tanrılarında İsis adına düzenlenen ve Navigium Isidis (bahar ayında kutlanır) ile Inventio Osiridis (sonbaharda kutlanır) olarak adlandırılan bayramlardan ilki denizciler tarafından her yıl 5 Mart'ta kutlanırdı. Bayram İsis'in, Osiris'i ararken dalgalarla mücadelesi için kutlandığından dolayı kutlamalar yeni bir teknenin bulunduğu limana kadar bir takım semboller taşıyan rahiplerin yürümesiyle başlardı. İlk iki rahip İsis'in diğer sembollerini taşıırken üçüncü rahip, tanrıçanın gökyüzünün hâkimi oluşuyla ilintili olan altın hurma yaprağını taşırdı. Rahiplerin arkasında tıpkı insanlar gibi yürüyen tanrılar görülürdü. Bu tanrılardan Anubis'in sol elinde yeşil bir hurma dalı bulunmaktaydı. Apuleius ise, rüyasında İsis'in dinine kabul edileceğinin işaretlerini gördüğünü anlatırken tanrıçanın ayaklarından bahseder ve sandaletlerinin zaferin simgesi palmiye yaprakları ile örülü olduğunu söyler⁶⁰¹.

Roma mimarisinde; Yunan mimarisinde verilen bilgiler Roma mimarisi için de geçerlidir. Bunun dışında Augustus'un yapımıyla bizzat ilgilendiği Ara Pacis Augustae (Barış Sunağı) ile birlikte mimaride gerçek bitkilerle hayal mahsulü bitkilerin karıştırılmasından oluşan yeni bir moda ile karşılaşırız. Burada üzüm, incir ve palmiye ağaçlarının hepsi tek bir ağaç gibi verilmekte olup bu ağacın dallarında ise her çeşit bitki yeşermektedir. Tabii ki bu moda öylesine ortaya çıkmamıştır, Augustus'un getirdiği yeni rejimin güzelliklerini ifade etmek gibi bir anlama sahiptir. “*Artık Roma'da huzur ve refah vardır*” ifadesinin sembolüdür yani⁶⁰².

Roma sanatında; Yunan sanatında verilen bilgiler Roma sanatı için de geçerlidir.

Roma günlük hayatında; Roma'nın etkileşim kurduğu kültürlerden getirdiklerinin en güzel örneklerinden birisi Magnus'un VI. Mithridates'i yendikten sonra zaferini Roma'da değil ama Anadolu'da yetişen *Diospyros lotus L.* (Kara hurma)'yi sergileyerek kutlaması,

⁵⁹⁹ Kerényi 2012, 180.

⁶⁰⁰ Doğan 2019, 86-87.

⁶⁰¹ Dürüşken 2000, 131-134 ve 140-141.

⁶⁰² Sevgi 2006, 137.

bir diğeri yine VI. Mithridates'i yendikten sonra Lucullus'un zaferi yine Roma'da yetişmeyen *Prunus avium* (Kiraz) ile zaferi kutlamasıdır. Böylece Romalı komutanlar Pontus kralına karşı zafer kazanmakla kalmamış Anadolu'dan Roma'ya zaferlerini sembolize eden bitkileri de getirmişlerdir⁶⁰³. Roma iklimsel özellikleri nedeniyle birçok bitkinin kolayca yetiştiği ve birçok bitkinin de kolayca uyum sağladığı bir bölgedir. Kendileri başta buğday olmak üzere bütün tahılları yetiştiriyorlarken Yunanlılar ve Fenikeliler sayesinde de ülkeye gelen zeytin, nar, vb. meyvenin yanı sıra hurmayı da yetiştirmişlerdir⁶⁰⁴. Yine Romalılarda, Yunan'da karşımıza çıkan ve sosyal hayatlarında oldukça önemli bir yer tutan at yarışlarının daha düzenli bir organizasyona büründüğünü ve sadece zengin halkın değil tüm halkın bu yarışlara ilgi duyduğunu görüyoruz. *Biga* (iki atlı), *triga* (üç atlı) ve *quadriga* (dört atlı) tarzındaki yarış arabalarının hızlı gitmesi için küçük ve hafif yapılmış olmaları onların süslü olmasını engellemektedir. Arabalar süslenir de atlar süslenmez mi hiç! Tabii ki süslenir. Özel olarak yetiştirilen ve safkan olan bu atların yeleleri kısa kesimliyken kuyrukları ise kurdelelerle süslenmiş şekildedir. En önemlisi ise alınlarında süs amaçlı bir hurma dalının bulunmasıdır⁶⁰⁵.

Roma mutfağında; birinci yemek olarak adlandırılan *mensa primada* yer alan *embractum baianum* adlı deniz ürünleri ile yapılan yemeğin malzemeleri arasında çeşitli baharatların dışında zeytinyağı ve dört ila altı adet doğranmış taze hurma da bulunmaktadır⁶⁰⁶. İkinci yemek olarak adlandırılan *secunda mensada* yer alan *duicia thebaicae* adlı yemeğin ana malzemeleri arasında hurma bulunmaktadır. En çok tüketilen meyveler arasında ise üzüm, elma, nar, vb. yanı sıra hurma da bulunmaktadır⁶⁰⁷. Ovidius tanrıların insanlar gibi yiyip içtiklerinden bahsederken yemeğin üstüne çerez olarak incir-hurma-ceviz üçlüsünün oluşturduğu karışımın yendiğini peşi sıra ise bağların kızıl kütüklerinden koparılan üzümlerin ikram edildiğini söylemektedir. Sonrasında ise, “*Bu ara boşalan testi çok kez kendiliğinden doluyor, şarap kendiliğinden oluşuyordu. Bu umulmadık olaya şaşırın, yalvaran, ellerini uzatan Baucis, korkan Philemon yakındılar, yemekleri, ağırlamaları, önemsiz saydılar*”⁶⁰⁸ sözleriyle bize testilerin kendiliğinden dolması, şarabın kendiliğinden oluşmasından bahsederek bir mucizeyi de dile getirir. Bu hikâye Kitab-ı

⁶⁰³ Doğan 2019, 5.

⁶⁰⁴ Diakov-Kovalev 2011, 29.

⁶⁰⁵ Köker 2010, 30.

⁶⁰⁶ Bober 2014, 416-417.

⁶⁰⁷ Zeyrek 2011, 46; Bober 2014, 421.

⁶⁰⁸ *Ov. Met.*, VIII.660-685.

Mukaddes⁶⁰⁹’de anlatılan Hz. İsa’nın ilk mucizesi olan sudan şarap yaratma hikâyesinin erken versiyonudur bir anlamda.

Mitolojide Hurma (Palmiye): Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir bitki olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan hurma (palmiye) ile ilgili beş mitosa değinilecektir.

1.) Enlil ve Emeş-Enten: Enlil, ağaç ve bitki filizlendirerek ülkeye bolluk-bereket getirmek amacıyla yarı insan yarı tanrı Emeş ile Enten’i yaratarak onlara özel görevler verir. Buna göre, Enten bazı hayvanlara doğum yaptırtarak onların çoğalmalarına yardımcı olurken aynı zamanda hurma bahçelerinde ve bağlarda bal ile şarabı da çoğalttı; Emeş ise bir yandan ağaçları ve tarlaları var ederken diğer yandan ürünlerin çoğalmasına yardım etti. Enlil, Enten’e Tanrıların Çiftçisi sıfatı verdiği için Enten kendini kardeşinden üstün görmüş dolayısıyla aralarında kavga çıkmıştır. İki kardeş aralarındaki anlaşmazlığı çözemeyeceklerini anladıklarında ise Enlil’e gider ondan yardım isterler. Enlil tabii ki Enten’in üstünlüğünü dile getirir ve Emeş’e “*Bütün ülkelere yaşam veren sular Enten’den sorulur, tanrıların çiftçisi olarak, her şeyi o üretir. Emeş, oğlum, kendini kardeşin Enten ile nasıl bir tutarsın ?*” dedikten sonradır ki iki kardeş barışırlar ve Emeş Enten’e şarap ile hurma getirir⁶¹⁰. Bu hikâye Kur-ân-ı Kerim⁶¹¹ ve Tevrat⁶¹²’ta anlatılan Habil-Kabil hikâyesinin iyi sonuçlanan daha erken versiyonudur bir anlamda. Bu hikâye kuşun mitos bölümünde dokuzuncu sıradaki mitosta karşımıza çıkan Balık ve Kuş mitine de benzemektedir.

2.) İnanna ve Dumuzi: İnanna evlenmeye karar vermiştir ve bu evlilik için çoban Dumuzi ile çiftçi Enkimdu adaydır. İnanna, Enkimdu’yu tercih ederken ağabeyi Utu Dumuzi’nin daha iyi bir aday olduğunu düşünmektedir. Kız kardeşini ikna etmek için konuşurken, Dumuzi’nin ne kadar iyi bir çoban olduğunu anlatır ve yağının yanı sıra hurma şarabının da iyi olduğunu söyler. Ancak İnanna son derece kararlı bir şekilde bitkileri ve tahılı bol yetiştiren çiftçiyle evleneceğini söyler. Dumuzi ise Utu’nun da onun tarafında olmasından dolayı İnanna’ya baskı kurar ve Enkimdu ne veriyorsa onun daha güzel şeyler vereceğini söyleyerek İnanna’yı ikna etmeye çalışır. Hikâyenin sonu bazı anlatılarda İnanna’nın Enkimdu ile evlenmesiyle son bulurken bazı anlatılarda ise Dumuzi ile evlenmesiyle son bulur. Dumuzi’nin kurduğu “*O bana ilk hurma-şarabını ikram ederse, ben*

⁶⁰⁹ Kitab-ı Mukaddes, Yu., 2: 1-10.

⁶¹⁰ Kramer 1999, 98-102; Altunay 2015, 58-59.

⁶¹¹ Kur-ân-ı Kerim, Maide Suresi, 5/27.

⁶¹² Tevrat, Yaratılış, 4: 1-16.

de ona, çiftçiye, sarı sütümü ikram ederim, O bana iyi hurma-şarabını ikram ederse, ben de ona, çiftçiye, kısım sütümü ikram ederim, O bana yürek-buran hurma-şarabından ikram ederse, ben de ona, çiftçiye, köpüklü sütümden ikram ederim, O bana sulu hurma-şarabından ikram ederse, ben de ona, çiftçiye, bitki-sütümden ikram ederim” cümlelerde ikna aşamasında hurmanın ne kadar önem taşıdığı da görülmektedir. Tıpkı Emeş ve Enten mitosunda olduğu gibi burada da tarım ve hayvancılık arasındaki çekişmeyi görmekteyiz. Bu konunun tanrılar ile birlikte gündeme gelmesinin en önemli nedeni ise tarım ve hayvancılığın önemidir⁶¹³.

3.) Pheniks: Mısır’da güneş kültü ile bağlantılı olan Anka Kuşu’nun Latince adı Phoniks, Yunanca adı ise Phoinikas’dır -ki bu isim *phoenix*den türemiş olup hurma (palmiye) ağacı anlamındadır. Anka Kuşu uzun ömürlü olmaya uzun ömürlüdür ama bir gün kendisini bir ağaçta ateşe verip yanmasına rağmen sonrasında küllerinden tekrar doğmuştur. Ve hikâyeye göre bu ağaç hurma ağacıdır. Evrensel ikonografide doğum-ölüm simgesi olmasının yanında zaferinde sembolüken, Yunan’da ışığın ve günün ağacı olarak düşünüldüğü için Apollon’a adanan ağaçtır hurma⁶¹⁴.

4.) Theseus ve Atina’ya Dönüş: Theseus ülkesine dönerken oldukça zorlu günler geçirir ve bu yolculuk esnasında Delos Adası’na da uğrar. Burada Apollon’a kurbanlar sunmanın dışında sonrasında gelenek halini alacak olan oyunlar düzenler ve bu oyunlarda birinci gelenlerin başına hurma yapraklarından yapılan zafer çelenklerini takar. Ayrıca Oskhophoria adı verilen ve bu oyunları bünyesinde barındıran festivalde Theseus’un adına onu sembolize ederek Apollon Tapınağı’na tıpkı onun sunduğu gibi beyaz yüne sarılı zeytin dalı konulurdu⁶¹⁵.

5.) Leto ve Apollon’un Doğumu: Zeus’u çok kıskanan ve çapkınlıkları ile bir türlü baş edemeyen Hera, Leto’ya da hayatı zehretmeye karar verir ve bu nedenle Leto bir türlü doğum yapacak yer bulamaz. En sonunda Delos Adası yakınlarındaki Ortygia’da Artemis’i dünyaya getirir ve onun da yardımıyla Kynthos Dağı’nın eteklerinde bulunan zeytin ve hurma ağacının altında tam dokuz gün süren sancılardan sonra Apollon’u da dünyaya getirir. Zeytin ve hurma ağaçlarının altında doğmuş olması Apollon’a şifa veren tanrı olarak tapınılmasına da neden olmuştur⁶¹⁶. Diğer bir rivayete göre ise, Leto’nun doğum sırasında

⁶¹³ Kramer 1999, 178-181; Altunay 2015, 79-80.

⁶¹⁴ Grimal 2012, 622-623; Gezgin 2018b, 152-153.

⁶¹⁵ Graves 2010, 465; Grimal 2012, 770.

⁶¹⁶ Graves 2010, 65-67; Gezgin 2019, 140.

Delos Adası'nda olduğu ve bir hurma ağacına bağlandığı şeklindedir. Oysaki Delos Adası'nda hurma ağacı yetişmez işte bu nedenle bu doğumun aslında Letoon'da yapıldığı düşünülmektedir⁶¹⁷. Bu hikâye Kur-ân-ı Kerim⁶¹⁸de anlatılan Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurması sırasında yaşananların erken versiyonudur bir anlamda.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan hurma (palmye) mitolojik anlatılarda savaş kazandıran ağaç olmasının yanı sıra bayramlarda ve *arena* oyunlarında birincilik ödülüdür. Kimi zaman cennet ağacıdır kimi zaman şifa veren ağaç kimi zamanda lezzetinden yararlanan ağaçtır hurma. Bazen Zu'n-nahle (hurma ağacı sahibi) ismiyle gördüğümüz Hz. İsa'ya secde eden ağaçken bazen Hz. Adem'in kız kardeşidir, Yunan'da ise Apollon'dan dolayı yeni doğanların koruyucusudur. Hurma ağacı o kadar değerli o kadar kıymetlidir ki İslamiyet'te antik dönem inanışlarının ve bitkilere atfedilen önemin neredeyse hepsi terk edilmişken hurma ağacına verilen önemin azalmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.2. Ağaç

Çalışma kapsamında ele alınan **K.2 (Levha XVI, Resim 51–52, Çizim 2)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta ve giyimli kadının sağında, gövde kısmına dolanmış yılanla birlikte bir ağaç yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan ağaçların ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Ağaç'ın Kökeni: Antik dönemde tıp nerede başlar büyü nerede biter bu ikisini birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız olup tedaviler şifalı olduğuna inanılan bitkilerle yapılmaktaydı. Ama aynı zamanda bitki ve otlar büyüünün de ana malzemeleri durumundaydı⁶¹⁹. Akli sayesinde gözlem yeteneğini kullanan insanoğlu hayvanların hastalandıklarında çeşitli bitkileri yiyerek iyileştiklerini gözlemlemiş ve bu tedavi yöntemini kendilerinde de uygulamaya başlamışlardır. Tabi ki bu süreçte bazı yanlışlıklara da neden olmuş bu nedenle zarar da görmüşlerdir. Sürecin sonunda ise artık insanlar kendilerinin doktoru olarak nelerin yararlı olacağını da öğrenmiş bulunuyorlardı⁶²⁰. Günümüzden 60.000 yıl öncesine ait olan ve Kuzey Irak'taki Şanidar Mağarası'nda bulunan bir şamana ait mezarda ebegümece, deniz üzümü, vb. bitkilerin tohumları ile karşılaşmıştır. Mezarın bir şamana ait olması ayrı bir önem taşıırken burada asıl önemli olan nokta ise, ölenin tekrar

⁶¹⁷ İbci 2019, 4.

⁶¹⁸ Kur-ân-ı Kerim, Meryem Suresi, 19/23-25.

⁶¹⁹ Dell 2016, 178 ve 181.

⁶²⁰ Bayat 2016, 32-33.

dünyaya geleceği inancının hâkim olduğu antik dönemde hem yenilen hem de şifalı olan bitki tohumları ile gömülerin gerçekleştirilmesidir. Bu bitkiler içerisinde en önemlisi her baharda yeniden yeşermesi ile yaşamın devamlılığını, gökyüzüne uzanması ile de tanrılara yakınlığını gösteren ağaçtı. Bunlara bir de ağacın ruhu olduğunun düşünülmesi de eklendiğinde ağaçlarda kutsallığın var olduğuna inanılırdı. Bu nedenle tüm uygarlıkların sanatında ve mimarlığında gördüğümüz “Hayat Ağacı” adı verilen motif oluştu. Bu motifte en çok defne, nar, incir ve hurma gibi tanrı/tanrıçaların sembolü olan ya da şifalı olduğu düşünülen ağaçlar olarak kullanılmıştır⁶²¹.

Çok Tanrılı Dinlerde Ağaç: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de önemli bir yere sahiptir ağaç. Mezopotamya’da Enlil’in yarattıkları arasındayken, Mısır’da Osiris’in sembolü, Hitit’te tanrıların haksızlığa uğramasın diye korumalarının yanı sıra Hitit Kanunlarıyla da korunan, Hint-İran’da İndra’nın her betiminde ve Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta’da Heme Tohme ve Beyaz Hum Ağacı olarak karşımıza çıkan, Yunan’da yaratılış mitlerinde gördüğümüz, Roma’da yine tıpta tedavi yöntemlerindeki yerinin yanı sıra Dioskorides’in kitaplarında da zikredilen bitkidir ağaç.

Mezopotamya Kültüründe Ağaç: Mezopotamya dininde; yaratılış mitlerinin en başında somut olarak karşımıza çıkan toprak, su, vb. malzemelerin arasındadır ağaç. Kimi zaman tanrıların babası, kimi zaman gökyüzü ve yeryüzünün kralı, kimi zaman da tüm ülkelerin kralıdır Enlil. Bir sürü vasfı bünyesinde barındıran Enlil doğal olarak tüm ağaç ve ekinleri de yaratan böylece ülkeleri/insanları bolluk ve refaha kavuşturan tanrıdır. O bütün tanrıların üstündedir. Bu nedenle insanları ödüllendirme veya cezalandırmada onun elindedir. Dolayısıyla tohum ve atların büyümesinden, ağaçların meyve vermesine kadar her şey onun elindedir⁶²². İşte bu baş tanrının yarattığı ve önem verdiği ağaç MÖ 3. binli yıllara gelindiğinde İnanna ve Dumuzi mitinde karşımıza çıkar. İnanna’nın sembolü olan iki teke arasında çalı motifi, Sümer inancına göre Dumuzi’yi simgelemektedir aslında. Çünkü bu motif onlara göre yaşam-ölüm dengesidir, yeraltı dünyasıdır. Burada çalı motifi olarak görülen aslında Hayat Ağacı motifi olup aynı motif Asurlularda da doğum-ölüm dengesini yani sonsuz yinelenmeyi sağlayan Tanrı Asur’un simgesidir⁶²³. Babil’de kral için gerçekleştirilen ve *bīt rimki* (temizliğin evi) adı verilen arındırma ritüelinde ise kötü ruhu temsil eden heykelin göğsü kötü ruh kovucu din adamı tarafından ılgın ağacından yapılmış

⁶²¹ Alantar 2007, 59; Kaynakçı Elinç-Kaya 2018, 415.

⁶²² Ciziri 1997, 23 ve 57.

⁶²³ Kaynakçı Elinç-Kaya 2018, 415; Beydiz 2016, 100.

hançer ile delinirdi (Bu ritüelde kutsal olan İlgin ağacıdır ve dolayısıyla kötü ruhu kovmak için kullanılmıştır)⁶²⁴. Arındırma ritüellerinin dışında tanrı heykellerinin de özellikle İlgin ağacından yapıldıktan sonra altın ile kaplandığını “*Şamaş büyük efendi, yüce hâkim, tüm yeryüzü ve gökyüzünün hâkimi Sen tanrısals, saf ilgin, yontuların kutsal ağacı*” sözlerinden anlamaktayız⁶²⁵.

Mezopotamya günlük hayatında; Lipit-İştar Kanunları'nın onuncu maddesi ile Hammurabi Kanunları'nın elli dokuzuncu maddesinde, bir adamın bahçenin sahibi olan kişi orada yokken ağaç kesmesi halinde $\frac{1}{2}$ mana gümüş vereceği söylenmektedir⁶²⁶.

Mısır Kültüründe Ağaç: Mısır dininde; daha henüz Mısır'ın ölümler tanrısı olmadan önce Delta Bölgesi'nde bitki ve ölümler tanrısı olan Osiris bir ağaçla temsil edilmiştir⁶²⁷.

Mısır tıbbında; Edwin Smith tarafından bulunan ve MÖ 1550 tarihine ait olan Hearts Papirüsü içerik bakımından papirüs kalp ve dolaşım sistemi, cerrahi, kırık-çıkıklar olmak üzere üç bölümden oluşmakta olup, papirüste hastalıkların tedavisi için kullanılan 260 drogun reçeteleri de bulunmaktadır. Bu drogların içerisinde kırık, çıkık tedavilerinde bandaja sardıkları huş ağacından yapılan tahtaların kullanıldığını görmekteyiz⁶²⁸.

Hitit Kültüründe Ağaç: Hitit dininde; Hititlere göre tanrıları sadece onları yani insanları değil konuşamayan hayvanları ve ağaçları bile korur onların haksızlığa uğramasına engel olurlarmış⁶²⁹. Hitit Metinleri'nde *gišpa* olarak geçen ve genellikle ağaçtan yapılan tanrılık esasını bazı özel rahipler de kullanmıştır. Bu asa bazen değerli madenlerden de yapılmış olmasına rağmen ağaç daha önemli olduğu için, ağaçla yapmayı tercih etmişlerdir⁶³⁰.

Hitit günlük hayatında; Hitit kralları saraylarını yaptıracakları marangoza ilk başlangıçta yani marangoz ormandan ağaç getireceği zaman “*bir öküz, üç koyun, üç küp şarap, çeşitli ekmekler*” verirlermiş. Sarayın kalasları ile çatı tahtaları hazırlandığında ise “*yetmiş beş ekmek*”, sarayın temeli atıldığında “*bir öküz, bir inek, on koyun*” daha verirlermiş. Marangoz da “*iki öküzü Fırtına Tanrısı'na, bir ineği Güneş Tanrıçası'na, on üç*

⁶²⁴ Mandacı 2016, 223.

⁶²⁵ Ay 2013, 8-9.

⁶²⁶ Ünar 2019b, 97.

⁶²⁷ Şimşir 2018, 60-61.

⁶²⁸ Altunay 2019, 14-15; Dönmez 2019, 23.

⁶²⁹ Çiğ 2005, 87.

⁶³⁰ Coşkun 2018, 14.

koyunu çeşitli tanrılara” kurban ettikten sonra kendisine sadece üç küp şarap ve ekmekler kalırmış. Bu oldukça yüksek bir ücret olduğu için marangozluğun ne kadar önemli bir meslek olduğu da buradan anlaşılmaktadır⁶³¹. Hitit Metinleri’nde, günümüzde sadece belirli bir kısmını bilebildiğimiz oldukça fazla ağaç ve bitki adı geçmektedir. Bu ağaçlardan birisi de vergi yükümlülüğünden muafiyetin simgesi olmasının yanı sıra refah, huzur ve bolluğunda simgesi sayılan Eja Ağacı’dır. Metinlere göre on iki ay yeşil kaldığı ve böylece çam ağacı olduğu düşünülen ama yine bazı metinlere göre de on birinci ayda tanrısal lütf ile yeşererek böylece vergiden muaf kıldıran bir ağaçtır. Hititlerde ağaçlar kanunlarla da korunmuş olup yüz dördüncü ve yüz beşinci maddelerde kontrolsüz yakılan ateş sonucunda meyve ağaçlarının yanmasına sebep olan kişinin yaktığı her ağaç için altı *şekel* gümüş ödemesi gerektiği söylenirken bu kişi köleyse ceza üç *şekel* gümüşe düşürülmüştür⁶³².

Hint-İran (Pers) Kültüründe Ağaç: Hint-İran dininde; Prajapatiler veya Brahma’nın oğulları olarak geçen Rişiler, tanrıların, insanların, hayvanların ve ağaçların atası olarak nitelendirilmişlerdir. Sayıları yedi olmasına rağmen Ramayana’da on yedi, Mahabharata’da yirmi bir olarak telaffuz edilirler⁶³³. MÖ 2. yüzyıldan kalma Budist Mağara Manastırı’nda dünyasal fillerin göksel atası olan fil Airavata’nın üzerine oturmuş İndra’ya ait kabartmanın altındaki ufak bölümün tam ortasında etrafı çitlerle çevrili kutsal ağaç yer almaktadır. Bir diğer mağara kabartmasında yine İndra fil Airavata’nın üzerine oturmuş şekilde betimlenmişken aynı zamanda bir dilek ağacının da gölgesindedir. Bu dilek ağacı üzerinde dünyasal zevkleri taşımaktadır⁶³⁴.

Bölge coğrafyasında MÖ 7.-6. yüzyıllarda görülen ve etkileri günümüze kadar devam eden, bir anlamda tek tanrılı din olarak da nitelendirilebilecek olan Zerdüştükte karanlığın ruhu olan Ehrimen yine kötü planlar yapmış ve bunları gerçekleştirmiştir. Bunun neticesinde artık güneş, ay ve yıldızlar hareketlenmiş dolayısıyla yağmur taneleri oluşmuş ve rüzgârda onları hareket ettirmiştir. Tüm bunlar, ortasında iki ağaç bulunan Ferahkert Denizi’nin oluşmasına neden olmuştur. Bu ağaçlardan biri Heme Tohme Ağacı (bütün tohumları içerisinde bulunduran) diğeri ise Beyaz Hum Ağacı (ölümün düşmanı, ölüleri diriltir) dir. Zerdüşt dininde karşılaştığımız bir diğer tanrı ise gün ortası sıcaklığının idaresinde bulunan, ideal dünyanın sahibi, yaz aylarının tanrısı Raptiven’dir. Ahuramazda’nın kurban adadığı ve bunun neticesinde yaratılışın ortaya çıktığı tanrıdır da

⁶³¹ Çığ 2005, 181.

⁶³² Ünar 2019b, 90, 95 ve 98.

⁶³³ Macfie 2000, 48.

⁶³⁴ Zimmer 2004, 65 ve 69-70.

aynı zamanda. Tüm bu özelliklerinin yanı sıra sürekli aktif bir halde olan Rapihtven, kış devri uyanıp dünyaya saldırdığında hemen yeryüzünün altına saklanır ve oradan bitkilerin, ağaçların sıcak kalmasına yardımcı olur. Zerdüşterin kutsal kitabı Avesta’da da adı geçen Hordad (olgunluk, yeterlilik, sağlık) ve Mordad (ölümsüzlük ve ebedilik) ise Mezdiyesna inancının iki büyük meleği olup Ahuramazda’nın olgunluğu ve ebediliğini simgelerler. Hordad sulardan sorumluyken, Mordad bitkilerin sorumluluğunu üstlenmiştir. Ayrıca her ayın altıncı günü Hordad, yedinci günü ise Mordad adıyla bilinir ve bu günler onların sorumluluğundadır. Altıncı günde Hordad, ağaçlar ve bitkileri yaratıp besler, kötülükleri ortadan kaldırır; yedinci günde Mordad, bitkisel kökenli gıdaları sürekli sağlar, açlık ve hastalıkları ortadan kaldırır. Ve bu günlerde Ceşn-i Hordadgan ve Ceşn-i Mordadgan adıyla törenler düzenlenir⁶³⁵.

Hint-İran sanatında: Eski mitolojik inançların yansımalarını gördüğümüz yazarlardan biri olan Mahmud-i Şebisteri “*İnsan teninin yeryüzüne benzerliğinin ana başlıkları şöyle sıralanabilir: Yerkürede dağlar, insan teninde kemikler vardır; yeryüzünde iri ağaçlar, insan teninde kafa ve saçlar; yeryüzündeki küçük bitkiler, insan teninin her yerinde küçük küçük tüyler; evrende yedi iklim, insan teninde yedi organ; yerküredeki çeşmeler, ırmaklar, insan teninde ise damarlar*”⁶³⁶ cümlesiyle insan ve doğa arasındaki benzerlikleri söylemektedir.

Yunan Kültüründe Ağaç: Yunan dininde; Pelasgların yaratılış mitine göre, güvercin kılığına girerek kuluçkaya yatan ve evrensel yumurtayı bırakan Eurynome, ikiye ayrılan dev yumurtanın etrafında yedi kere dolanır ve bundan sonradır ki çocukları yani güneş, ay, bitkiler, hayvanlar, ağaçlar, vb. ortaya çıkar. Olympik yaratılış mitine göre ise, toprak ana ağaçları, hayvanları, kuşları doğurur⁶³⁷. Bilindiği üzere Yunan dininde Dryad adı verilen ağaç perileri bulunmaktadır. Bu periler ait oldukları ağaçla doğar ve yine onunla ölürler. Çok nadir olsa da bazıları ölümsüzdür. Dryadlar ağaçları korur ve onlar sağlıklı olduğu zaman da sevinirler.⁶³⁸ Ayrıca Yunan mitolojisinde hemen her tanrının kendine ait bir ağacı vardır ve dolayısıyla bu ağaçlar onların sembolleridir. Örn.: Zeus’un ağacı meşe, Athena’nın ağacı zeytin, Apollon’un ağacı defne, Artemis’in ağacı selvi, Dionysos’un ağacı üzüm veya sarmaşık, Aphrodite’nin ağacı mersindir. Yunanlılarda da tıpkı Mısır’da veya Hitit’te olduğu gibi ağaçlara zarar vermek yasak olup verenler cezalandırılırlar çünkü

⁶³⁵ Yıldırım 2012, 450, 460 ve 490-491.

⁶³⁶ Yıldırım 2012, 59.

⁶³⁷ Graves 2010, 27 ve 33.

⁶³⁸ Erhat 2011, 97.

ağaçlar da canlı birer varlıklardır⁶³⁹. Şarap tanrısı olmasından dolayı üzüm/asma ağacıyla sürekli betimlenen Dionysos'un sıfatlarından biriside Dentrises (yeni tomurcuklanan ağaç) olup ağaçların yeşerdiği dönemde kutlanan Bahar Festivali, Dionysos'un özgür kalışını sembolize etmektedir⁶⁴⁰. Tüm bunların dışında ağaç - kadın ilişkisinin önemini sadece insanlarda değil tanrıçalarda da görüyoruz. Örn.: Kybele yerden bir ağaç kopararak mağarasına götürür ve bu sayede doğuracağı çocuğunu karnının içinde gizleyebilir⁶⁴¹. Miken Dönemi'ne baktığımızda taşra ile kent arasında kült adanan tanrılar arasında farklılıklar görürüz. Bu farklılıkların en önemlisi ise taşrada tanrıların toprağa olan yakınlığıdır. Dolayısıyla Sparta'da çınar ağacı, Delphoi'de defne ağacı, Dodona'da meşe ağacı, Athena'dan dolayı Atina'da zeytin ağacı ve Leto'nun Delos'ta altında Artemis ve Apollon'u dünyaya getirdiği hurma ağacıyla karşılaşırız⁶⁴².

Yunan sanatında; geç Hellenistik Dönem'e gelindiğinde oldukça detaylı betimlemelerle verilen ağaç motifi MÖ 2. yüzyılda en yaygın kullanımını yaşamış MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde ise kullanımı neredeyse bitmiştir⁶⁴³.

Roma Kültüründe Ağaç: Roma tıbbında; Dioskorides tedavide kullanılan bitkiler içerisinde ağaçların olduğunu da söylemektedir⁶⁴⁴.

Roma günlük hayatında; gerek çiçeklerden gerekse ağaç dallarından yapılan çelenk şeklindeki taçlar yarışmaların vazgeçilmez ödülleriendir Roma'da. Bu çelenkler yarışmaların dışında çoğunlukla askerler tarafından da takıldığı için tıpkı günümüz apolet sisteminin benzeri gibi antik dönem askerinin de bu çelenklerle onurlandırıldığını düşünebiliriz. Bu tarz çelenklerin kullanılmasının en önemli nedeni ise olasılıkla bitkilerin şifacı özelliğinin olmasıdır. Dolayısıyla bu çelenkler yapılırken öyle rastgele bitkiler seçilmemiş belirli şifa özelliği olanlara ağırlık verilmiştir. Bu ağaçların başlıcaları ise zeytin, meşe, defne, vb. olup unutulmaması gereken bir diğer nokta ise çelenk yapma mesleğinin bile olmasıdır. 12 Levha Kanunları'ndaki maddelerden birisi bu çelenklerle ilgili olup burada *"Bir kişi kendi çabasıyla ya da kendi parası ile (burada kişinin adına bir kölenin*

⁶³⁹ Gardin-Olorenshaw 2019, 580.

⁶⁴⁰ Graves 2010, 131.

⁶⁴¹ Ateş 2001, 141.

⁶⁴² Emmanuel 1995, 116; Faure 2000, 328.

⁶⁴³ Yaman 2012, 24, dn. 98.

⁶⁴⁴ Bayat 2016, 136-137.

yarışlara katılması kastediliyor,) bir başarı elde ederse, cesaretinin ödülü olarak çelenk almaya hak kazanır” denmektedir⁶⁴⁵.

Mitolojide Ağaç: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir bitki olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan ağaç ile ilgili altı mitosa değinilecektir.

1.) İnanna ve Huluppu Ağacı: Yılanın mitos bölümünde dördüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

2.) Seth ve Osiris: Tahta geçmek isteyen Seth, önünde engel olarak gördüğü Osiris’i yok etmek için tam da onun ölçülerine göre değerli taşlarla süslü bir sandık yaptırtır. Şimdi sıra planını uygulamaya gelmiştir. Bunun için büyük bir yemek daveti verir ve Osiris’i de bu yemeğe çağırır. Yemeğin sonunda ise planını devreye sokar ve sandığı ortaya çıkararak sandığın ölçüleri kime uyarsa sahibinin o olacağını söyler. Böylece herkes tek tek dener ama kimseye uymaz sandık. Sıra Osiris’e geldiğinde Osiris içine uzanır ve tam olmuştur sandık. İşte tam o sırada Seth sandığın kapağını kapar ve çivilemekle kalmaz eritilmiş kurşunla da lehimledikten sonra sandığı Nil Nehri’ne atar. İsis bunu duyduğunda önce üzüntüsünden saçlarını kestikten sonra elbiselerini parçalayarak yas tutmaya başlar ancak yasını fazla uzun sürdürmez çünkü onun Osiris’in kapatıldığı sandığı bulması lazımdır. Bu arada Osiris’in içine kapatıldığı sandık, Nil Nehri’nde Byblos kentine sürüklenerek karaya vurmuş ve burada hızla büyüyerek onu içine alan bir ağacın gövdesi tarafından gizlenmiştir. Byblos Kralı Malkandros gezintiye çıktığı bir gün sandığı saklayan ağacı görerek çok beğenir, bundan sarayına çok güzel bir sütun olacağını düşünerek ağacı kestirdiğinde ortaya çok güzel bir koku yayılır. Olayı duyan İsis hemen Malkandros’un sarayına gelir. Burada Demeter’in kızı Persophone kayb olduğunda yaşadığı olayın bir benzerini yaşayan İsis en sonunda ağacın gövdesini açtırır ve içerisinden çıkan sandıkla birlikte yola çıkar. Yolda oğlu Horus’u ziyaret etmeye karar veren İsis sandığı da güvenli bir yere bırakır. Ne yazık ki gece avlanmaya çıkan Seth sandığı görür ve hemen tanır. Osiris’in bedenini on dört parçaya ayırdıktan sonra bu parçaları Mısır’a dağıtır. İsis bir kez daha yıkılmasına rağmen papirüsten yapılmış bir tekneye binerek Mısır’ı dolaşır ve Osiris’in parçalarını toplar. Osiris nihayetinde tekrar canlanmıştır ama erkeklik organı yoktur. Oğlu Horus, Seth’i yenerek

⁶⁴⁵ Doğan 2019, 5.

babasının intikamı almasına almıştır ama Osiris artık dünyaya küsmüştür ve burada yaşamak istemediği için Ölüler Ülkesi'ne gider⁶⁴⁶.

3.) Fırtına Tanrısı Telepinu: Nedendir bilinmez günlerden bir gün Telepinu bir kraliçeye kızar ve ortadan kaybolur. Böylece bir dizi olay yaşanmaya başlar. Her tarafı sis kapladığı için ağaçlar kurur, hayvanlar yavrulamaz olur. Bunun üzerine Güneş Tanrısı diğer tanrılara Telepinu'yu bulmaları gerektiğini söyler. Tanrılar tüm aramalarına rağmen tanrıyı bulamayınca önce bir kartal gönderirler, o tanrıyı bulamadan geri döner. Sonrasında gönderilen arı tanrıyı bulmasına bulur ama onu uyandırmak için iğnesiyle sokar. İşte bu tanrıyı daha da sinirlendirir ve ülkenin başına başka başka felaketler getirir. Tanrılar iyice paniklemişlerdir, mecburen sihir yapmaya karar verir ve bunun için bir kadın getirirler. Kadın, ritüel esnasında *“Kapıcı yedi⁶⁴⁷ kapıyı açtı, yedi sürgüyü çekti. Kara toprağın altında tunçtan kazanlar vardır. Onların içine giren bir daha çıkmaz. Onlar Telepinu'nun kızgınlığını ve öfkesini alsınlar, onları geri bırakmasınlar”* sözleriyle seslenir ve bu sözlerden sonra Telepinu döner. Artık ağaçlar canlanmış, hayvanlar yavrulamaya başlamıştır⁶⁴⁸.

4.) Demeter ve Phytalos: Demeter kızı Persephone'yi ararken, Kephisos Nehri yakınlarında ona yardım eden ve evinde ağırlayan Phytalos'a bu yaptığına karşılık Attika'daki ilk incir ağacı fidanını vererek onu ödüllendirmekle kalmamış aynı zamanda bu ağaçtan nasıl ürün alınacağını da öğretmiştir⁶⁴⁹.

5.) Demeter ve Erysikhton: Kral Triopas'ın oğlu Erysikhton, tanrıtanımaz kişiliğiyle Demeter'in korusuna dalmış ve ağaçları kesmeye başlamıştı. Meşe ağacını kesmeye başladığında ise tanrılar onu uyarmak amacıyla onun vurduğu yerden kanlar fışkırtmışlardır. Ve ağaç *“beni kesersen cezalandırılırsın”* diye bağırarak onu uyarmaya çalışmasına rağmen ağaçları kesmeye devam ettiği için Erysikhton Demeter tarafından doymak bilmez açlığa mahkûm edilmiştir⁶⁵⁰.

6.) Apollon ve Daphne: Apollon'un aşk serüvenleri her zaman başarıyla sonuçlanmamıştır, bir başarısızlığı da, Daphne ile birlikte olmak istediğinde yaşar. Toprak tanrıçasının rahibelerinden ve Tesalya'daki Peneios Nehri'nin kızı olan Dağ Nymphası

⁶⁴⁶ Altunay 2015, 236-238.

⁶⁴⁷ 7 sayısı; güneş, ay ve 5 gezegeni simgeler.

⁶⁴⁸ Çiğ 2005, 75; Alantar 2007, 61.

⁶⁴⁹ Graves 2010, 111 ve 115; Grimal 2012, 637.

⁶⁵⁰ Erhat 2011, 107; Grimal 2012, 180.

Daphne kabul etmedi Apollon'un isteğini. Daphne, reddedilmeyi bir türlü hazmedemeyen tanrıdan kaçarak kurtulmayı denediyse de başarılı olamadı. Attığı ıgıllıkları duyan toprak ana genç kıza acıdı ve Apollon onu tam yakalayacakken daha sonra Pasiphae ismiyle hayatını sürdüreceği Girit'e kaçırdı onu. Toprak ana, Daphne'yi kaçırırken, daha sonra Apollon'un yapraklarından kendisini teselli etmek için bir ta yapacağı defne ağacını bıraktı yerine. Apollon'un Daphne'ye olan ilgisinin bir anlık hevesten ibaret olmadığını da eklemek gerek. Çok uzun bir sreden beri ona sevdalanmış ve genç kıza olan aşkından dolayı rakibi Oinomaos'un oğlu Leukippos'u öldürmüştü. Anlatılanlara göre, Leukippos Daphne'ye fena halde tutulmuş ve onunla birlikte olabilmek için genç bir kız kılığına girerek Nymphanın düzenlediği festivale katılmıştı. Kehanet yoluyla bunu anlayan Apollon yanındaki herkesin gerçekten kadın olduğundan emin olması için Dağ Nymphalarına soyunarak banyo yapmalarını söyledi. Leukippos'un sahtekrlığı hemen ortaya çıktı ve *nymphalar* onu parçalara ayırarak öldürdüler.⁶⁵¹ Diğer bir rivayete göre ise, Daphne, tam yakalanmak üzereyken, toprak ananın yardımını diler. Dilediği anda da bir defne ağacına dönüşür. Hemen oracıkta açılan toprağa saplanan kızın ayakları kök, saçları filiz olur. Apollon, kızın soğuk kabuklu gövdesini kucakladığında, hala çarpan yüreğini duyar.⁶⁵² Antik dönem yazarı olmasa da günümüz ağdaş yazarlarından Halikarnas Balıkçısı da bu hikyeye yer vermiştir.⁶⁵³ Bir başka Apollon-Daphne hikyesinde; Eros, oklarıyla alay eden Apollon'a bir ders vermek amacıyla sadağından iki ok eker. Bunlardan kalplerde aşk yaratan okunu Apollon'a aşkı öldüreni ise Daphne'ye atar. Böylelikle Apollon Daphne'ye aşık olur. Fakat buna karşılık vermeyen kız tanrıdan sürekli olarak kaar. Daphne sadece tanrı Apollon'a değil hiçbir erkeğe yüz vermez. Babasının ısrarla "*Gvey getir, çocukların olmalı, torunlarımı görmeliyim*" demesine rağmen o evlilikten kaar "*Artemis gibi kız kalmak istiyorum*" diyerek babasının fikrini değiştirmeye çalışır. Peneios, kızının yalvarışlarına üzülür ve onun dileğini kabul eder. Nymphe Daphne, kendisiyle evlenmek isteyen Apollon'un aşkına aldırılmaz. Aşkına karşılık bulamayan tanrı kızın ardınca giderek onu yakalamaya çalışır. Sonunda bu yorucu kaçıştan gücü tükenen kıza tam yakalayacağı sırada Daphne babasından kendisini başka bir şeye dönüştürmesini ister. Birden bir gevşeme başlar elinde, göğsü incecik kabuklara, kolları dallara, başı ağaç doruğuna dönüşür. Apollon sağ kolunu kütüğe sararak, bir kalp vuruşu sezer kabukta ve yreктen bağırarak "*Karım*

⁶⁵¹ Gürel-Muter 2007, 543; Graves 2010, 94; Grimal 2012, 137-139; Gardin-Olorenshaw 2019, 167.

⁶⁵² Cömert 2010, 30.

⁶⁵³ Kabaağaçlı 1985, 45.

olmadın, adınla anılan bir ağaç oldun artık. Seninle süslenecek saçlarımız, sadağımız, kavalımız”⁶⁵⁴ diyerek üzüntüsünü dile getirir.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan hayat ağacının antik dönemde doğum-ölüm döngüsünün sürekliliğini yani yaşamın sonsuzluğunu simgelediğini görüyoruz. Ağaçlar kışın yapraklarını döküp baharda tekrar canlanarak yeşillenmelerinin yanı sıra çok uzun yaşamalarıyla da insanların hayallerini kurdukları iki şeye birden sahiptirler. Dolayısıyla insanoğlunun ona farklı bir anlam yükleyerek kutsadığı, ona bir ruh attığı, güç ve kutsallık yüklediği sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.3. Nar

Çalışma kapsamında ele alınan **K.6 (Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, *klinenin* önünde yer alan üçayaklı sehpanın üzerinde tam ortada bulunan ekmeğin iki yanında birer nar yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde günlük yaşam içerisinde kullanılan nar ağacı ve meyvesinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Nar’ın Kökeni: *Punicaceae* (Nargiller) familyasından *Punica* (Nar)/ *Punica Granatum L.* (Nar) cins/türünden olan nar, insanoğlunun tarım toplumu olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren yaklaşık 8.000 yıl önce kültürü gerçekleştirilmiş olan bir türdür⁶⁵⁵. Hurma, zeytin, vb. meyvelerde olduğu gibi aşılması gerektiği için yetiştirilmesinin diğer pek çok gıda ürününe göre gecikmesi bundandır⁶⁵⁶. Oldukça uzun bir sürece yayılan insan-nar ilişkisi neticesinde, insan-hayvan-bitki üçlüsünde ve tanrılar arasında yaşanan doğum, büyüme ve çoğalma olaylarında nar hep sembol olarak yer almakla kalmamış aynı zamanda MÖ 4. bin yıla ait Uruk Vazosu’nun üzerindeki figürlerde olduğu gibi nar motifleri ile süslenmiştir. Daha çok yenilmezliğin, gücün, bolluğun sembolü olarak anılan nar ağacı ve meyvesi MÖ 17. yüzyılda Hiksos Mezarlığı’nda nar biçimli bir kutu, MÖ 14.–13. yüzyıllarda Ugarit’ten altın bir kutu, Firavun Tutankamon’un mezarında nar biçimli bir kap, MÖ 9.–8. yüzyıl Asur saray rölyeflerinde nar motifi, vb. öğelerle karşımıza çıkan nar ağacının ölümden sonraki süreçte de önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir⁶⁵⁷. Antik dönemden beri Akdeniz çevresi ülkelerinde yetiştirildiğini gördüğümüz nar,

⁶⁵⁴ *Ov. Met.*, I.455-570.

⁶⁵⁵ Karamanoğlu 1977, 290-291; Tanker-Koyuncu-Coşkun 2004, 273; Arslan 2014, 310.

⁶⁵⁶ Karamanoğlu 1977, 419; Tanker-Koyuncu-Coşkun 2004, 140-141; Arslan 2014, 302; Bober 2014, 42; Kaynakçı Elinç-Kaya 2018, 415-416; Yıldız-Sohrabi 2019, 64.

⁶⁵⁷ Ateş 2001, 176; Duymuş Florioti 2015, 25-26.

günümüzde Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yetişmekte olan küçük bir ağaçtır⁶⁵⁸. Bilindiği üzere evrendeki varlıkların muhakkak ki bir varoluş nedeni bulunmaktadır. İster antik dönemde olsun ister günümüzde olsun yaradanın yarattığı her şeyin bir yararı vardır ve meyve-sebzeler şekil yapıları itibariyle insanların hangi uzvu ile benzerlik gösteriyorlarsa o uzuv içinde faydalıdırlar. Örn.: Ceviz, insan beynine benzer ve bu organ için oldukça yararlı olduğu tıbben de kanıtlanmıştır. Nar ise ortadan ikiye bölündüğünde gerek zar kısmıyla gerekse şekliyle kalbe benzer ve bu organ için oldukça yararlı olduğu yine tıbben kanıtlanmıştır⁶⁵⁹. Yaprakları basit, çiçekleri koyu kırmızı nadiren beyaz renkli, meyvesinin üzeri kırmızımtrak sarı renk kabuklu ve 5–8 cm. çapında olan nar bahçelerde sıklıkla karşılaştığımız bir ağaç türüdür. Meyvesinin dışında nar ağacının kabuğu da özellikle günümüz tıbbında oldukça önemlidir. Ekşi narın kabuğu veya meyvesinin suyu kabızlığa ve mideye iyi gelirken tatlı narın suyu da idrar arttırıcı ve yine mideye iyi gelmektedir. Ayrıca nar meyvesinin kabuğu ister taze ister kurtulmuş olarak yün iplik boyasında kullanılmaktadır⁶⁶⁰. Sonuç olarak sağlık ve güzellik açısından mucizevî bir meyve olan nar ağacı her bir parçası ile işlevsel olarak oldukça fazla işe yaradığı için bazen tek başına bazen karışımlar halinde tıpta, sanayide, vb. kullanılmaktadır⁶⁶¹.

Çok Tanrılı Dinlerde Nar: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de bolluk ve bereketin simgesidir nar. Mezopotamya'da İnanna'nın sembolü olup bazen şifa dağıtmak için bazen de yemeklere güzel tat vermek için kullanılan bitki, Mısır'da hastalıkların tedavisinde önemli bir yeri olan, Hitit'te Kybele'nin sembolü olmanın yanında Orta Anadolu iklimine yabancı bir bitki olmasına rağmen Kültepe Metinleri'nde sıklıkla ismine rastlanan, Hint-İran'da özellikle Zerdüştlükte ölümsüzlük ve zenginliğin yanı sıra doğurganlığında sembolü, Budizm'de ise kutsal meyvedir nar, Yunan'da bir grup önemli kadın tanrıçanın sembolü ve varoluşun, bereketin kaynağı, Roma'da ise çeşitli hastalıkların tedavisinde nardan yararlanılmasının yanı sıra bu döneme ait tıp çalışmalarında, hangi hastalıklarda ve ne şekilde kullanıldığına dair detaylı bilgi de bulunmaktadır.

Mezopotamya Kültüründe Nar: Mezopotamya dininde; Sümerlere ait olan çivi yazılı metinlerde karşımıza çıkan *giš.haş.hur* (elma) ve *giš.nu.ur.ma* (nar)yı seven tanrıça olarak karşımıza İnanna çıkmaktadır. Aynı zamanda İnanna ile özdeşleşen Huluppu

⁶⁵⁸ Karamanoğlu 1977, 290-291; Tanker-Koyuncu-Coşkun 2004, 273; Arslan 2014, 310.

⁶⁵⁹ Şenocak 2016, 241.

⁶⁶⁰ Bayatlı 1989, 29; Baytop 1999, 341; Uhri 2011, 323.

⁶⁶¹ Şenocak 2016, 229.

Ağacı'nın da nar ağacı olduğu düşünülür⁶⁶². Mezopotamya'da bir kadının bir erkeği arzulaması için İştar'a yapılan dua ve ritüel “*Kadınların en güzeli, aşkı yarattı! Elma ve narlara bayılan İştar, arzuyu yarattı. Ey “aşk taşı” kalk ve in! Haydi, benim için iş başına! Çiftleşmemizi yönetecek olan İştar'dır. Bir elma ya da bir nara bakarak bu sözleri üç kez tekrarlar, sonra da bu meyveyi arzuladığın kadına yedir: Kadın hemen kendini teslim edecek ve onunla cinsel ilişkide bulunacaksın*”⁶⁶³ cümlelerinden oluşmaktadır.

Mezopotamya tıbbında; günümüze kadar gelen kil tabletlerden elde edilen bilgilere göre Mezopotamyalılar hastalıklarının tedavisinde; tahıl, sebze, ağaç kısımları, baharat, çeşitli yabani otlar ve hurma, haşhaş, nar kabuğu, vb. bitkisel kaynaklardan yararlanmaktaydılar. Ayrıca üzümde olduğu gibi nar kabuğu da Ebers Papirüsü'nde adı geçen bitkisel droglardandır⁶⁶⁴. Babilliler Dönemi'ne gelindiğinde ise narın sadece meyvesinden değil suyundan, yaprağından, çiçeğinden, ağaç kabuğu ve kökünden de ilaç yapıldığını görüyoruz. Yaprakları ve çiçeğinden alınan öz kalp-damar hastalıkları ve midedeki kurt tedavisinde kullanılıyorken, kabuğundan yapılan ilaç ishal ve ateş düşürmede, yağından yapılan ilaç göz, kulak ve iltihap tedavilerinde kullanılırken bitkinin doğal haliyle de cinsel gücü arttırmasının yanı sıra hamileliği de önlediğine inanılmıştır⁶⁶⁵. Ayrıca ele geçen Asur Metinleri'nde de Hayat Ağacı olarak karşımıza çıkıyor olsa da aynı zamanda kadının hamile kalmasını önleme ve çocuk düşürmesini gerçekleştirme amacıyla da narın kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla hem Hayat Ağacı hem yaşama son veren ağaç olma özelliğiyle Tevrat'ta iyiliği-kötülüğü bilme ağacı olarak geçen yasak meyvenin nar olabileceğini de bize düşündürmektedir⁶⁶⁶. Günümüze ulaşan kil tabletlerin içinde yer alan tıpla ilgili olan bölüme baktığımızda Sümerlerin günümüz tıpçılarından çok da farklı olmadığını, bitkisel, hayvansal ve mineral kaynakları hammadde olarak kullandıklarını görmekteyiz. Her ne kadar hayvansal ve mineral hammaddeleri kullanmış olsalar dahi ilaçların çoğunluğu bitkisel kökenli olup bitkisel yağ gibi işlenmiş ürünlerin yanı sıra birçok baharat, yabani ot, bitki ve meyveyi dolayısıyla kendi yetiştirdikleri narı da bu amaçla yani hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır⁶⁶⁷.

Mezopotamya sanatında; Ur Kral Mezarları'nda bulunan Kraliçe Shub-Ad'a ait mezarda şapla tabaklanmış saç süsü ve kolyenin deri parçaları bulunmuş olup tabaklama

⁶⁶² Duymuş Florioti 2015, 27.

⁶⁶³ Uhri 2011, 321.

⁶⁶⁴ Baytop 1999, 14; Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55.

⁶⁶⁵ Yılmaz Kolancı 2018, 262.

⁶⁶⁶ Duymuş Florioti 2015, 27.

⁶⁶⁷ Karamanoğlu 1977, 4.

için bitki özlerinden yararlandıkları anlaşılmıştır. Bu bitkilerin içerisinde nar kabuğunun dışında sumak, mür, buğday unu, vb. bitkileri bulunmaktadır⁶⁶⁸.

Mezopotamya günlük hayatında; Sümerce *nu.ur/nu.ur.ma*, Akadça *nurmu/lurmu*, Hurrice *nuranti*, Mısır dilinde ise *inhmn* adıyla geçen narın özellikle Mezopotamya, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki varlığı kanıtlanmış olmasına rağmen incir-üzüm-zeytin üçlüsünün gölgesinde kalmış, bu üç meyve insanlar arasında daha önemli kabul edilmiştir⁶⁶⁹. Birçok belgede ve oldukça sık karşımıza çıkan narın kabuğu sadece süs eşyalarında değil sal, vb. taşıtlarda yüzeyin tabaklanmasında da kullanılmıştır⁶⁷⁰. Yine nar kabuğu dokumacılıkta kumaş boyama amacıyla kullanılmıştır⁶⁷¹. Sarı tonları nar kabuğundan elde ederken, kahve, siyah, haki tonlarını nardan, kök boya veya odun külü ile karıştırılarak ise mor tonları elde edilmiştir⁶⁷². Bir başka süs unsuru olan parfümün ve kozmetik ürünlerin yapımında aromatik etkisi nedeniyle kullanıldığını da görürüz narın⁶⁷³. Yeni Asur Dönemi kralı II. Asurnasirpal (MÖ 883–859)'in yeni başkenti Nimrud (Kalhu) şerefine verdiği ve 69.574 kişiye yiyecek-içecek ikram edilip on gün süren ziyafetin kayıtlarının bulunduğu Ziyafet Steli'nde davetli listesinin yanı sıra tüketilen yiyecek-içecek listesi tüm detayları ile verilmiştir. Bu listede ki malzemelerin içerisinde bin qaribu-kuşu, on bin güvercin, on bin kumru, on bin küçük kuş, on bin (tane) ekmek, yüz (adet) nar, yüz (kap) üzüm, on *imēru* hurma, on *imēru* zeytin de zikredilmektedir⁶⁷⁴.

Mezopotamya mutfağında; besin maddesi olarak karşımıza çıktığında nasıl tüketildiği ile ilgili bir bilgiyle karşılaşmadığımız nar, metinlerde geçen birçok listede (Örn.: hediye listeleri, sunu listeleri) nar ağacı fidanı şeklinde zikredilmektedir⁶⁷⁵. Mezopotamya mutfağından yemek tariflerinde ise baharatla birlikte onları bütünleyici olarak nar suyunun kullanıldığını, köfte yapımında kullanılan hurma sosuna ise nar ekşisi eklendiğini görüyoruz⁶⁷⁶. Tüm bunların dışında doğal haliyle yani kuruyemiş olarak da hurma, üzüm, vb. meyvelerin yanında kullanılmıştır⁶⁷⁷.

⁶⁶⁸ Yıldız 1993, 10; Baytop 1999, 10; Uhri 2011, 286.

⁶⁶⁹ Uhri 2011, 319.

⁶⁷⁰ Yıldız 1993, 10; Uhri 2011, 319-320.

⁶⁷¹ Baytop 1999, 10-11, 27 ve 202; Tutak-Benli 2008, 55-56; Kurt-Şahin 2013, 553.

⁶⁷² Baytop 1999, 341.

⁶⁷³ Yılmaz Kolancı 2018, 263-264.

⁶⁷⁴ Sevin 2010, 57-58, Res. 62; Duymuş Florioti 2018, 28-29.

⁶⁷⁵ Duymuş Florioti 2018, 36.

⁶⁷⁶ Black-Green 2003, 28; Bober 2014, 101 ve 394-399.

⁶⁷⁷ Diakov-Kovalev 2014, 83; Bober 2014, 101.

Mısır Kültüründe Nar: Mısır tıbbında; Ebers Papirüsü'nde bulunan reçetelerde incir, mürver, tarçın, üzüm, vb. bitkilerin yanı sıra nar kabuğunun da adı geçmektedir⁶⁷⁸. Bu papirüste sıklıkla karşımıza çıkan narın, erken dönemlerden itibaren kabuğu, kökleri ve meyvesiyle hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir⁶⁷⁹. Mısır tıbbında oldukça önemli bir yer tutan otlar ve yancısı anlamındaki meyveler tapınakların yakınındaki bahçelerde rahip/hekimler tarafından yetiştirilirdi. Zeytin, üzüm, hurma, nar ağacı kökü ve kabuğu, vb. ekilen bu alanlarda toplama işlemi mehtaplı gecelerde gerçekleştirilirdi. Ve bu bitkilere insanlar üzerinde psikolojik etki yaratması amacıyla tanrısal isimler (Örn.: kırmızı safran=Osiris'in kanı) verilmekteydi. Tıbbın yan kolu olarak nitelenen eczacılıkta ise eczacılar ilaç yapımında ve o ilaçların uygulanması sırasında çeşitli ritüelleri de gerçekleştirirler ve bu esnada bazı büyümlü dualar da okurlardı. Başta nar olmak üzere bir grup meyve ve otların ilaç hazırlama konusunda oldukça bilgili olan eczacılar kimi zaman bu meyve ve otları tek başına kullanırken kimi zamanda karaciğer, süt, yağ, bal, vb. maddeleri de eklemekteydiler⁶⁸⁰.

Mısır günlük hayatında; Mısır'ın Eski ve Orta Krallık Dönemleri'ne gelindiğinde hurma, üzüm, nar, vb. gerek meyve olarak gerekse kuruyemiş olarak daha bol bir şekilde tüketilmiştir. Mısır, ihtiyacı olan ve kendi yetiştiremediği ürünleri ithal edebilmek için kendi yetiştirebildiği tarımsal ürünlere ve işlenmiş maddelere oldukça önem vermiştir. Bu ürünler arasında ise ekmek yapımında kullanmak için yetiştirdikleri bir tür düşük kaliteli buğday olan emer ve diğer malzemelerin yanı sıra nar da bulunmaktaydı. Teb Kral Mezarları'nda karşımıza çıkan resim parçası her öğeyi ustaca tanımlamış olup bu öğelerin içerisinde hurma, incir ve Dum Ağacı'nın yanı sıra nar ağacı da görülmektedir⁶⁸¹. Tıpkı Mezopotamya'da olduğu gibi Mısır'da da nar kabuğu deri tabaklamada kullanılan bitkisel ürünlerden birisidir. Derinin tabaklanması işleminde Plinius'ta ekşi nar kabuğunun bu amaçla kullanıldığını söyler⁶⁸² ve yanmış nar kabuklarının akrep ve sivrisinekleri uzaklaştırdığını belirtir⁶⁸³. 19.-20. Hanedanlık Dönemi'ne gelindiğinde ise nar formunda yapılmış camdan parfüm kaplarıyla karşılaşıyoruz. Bu kapların dışında nar ağacının dalları ile de sepet ve küfe yapıldığını biliyoruz⁶⁸⁴.

⁶⁷⁸ Baytop 1999, 14; Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55; Keykubat 2016, 3.

⁶⁷⁹ Faydaoğlu-Sürücüoğlu 2011, 55.

⁶⁸⁰ Dönmez 2019, 48 ve 50.

⁶⁸¹ Baines-Malek 1986, 12-13; Özer 1987, 67; Pamay 1997, 1461; Bober 2014, 101.

⁶⁸² Yıldız 1993, 22 ve 27.

⁶⁸³ Yılmaz Kolancı 2018, 263-264.

⁶⁸⁴ Gündoğdu-Yılmaz 2013, 243.

Mısır mutfağında; Mısır mutfağından yemek tariflerinde tıpkı Mezopotamya mutfağında olduğu gibi hurma sosuna nar ekşisi eklendiğini görüyoruz. Bunun dışında bir akşam yemeği menüsünde yer alan körpe ördek ya da kaz çevirmesinin malzeme listesinde pişirme sırasında sürmek için nar ekşisi, süslemede kullanmak içinse nar taneleri görülmektedir⁶⁸⁵. Yemeklere veya soslara yancı olarak eklenen nar ayrıca hurma şarabı ile birlikte bira yapımında da kullanılmıştır⁶⁸⁶.

Hitit Kültüründe Nar: Hitit dininde; nasıl ki Yunan'da Hera ve Aphrodite'nin sembolü ise nar, Hitit'te de Kybele'nin sembolü olup saçlarında nar dallarından yapraklı bir taç taşır⁶⁸⁷.

Hitit günlük hayatında; Hitit Metinleri'nde karşımıza çıkan Tivataparaş isimli kişinin mal beyanında önce beş kişilik ailesini saydığı arkasından otuz sekiz adet hayvanının ve bu hayvanlar için olan çayırının detayını verdiği peşi sıra ise üzerinde kırk elma kırk iki nar ağacının bulunduğu on dönümlük bağ/bahçesinin olduğu yazılıdır⁶⁸⁸. Metinlerde üzüm, zeytin ve incir ile birlikte sık sık adı geçen *nu.úr.ma* (nar) kurban meyvesi olarak nitelendirilmiş olup ritüel metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır⁶⁸⁹. Kültepe Metinleri'nden OIP 27,5 no.lu metinde yer alan masraf listesinde iki yüz on adet nar satın alındığı ve karşılığında bir *şekel* gümüş ödendiği yazmaktadır. Kt 92/k 239 no.lu metinde yer alan listede ise Aşşurimittî'ye teslim edilen malların listesi yapılmıştır ve bunların arasında seksen adet nar da bulunmaktadır. Hititler sadece hayvancılık ve madencilğe değil tarım, bağcılık ve meyveciliğe de önem vermişlerdir. Tüm üretimin ekonomi üzerine katkısı oldukça büyüktür. Henüz Türkçede karşılığı olmayan bazı üretimlerin yanı sıra üzüm (asma), elma, kayısı, zeytin ve nar üretimde oldukça önemli bir yer tutmuşlardır⁶⁹⁰.

Hitit mutfağında; Hitit yaşamı ile ilgili bize bilgi veren en önemli kaynaklardan Kültepe Tabletleri'nde zeytin, üzüm, nar, vb. meyvelerin ismi geçmektedir⁶⁹¹. Orta Anadolu iklimine yabancı bir bitki olmasına rağmen Hitit mutfağından yemek tariflerinde *zalpa* ve *eşir* adlı yemeklerin içerisine nar taneleri katıldığını görüyoruz⁶⁹². Tüm bunların yanı sıra elimize geçen Hitit metinlerinin mutfakla ilgili olan kısmında, yüz seksen çeşit ekmek

⁶⁸⁵ Bober 2014, 386 ve 398.

⁶⁸⁶ Sivas 2013, 109.

⁶⁸⁷ Ateş 2001, 175.

⁶⁸⁸ Çığ 2005, 117.

⁶⁸⁹ Kılıç-Başol 2015, 44; Ünar 2019a, 19-20.

⁶⁹⁰ Demirel-Sevim 2012, 207; Bülbül 2017, 274; Akın-Balıkçı 2018, 278.

⁶⁹¹ Bülbül 2017, 275; Akın-Balıkçı 2018, 278; Ünar 2019a, 15; Ünar 2019b, 90.

⁶⁹² Ünar 2019a, 19-20.

üretildiği ve bu çeşitlerden birinin de narlı ekmek olduğu görülmektedir. Bunun dışında bir akşam yemeği olan ve Kültepe metinlerinde Kbo XIX 142 Vs.II 20-27 no.lu metinde yer alan Hurri Usulü Narlı Koyun Budu'nda malzemeler arasında nar taneleri görülmektedir. Tanrılar için hazırlanan bu yemek, tarifinden de anlaşılacağı üzere oldukça özeldir⁶⁹³.

Hint-İran (Pers) Kültüründe Nar: Hint-İran dininde; bir Budist efsanesinde karşımıza çıkan ve kötü bir tanrıça olan Hariti'nin Buda'nın verdiği narı yiyerek iyileştiği görülmektedir⁶⁹⁴. Zerdüşt mitolojisinde ise insanın ortaya çıktığına inanılan *rivas* adlı bitkiyle ilgili hikâye şöyle demektedir: İranlılara göre ilk yaratık Keyümers'di ve onun yaratılışının üstünden otuz yıl geçmişken Ehrimen görüldü ve Ehrimen Keyümers'i yemeğe başladı. İşte o zaman yeryüzüne iki meni düşerek toprağın altına geçti ve bundan kırk yıl geçtikten sonra Mihr ayının Mihr gününde *rivas*a benzeyen ama onun iki dallısı olan bir bitki menilerin düştüğü yerden yeşermeye başladılar. Başlangıçta bu iki dal bitişikken zamanla ayrıldılar ve biri kadın biri erkek, biri Meşy biri Meşyane oldular. İlk insanlar Meşy ve Meşyane bu bitkiden ortaya çıkmışlardır ve bitkinin yiyecek olarak kullanılmasının yanında şerbeti de yapılmaktadır⁶⁹⁵. Mihr gününde sadece insanlar değil güneşin de yaratıldığına inanılır ve bugün bayram yapılır. Zerdüştler özel bir sofraya hazırlarlar bu bayramda, sofrada şarap, gülsuyu, vb. yanı sıra nar bulundurulması ise bir gelenektir⁶⁹⁶.

Hint-İran tıbbında; Mezopotamya'da çocuk düşürmek amacıyla kullanılan nar, Hindistan'da ise kısır kadınların çocuk sahibi olabilmeleri amacıyla kullanılmış ve kısır kadınlara nar suyu içirilmiştir. Çünkü Zerdüştlükte ölümsüzlük ve zenginliğin yanı sıra doğurganlığın da sembolüdür nar⁶⁹⁷. Tüm yıl boyunca yeşil kalması nedeniyle ruhun ölmezliğini, bir tek nardan bir sürü tane çıkması nedeniyle de refah ve zenginliği sembolize eden nar çocukların takdis törenlerinde pirinç ve kuru üzüm taneleri ile karıştırıldıktan sonra etrafa serpilmiştir. Budizm'e baktığımızda ise, narın turunç ve şeftali ile birlikte kutsal sayıldığını görmekteyiz. Nar kutsal olmanın yanı sıra hayatın olumlu yönlerinin özü olup hastalıkları iyileştiren bir şifa kaynağıdır da aynı zamanda. İran mitolojisinde de karşımıza yenilmezliğin ve gücün sembolü olarak çıkan narı yiyen İsfendiyar'ın yenilmez olduğu inancı hâkimdir⁶⁹⁸. Mesanedeki taşları almak amacıyla yapılan ameliyat sonrasında kan

⁶⁹³ Sandıkcioglu 2009, 25 ve 27; Uhri 2011, 319.

⁶⁹⁴ Duymuş Florioti 2015, 33.

⁶⁹⁵ Yıldırım 2012, 70, dn. 14; Gezgin 2018b, 146.

⁶⁹⁶ Gezgin 2018b, 146.

⁶⁹⁷ Ateş 2001, 175-176; Duymuş Florioti 2015, 33; Şenocak 2016, 233.

⁶⁹⁸ Yıldırım 2012, 243; Duymuş Florioti 2015, 33.

durdurucu olarak *triphalā* adı verilen ve nar, üzüm, hurmadan yapılan merhem sürüldükten sonra keten bezle kurutulurdu⁶⁹⁹.

Hint-İran günlük hayatında; Parüşakādi Grubu olarak adlandırılan ve iştah açıcı, idrar yolu enfeksiyonlarını giderici olarak nitelendirilen grupta *dadima* adıyla kayıtlı olan narın kabuğu da tıpkı Mezopotamya ve Mısır'da olduğu gibi burada da boyama işinde kullanılmaktadır⁷⁰⁰.

Hint-İran mutfağında; MÖ 600'lü yıllarda yaşadığı düşünülen Hintli cerrahların en önemlilerinden olan Suśruta'nın "*Suśruta-saṃhitā*" (Suśruta'nın Külliyatı) adlı eserinde tıp ve cerrahinin dışında tıbbıba bağlı olarak gıda ile ilgili bilgilerde verilmiştir. Gıda, bedenin ayakta kalmasının yani sağlıklı olmanın garantisi olarak görülür ve bütün önemi tek tek anlatılırken yemeklerle ilgili bilgilerle karşılaşırız. Burada önemli olan nokta ise MÖ 600'lü yıllarda beden sıvısının (Dört Sıvı Kuramı) öneminin keşfedilmiş olmasıdır. İşte bu bilgilerin içerisinde nar, vb. meyvelerin yemekten önce yendiğini asla yemekten sonra tüketilmediğini de görürüz. Çünkü yemekten önce yenen nar vücut sıvısının dengelenmesine yardımcı olmaktadır⁷⁰¹.

Yunan Kültüründe Nar: Yunan dininde; çok sayıdaki tohumu ve kırmızı rengi nedeniyle kadının üretkenliğinin yanı sıra bekâretin evlilikle kaybedilmesini de simgeleyen nar Aphrodite'nin kutsal meyvesi olmasının dışında Hera'nın *atribütü* de olmuştur. Bereket ve zürriyeti temsil ediyor olmasından dolayı kadınlığı temsil eden en önemli meyve olan nar kimi zaman Demeter'in elinde (bir elinde haşhaş bir elinde narla betimlenmiştir) kimi zaman da Athena'nın elinde (bir elinde tolga bir elinde narla betimlenmiştir) karşımıza çıkmaktadır⁷⁰². Büyük Mysterion Şenlikleri'nde Demeter'in rahipleri nar dallarından taç giyerlerken, Atina'daki Thesmophoria Bayramları'nda oruç tutan kadınlara nar yemeleri yasaklanmıştır⁷⁰³. Thesmophoria Bayramları'nda yenmesi yasak olan nar, Eleusis'te Demeter için düzenlenen bereket ve bolluğu temsil eden Haloa Bayramı'nda yenmesi serbest olup ayrıca bu bayram esnasında kutsanmaktadır. Bilindiği üzere nar, haşhaş, buğday, vb. gibi çok tohumlu bitkiler sadece evlilik kurumunda değil tarımda da bereket ve üremeyi temsil ederler⁷⁰⁴. Hera, Takvim Yılı Tanrıçası olması nedeniyle tavus kuşu ile

⁶⁹⁹ Kavak 2019, 162, dn. 126.

⁷⁰⁰ Kavak 2019, 252.

⁷⁰¹ Kavak 2019, 186 ve 191.

⁷⁰² Necatigil 1988, 27; Ateş 2001: 175; Duymuş Florioti 2015, 27-32; Şenocak 2016, 233; Gezgin 2018b, 144.

⁷⁰³ Ateş 2001, 175; Duymuş Florioti 2015, 32-33.

⁷⁰⁴ Sina 2004, 48.

birlikte yılın ölümünü simgelemek amacıyla sol elinde olgunlaşmış nar taşımaktadır. Ayrıca yedi nar tanesinin çiftçilerin tohumların yeşermesini bekledikleri yedi ayı sembolize ettiği bilinmektedir⁷⁰⁵. Bunların dışında güzelliğinde sembolüdür nar -ki bu kavram tanrı/tanrıçalar arasında bile oldukça önemli bir yere sahiptir⁷⁰⁶. Ana rahmi, kadının yumurtalığı, doğurganlık, vb. sembollerinin yanın sıra “*Hera, Zeus’un eşi olarak evlilik tanrıçasıdır ve en bilinen sembolleri nar ve tavus kuşudur. Eşini sürekli aldatan, bunu da çok meşru sayan Yunan erkeğinin, evde kendisini beklemeğe mecbur ve sadece çocuk doğurmakla yükümlü ev kadını temsil eder*”⁷⁰⁷ sözlerinden de anlaşılacağı üzere evlilik bağının çözülmezliğini de sembolize etmektedir. Birçok anlatıda mitolojinin dışında tıpta ki önemine de dikkat çekilen nar böylece gerek ruhsal gerekse yaşamsal bir öneme haiz olduğunu göstermektedir. Mitolojide birçok ağacın yanı sıra zeytin ve hurma ile birlikte narda kutsal ağaçtır ama onu diğerlerinden ayıran özelliklere sahiptir nar. O kimi zaman cennet meyvesi, kimi zaman hayat ağacı, kimi zaman mucize ilaç olma özelliklerinin yanı sıra tek tanrılı dinlere gelindiğinde Allah’ın sonsuzluğunun da işaretidir. Görsel olarak da ayrı bir önem taşımaktadır nar. Bilindiği üzere gövdesi insan iskeletine benzeyen narın tepesindeki meyve de insan başını temsil etmektedir⁷⁰⁸.

Yunan tıbbında; Plinius, kadınların regl dönemlerinde ve doğum esnasında narı ilaç şeklinde kullandıklarını söylerken Eusobius’da Plinius’u destekler şekilde yazmıştır. Plinius ve Eusobius’un dışında Hippokrates de nar suyunun hem gebe kalmak hem de doğum sonrası ateş düşürmek amacıyla kullanıldığını söylemiştir. Narın sadece doğurganlık da ilaç olarak kullanılması onun ana tanrıça inancına dayandırılarak kutsal olmasını sağlamıştır⁷⁰⁹.

Yunan sanatında; Miken kuyum atölyelerinin MÖ 15. yüzyılda ortaya çıkardıkları yeni takıların ve *fibulaların* formları arasında nar da görülmektedir. MÖ 9.-4. yüzyıllarda ise nar sarkaçlı takılarla karşılaşırız. Özellikle MÖ 5. yüzyılda oval boncukların yerini almıştır nar sarkaçlı takılar⁷¹⁰.

Yunan günlük hayatında; Yunanlılarda meyve veren ağaçlar arasında zeytin ve üzüm özellikle ekonomik açıdan oldukça önemli bir yere sahipken tadıyla sıkça övülen nar ise

⁷⁰⁵ Necatigil 1988, 27; Graves 2010, 61 ve 115; Gardin-Olorenshaw 2019, 594.

⁷⁰⁶ Şenocak 2016, 232.

⁷⁰⁷ Şenocak 2016, 237.

⁷⁰⁸ Şenocak 2016, 243-244.

⁷⁰⁹ Bayat 2016, 100.

⁷¹⁰ Yıldırım 2009, 122, 126, 128 ve 136.

Doğu yörelerine has bir meyvedir aslında⁷¹¹. Homeros, Alkinoos'un bahçesini anlatırken “Ağaçlar dal budak salmıştı burada kocaman kocaman, armut ve nar ağaçları, pırlıl pırlıl yemişli elma ağaçları, taze armut biter kuruyan armut yerine, elma üstüne elma biter, salkım üstüne salkım”⁷¹² öncelikle bahçeyi meyve bahçesi, üzüm bağları ve mutfak bahçesi olarak bölümlere ayırdıktan sonra diğer detaylara da yer vererek hem bahçenin büyüklüğüne hem de orada yetişen ağaçlara değinmiştir. Kybele ile hayatımıza giren nar sembolü Yunanlılar'da da aynı öneme sahip olması ve buğday gibi çok tohumlu bitkilerle birlikte bereketi temsil etmesinin yanı sıra MÖ 400'lere gelindiğinde kadınlar saç boyama esnasında narın kabuğunu boyacılıkta kullanılmıştır⁷¹³.

Yunan mutfağında; susuzluğu giderici içeceklerin/içkilerin yapıldığı bitkilerden nar, elma, incir ve asma Dionysos'u temsil ediyorken, nar, badem ve hurma Rheia (Anadolu'da Kybele)'yı temsil ediyordu⁷¹⁴.

Roma Kültüründe Nar: Roma tıbbında; Plinius, nara oldukça geniş yer vermiştir. Yazar, narın sadece hangi hastalıklara iyi geleceğini söylemekle yetinmeyerek bazı drogların tariflerine de yer vermiştir. Nar kabuğunu meşe palamudu ve sirkeyle kaynatarak zayıf dişlerin güçlendirilmesinde ve mide bulantısı çeken hamile kadınlarda kullanılacağını söylerken, diğer taraftan ortadan ikiye bölünen narı üç gün boyunca yağmur suyunun içinde bıraktıktan sonra ortaya çıkan karışımın Çölyak hastalarının yanı sıra kan tüküren hastalarda da kullanılacağını söylemiştir. Bunların dışında *stomatice* isimli ilaç duyu organları (ağız, burun delikleri, kulaklar ve gözler) ile birlikte üreme organlarının hastalıklarında kullanılırken yine Plinius'un tarifini verdiği *nomae*⁷¹⁵ isimli ilaçta çeşitli yaralar ile ülsere bağlı hastalıkların dışında kulaklardaki cerahatli akıntılarda ve gözlerdeki iltihaplarda da kullanılmıştır. Dişlere ve mideye iyi gelen ve bu bölgelerdeki rahatsızlıklarda kullanılan narın *apyrna* ismi verilen ve tatlı olan bir çeşidi ise tam tersine bu iki bölgeye iyi gelmemektedir. Yani Romalılar tıpta o kadar ilerlemişlerdir ki ilaç olarak kullandıkları bir meyvenin farklı çeşitlerini de inceleyerek zararlarını da görmüşlerdir⁷¹⁶. Dioskorides'in eserinde de şifacı olarak karşımıza çıkar nar. Gerek nar gerekse nar şarabı çeşitli

⁷¹¹ Friedell 1999, 33-34.

⁷¹² Hom. Od., VII.112-130.

⁷¹³ Beğenç 1974, 68; Sina 2004, 48.

⁷¹⁴ Kerenyi 2012, 180.

⁷¹⁵ “Kabuk meyveden ayrılır ve çekirdekler dövülür, meyvenin suyu üçte biri kalacak kadar kaynatıldıktan sonra her biri yarım libre oranında safran, çatlak şap, mür ve Attika balı ile karıştırılır. Bazı kişiler bunu başka bir yöntemle yaparlar: belli bir sayıda ekşi nar dövülür ve daha sonra suyu başka bir kazanda bal kıvamını alıncaya kadar kaynatılır”, bkz. Yılmaz Kolancı 2018, 262-263, dn. 1605.

⁷¹⁶ Yılmaz Kolancı 2018, 262-263, dn. 1605.

hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Tatlı nar mideye iyi gelirken, keskin nar kanamayı durdurmasının dışında bağırsak hastalıklarında da kullanılmıştır. Dioskorides, narın kan tükürme ve dizanteri hastalıklarına iyi geleceğini, nar şarabının (*oinos roites*) ise ateşli mide ve bağırsak rahatsızlıklarına iyi geldiğini söylemiştir⁷¹⁷. Bizanslı hekimler Aetius ve Oribasius'un dışında Tralleisli hekim İskender'den de narın hangi hastalıklar için kullanıldığı ile ilgili bilgileri gördüğümüz için biliyoruz ki Bizans Dönemi tıbbında da kullanılmaktadır nar⁷¹⁸.

Roma günlük hayatında: Yakındoğu kültüründe lüksü ve statüyü belirleyen besin maddelerinden biri olan nar ile ilgili betimlemeleri bazı araştırmacılar haşhaş olarak kabul etmişlerdir. Haşhaşın kapsülleri de en az nar kadar önemlidir⁷¹⁹. Fakat Roma'da böyle bir karışıklık söz konusu bile değildir. Çünkü İtalya'nın iklimi nar yetiştiriciliğine elverişli olup Yunanlıların zeytin ve hurmanın dışında nar ağacını da bu bölgeye getirdikleri bilinmektedir⁷²⁰. Bir diğer önemli belge ise Diocletianus'un tavan fiyatlarının beyan edildiği ferman olup burada nar için iki ayrı fiyat verildiğini görüyoruz. İri boylu birinci kalite nar için (on adet = sekiz *denarius*) verilen fiyatla ikinci kalite nar için (yirmi adet = sekiz *denarius*) verilen fiyatların başta elma olmak üzere diğer birçok meyveden daha yüksek olması ise dikkat çekicidir⁷²¹. Roma iklimsel özellikleri nedeniyle birçok bitkinin kolayca yetiştiği ve birçok bitkinin de kolayca uyum sağladığı bir bölgedir. Kendileri başta buğday olmak üzere bütün tahılları yetiştiriyorken Yunanlılar ve Fenikeliler sayesinde de ülkeye gelen zeytin, hurma, vb. meyvenin yanı sıra narı da yetiştirmişlerdir⁷²².

Roma mutfağında; narenciye meyveleri önemli bir yer tutmazken üzüm, elma, hurma, incir, nar, vb. gibi meyveler Roma'da tüketim açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır⁷²³. Romalıların Etrüsklerden öğrendiği farklı şarap yapım tekniklerinin arasında nar katarak rayihalandırmak da görülmektedir⁷²⁴. Şaraba farklı aromalar katmak amacıyla yapılan bu işlemlerin nedeni ise ağız kokusunun Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygın bir sorun olmasıydı. Dioskorides'in "*olgun Apyrenian narları alınır ve tanelerden sıkılan suyu kavanozlara konur, üçte ikisi kalıncaya kadar kaynatılır, kavanozlara konur*" sözleriyle

⁷¹⁷ Yılmaz Kolancı 2018, 262-263, dn. 1605-1606.

⁷¹⁸ Yurdakök 2005, 95-97

⁷¹⁹ Uhri 2011, 319.

⁷²⁰ Diakov-Kovalev 2011, 29.

⁷²¹ İznik 2011, 119.

⁷²² Diakov-Kovalev 2011, 29.

⁷²³ Zeyrek 2011, 46, 55 ve 70.

⁷²⁴ Bober 2014, 174.

tarifini verdiği nar şarabının (*oinos roites*) yapılışında kullanılan *apyrenian* narı tatlı bir nar çeşidi olup hastalıklara iyi gelmediği için tıpta kullanılmamaktadır⁷²⁵.

Mitolojide Nar: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir bitki olmasının yanı sıra onların sembolü olan nar ile ilgili altı mitosa değinilecektir.

1.) Zeus ve Hera: Bilindiği üzere Zeus ile Hera'nın düğünü Hesperidler'in Bahçesi'nde yapılmıştır. Düğün hediyelerinden birisi de Hesperidler'in Bahçesi'nden gelen altın elmalar (bir rivayete göre ise doğurganlık sembolü olan narlar) olup Hera'ya Gaia tarafından verilmiştir⁷²⁶. Burada hediye nar olduğunun düşünülmesinin en büyük nedeni ise nar meyvesinin Hera'nın sembolü olmasının yanı sıra doğum yapan kadınlara yaptığı yardımı da sembolize ediyor olmasıdır belki de⁷²⁷.

2.) Apollon ve Rhoio: Apollon bazen başarısızlıkla neticelense de bir sürü aşk macerası yaşamıştır. Bu maceralardan birisi de, Staphylos (salkım) ile Khrysothemis'in kızı olan Rhoio (nar) ile yaşadığı ilişkidir. Bu ilişkiye karşı çıkan Rhoio'nun babası bir de onun hamile olduğunu öğrenince çok sinirlenir ve Rhoio'yu bir sandığa koyarak nehre bırakır. Sandık Euboa kıyılarına vurur, Rhoio burada doğum yapar ve çocuğa Anios adını verir. Çok sonraları Anios, Dorippe ile evlenir bu evlilikten ve Üzüm Yetiştiricileri olarak kabul edilen Elais (zeytinyağı), Spermo (buğday tanesi) ve Oino (şarap) adında kız çocukları olur. Çocukların bu isimlerle anılmalarının nedeni ise Dionysos olup, kendisinden yardım istendiği anlarda Elais'in dokunduğu her şeyin zeytinyağına; Spermo'nun dokunduğu şeylerin buğdaya ve Oino'nun dokunduklarının da şaraba dönüşmesini sağlayarak onları ödüllendirmiştir. Diğer bir rivayete göre ise, bu üç kız Troia Savaşları'nda da etkin olmuşlardır ama bu kesinlikle kendi istekleri ile gerçekleşmemiştir. Kızlar bundan kurtulmak için bütün yolları denerler ama hep başarısız oldukları için sonunda Dionysos'a yalvararak kendilerine yardım etmesini isterler ve bu ricayı kırmayan Dionysos onları birer güvercine dönüştürür. Aynı macera bazen de Zeus ve Rhoio arasında geçmektedir⁷²⁸.

3.) Dionysos ve Nar: Hera'nın emriyle Titanlar, Zeus'un henüz dünyaya gelen oğlu Dionysos'u, girdiği bütün farklı kılıklara rağmen yakalayıp parçalara ayırdılar. Tanrılar bu parçaları bir kazanda kaynatırlarken çocuğun kanlarının döküldüğü yerde bir nar ağacı büyümüştü. Böylece nar ağacı, Dionysos'un yeniden dirilişini ve ölümden sonraki doğumu

⁷²⁵ Yılmaz Kolancı 2018, 257, dn. 1555.

⁷²⁶ Cömert 2010, 35; Grimal 2012, 243.

⁷²⁷ Duymuş Florioti 2015, 31-32.

⁷²⁸ Graves 2010, 846-847; Grimal 2012, 65 ve 697; Gezgin 2018a, 52; Gezgin 2018b, 43 ve 192.

temsil etmeye başlamıştır. Dionysos'un yere dökülen kanlarından büyüyen ve olgunlaştığında bir yara gibi açılarak içerisindeki kırmızı tanelerini gösteren nar da, aynı zamanda, Tammuz-Adonis-Rimmon'un ağacı ile özdeşleştirilir. Ölümü sembolize eden bu meyveyi Hera veya Persephone'nin taşıması öldükten sonra yeniden hayata dönüşü sembolize eder⁷²⁹.

4.) Persephone ve Hades: Yunan mitolojisinde her ne kadar Hera'nın sembolüye de Persophone'nin ölümler ülkesine kaçırılmasında da oldukça önemli bir yer tutar nar. Hades, Persephone'ye âşık olmuştur ve onu bir gün gizlice yeraltına kaçıtır. Kızının kaybolması Demeter'i büyük bir yasa boğar. Demeter'in tüm işlerden elini çekmesi doğa için çok olumsuz bir sonuç doğurur. Çünkü Demeter ekinlerin tanrıçasıdır. Onun küsmesi aynı zamanda toprağın küsmesi anlamına gelir. Ekinler boy atmaz, tarlalar ürün vermez olunca durum Olympos'taki tüm tanrıların başta da Zeus'un harekete geçmesine sebep olur. Zeus elçisi Hermes'le Hades'e bir mesaj göndererek ona, *"Eğer Persephone'yi geri vermezsen, bu hepimizin sonu olur!"* der. Yine Hermes'le yolladığı bir başka mesajla da Demeter'e, *"Kızına tekrar kavuşabilirsin, dua et ki o ölüm meyvesini (nar tanesi) yememiş olsun!"* diyerek haber gönderir. Persephone kaçırıldığından beri günlerce hiçbir şey yememiştir. Bu duruma üzülen Hades, genç kıza dönerek, *"Senin burada mutsuz olduğunu görüyorum, ayrıca annen de yeryüzünde senin için gözyaşı döküyor. Bu yüzden seni evine göndermeye karar verdim"* der. Aldığı bu haberle gözyaşları aniden kesilen genç kız, Hermes'in de yardımıyla Hades'in arabasına biner ancak tam yolculuğuna başlayacakken, Hades'in bahçıvanlarından biri olan Askalaphos'un kulakları sağır eden çılgınlığı duyulur; *"Sevgili Persephone'yi sizin bahçenizdeki ağacın birinden bir nar koparıp, yedi çekirdek yerken gözlerimle gördüm ve kızın ölüm yiyeceğinden tattığına tanıklık etmeye hazırım!"* sözleriyle seslenir tanrıya. Hades bahçıvanın söylediklerini duyar duymaz gülümser ve ona Hermes'in arabasının arkasına binip Olympos'a gitmesini söyler. Demeter Eleusis'te kızını sevinçle kucaklamasına kucaklar ama kızının ölüm yiyeceğinden tattığını öğrendikten sonra daha da öfkelenir ve *"Artık ne Olympos'a geri döneceğim ne de lanetimi topraktan geri alacağım!"* der. Ancak Zeus'un ricasıyla araya giren Hades'in annesi Rheia, Zeus'la birlikte Demeter'e yalvarır ve sonunda tanrıça anlaşmaya razı olur. Bu anlaşmaya göre, Persephone yılın üç ayını Ölüler Diyarı'nın Kraliçesi olarak Hades'le birlikte, kalan dokuz ayı da annesiyle birlikte yeryüzünde geçirecektir. Hekate de hakem olarak tarafların anlaşmanın koşullarını

⁷²⁹ Graves 2010, 127 ve 134. Duymuş Florioti 2015, 30.

yerine getirip getirmediğini takip edecek, her zaman Persephone'ye göz kulak olacaktır⁷³⁰. Bu mitolojiyle birlikte nar hem evliliğin bağlayıcı figürü hem de *khthonik* bir sembol olarak karşımıza çıkar.

5.) Side: Nar anlamına gelen Side ismi ile antik dönem mitolojisinde sık sık karşılaşılmaktadır. Bu hikâyelerden en hazini ise babasının tacizine uğrayan, saf ve temiz kalabilmek uğruna ise annesinin mezarının başında kendini öldüren Side'ye acıyan tanrılar tarafından kanından nar ağacının yaratılmasıdır. Bu hikâyede kötü baba ise cezalandırılarak çaylak kuşuna dönüştürülür. İşte sırf bu nedendir ki çaylak kuşu asla nar ağacına konamaz⁷³¹. Ve adını buradan alan Side Antik Kenti'nin baş tanrıçası olan Athena'nın da kutsal meyvesi nar olup ele geçen sikkelerde de nar motifi görülür⁷³².

6.) Agdistis ve Nar: Hikâye Zeus'un Kybele'ye âşık olması ile başlar. Zeus bu aşka karşılık alamamış ve Kybele ile birleşemeyince tohumunu bir kayanın üzerine bırakmıştır. İşte bu tohumdan hünsa olarak doğan Agdistis'i sarhoş eden Dionysos onun erkekliğini yok etmiş ve Agdistis'in erkeklik uzvundan nar ağacı (veya badem ağacı) çıkmıştır. Bu ağacın meyvesini göğsüne alan Nana ise hamile kalarak Attis'i dünyaya getirir⁷³³. Bu hikâye Kybele ve Attis mitosunun başlangıcını oluşturmakla kalmaz aynı zamanda narın doğurganlığına da dikkat çeker⁷³⁴.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stelinde* kullanılan nar mitolojik anlatılarda canlanmayı-dirilmeyi sembolize etmesinin yanı sıra damarlarımızdaki kan gibi enerji kaynağıdır da aslında. En önemlisi de antik dönemlerden itibaren elde ettiği kutsallığı günümüze kadar taşımış olan bir meyve olmasıdır. Narın çoğu zaman tekil olandan çoğalma niteliği nedeniyle bereketle de ilişkilendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.3.4. Üzüm (Asma)

Çalışma kapsamında ele alınan **K.5 (Levha XIX, Resim 57–58, Çizim 5)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli erkek çocuğun sağ elinde tuttuğu bir

⁷³⁰ Beğenç 1974, 47; Necatigil 1988, 36; Emmanuel 1995, 116; Cömert 2010, 68; Graves 2010, 110-111; Grimal 2012, 614; Duymuş Florioti 2015, 31-32; Şenocak 2016, 237; Kerenyi 2018, 192-205; Gezgin 2018b, 144.

⁷³¹ Yörükcan 2006, 199; Uhri 2011, 321; Grimal 2012, 714; Duymuş Florioti 2015, 30; Şenocak 2016, 237; Gezgin 2018b, 143-144.

⁷³² Duymuş Florioti 2015, 30.

⁷³³ Alantar 2007, 84; Erhat 2011, 15-16; Grimal 2012, 13-14; Gezgin 2018b, 144-145.

⁷³⁴ Yılmaz Kolancı 2018, 261.

üzüm salkımı yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan üzüm meyvesinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Üzüm'ün (Asma) Kökeni: *Vitaceae* (Asmagiller) familyasından *Vitis* (Asma)/ *Vitis Vinifera L.* (Üzüm Asması) cins/türünden olan üzüm, insanoğlunun tarım toplumu olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren yaklaşık 8.000 yıl önce kültürü gerçekleştirilmiş olan bir türdür. Türkiye'nin genelinde üretildiğini gördüğümüz üzümün, çekirdeksizi Ege Bölgesi'nde, sofralığı Akdeniz Bölgesi'nde, kurutmalığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yetiştirilmektedir⁷³⁵. Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu kültüründe çok erken tarihlerden itibaren karşımıza çıkan yani Yakınoğu'da tahıl ve baklagillerden sonra evcilleştirilen ilk bitki olan meyvedir üzüm. Mayıs-Haziran aylarında çiçek açan ve tırmanıcı, ağaçsı bir bitki olan asmanın çiçekleri küçük ve yeşilimsi renkte olup yapraklarının ise üst kısmı tüysüzken alt kısmı tüylü olmaktadır⁷³⁶. Türkiye'de birçok yerde yetiştirilen ve çok eski bir kültür bitkisi olan asmanın meyvesi üzüm, iyi bir gıda maddesi olmasının yanı sıra kurutulmuş hali tıpta idrar arttırıcı veya müshil, yatıştırıcı, kuvvet verici olarak demleme usulüyle kullanılır. Eğer yaş üzüm kullanılacaksa sıkılarak usaresinden yararlanılır. Halk arasında ise göz ağrısında dalından akan suyundan göze koymak, yaraların üzerine yaprağından koymak, vb. uygulamaları görülmektedir. Meyvesinin rengi ve farklı özellikleri ise yine değişik şekillerde kullanılmasına neden olur⁷³⁷. Gerek bedenen gerekse zihnen gücü arttıran üzümün aynı zamanda kan yapıcı özelliği de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra ürenin dışarı atılmasında, yüksek tansiyonun düşürülmesinde, iç hastalıklarında, kalp hastalıklarında kullanıldığı gibi cilt güzelliğinde de kullanılmaktadır⁷³⁸. Antik dönemden itibaren başta pekmez olmak üzere pek çok içecek tarzı ürün yapılan üzümde elde edilen en önemli içecek ise şarap olup ilk yapım tarihi yaklaşık günümüzden 9.000 yıl öncesine gitmektedir. Şarabın bu kadar önemli bir yer tutmasının nedeni ise tanrısal bir yere sahip olmasıdır⁷³⁹.

Çok Tanrılı Dinlerde Üzüm (Asma): Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de gerek insan sağlığı açısından gerekse bolluk sembolü olmasından dolayı Hayat Ağacı'nın simgesidir üzüm. Mezopotamya'da bazen tanrıların birleşmesinde verilen hediye bazen de dünyanın yedi harikasından birine adını verecek olan bitki, Mısır'da

⁷³⁵ Arslan 2014, 317.

⁷³⁶ Karamanoğlu 1977, 330; Tanker-Koyuncu-Coşkun 2004, 269-270; Uhri 2017, 12; Ünar 2019a, 15-18.

⁷³⁷ Bayatlı 1989, 13 ve 37; Baytop 1999, 403.

⁷³⁸ Alkan 2003, 63.

⁷³⁹ Uhri 2017, 11-12.

ilaç yapımında kullanılmasının yanı sıra yaşam-ölüm döngüsünün parçalarından biri olan hayvan kurban töreninde kullanılan, Hitit'te ritüellerdeki yerinin yanı sıra Hitit Kanunları'yla da korunan, Hint-İran'da en büyük halk kahramanlarına atfedilen içecek, Yunan'da ölenin ruhunun ölümsüzlüğü anlamına gelmesinin yanı sıra bolluğunda sembolü olan, Roma'da tıpta belirli bir yeri olan bitki olmasının yanı sıra Roma'nın kurucusu Romulus'un babası olan Mars'ın büyümesini sağladığı bitkidir üzüm.

Mezopotamya Kültüründe Üzüm (Asma): Mezopotamya dininde; Sümerlerde Enki ile toprak ana Ninhursag'a dayandırılan mitoslardan biri cennet olarak adlandırılan Dilmun'un tanımlanması ile başlamaktadır. Dilmun her ne kadar temiz ve aydınlık bir yer olup hayvanlar birbirlerine asla zarar vermezken, hastalıklar ve yaşlılık da yokken kötü bir tarafı vardır o da maalesef içme suyunun olmayışıdır. Dolayısıyla toprak ana, su tanrıdan ricada bulunur ve bunun sonucunda ikisi birleşirler. Bu birleşmeden Bitkiler Tanrıçası Ninsar (Ninmu) dünyaya gelir. Ninsar babası Enki ile birlikte olur ve bu birleşmeden Tanrıça Ninkurra dünyaya gelir. Ninkurra hem babası hem de dedesi olan Enki ile birlikte olur ve bu birleşmeden de Bitkiler Tanrıçası Uttu dünyaya gelir. Uttu'yu Enki'ye karşı uyarı ise büyük büyükannesi Ninhursag'dır. Bu uyarılardan yola çıkarak Uttu onunla birlikte olmak isteyen Enki'den hıyar, elma ve üzümünden oluşan bir hediye paketi ister. Enki tarafından temin edilen hediye paketinin ardından birleşmeleri gerçekleşir ve bu birleşmeden de sekiz bitki doğar ama ne yazık ki bu bitkilerin hepsini babaları Enki yiyecektir. Hikâye sonrasında kızgınlıklar, hastalıklar ve affetmelerle devam etmektedir. Sümerlerde başka hiçbir mitosta bu tarzda babanın kızı, torunu, vb. ile ilişki içerisinde olduğu bir olay görülmezken Yunan mitolojisinde de Satürn ve Vesta arasında geçtiğini gördüğümüz bu tarzda bir hikâye "*Parlak saçlı Vesta, çok eskilerde yalnız yaşayan Satürn'den gebe kaldı; Vesta Satürn'ün kızı da olsa böyle bir birleşme Satürn çağında leke sayılmazdı*" sözleriyle anlatılmaktadır⁷⁴⁰. Tapınaklarda her gün düzenlenen tanrılara kurban törenlerinde ise kutsal hayvanlar, kokulu bitkilerin yanı sıra şarap da sunu olarak görülmektedir. Yalnız, tanrı sunularının dışında insanlar da şarap tüketmekteydi bu törenlerde⁷⁴¹. İnsanların düzenli olarak tanrılara sundukları yiyecek (koyun, balık, tahıl, zeytinyağı) ve içecekleri (bira, üzüm şarabı, hurma şarabı) kendilerinin de tükettiğini görüyoruz⁷⁴².

⁷⁴⁰ Altunay 2015, 66-68.

⁷⁴¹ Ciziri 1997, 25.

⁷⁴² Black-Green 2003, 190-191 ve 209-210.

Mezopotamya tıbbında; günümüze ulaşan kil tabletlerin içinde yer alan tıpla ilgili olan bölüme baktığımızda Sümerlerin günümüz tıpçılarından çok da farklı olmadığını, bitkisel, hayvansal ve mineral kaynakları hammadde olarak kullandıklarını görmekteyiz. Her ne kadar hayvansal ve mineral hammaddeleri kullanmış olsalar dahi ilaçların çoğunluğu bitkisel kökenli olup bitkisel yağ gibi işlenmiş ürünlerin yanı sıra birçok baharat, yabani ot, bitki ve meyveyi dolayısıyla kendi yetiştirdikleri üzümü de bu amaçla yani hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır⁷⁴³. Tedavide karşımıza çıkan tanrının öfkesini yatıştırma, vücuttaki hastalığa neden olan kötü ruhu kovma ve ilaç kullanma prensibine dayalı olan Mezopotamya tıbbında özellikle Enki ve Tanrıça Ninhursag’a başvurulurdu ama en önemli tanrı şifalı bitkilerin yetiştiricisi de olan Sin’di ve ayrıca sayıların önemi de oldukça fazlaydı tedavi yöntemlerinde. İlaç olarak kullanılacak olan bitkiler ise ay ışığında ve belirli günlerde toplanmak zorundaydı. Bu bitkilerden elde edilen ilaçlar ise şarap, bira gibi sıvı maddelerin içinde kaynatılırdı⁷⁴⁴.

Mezopotamya günlük hayatında; Yeni Asur Dönemi kralı II. Asurnasirpal (MÖ 883–859)’in yeni başkenti Nimrud (Kalhu) şerefine verdiği ve 69.574 kişiye yiyecek-içecek ikram edilip on gün süren ziyafetin kayıtlarının bulunduğu Ziyafet Steli’nde davetli listesinin yanı sıra tüketilen yiyecek-içecek listesi tüm detayları ile verilmiştir. Bu listedeki malzemelerin içerisinde bin qaribu-kuşu, on bin güvercin, on bin kumru, on bin küçük kuş, on bin (tane) ekmek, yüz (adet) nar, yüz (kap) üzüm, on *imēru* hurma, on *imēru* zeytin de zikredilmektedir⁷⁴⁵. Yine II. Asurnasirpal’e ait olan kütüphaneden günümüze ulaşan tabletlerden yola çıkarak bağcılığın oldukça ilerlediğini ve çok iyi kalitede on farklı şarap olduğunu biliyoruz. Ayrıca aynı tabletlerde II. Asurbanipal’in şarap için “*dağların birası geldi*” cümlesini kurduğunu da görmekteyiz⁷⁴⁶. Unutmamak gerekir ki Mezopotamya’da Hayat Ağacı anlamına gelen *gestin* adıyla anılan asma dünyanın yedi harikasından biri olan Babil’in Asma Bahçeleri’ne de adını vermiştir⁷⁴⁷.

Mezopotamya mutfağında: tüm bunların dışında doğal haliyle yani kuruyemiş olarak da nar, hurma, vb. yanında kullanılmıştır⁷⁴⁸. Ayrıca antik dönem Mezopotamya mutfağında

⁷⁴³ Karamanoğlu 1977, 4.

⁷⁴⁴ Bayat 2016, 49-50.

⁷⁴⁵ Sevin 2010, 57-58, Res. 62; Duymuş Florioti 2018, 28-29.

⁷⁴⁶ Arslantaş 2009, 426; Laflı 2017, 21; Yankı 2017, 192.

⁷⁴⁷ Gezgin 2018b, 25.

⁷⁴⁸ Diakov-Kovalev 2014, 83; Bober 2014, 101.

oldukça popüler bir yemek olan *mersu*'da da buğday ve hurmanın yanı sıra kuru üzümde karşımıza çıkmaktadır⁷⁴⁹.

Mısır Kültüründe Üzüm (Asma): Mısır dininde; İsis'in kutsal hayvanı olan inek haricinde öküz ve genç danaların kurban töreninde önce hayvanın derisi yüzülür, sonra dualar eşliğinde hayvanın kalbi, akciğerleri, karaciğeri ve iç yağı hariç bütün içi boşaltılırdı. Bir sonraki aşama ise hayvanın butlarının, omuzlarının ve boynunun kesilmesi olup sonrasında geriye kalan gövde buğday ekmeği, incir, vb. yanı sıra kuru üzümle doldurulur. Doldurma işleminin ardından gövdeye bolca yağ sürülerek yakılırdı⁷⁵⁰.

Mısır tıbbında; gerek Herodotos'tan gerekse Ebers Papirüsü'nden Mısır tıbbı ile ilgili oldukça fazla bilgi edinmekte olup burada oldukça ileri düzeyde bir farmakolojinin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Ebers Papirüsü'nde incir, mürver, nar kabuğu, vb. yanı sıra üzümün de adı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. MÖ 4000 yılına ait olan bitkisel drogların sayısı yaklaşık iki yüz elli iken Yunanlılarda bu sayı altı yüze çıkmıştır⁷⁵¹. Ebers Papirüsü'nün dışında Hearst Papirüsü'nde yer alan iki yüz altmış reçeteden on ikisinde şarabın tedavi amacıyla kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Mısır tıbbında oldukça önemli bir yer tutan otlar ve yancısı anlamındaki meyveler tapınakların yakınındaki bahçelerde rahip/hekimler tarafından yetiştirilirdi. Zeytin, üzüm, incir, hardal, mür, mürver, hurma, nar ağacı kökü ve kabuğu, vb. ekildiği bu alanlarda toplama işlemi mehtaplı gecelerde gerçekleştirilirdi. Ve bu bitkilere insanlar üzerinde psikolojik etki yaratması amacıyla tanrısal isimler (Örn.: kırmızı safran=Osiris'in kanı) verilmekteydi.⁷⁵².

Mısır mutfağında; nar ve hurma şarabı ile elde edilen bira günlük hayatta tüketilirken lüks bir tüketim maddesi olan ve gerek kırmızı gerekse siyah üzümünden yapılan şarap gündelik hayattan ziyade özel günlerde ya da tanrı sunumlarında tüketilirdi⁷⁵³. Yine papirüslerde karşılaştığımız bir akşam yemeği menüsü ve yemek tarifleri içerisinde taze meyve kısmında hurma, vb. meyvelerin yanında üzümde söylenmiştir⁷⁵⁴.

Hitit Kültüründe Üzüm (Asma): Hitit dininde; çağırma ayinlerinden birinin ele geçen metinlerinde kullanılan malzemeler arasında zeytinin yanı sıra üzüm de anılmaktadır.

⁷⁴⁹ Bober 2014, 394-399.

⁷⁵⁰ Hdt., II.40-41.

⁷⁵¹ Kılıç-Başol 2015, 31; Keykubat 2016, 3.

⁷⁵² Dönmez 2019, 23 ve 48.

⁷⁵³ Baines-Malek 1986, 12-13.

⁷⁵⁴ Bober 2014, 383.

Burada kâhinler tanrıları doğayı kullanarak oluşturdukları dokuz iz vasıtasıyla cezp ederler ve bunun üzerine tanrılar bir kova alarak içine *hupparaš*, kaliteli undan yapılmış kurban ekmeği, sedir ağacı parçası, kırmızı yün koyduktan sonra tamamen bağımsız olarak bir şarap testi ve en üste de içlerinde üzümün de olduğu meyveler konulduğu anlaşılmaktadır. Ele geçen bir başka ritüel metninde ise büyümesinin temenni edildiği hayvanların yanında üzümde yazılmıştır ki bu bize günlük hayatta üzüme verilen önemi bir kez daha ispatlamaktadır. CTH 46098 Bo 943 no.lu metinde yer alan *gišgeštin had.du.a* (kuru üzüm) kelimesi ise özellikle ölü ritüellerinde üzümün yerini anlatmaktadır⁷⁵⁵. Kültepe Metinleri'nin yanı sıra yine Kültepe'de ele geçen ritüellerle ilgili kapların altın şarap sürahileri ya da üzüm salkımı şeklindeki *rython*lar olması ise MÖ 1750'lerde üzüm ve dolayısıyla şarabın törenlerdeki yerinin önemini bir kez daha hatırlatmaktadır. Hititler Yunanlıların aksine tanrıların kendileri gibi şehirlerde yaşadıklarına inandıkları için kızıp şehirlerini terk eden tanrıları geri getirmek içinde yakarma/çağırma ritüelini gerçekleştirirlerdi ki bu ritüelde bazı bitkiler kullanılırdı. İşte bu bitkiler zeytin ağacı, kızıl buğday, zeytinyağı, vb. ile üzüm asmasıydı⁷⁵⁶. Diğer dinlerde hatta günümüzde olduğu gibi Hititlerde de tapınaklara ait mülkler bulunmaktaydı ki bunların içerisinde geniş tarım arazileri ve bu arazilerin bir kısmının üzüm bağları olduğu ele geçen metinlerden anlaşılmaktadır⁷⁵⁷. Bir diğer örnek ise İvriz Kaya Kabartması üzerinde görülen Tanrı Tarhundas figürü olup, sonbahar hasat festivalinin verildiği kabartmada Tanrı Tarhundas buğday başakları ve üzüm salkımı ile betimlenmiş olup her iki bitkide bolluğun ve bereketin simgesi olarak kullanılmıştır⁷⁵⁸.

Tüm bunların dışında kocalarının krallığı evresinde muhteşem bir saltanat sürseler de maalesef kral kocaları vefat ettiğinde yeni kral kendi çocuklarından birisi olmamışsa yeni kralın eşi kraliçe olacağından eski kraliçenin saltanatı biterdi. Bu makûs kaderi yaşayanlardan birisi de Kraliçe Putuhepa olup üvey oğlunun kayınvalidesi yüzünden sarayda bazı tatsızlıklar yaşadktan sonra üvey oğlunun eşi, annesi ve eski düşmanlarından Ammatalla, Putuhepa'ya karşı güçlerini birleştiriyorlar. Yaşanan bir dizi olayda yenilemeyen her iki taraf Putupeha'nın Aruşna tanrısının tapınağına koyduğu altın çelenkle birlikte onu karalamayı başarıyorlar. Çıkarılan dedikodular arasında değerli taşlardan yapılmış bir üzüm salkımını da kraliçenin önce sakladığını sonra tapınağına verdiğini

⁷⁵⁵ Kılıç-Başol 2015, 36 ve 41.

⁷⁵⁶ Ünar 2019a, 15-18.

⁷⁵⁷ Ünar 2019b, 91.

⁷⁵⁸ Ünar 2019a, 15-18.

söylemek oluyor. Tapınağa gidilip bakıldığında ise bu değerli hediyeler bulunamadığı için kraliçe suçlu ilan ediliyor ve artık eski otoritesine sahip olma şansını kaybediyor⁷⁵⁹.

Hitit tıbbında; Hitit Metinleri'nde görülen bazı hastalıklara ait reçetelerden birisi de cinsel iktidarsızlığa karşı olup malzemelerinden birisi de üzümdür. Hazırlanan reçete dışında uygulanacak olan ritüelde anlatılmıştır bu metinlerde⁷⁶⁰. Ayrıca Hititler veba salgını gibi yaşanan salgın hastalıklardan kurtulmak, yayılmasını önlemek amacıyla şarap tarzı içkileri su yerine kullanmışlardır. Bunun dışında az miktarda tüketildiği takdirde şarap tarzındaki alkollü içeceklerin mideye yaptığı etkiden dolayı iştah açıcı ve sindirim kolaylaştırıcı olduğu da bilinmektedir⁷⁶¹.

Hitit günlük hayatında; CTH 40493 no.lu metinde yer alan *gişgeştin* (üzüm asması/asma) kelimesi üzümün o dönem için Anadolu'da temel geçim kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir. Hitit kanunları iki yüz maddeden oluşmakta olup bunun ilk yüz maddesi 'eğer bir adam' (insanlar ile ilgili suçlar) sözleriyle başlarken sonraki yüz maddesi 'eğer bir üzüm bağı' (tarım ve hayvancılık ile ilgili suçlar) sözleriyle başlar. Yani Hititlerde üzüm kanunlarla da korunmuş olup tarlada ona verilecek zarara karşın ağır para cezası ile cezalandırılması hükmü söylenmiştir. Yine kanunlarla belirlenen bir başka konu ise bağ alım-satımıdır⁷⁶². Üzüm bağlarının fiyatları bir *iku* (1 *mina*=1/2 kg.) gümüş olup elli altıncı maddede kralın seferi ile eş tutularak bir bağı kesmekten dolayı kimsenin muaf tutulmaması belirtilmiştir. Çivi yazılı metinlerde gerek yaş üzüm ve gerekse kuru üzümün şarap yapımında kullanıldığı da yazmaktadır. Ayrıca *ezen gişgeştin tuhşuwaš* (=kitip *karānim*=Bağbozumu Bayramı) ile ilgili de detaylı bilgiler bulunmaktadır. Kanunlarda gerek ağaca gerekse üzüme yer verilmesi Hitit ekonomisinde bağcılığın ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesinin yanı sıra tanrılar için yapılan ritüellerde de şarabın sunu olarak kullanılmasıdır. KUB XLV 47 I no.lu metinde yer alan *naḥḥiti* ekmeğinin malzemelerinden biriside kuru üzümdür. KBo XXII II V, KUB XV 34+II, KBo II 9Vs. I ve KUB XII 44 Vs. II no.lu metinde hasadı kötü olan üzüm bağı için yapılması gereken ritüel "şimdi üzüm bağının kapıları nerede iseler, on kapının arkasında bu tarafta ve öbür tarafta yeri kazarım ve çukurların içine bu tarafta ve öbür tarafta üç akdiken yerleştiririm ve şöyle derim: "kötü insan, kötü dil, (ve) kötü gözler (bu) akdikenlerce yerde çakılı tutulsunlar"

⁷⁵⁹ Çığ 2005, 187-189.

⁷⁶⁰ Bayat 2016, 77; Ünar 2019a, 19.

⁷⁶¹ Akın-Balıkçı 2018, 279.

⁷⁶² Demirel-Sevim 2012, 202; Kılıç-Başol 2015, 41; Bülbül 2017, 269 ve 274; Ünar 2019b, 92.

sözleriyle bitmektedir⁷⁶³. Hitit kralları saraylarını yaptıracakları marangoza ilk başlangıçta yani marangoz ormandan ağaç getireceği zaman “*bir öküz, üç koyun, üç küp şarap, çeşitli ekmekler*” verirlermiş. Sarayın kalasları ile çatı tahtaları hazırlandığında ise “*yetmiş beş ekmek*”, sarayın temeli atıldığında “*bir öküz, bir inek, on koyun*” daha verirlermiş. Marangoz da “*iki öküzü Fırtına Tanrısı’na, bir ineği Güneş Tanrıçası’na, on üç koyunu çeşitli tanrılara*” kurban ettikten sonra kendisine sadece üç küp şarap ve ekmekler kalırmış. Bu oldukça yüksek bir ücret olduğu için marangozluğun ne kadar önemli bir meslek olduğu da buradan anlaşılmaktadır⁷⁶⁴.

Hitit mutfağında; Hitit yaşamı ile ilgili bize bilgi veren en önemli kaynaklardan Kültepe Tabletleri’nde zeytin, üzüm, nar, vb. meyvelerin ismi geçmekte olup bu meyvelerin büyük bir kısmı kurutularak kış aylarında da tüketiliyordu⁷⁶⁵. Hititlerin bira veya şarap yapımını Sümerlerden öğrendikleri ve yine onlar gibi tanrılarına sundukları düşünülmeyle birlikte üzüm suyunun mayalandırılmasıyla elde ettikleri şarabı günlük hayatta kendilerinin özellikle toplumun ileri gelenlerinin tükettiği bilinmektedir. Şarap büyü ayinlerinde temizleyici madde olarak kullanılırken Yunanlılar gibi sulandırılarak içme adetleri olmadığı için sarhoş edici etkiye de sahiptir. Üzümü yaş ve kurutarak yiyen Hititler yaş üzümü büyü alanında da kullanmışlardır⁷⁶⁶. Hitit yaşamı ile ilgili bize bilgi veren en önemli kaynaklardan Kültepe Tabletleri’nde zeytin, üzüm, nar, vb. meyvelerin ismi geçmekle birlikte hurma zikredilmemiştir ama diğer belgelerde hurmanın adına rastladığımız için Anadolu’da bilindiğini bilmekteyiz. Ayrıca bu meyvelerin büyük bir kısmı kurutularak kış aylarında da tüketiliyordu⁷⁶⁷.

Hint-İran (Pers) Hitit Kültüründe Üzüm (Asma): Hint-İran dininde; diğer kültürlerdeki öneminin dışında Hint-İran kültüründe sıklıkla karşılaştığımız yedi rakamı *sagara* (deniz, okyanus)da da karşımıza çıkmaktadır. Meru Dağı’ndan yayılan ve dağı kuşattıktan sonra çeşitli isimler alan *sapta sagara*’dan (yedi okyanus) birinin adı da Şarap Okyanusu’dur⁷⁶⁸.

⁷⁶³ Ünar 2019a, 15-18; Ünar 2019b, 101.

⁷⁶⁴ Çığ 2005, 181.

⁷⁶⁵ Bülbül 2017, 275; Akın-Balıkçı 2018, 278; Ünar 2019a, 15; Ünar 2019b, 90.

⁷⁶⁶ Çığ 2005, 117; Akın-Balıkçı 2018, 279.

⁷⁶⁷ Bülbül 2017, 275; Akın-Balıkçı 2018, 278; Ünar 2019a, 15; Ünar 2019b, 90.

⁷⁶⁸ Ifrah 1998, 117 ve 139.

Hint-İran tıbbında; mesanedeki taşları almak amacıyla yapılan ameliyat sonrasında kan durdurucu olarak *triphala* adı verilen ve nar, üzüm, hurmadan yapılan merhem sürüldükten sonra keten bezle kurutulurdu⁷⁶⁹.

Hint-İran günlük hayatında; her kültürde olduğu gibi İran kültüründe de büyük tanrısal kahramanlar görülmektedir. Pers kültüründeki Feridun'a denk olan İran kültüründeki Cemşid Hint-İran kahramanı olarak anılmaktadır. Cemşid, hemen her konuda övgüye layık bir ölümlü olarak şarabı ilk bulan ve şarap kadehini de ilk yapan kişidir. Dolayısıyla şarap içilen toplantılara “bezm-i Cem” veya “meclis-i Cem” (eğlence meclisi) denmesi bu yüzdendir⁷⁷⁰. Pippalyadi Grubu olarak adlandırılan ve iştah açıcı, beden içi salgıları emici olarak nitelendirilen grupta *madhurasā* adıyla kayıtlı olan şarap palmyesinin kelime kökeni tatlılık, şarap ve üzümde gelmekte olup safra rahatsızlıklarında ve ödemde kullanılmaktadır⁷⁷¹.

Yunan Kültüründe Üzüm (Asma): Yunan dininde; Yunan kültüne Anadolu tanrıçası Kybele'den geçmiş olan ve bolluk-bereket sembolü olan üzümün yine bolluk ve bereket sembolü olmakla birlikte ay kültüne bağlandığı görülmektedir⁷⁷². Nasıl ki *steller* üzerinde görünen kuş figürlerinin ölen kişinin ruhunu temsil ettiği düşünülüyorsa⁷⁷³ yine *steller* üzerindeki üzüm yiyen kuş figürlerinin de ölümsüzlüğü temsil ettiği düşünülmektedir. Dolayısıyla *stel* üzerinde sadece kuşun olması çok da anlamlı değildir ama hem kuş hem de üzümün bir arada olması oldukça önemlidir. Burada artık ölenin ruhunun ölümsüzlüğü dile getirilmektedir. *Steller* üzerinde tek başına karşımıza çıkan üzüm veya asma figürleri ise kimi zaman ölenin geçim kaynağının şaraptan olduğuna kimi zaman kentin bitki yapısına işaret etse de üzüm hemen her yerde görülen bir bitki türü olduğu için net bir şey söylemek ve tarımla bağ kurmak çok da doğru olmayacaktır. Genellikle erkek veya erkek çocuk, azda olsa kadın *steller*inde karşılaştığımız ve üzümün şaraba dönüşümünü sembolize eden figürler de karşımıza çıkmaktadır. *Stel* üzerine yapılış amacı ne olursa olsun yadsınamayacak gerçek üzümün bolluğun sembolü olduğudur⁷⁷⁴. Bu kadar önemli bir yere sahip olan meyve tabii ki festivallere de adını verecektir. Bu nedenle

⁷⁶⁹ Kavak 2019, 162, dn. 126.

⁷⁷⁰ Yıldırım 2012, 467.

⁷⁷¹ Kavak 2019, 242, dn. 336.

⁷⁷² Beğenç 1974, 68.

⁷⁷³ Fıratlı 1965, 308.

⁷⁷⁴ Eliüşük-Çelikbaş 2018, 42-43.

Theseus'un Athena ya da Dionysos adına düzenlediği festivale Üzüm Dalı Festivali denmiştir. Bu festivalde bütün ritüel iki asma çubuğunun etrafında dönmektedir⁷⁷⁵.

Yunan günlük hayatında; hemen her bölgede yetişebilen ve ürünü fazla olan üzümü Yunanlılar sadece kuru veya yaş meyve olarak değil aynı zamanda sirke ve şarap yaparak da tüketmişlerdir. Orta sınıf halkın bile kolayca yapabildiği şarap hemen her dinde olduğu gibi Yunan'da da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü tıpkı diğer dinlerde olduğu gibi burada da bağları koruyan, insanlara şarap yapmasını öğreten ve sunuları kabul eden bir tanrı vardı. Homeros'un dizeleri ise bize hem şarabın hangi ölçülerde suyla karıştırılacağını, hem tanrısal olarak nitelendirilecek kokusuyla insanı içmeye çağırdığını, hem de kıymetinden dolayı yerinin hizmetçilere bile söylenmemesi gerektiğini anlatmaktadır⁷⁷⁶. Günümüzde nasıl ki her aya ait bir burç ve her burcun çeşitli sembolleri varsa antik dönemde de bunun benzeri bir uygulama söz konusuydu. Bu nedenle 15 Ekim ile 15 Kasım tarihleri arasına denk gelen ve Pyanopsion olarak adlandırılan ayın sembolü, bir erkek çocuk ile kafasının üstünde üzüm sepeti taşıyan kadının aralarında yer alan, elinde üzerinde üzüm salkımları bulunan asma dalı taşıyan bir erkektir⁷⁷⁷. Yunan alfabesinin sessiz harflerinden her biri aynı zamanda bir tarihi ve bir ağacı temsil etmekteyken (Örn.: 24 Aralık, B, huş ya da zeytin ağacı; 2 Eylül, M, asma) sesli harflerin her biri ise kutsal yılın üç aylık periyotlarını (Örn.: Doğum ağacı olan A harfi, köknar veya palmiye) temsil eder⁷⁷⁸.

Yunan mutfağında; Athenaios'un yazdığı yemek tariflerinden biri olan *gonggulides* (şalgam)'de de karşımıza çıkar üzüm. Sparta'da yemekten sonra buğday ekmeği tatlı olarak ikram edilirken şarap mekruh olduğu için ikramı söz konusu bile değildi. Mısırlıların ise en sevdiği içecek biraydı. Oysaki Yunanlılar birayı asla içmezken, mekruh olmayan şarabı suyla karıştırarak içerler ve yanında meze olarak zeytin, peynir, balık, vb. yanı sıra hurma yerlerdi⁷⁷⁹. Susuzluğu giderici içeceklerin/içkilerin yapıldığı bitkilerden nar, elma, incir ve asma Dionysos'u temsil ediyorken, nar, badem ve hurma Rheia (Anadolu'da Kybele)'yı temsil ediyordu⁷⁸⁰.

Roma Kültüründe Üzüm: Roma dininde; Roma'da nasıl ki Mısır tanrıçalarından İsis önemli bir yere sahipse ve onun adına bayramlar düzenleniyorsa neredeyse eş değerde

⁷⁷⁵ Güzel 2017, 84.

⁷⁷⁶ Hom. Od., IX.200-210

⁷⁷⁷ Güzel 2017, 111.

⁷⁷⁸ Graves 2010, 234-235.

⁷⁷⁹ Friedell 1999, 39; Bober 2014, 410.

⁷⁸⁰ Kerényi 2012, 180.

tutulan bir başka tanrı olan Hint-İran Tanrısı Mithras kültüne ait öğretilerden biriside dünyanın yaratılışı üzerinedir. Dünyanın yaratılması evresinde güneş tanrı, Mithras'tan beyaz bir boğa kurban etmesini ister. Mithras beyaz boğayı tam kurban edeceği sırada ise boğa ay'a dönüşürken Mithras'ın pelerini de üzerinde yıldızların ve gezegenlerin olduğu gökyüzü olmuştur. Tam bu sırada boğanın kuyruğundan ve kanından ilk buğday ve üzüm tohumları da dünyaya yayılmaktadır. Yeryüzü, gökyüzü, bitkiler oluşmuştur oluşmasına ama henüz canlılar yoktur. İşte bu nedenle boğanın yumurtalığından akan ve kutsal olan döl kazanda biriktirilir ve bu biriken dölden canlılar doğar. Sıra gelmiştir zamanın oluşmasına, bunun içinde ay döner, gece-gündüz olur. Mithras'nın dışında bir de Mars (Yunan'da Ares) vardır Roma'da. Yunan'daki menfi yönleri Roma'da müspet yönle dönüşmüş olan Mars sadece Roma'nın kurucusu olan Romulus'un babası olduğu için değil çiftçileri koruyan tanrı olarak da ayrı bir yere sahiptir. Dolayısıyla Mars, toprağın ürün vermesini ama daha da önemlisi buğday üretmesini, üzümlerin büyümesini sağlayan tanrıdır⁷⁸¹. Antik dönemde hemen her kültürde karşımıza çıkan tanrılara şarap adama âdeti başlangıçta Roma'da da karşımıza çıkar. Bu ritüelde yere ölüyü onurlandırmak adına şarap dökülmekteyken Numa Pompilius, Posthumian Kanunu adı verilen kanunu yürürlüğe koyar ve bu kanunun maddelerinden birinde ise ölüyü onurlandırmak adına yere şarap dökülmesini yasaklanmaktadır. Aynı kanunun bir başka maddesinde ise budama işlemi yapılmamış üzüm ağacından yapılan şarabın tanrılara adak olarak dökülmesinin yasaklanması olup her iki yasağın ana nedeni ise üzüm meyvesine verilen önem nedeniyle onu korumak amacını taşımaktadır⁷⁸². Unutmamak gerekir ki Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'in Yuhanna Bölümü'nde⁷⁸³ benzetme yapmak amacıyla asma kullanılmıştır.

Roma tıbbında; Dioskorides, *Cistaceae* familyasından *Cistus Creticus* (Eşekotu)'un şarapla karıştırılarak yara izlerinin giderilmesinde kullanılmasının yanı sıra yine şarapla içildiğinde şişkinliği giderdiğini de söylemektedir. Ayrıca ölümcül zehirlere karşı şarapla birlikte içilmesi gerektiğini söylediği bitki ise *Primulaceae* familyasından *Cyclamen coum* Miller (Siklamen)'dir. Ayrıca *Ranunculaceae* familyasından *Delphinium halteratum* (Akrepotu) ve *Lauraceae* familyasından *Laurus nobilis* (Defne) akrep sokmalarında şarapla içilir, *Apocynaceae* familyasından *Nerium oleander* L. (Zakkum)'in çiçek ve yaprakları dört ayaklı hayvanların ısırılmalarında şarapla içilir, *Ranunculaceae* familyasından *Nigella sativa* L. (Çörekotu) idrar söktürücü ve süt arttırıcı olarak şarapla içilir, *Papveraceae*

⁷⁸¹ Dürüşken 2000, 149 ve 165.

⁷⁸² Doğan 2019, 96-97.

⁷⁸³ Kitab-ı Mukaddes, Yu., 15: 1-6.

familyasından *Papaver rhoeas* L. (Gelincik) tohumları uyku verici olarak şarapla içilir, *Rosaceae* familyasından *Rubus caesius* L. (Böğürtlen)⁷⁸⁴ çiçekleri şişkinlik giderici olarak şarapta bekletilir tarzında bir listede sunar Dioskorides. Roma’da diş tedavisi konusunda tıp çok ileri değildi ama yapılan incelemelerden bilindiği üzere de diş rahatsızlıkları çok fazla değildi. Olası diş ağrısında ise, Celsus’un verdiği bilgilere göre sulandırılmış sirke ya da şarapta bekletilen banotu köküne tuz katılarak gargara yapılması tedavisi uygulanmaktadır⁷⁸⁵. Bizanslı hekim Oribasius’dan üzümün hangi hastalıklar için kullanıldığı ile ilgili bilgileri gördüğümüz için biliyoruz ki Bizans Dönemi tıbbında da kullanılmaktadır üzüm. Bebeğini emziren annenin sütü koyu ise yapması gerekenler anlatıldıktan sonra tam tersi olduğunda yani sütü sulu olduğunda da yemesi gerekenleri anlatmıştır ve bu listede tatlı şarapla üzüm suyu da bulunmaktadır. Yapılacaklar anlatıldıktan sonra ise bunların sürekli kullanımı halinde sütte koyulaşma olabileceği uyarısında da bulunmuştur Oribasius⁷⁸⁶.

Roma mimarisinde; Yunan mimarisinde verilen bilgiler Roma mimarisi için de geçerlidir. Bunun dışında Augustus’un yapımıyla bizzat ilgilendiği Ara Pacis Augustae (Barış Sunağı) ile birlikte mimaride gerçek bitkilerle hayal mahsulü bitkilerin karıştırılmasından oluşan yeni bir moda ile karşılaşırız. Burada üzüm, incir ve palmye ağaçlarının hepsi tek bir ağaç gibi verilmekte olup bu ağacın dallarında ise her çeşit bitki yeşermektedir. Tabi ki bu moda öylesine ortaya çıkmamıştır, Augustus’un getirdiği yeni rejimin güzelliklerini ifade etmek gibi bir anlama sahiptir. “*Artık Roma’da huzur ve refah vardır.*” ifadesinin sembolüdür yani⁷⁸⁷.

Roma günlük hayatında; antik dönem yazarlarından MÖ 116–27 yılları arasında yaşamış olan Varro’nun “*De Re Rustica*” adlı eserinde iyi tarımın nasıl yapılacağıyla ilgili bilgi verildikten sonra bitkiler ve hayvanlar üzerine temel bilgilere yer verilir ve bu temel bilgilerin içerisinde zeytin ağaçlarının yanı sıra bağcılık ve üzüm türleriyle ilgili bilgiler de görülmektedir⁷⁸⁸. Yine antik dönem yazarlarından Cato’nun MS 160 yılına doğru yazdığı “*Agriculture*” adlı eseri de bir tarım kitabı olup burada Varro’nun eserindekinden daha fazla kültür bitkisine yer verilmiştir. Ayrıca Cato’nun tatil günleri dahi olmayan sadece Campitalia ve Saturnalia Bayramları’nda çalışmama izni olan kölelerin neredeyse sürekli aç

⁷⁸⁴ Kıran 2006, 17-19, 24, 28-29, 32 ve 37.

⁷⁸⁵ Altunay 2019, 40.

⁷⁸⁶ Yurdakök 2005, 94.

⁷⁸⁷ Sevgi 2006, 137.

⁷⁸⁸ Doğan 2019, 35.

olduklarını belirttikten sonra aylık ortalama yiyecek haklarına⁷⁸⁹ dair verdiği bilgiler de oldukça önemlidir. Varro ve Cato'nun dışında pek çok antik dönem yazarı tarım üzerine kitap yazmış olup bunların hemen hepsinde de üzüm bitkisine rastlanılmaktadır.

Roma mutfağında; antik dönem yazarlarından Apicius'dan edindiğimiz bilgilere göre *laganum* adı verilen ve bir cins lazanya olan malzemenin yapımında buğday nişastası ve şarabın yanı sıra koyulaştırılmış üzüm suyu da kullanılmaktaydı⁷⁹⁰. Ovidius tanrıların insanlar gibi yiyip içtiklerinden bahsederken yemeğin üstüne çerez olarak incir-hurma-ceviz üçlüsünün oluşturduğu karışımın yendiğini peşi sıra ise bağların kızıl kütüklerinden koparılan üzümlerin ikram edildiğini söylemektedir. Sonrasında ise, “*Bu ara boşalan testi çok kez kendiliğinden doluyor, şarap kendiliğinden oluşuyordu. Bu umulmadık olaya şaşırın, yalvaran, ellerini uzatan Baucis, korkan Philemon yakındılar, yemekleri, ağırlamaları, önemsiz saydılar*”⁷⁹¹ sözleriyle bize testilerin kendiliğinden dolması, şarabın kendiliğinden oluşmasından bahsederek bir mucizeyi de dile getirir. Bu hikâye Kitab-ı Mukaddes⁷⁹²'te anlatılan Hz. İsa'nın ilk mucizesi olan sudan şarap yaratma hikâyesinin erken versiyonudur bir anlamda.

Mitolojide Üzüm: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir bitki olmasının yanı sıra yine onların sembolü olan üzüm (asma) ile ilgili on dokuz mitosa değinilecektir.

1.) Cemşid ve Şarap: Yılanın mitos bölümünde onuncu sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

2.) Mendane ve Üzüm: Farsçada *engür* adı verilen üzüm hayatın kaynağı olan kanı temsil etmekte olup bunun nedeni ise Medler'in son kralının gördüğü rüyadır. Rüyaya göre kralın kızı Mendane'nin göbeğinde asma filizi büyüyecek ve bu filiz tüm Asya'yı saracaktır. Mendane, Kyros'u dünyaya getirir ve Kyros dedesinin rüyasında gördüğü şeyi gerçekleştirerek krallığını tüm Asya'ya yayar. Tüm bunları gören dede Astyages'in ön göremediği şey ise Kyros'un bunu gerçekleştirebilmek için onu öldürüp krallığını yok edeceğidir⁷⁹³.

⁷⁸⁹ “*Ekmek yapmaları için verilen 25-30 kg. sert buğday, ½ lt. zeytinyağı, ½ kg. tuz ve 5 gün boyunca sopayla karıştırılarak kaynatılan suyu oldukça bol ekşi üzüm şırası*”, bkz. Diakov-Kovalev 2011, 94.

⁷⁹⁰ Bober 2014, 217.

⁷⁹¹ *Ov. Met.*, VIII.660-685.

⁷⁹² *Kitab-ı Mukaddes, Yu.*, 2: 1-10.

⁷⁹³ Gezgin 2018b, 24-25.

3.) Dionysos ve Üzüm: Makris, Nysa, Erato ve Bromie adlı Nymphalar tarafından Nysa Dağı'nda Hera'dan uzakta büyütülen Dionysos yine aynı dağda daha sonra sıfatlarından biri olacak olan şarabı icat etmiştir. Ne yazık ki Hera onu bulmuş ve delirmesine neden olmuştur. Bu delilik neticesinde Silenos, Satyrler ve Mainadlar'dan oluşan ve *thiasos* adı verilen grupla birlikte bütün dünyayı dolaşmaya başlar Dionysos. İşte bu dolaşmanın sonucunda başta Mısır ve Hindistan olmak üzere gittiği her yere asma kültürünü de yanında götürmüştür. Hatta Hindistan'a giderken yoldaşı olan bazı kralların isyanıyla karşılaşır onları yenen Dionysos, Tigris (Fırat ve Dicle) Nehri'ni geçebilmek için sarmaşık ve asma dallarını kullanarak bir köprü inşa etmiş ve babası Zeus'un yardımıyla karşıya geçmiştir⁷⁹⁴. Dionysos'un bir başka mitosu ise Doğu maceralarından sonraya denk gelen ve Ege Adaları'nı dolaştığı esnada yaşanan macerasıdır. Bu gezmeleri esnasında Ikaria'dan hareket edecekken gemisinin su aldığı gören Dionysos, Etrüsklü denizcilerden Naksos'a gitmek için bir gemi kiralar. Aslında Etrüsklü denizci kimliğinde olan kişiler birer deniz korsanıdır ve gemilerini kiralayan kişileri Asya'ya kaçırıp köle olarak satmaktadırlar. Dionysos'un tanrı olduğunu bilmedikleri yani Dionysos onlara ölümlü olarak gözüktüğü için korsanlar onu da kaçırmaya teşebbüs ederler. Tüm bu olanlara çok sinirlenen Dionysos geminin güvertesinin ortasına dalları her yana dolanan bir asma çıkartmakla kalmaz korsanların kullandığı tüm kürekleri de yılanı çevirir. Tüm bunlar olurken havada bir flüt sesi yankılanmakta ve Dionysos ise aslana dönüşmüş haliyle korsanları korkutmaktadır. Korsanlar olan bitenden o kadar çok korkmuşlardır ki gemiyi bırakarak denize atarlar ve hepsi birer yunusa dönüşür⁷⁹⁵. Bu mitosun Roma versiyonunda ise, söz konusu olan Bakkhus olup burada asma dalları küreklere sarılır, yelkenlere dolanır. Tüm bunları yapmak içinse Bakkhus asma dallarıyla sarılı mızrağını sallamakla yetinmiştir⁷⁹⁶.

4.) Dionysos ve Ametist: Dionysos'un birlikte olmak için peşine düşüp rahatsız ettiği peri Ametist Roma'da karşımıza çıkar ve adı *amethystos*dan gelmekte olup anlamı da sarhoşluktan koruyandır. Dionysos'un tacizlerinden rahatsız olduğu için Diana (Artemis)'dan yardım ister ve tanrıça da onu erişilmez bir kristale yani ametist taşına dönüştürür. Dionysos buna çok sinirlenmiştir. O sinirle elindeki kadehi kristalin üstüne fırlatır ve kadehte bulunan kırmızı şarap kristalin üzerine dökülerek kristalin beyazlığını

⁷⁹⁴ Necatigil 1988, 24; Sobol 1999, 28; Cömert 2010, 71; Graves 2010, 127-128; Grimal 2012, 135 ve 153; Gardin-Olorenshaw 2019, 181-182.

⁷⁹⁵ Darmon 2000, 176; Cömert 2010, 72; Gardin-Olorenshaw 2019, 58.

⁷⁹⁶ *Ov. Met.*, III.630-700.

kırmızıya dönüştürür. İşte o zamandan beri ametistin şaraba karşı olan dayanıklılığının hayata karşı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kıskanç âşık tarafından yapılan büyüye etkisiz hale getirmesi, yılanları uzaklaştırması ve kehanet rüyalarını kamçılması bu taşta önemli güçler atfeder. Belki bu nedenden belki başka bir nedenden dolayı bilinmez Ortaçağ'a gelindiğinde tanrı sevgisini temsil ettiğini görürüz. Sonrasında ise Tevrat⁷⁹⁷ ve Kitab-ı Mukaddes'te⁷⁹⁸ de ona verilen değeri ifade eder şekilde karşımıza çıkmaktadır⁷⁹⁹.

5.) Dionysos ve Lykourgos: Kortejiyle birlikte Hindistan'a yürümeye başlayan Dionysos, Trakya'daki Edonis şehrinde geçecektir ama şehrin kralı Lykourgos buna izin vermediği gibi kortejindeki Bakkhalar'ın yanı sıra Satyroslar'ı da tutsak eder. Bu tutsaklıktan güç bela kurtulan Dionysos ise Thetis'in yanına sığınıp ne yapacağını düşünürken Lykourgos'un elinden kurtulan Bakkhalar onu delirtmekle kalmaz oğlu Dryas'ı da bağ kütüğü olarak görmesini sağlarlar. Böylece oğlunu bir baltayla öldüren Lykourgos ülkenin topraklarının da kısırlaşmasına neden olur. Bundan kurtuluşun tek yolu ise bir kâhinde söylediği üzere Lykourgos'un dört ata parçatılmasıdır. Dolayısıyla halk bu denileni yerine getirir ve Paggeia Dağı'nda elleri ve ayaklarından atlara bağlanan Lykourgos atların hareketinin neticesinde gerilen ipler yüzünden parçalanır. Diğer bir rivayete göre ise, yine Dionysos ile sorun yaşamakta ve onun tanrılığını kabul etmemektedir Lykourgos. Tüm bunların neticesindeyse şarap içerek sarhoş olur ve annesine tecavüz etmeye kalkışır. Sonrasında ise bunun suçlusu olarak gördüğü üzüm kütüklerini sökmek istediği için Dionysos tarafından delirtilir⁸⁰⁰.

6.) Demeter ve Üzüm: Hera'nın kutsal bitkilerinden birisi olan zambak ile ilgili mitoslardan birinde, Yunan mitolojisine konu olan Yaşlı Bakıcılar genellikle kızı Persephone'yi ararken girdiği kocakarı kimliğindeki Demeter'i sembolize etmektedirler. Dolayısıyla Troia Savaşı'nda da adı geçen Amazon Kraliçesi Penthesileia'nın bakıcısı Kleite'de (yalvarılan) bu ayrıcalığı aynen muhafaza etmiştir. Görünen o ki Kissia (sarmaşık), Yunanistan, Trakya, Küçük Asya ve Suriye'de düzenlenen sarmaşık ve asma şölenlerine başkanlık eden sayısız isme sahip Demeter'in unvanlarından biridir⁸⁰¹.

7.) Deukalion Tufanı: Ogygia ve diğerlerinden ayırt edilebilmesi için Deukalion Tufanı olarak adlandırılan olayda, Phthia Kralı Deukalion, Kaukasos'da ziyaret ettiği babası

⁷⁹⁷ Tevrat, Çık., 28: 15-29.

⁷⁹⁸ Kitab-ı Mukaddes, Va., 21: 14-18.

⁷⁹⁹ Gardin-Olorenshaw 2019, 36-37.

⁸⁰⁰ Grimal 2012, 445-446.

⁸⁰¹ Graves 2010, 891-892.

Prometheus'dan tufanın geleceğini öğrenir öğrenmez erzaklarla doldurduğu bir gemi inşa ederek, Epimetheus'un kızı olan eşi Pyrrha ile birlikte denize açıldı. Bununla beraber, anlaşıldığı kadarıyla bu büyük tufandan kurtulanlar sadece Deukalion ve eşi Pyrrha değildi. Efsanede sözü edilen Deukalion, Giritli Ariadne'nin erkek kardeşi ve aynı zamanda hükümranlılığı sırasında dişi bir köpeğin asma filizi dünyaya getirdiği ve onun da bu tohumu toprağa ekip üzüm asma yetiştirdiği Lokris Ozollerini'nin kralı olan Oretheus'un da babasıdır. Yaşanan bu olayın ardından Oretheus doğan oğlunun ismini Phytios koydu. Phytios'un oğlu olan Onieus da şaraba ismini veren kral oldu⁸⁰². Burada şunu belirtmeden geçemeyeceğiz, unutmamak gerekir ki mitosta adı geçen Deukalion Tufanı çok sonraları Kitabı Mukaddes'te karşımıza çıkan Nuh Tufanı ile oldukça benzerdir⁸⁰³.

8.) Priamos ve Üzüm: Atın mitos bölümünde birinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

9.) Odysseus ve Üzüm: On yıl boyunca memleketinden uzakta kalmış ve çok zorluk çekmiştir memleketine gelene kadar, şimdi yıpranmış ve biraz da yaşlanmıştır, dolayısıyla kendisini babasına da tanıtmaya çalışmıştır. İşte kendisini babasına tanıtırken babasının ona verdiği ağaçları sayar Odysseus. Bu ağaçların içerisinde elli tane de asma kütüğü bulunmaktadır⁸⁰⁴. Kendisini babasına tanıtmaya çalışırken ipucu olarak babasının ona verdiği ağaçları dile getirmesi ise antik dönemde meyveye verilen önemi bir kez daha göstermektedir bize. Odysseus'un bir başka mitosuna ise evine dönmeye çalıştığı döneme denk gelir ve bu mitosuna Homeros "*Kalypso içerde türkü çağırıyordu güzel sesiyle, kumaş dokuyordu altın mekikle tezgâhına gide gele. Gür bir orman sarmıştı mağaranın çevresini, kızılağaçlar, kavaklar, güzel kokulu selviler, ağaçlarda yuva yapmıştı yaygın kanatlı bir sürü kuş, baykuşlar, atmaca, geveze kargalar, yemlerini enginden çıkaran deniz kuşları. Oracıkta, mağara oyuğunun tepesinde bir bağ vardı, dal budak salmış, üzümleri uzanır salkım salkım*"⁸⁰⁵ sözleriyle anlatmaktadır.

10.) İkarios ve Üzüm: Atina'da Demeter, Persephone ve Dionysos için kutlanan, asmaların budanması ve önceki yılın hasadından yapılarak depolanmış olan şarapların tadına bakılması gibi ritüelleri içeren Haloa Bayramı'nın başlangıç mitosunda çıkar karşımıza İkarios. Günün birinde Dionysos, İkarios'a konuk olmuş ve onu çok iyi ağırladığı

⁸⁰² Graves 2010, 174-176; Erhat 2011, 87; Grimal 2012, 147-148.

⁸⁰³ Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, Bap 5-9.

⁸⁰⁴ Hom. Od., XXIV.336-341.

⁸⁰⁵ Hom. Od., V.55-70.

için İkaros'a şarap vermiştir. İkaros ise çok iyi çalıştıkları için kendisine verilen şarabı çobanlarına ikram etmiştir. İşte bu şaraptan içen çobanlar, şarabın onlarda oluşturduğu etkiden korkar ve İkaros'un onları zehirlemeye çalıştığını düşünürler. Dolayısıyla da İkaros'u öldürürler. Bu ölüme çok üzülen ve çıldırarak saçma sapan hareketlerde bulunan Atina'nın kızları en sonunda bir kâhine danışır. Danıştıkları kâhin onlara çamurdan seks organları yaparak tanrıya adamalarını söyler ve böylece Haloa Bayramı başlar⁸⁰⁶. Diğer bir rivayete göre ise, İkaros'un ölümüne kadar olan kısmı aynı olmakla birlikte sonrasında yaşanan olaylar şu şekildedir: İkaros'un her gittiği yere beraberinde götürdüğü köpeği Maira, işlenen cinayeti ve sahibinin gömüldüğü yeri görür ve eve giderek olan bitenden habersiz ev işleriyle uğraşan kızı Erigone'yi elbiselerinden çekiştirerek babasının gömüldüğü yere götürerek cinayetin işlendiğinden haberdar eder. Gördüğü manzara karşısında kendinden geçen genç kız, İkaros'u öldürenlerin cezasız kalması halinde Atinalı bütün genç kızların kendisi gibi aynı kaderi paylaşması için dua ettikten hemen sonra kendini çam ağacına asar. Genç kızın sesini tanrılardan başka hiç kimse duymadığı gibi İkaros'u öldüren çobanlarda çoktan ülkeyi terk etmişlerdir. Ancak zaman geçip ülkedeki genç kızlar kendilerini birer birer aynı ağaca asmaya başladıklarında, ülkede yaşayanlar bu felaketin sebebini öğrenmek için Delphoi kâhinine başvurmaya karar verirler. Danışılan kâhin onlara tanrıların, İkaros'un cezasız kalan ölümünün öcünü aldıklarını söyler. Böylece Atinalılar hemen cinayeti işleyen çobanları bularak onları cezalandırırlar ve suçsuz yere ölen baba ile kızı onuruna düzenlenen Bağbozumu Festivali'nde mezarları başında şaraplar döküp ağıtlar yakarlar⁸⁰⁷. Hikâyenin Roma versiyonunda ise, Tanrı Saturnus'un İkaros'un kızı Entoria ile birleşmesinden biri İanus olmak üzere dört oğlu olmuştur. Saturnus, bundan duyduğu mutluluktan olsa gerek İkaros'a üzüm kütüğü ve şarabı hediye etmiştir. Ne yazık ki onlar köylüdürler ve bu hediyelerin kıymetini bilemezler. İşte tanrı buna çok sinirlenir ve veba salgınını gönderir Romalı köylülere. Bunun üzerine köylüler Saturnus Tapınağı'nı inşa ederek tanrıdan kendilerini affetmesini isterler⁸⁰⁸.

11.) Ampelos ve Üzüm: Üzüm kütüğü/asma anlamına gelen bir ada sahip olan Ampelos, bir Satyr ile bir Nympha'nın oğludur ve Dionysos ona âşıktır. Aşkından dolayı Dionysos ona salkımlarla dolu bir asma hediye eder, bu asma bir karaağacın dallarından

⁸⁰⁶ Sina 2004, 47; Gezgin 2018b, 28-29.

⁸⁰⁷ Graves 2010, 348-349; Erhat 2011, 103; Grimal 2012, 175 ve 455.

⁸⁰⁸ Erhat 2011, 101; Grimal 2012, 168.

sarkmaktadır. Ampelos meyveleri görünce dayanamaz toplamak için ağaca tırmanır ve düşerek ölür. Bu olaya çok üzülen Dionysos ise Ampelos'u yıldız burcuna çevirir⁸⁰⁹.

12.) Ankaïos ve Üzüm: Argonautlar'ın ülkelerine dönüşü birçok hikâyenin ortaya atılmasına neden olmuştur. Anlatılanlara göre Argonaut Seferi öncesinde günlerden bir gün kâhin, Ankaïos'a gelerek kendi elleriyle diktiği asmalardan elde edilen şarabı tatmaması konusunda onu uyarılmıştı. Ne var ki onca zorluğun ve tehlikenin üstesinden gelmeyi başaran Ankaïos, Tegea'daki sarayına ulaştığı gün, uşaklarından birinin hasat edilen ilk üzümlerden şarap yaptığını ve içkinin kralın tatması için bekletildiğini öğrendi. Bunun üzerine Ankaïos şarabı denemek üzere dudaklarına götürdü ve kehanetin yanlışlığını kanıtlamak için de kâhini yanına çağırttı. Kâhin tam bu sırada krala dönerek, "*Majesteleri, dudağınız ile kupanın üzerinde bulunan damlalar uğursuzluğun işaretidir*" dedi. Kâhin henüz sözlerini bitirmemişti ki uşaklardan biri hızla içeri girdi ve "*Saygıdeğer efendimiz, bir yabandomuzu üzüm bahçesine girip asmaları yok ediyor*" diye bağırdı. Ankaïos'un domuz mızrağını eline geçirmesiyle dışarı çıkması bir oldu. Önceden bildirildiği gibi kralın, çalılıklara gizlenen yabandomuzunun saldırısına uğrayıp hayatını kaybetmesi ise uzun sürmedi⁸¹⁰. Diğer bir rivayete göre ise, Troia Savaşı'nda da rol oynamış olan kâhin Kalkhas, Mysia'da Grynium Koruluğu'nda bir yere bir asma dikmişti. Yakın çevredeki bir kâhin, asmasının üzümünden yapılacak şarabı hiçbir zaman içemeyeceğini söyledi. Kalkhas ise kâhinle alay etti. Asma büyüdü, üzüm verdi ve üzümden şarap yapıldı. Yeni şarabın içileceği gün Kalkhas, civarda oturanlarla kendisine kehanette bulunan kâhini davet etti. Kalkhas tam şarabı kupasına doldurmuş içmeye hazırlanıyordu ki rakibi ona bir kere daha bu şarabı tadamayacağını söyledi. Kalkhas gülmeye başladı, o kadar güldü ki kupayı dudaklarına götüremeden öldü⁸¹¹.

13.) Odysseus ve Kyklops Polyhemos: Memleketine ulaşana kadar başından bir dizi olay geçmiş olan Odysseus'un yaşadığı olaylardan birisi de şu şekildedir: Odysseus donanmasındaki bir gemi hariç geri kalanlarıyla birlikte bir adaya çıkar ve burada hayvanları avlayarak erzak eksiklerini toplamaya çalışır. Sonrasında dışarıda bıraktığı gemisine atlayarak kıyıyı araştırmaya gider. Araştırdığı bu kıyılardaki karanlık mağaralarda Kykloplar yaşamaktadırlar ve bunlar uygarlıktan habersizdiler. Tüm bunlardan habersiz bir şekilde olan Odysseus ağzını defne ağacının kapatmış olduğu bu karanlık mağaralardan

⁸⁰⁹ Erhat 2011, 33; Grimal 2012, 56-57; Gezgin 2018b, 29.

⁸¹⁰ Graves 2010, 816.

⁸¹¹ Grimal 2012, 350.

birisine adamları ile birlikte girmişti. Oysaki bu mağara Poseidon ile Nympha Thoosa'nın birleşmesinden dünyaya gelmiş olan Kyklop Polyhemos'un yaşadığı yerd. Odysseus ve adamları mağarada buldukları oğlakların bazılarını yine mağarada yaktıkları ateşte kızartarak yedikten sonra keyifle otururken gece olmuş ve Polyhemos otlatmaya götürdüğü sürüsü ile geri dönmüştü. Sürüsünü içeri sokan Polyhemos kimsenin girmemesi için mağarasının ağzına kocaman bir kaya parçası da koyduktan sonra bazı işlerini halletti ve birden bire Odysseus ile arkadaşlarını gördü. Bundan sonrasında Odysseus ile aralarında geçen diyalog ve peşi sıra Polyhemos'un denizcileri parçalayarak yediği görülür. Bu sırada Odysseus ise kara kara ne yapacağını düşünmektedir. Artık sabah olmuş ve Polyhemos sürüsünü otlatmak için dışarı çıkmıştır ama bu sefer mağarasının ağzını taşla kapatmayı ihmal etmez. Ne yapacağını bilemeyen Odysseus o sırada bir zeytin dalı bulup ucunu keskinleştirdikten sonra ateşe tutarak sertleştirir ve bir kenara saklar dalı. Yine akşam olmuş, dev geri gelerek iki denizciyi daha yemiştir. Tüm bunları gören Odysseus bir kez daha şansını denemek istedi ve kibarca Polyhemos ile konuşmaya başladıktan sonra ona yanında getirdiği şaraptan ikram etti. Hayatında hiç şarap içmemiş olan Polyhemos tabii ki sarhoş oldu ve Odysseus'a adını sordu. Odysseus adının Oudeis yani hiç kimse olduğunu söyledi. Polyhemos ise, *“Gösterdiğin cömertlikten dolayı seni en son yiyeceğim, sevgili dostum”* sözleriyle cevap verdi ona. Ama dediğimiz gibi şaraba alışkın olmayıp sarhoş olan Polyhemos bir müddet sonra oturduğu yerde sızıp kaldı. Bunu fırsat bilen Odysseus arkadaşlarıyla birlikte bir kenara koyduğu zeytin dalını ateşte tekrar ısıtıttıktan sonra Polyhemos'un gözüne bastırdı. Bunun acısıyla avaz avaz bağırarak Polyhemos'un yardımına diğer Kykloplar koştular. Hikâyenin sonrasında yine bir dizi olay daha yaşandı ve en nihayet Odysseus ve arkadaşları gemilerine ulaşmayı başardıklarında Odysseus Polyhemos'a *“Seni kör edenin kim olduğunu sorarlarsa onlara gerçek adımın Oudeis değil, İthakalı Odysseus olduğunu söyle!”* diye seslendi. Bunun üzerine Polyhemos da babası Poseidon'a *“Ola ki düşmanım evine dönmeyi başarırorsa, yolculuğu yıllar alsın. Tüm yoldaşlarını kaybetmiş, acınacak bir halde ve yabancı bir gemide yolculuğu son bulsun. Evine, eşiğine basar basmaz da bir yığın sorunla, dertle karşılaşsın!”* diye seslendi. İşte bu sözleri duyan Poseidon ise oğlunun intikamını almaya söz verdi⁸¹².

14.) Minyadlar ve Üzüm: Bu hikâye aynı zamanda insanların tanrılar karşısında ne kadar güçsüz olduklarını da gösteren hikâyelerden biri olduğu için de önemlidir. Kral Minyas'ın Minyadlar adı verilen (Alkithoe, Leukippe ve Arsippe [Aristippe veya Arsinoe])

⁸¹² Graves 2010, 937-939; Grimal 2012, 543-544.

kızları Dionysos'un düzenlediği şenliğe katılmamakla suç işlemişlerdir ve buna sinirlenen tanrı genç kız kılığına girerek kızların yanına gelir. Onların yanında onlarla sohbet ederken birden bire aslana, sonra boğaya ve en sonunda pantere dönüşerek onları çıldırtır. Diğer bir rivayete göre ise, kızların oturdukları sandalyeleri birdenbire asmalar sararken tavandan da süt ve şarap akmaya başlamıştır. Bu sırada kardeşlerden Leukippe oğlunu öldürür ve kardeşler onu yerler. Sonrasında ise evlerini terk ederek dağlarda yaşamaya başlarlar. Bu hayat Hermes'in onları kuşa (yarasa) çevirmesiyle veya Dionysos'un onları yarasaya çevirmesiyle son bulacaktır⁸¹³.

15.) Oineus ve Üzüm: Kalydon Kralı Oineus, Althaia ile evlenmiştir. Oğulları Meleagros'un (Kalydon Avı'nın kahramanı) aslında Althaia'nın Ares ile olan ilişkisinden olduğu söylenen Oineus söylenece odur ki Dionysos karısını görüp âşık olduğunda bunu fark eder ve karısı Althaia'yı Dionysos'a ödünç verir. Dolayısıyla kızı Deianeira'da aslında Dionysos'un Althaia ile birlikteliğinden dünyaya gelmiştir. Sonuç olarak Dionysos kralın bu cömertliğini unutmamış ve ona Yunanistan'da dikilmiş ilk asma fidanını hediye etmiştir. Oineus'un babasının adı ise Phytios olup anlamı bitkidir⁸¹⁴. Oineus'un içerisinde bulunduğu bir başka söyleneceye göre ise; Staphylos adındaki çoban tıpkı Nuh'un yaşadığı gibi bir olay yaşar ve her şeyi Oineus'a anlatır. Bunun üzerine Oineus'da hemen o meyvenin suyunu içmek ister. Bu içkiye kral kendi isminden yola çıkarak Oinos=Şarap adını verirken, meyve demetine de Staphylos = Salkım adını vermiştir⁸¹⁵.

16.) Curtius ve Atı: Atın mitos bölümünde on üçüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

17.) Theseus-Medeia ve Kerberos: Köpeğin mitos bölümünde beşinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

18.) Nuh ve Keçisi: Köpeğin mitos bölümünde on ikinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

19.) Enlil ve Emeş-Enten: Hurmanın mitos bölümünde birinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

⁸¹³ Necatigil 1988, 96; Graves 2010, 129; Grimal 2012, 495; Gezgin 2018b, 30; Gezgin 2019, 169.

⁸¹⁴ Graves 2010, 351 ve 731; Grimal 2012, 54 ve 553-554; Gezgin 2018b, 26-27.

⁸¹⁵ Grimal 2012, 553-554 ve 727; Gezgin 2018b, 27.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan üzüm mitolojik anlatılarda şarap olarak ele alınmış ve insanları ikna yöntemi olarak kullanılmışken dünyanın yedi harikasından birisine adını verecek kadar da önemli bir yere sahiptir. Kimi kültürlerde yaşam-ölüm döngüsünün bir parçasının simgesi, kimi kültürlerde ölenin ruhunun ölümsüzlüğünün simgesi olarak görülüyorken bütün kültürlerde bereketin, refahın simgesi ile ilişkilendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.5. Zeytin Figürleri

Çalışma kapsamında ele alınan **K.4 (Levha XVIII, Resim 55–56, Çizim 4)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta ve giyimli erkeğin üst kısmındaki bölümde zeytin çelengi yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan zeytin meyvesinin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Zeytin'in Kökeni: *Oleaceae* (Zeytingiller) familyasından *Europaea* (Zeytin)/ *Olea Europaea* L. (Zeytin) cins/türünden olan zeytinin ayrıca *Europea* (Aşılı Zeytin) ve *Sylvestris* (Yabani Zeytin) alt türleri olan, insanoğlunun tarım toplumu olmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren yaklaşık 8.000 yıl önce kültürü gerçekleştirilmiş bir türdür. Anadolu'nun öz bitkilerinden olup, Ege, Marmara ve Akdeniz Bölgeleri'nde yetişmektedir. Yabani zeytin türü ise MÖ 12.000 yıl öncesine kadar gitmektedir. Aşılı zeytin türünün yaprakları 4 cm.den daha uzunken, yabani zeytin türünün yaprakları tam tersine 4 cm.den daha kısadır. Aşılı zeytin türünün meyvelerinin büyüklüğü 35 mm. büyüklüğündeyken, yabani zeytin türünün meyveleri 15 mm. büyüklüğündedir.⁸¹⁶ Genel olarak zeytin ağacının boyu ise 2–10 m. arasındayken 15–20 m.ye ulaşanlarını da görürüz. En kısa 300–400 yıl yaşamasından dolayı oldukça uzun ömürlü bir ağaç olarak görülen ve fakir diye nitelendirilen topraklarda bile yetişebilen zeytinin bu özellikleri antik dönemde onu çok farklı bir yere taşımıştır. Ve bundan sonrasında zeytin dendiğinde akla gelen barış, refah, dostluk, vb. duygulardır. Tanrıların insanlara verdiği en önemli, en değerli hediye olduğu düşünülen zeytin ağacı tek tanrılı dinlerde de önemini yitirmemiştir. Bir varsayıma göre anavatanı Güney Ön Asyayken bir diğer varsayıma göre Suriye olan zeytinin adı Luvice *ela*, İbranice *zeyt* ve Arapça *ez-zeyt* olarak görülmektedir. Yabani zeytinden kültür zeytinine dönüşümü MÖ 4000'lerde gerçekleştirilmiş olsa da *Oleum Olivarum* (zeytinyağı)un keşfedilip yaygınlaşması yaklaşık MÖ 2000'lerde ancak gerçekleşmiş olan zeytinden sadece

⁸¹⁶ Karamanoğlu 1977, 362-363; Baytop 1999, 414-415; Tanker-Koyuncu-Coşkun 2004, 288; Arslan 2014, 213, 311-312 ve 372.

gıda olarak değil lamba yakıtı olarak, sağlık ve güzellikte, kurban törenlerinde, vb. faydalanılmıştır⁸¹⁷. Zeytinyağı sadece yemeklerde değil aynı zamanda tıpta da kullanılmaktadır. Örn.: safra kesesi tıkanıklıklarında, kabızlıkta, boğaz şişmesinde, diş ağrısında, vb.⁸¹⁸. Yaprakları ve gövde kabuğu ise, şeker hastalıklarında ve iştah açıcı olarak kullanılmasının yanı sıra yaranın temizlenmesinde, yine yapraklarından elde edilen şurup ateş düşürücü olarak kullanılmıştır⁸¹⁹. Tıpkı nar meyvesinin derinin tabaklanmasında kullanıldığı gibi zeytin meyvesinin de odunundan zift elde edilmiştir⁸²⁰. Sümerlerden beri Akdeniz ülkelerinde yetiştirildiği bilinen zeytinin tıbbi amaçlı ilk kullanımı ise Mısır'da görülmüştür. Üstelik Mısırlılar zeytinin yaprağını öte dünyanın -ama cennetin- bir sembolü olarak görmüşler ve firavunlarının mumyalanması işleminde zeytinin yaprağından elde edilen yağı kullanmışlardır. MS 11. yüzyıl düşünür ve eczacılarından Ebu'r-Reyhan El-Beyruni'nin "*Kitabüs's-Saydana Fi't-Tıbb*" adlı eserinde şifacı olarak karşımıza çıkar zeytin. Yaş zeytinden elde edilen ve *zeyt el-anafak* adı verilen yağ zeytinyağlarının içerisinde en iyisi olup serinletici özelliğe sahipken, siyah zeytinden elde edilen yağ ise ısıtıcı özelliğe sahiptir. Bir diğer ve en önemli nokta ise ham zeytin meyvesinden elde edilen ve *anafak* adı verilen yağın cüzam hastalığına iyi geldiği noktasıdır. Ayrıca ilk zeytinyağlı sabun da bu dönemde yapılmış ve böylece kozmetik ürün olarak kullanımı da kesinleşmiştir zeytinin. Bunun dışında Dioskorides özellikle zeytinden elde edilen zamktan da bahsetmiştir. Zeytin zamkı ile ilgili oldukça detaylı bilgiler verdikten sonra bu ürünün her ne kadar baş ağrısı yapıyor olsa da aynı zamanda soğuk algınlığı başta olmak üzere bir dizi hastalığa iyi geldiğini de belirtmiştir. Bunun dışında zeytin odunundan elde edilen sıvının da kaşıntı, bağırsak kurtları gibi hastalıklara iyi geldiğini söylemiştir⁸²¹. Başta bin yıllık bir ağaç olması sonrasındaysa diğer özellikleri nedeniyle antik dönem Anadolu'sunda sıvı altın olarak adlandırılan zeytin ağacı ölümsüzlüğün simgesi olmasının yanı sıra yarışmalarda kazananlara zeytin dalı olarak verilmiş ve her daim barışın simgesi olarak kabul edilmiştir⁸²².

Çok Tanrılı Dinlerde Zeytin: Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de gerek insan sağlığı açısından gerekse bolluk ve ölümsüzlük sembolü olmasından dolayı Hayat Ağacı'nın simgesidir zeytin. Mezopotamya'da ilaç olarak

⁸¹⁷ Küçükkömürler-Ekmen 2008, 811; Kaplan-Karaöz Arıhan 2012, 2-3; Tarhan-Arslan-Şar 2016, 6; Sancaktaroğlu-Ayaz 2017, 364-365.

⁸¹⁸ Karamanoğlu 1977, 362-363; Bayatlı 1989, 38; Baytop 1999, 414-415; Alkan 2003, 67.

⁸¹⁹ Tarhan-Arslan-Şar 2016, 6; Sancaktaroğlu-Ayaz 2017, 363.

⁸²⁰ Sancaktaroğlu-Ayaz 2017, 363.

⁸²¹ Tarhan-Arslan-Şar 2016, 6; Sancaktaroğlu-Ayaz 2017, 366-367.

⁸²² Küçükkömürler-Ekmen 2008, 810.

kullanılmasının yanı sıra tapınak kayıtlarında da adı geçen bitki, Mısır'da yaşam-ölüm döngüsünün en önemli parçasından olan mumyalama işleminde kullanılan, Hitit'te ritüellerdeki yerinin yanı sıra üretimi için devlet tarafından teşvik edildiği bilinen, Hint-İran'da tıpta belirli bir yere sahip olmasının dışında rüya yorumlarında başarı olarak kabul edilen, Yunan'da tanrıların çocuklarının altında dünyaya geldiği ağaç, Roma'da Solon tarafından adına kanun çıkartılan bitkidir zeytin.

Mezopotamya Kültüründe Zeytin: Mezopotamya dininde; Sümerce *GIS.si-ir-di*, Akadca *Sirdī* adıyla bilinen zeytin Asur tapınak kayıtlarında meyvesinden çok fidanı ile anılmaktadır⁸²³. Mezopotamya'da insanların düzenli olarak tanrılara sundukları yiyecek (koyun, balık, tahıl, zeytinyağı) ve içecekleri (bira, üzüm şarabı, hurma şarabı) kendilerinin de tükettiğini görüyoruz⁸²⁴. Ayrıca burada kanlı ve kansız olmak üzere iki ayrı kurban şekliyle karşılaşıyoruz ki kanlı olan kurbanı büyük ve küçükbaş hayvanların kesilip kanının akıtılması oluştururken, kansız olan kurbanı ise meyve, sebze, vb. ürünler ile şarap, zeytinyağı, vb. ürünler oluşturmaktadır⁸²⁵.

Mezopotamya tıbbında; günümüze ulaşan kil tabletlerin içinde yer alan tıpla ilgili olan bölüme baktığımızda Sümerlerin günümüz tıpçılarından çok da farklı olmadığını, bitkisel, hayvansal ve mineral kaynakları hammadde olarak kullandıklarını görmekteyiz. Her ne kadar hayvansal ve mineral hammaddeleri kullanmış olsalar dahi ilaçların çoğunluğu bitkisel kökenli olup bitkisel yağ gibi işlenmiş ürünlerin yanı sıra birçok baharat, yabani ot, bitki ve meyveyi dolayısıyla kendi yetiştirdikleri zeytini de bu amaçla yani hastalıkların tedavisinde kullanmışlardır⁸²⁶. Bilindiği üzere tedavi şekilleri sadece ilaç yapmakla değil aynı zamanda büyü tarzında ritüellerle de gerçekleşmekteydi. Bunun dışında farklı şikâyetler için başta zeytin olmak üzere bir grup bitkinin meyvesi, yaprakları, kökleri ve çiçeklerini kullandıklarını ele geçen reçetelerden dolayı biliyoruz⁸²⁷. Mezopotamya'da hastalıkların kendiliğinden olduğuna değil tanrı/tanrıçalar aracılığıyla olduğuna inanıldığı için hastalıklar işlenen günahlara verilen cezalar olarak görülmüştür. Bunun dışında bazen de kötü ruhların ya da doğüstü varlıkların bu hastalıklara neden olduğu düşünülmüştür. Tüm bu inanışlar neticesinde ise tıp ve tıbbi durumlar din adamlarının görevlerinden biri olmuş veya onların yönlendirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu aşamada karşımıza hastalığın

⁸²³ Duymuş Florioti 2018, 37.

⁸²⁴ Black-Green 2003, 190-191 ve 209-210.

⁸²⁵ Altuncu 2014a, 145.

⁸²⁶ Karamanoğlu 1977, 4.

⁸²⁷ Karaöz Arıhan 2003, 26.

teşhisi ve seyri konusunda kendini geliştirmiş olanlardan oluşan birinci grup, büyücü ve üfürükçülerden oluşan ikinci grup, A-zu ya da A-su (suları taşıyan kimse) şeklinde adlandırılan bugünkü modern tıbbın işlevini üstlenen kişilerden oluşan üçüncü grup olarak adlandırılan üç ayrı doktor grubu çıkar. Üçüncü grubu oluşturan hem ilaçları hem de sihri bilen hekimlerin gerçekleştirdikleri ritüellerden birisinde suya zeytinyağı döküldükten sonra yağın aldığı şekle göre yapılan yorumla tedavi gerçekleşmektedir⁸²⁸.

Mezopotamya günlük hayatında; Nimrud'da yapılan kazılarda zeytin çekirdeklerine rastlanmış ve Yeni Asur Dönemi kralı II. Asurnasirpal (MÖ 883–859)'in yeni başkenti Nimrud (Kalhu) şerefine verdiği ve 69.574 kişiye yiyecek-içecek ikram edilip on gün süren ziyafetin kayıtlarının bulunduğu Ziyafet Steli'nde davetli listesinin yanı sıra tüketilen yiyecek-içecek listesi tüm detayları ile verilmiştir. Bu listedeki malzemelerin içerisinde bin qaribu-kuşu, on bin güvercin, on bin kumru, on bin küçük kuş, on bin (tane) ekmek, yüz (adet) nar, yüz (kap) üzüm, on *imēru* hurma, on *imēru* zeytin de zikredilmektedir⁸²⁹. Bunun dışında Herodot'un da yazdığı ve Thales tarafından bilinen güneş tutulmasının ise kesin olmamakla beraber iyi bir zeytin mahsulü ile ilgisi olabileceği de düşünülmektedir⁸³⁰.

Mısır Kültüründe Zeytin: Mısır dininde; Mısır'da ölümden sonra yaşama inanıldığı ve ölen kişinin öte dünyada da rahat etmesi gerektiği için ölümler düzensiz konulmuş olsa da eşyaları ile gömülmüşlerdir. Bunların içerisinde lüks olan eşyaların yanı sıra süs eşyaları, savaş arabaları, mumyalanmış hayvan parçaları, Osiris ile ilgili heykelcikler, şarap küpleri, vb. zeytin dallarından yapılmış buketler görülmektedir. Ne mezarlardaki duvar resimlerinde görülüyor olması, ne papirüslerde isminin geçiyor olması Mısır dininde ona verilen önemi mumyalama işleminde kullanılıyor olması kadar ifade etmektedir. Mumyalama sadece ölünün ölümsüzlüğü ile ilgili bir ritüel değildir aynı zamanda Osiris ve İsis'in oğlu olan Horus'un dört oğlunun temsili ile de ilgilidir. İşte bu mumyalama işleminin son kısmında ölünün katrana batırılmış şeritlerle sarıldığı ve bu şeritlerin arasına muskaların yanı sıra zeytin yapraklarından yapılmış çelenklerin konulduğu görülmektedir⁸³¹. Mısır dininde gördüğümüz, günümüzde Hıristiyanlıkta⁸³² da karşımıza çıkan ve kökeninin antik dönem Mısır'ındaki İsis rahiplerine dayandığını düşünebileceğimiz bir diğer ritüel ise kişinin günahlarını İsis rahiplerine itiraf etmesi gerektiğidir. Böylece kişi

⁸²⁸ Altunay 2019, 7-8.

⁸²⁹ Sevin 2010, 57-58, Res. 62; Duymuş Florioti 2018, 28-29 ve 37.

⁸³⁰ Sayılı 1991, 394.

⁸³¹ Champdor 1984, 63 ve 67.

⁸³² Kitab-ı Mukaddes, Mat. 9: 2-6 ve Yu. 20: 22-23.

yargılama günü gelmeden önce mutlak saflığa, temizliğe ulaşmış olacaktır. Burada da amaç tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi günah çıkartma ve böylece tanrı/tanrıçaya bağlılığını gösterme, arttırmadır⁸³³. Ayrıca henüz çok genç yaşta önce firavun ilan edilen sonrasında da vefat eden Tutankamon'a (MÖ 1354–1346) ait mezardaki duvar resimlerinde firavun karşımıza zeytin dallarından yapılmış olan adalet tacı ile çıkmaktadır⁸³⁴.

Mısır tıbbında; Mısır'da ölümden sonra yaşama inanıldığı ve ölen kişinin öte dünyada da rahat etmesi için eşyalarıyla gömüldüğünü bilmekteyiz. İşte bu eşyaların içerisinde toprak kaplar ve bu kaplarda merhem kalıntıları da görülmüştür. Bu merhemlerin Neolitik Dönem'den itibaren yapıldığı ve içerisinde susam yağı, kokulu bitkiler ve zeytinyağının da olduğu bilinmektedir. Bu bilgilere sadece ele geçen kalıntılardan değil aynı zamanda Karnak Tapınağı'nın kapı sövelerinde bulunan merhem teslimat listelerinden de ulaşıyoruz⁸³⁵.

Mısır günlük hayatında; nasıl ki hurma ağacının vatanı Fırat-Dicle Nehirleriye zeytin ağacının vatanının Suriye-Filistin Bölgesi olmasından kaynaklı bu kıyıların zengin bir kereste kaynağı olduğu bir gerçektir⁸³⁶. MÖ 2500 yıllarına ait olan Sakkarah Piramidi'nde bulunan zeytin sıkma makinesinin/aletinin sayesinde Mısır'da zeytin ağacının ne zamandan beri ekildiği ve meyvesinden zeytinyağı yapıldığı oldukça kesin bir şekilde bilinmektedir. Zeytin sadece yiyecek olarak değil, tıpta, aydınlatmada, vb. kullanıldığı ve çok uzun yıllar yaşayabildiği için diğer dinlerde olduğu gibi Mısır'da da kutsal olarak addedilmiş olup III. Ramses'in Ra için yaptırdığı tapınağın aydınlatması için özel zeytinlikler bile kurulmuştur⁸³⁷. Ayrıca III. Ramses'in yaptığı bağışların yer aldığı Heliopolis Bağış Listesi'nde görüldüğü üzere Aton Tapınağı'nın ağaçlarla dolu bahçesi ve yine Aton'un kenti olarak kabul edilen On kentinde bulunan üzerinde zeytin ağaçlarının olduğu arazinin yanı sıra hurma ağaçları ve fidanlıkları da bağışlanmıştır⁸³⁸. Antik dönem yazarlarından Theophrastus'un "*Historia Plantarum*" (MÖ 350–287) adlı eserinde karşımıza çıkan Suriye ve Mısır'da üretilen benyağı, Kilikia'da üretilen acıbadem, susam yağı, vb. dışında zeytinyağı da zikredilmiş olup tüm bu yağların ortak özelliği ise ısıya karşı dirençli olmalarının yanı sıra kokuyu da muhafaza ediyor olmalarıdır. Bazen olgunlaşmamış üzümünden bazense olgunlaşmamış zeytinden elde edilen yağ ise kozmetikte kullanılmış ve

⁸³³ Akalın 2014, 48, dn. 11.

⁸³⁴ Küçükkömürler-Ekmen 2008, 812.

⁸³⁵ İpek 2019, 16.

⁸³⁶ Sivas 2013, 109-110.

⁸³⁷ Kaplan-Karaöz Arıhan 2012, 3-4.

⁸³⁸ Kaynakçı Elinç 2007, 50.

özellikle Mısır'da üretilen yeşil zeytinden elde edilmiştir. Yine Theophrastus'un verdiği bilgilerden yola çıkarak elde ettiğimiz bir diğer bilgi ise kozmetikte bir önceki yılın değil yeni mahsulün kullanıldığıdır⁸³⁹.

Hitit Kültüründe Zeytin: Hitit dininde; her kültür için ayrı bir yere sahip olduğunu gördüğümüz zeytinin Hitit kültüründeki yeri ise çok daha farklı ve önemlidir. Bilindiği üzere Hitit tanrıları insanî özelliklerin hepsine sahip oldukları için küsme ve küstüklerinde çekip gitme huyları da vardı. İşte bu küsüp giden tanrılarını geri getirmek için bal, yağ, şarap, vb. yiyecekleri kullanan Hititler ayrıca heykellerinin ağzına bal ile yağ sürdüklerinde ağızlarından akacağını ve onlara karşı muhabbetli olacaklarını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla yağ elde edebildikleri başta zeytin olmak üzere bütün bitkileri de ülkenin farklı yerlerinde yetiştirmeyi başarmışlardır⁸⁴⁰. Yine diğer dinlerde olduğu gibi burada da tanrıları memnun etmek amacıyla bazı ritüeller gerçekleştirilmektedir. Bunlardan biri olan *ke-el-di-ya-ma-aş-şi* (selamet için kurban ritüeli)de kullanılan malzemeler arasında şarabın dışında zeytinyağını da görmekteyiz⁸⁴¹. Ritüellerde kullanılan zeytinyağının sadece insanlarda değil atlarda, külle ilgili olan nesnelere ve tanrılara sunulan ekmeklerin yağlanmasında kullanıldığını biliyoruz⁸⁴². Karşımıza çıkan bir Hitit metninde ana tanrıça ile ilgili dileğin yapılaş şekli ise “*Nasıl zeytinin kalbinde yağ bulunuyorsa, Ana tanrıçanın da Hatti ülkesinin kralını, kraliçesini prenslerini ve Hatti ülkesinin insanlarını kalbinde ve ruhunda arkadaşça bulundurmasını dilemektedir*” cümlesinden de anlaşılacağı üzere oldukça dikkat çekicidir⁸⁴³.

Hitit tıbbında; Kültepe Tabletleri'nde adı geçen ve odunsu bitkiler grubunda bulunan adamotu, buğday, defne, haşhaş, hurma ve zeytin başta olmak üzere bir grup meyvenin yaprak, kök, kabuk ve meyvelerinden ilaç yapımında da yararlanılmıştır⁸⁴⁴. Bitkilerin dışında bir grup ağaçtan da yararlandıklarını bildiğimiz Hititler için bu konu o kadar önemlidir ki kendi topraklarında yetişmeyen abanoz ağacını Lübnan'dan getirmektedirler. Bu ve benzeri malzemeleri yapılan ilaçlarda kullanmalarında kimyasal özelliklerinin yanında sihir özellikleri de önemli bir yer tutmakta olup bazı reçeteleri ise direkt Mezopotamya'dan aldıkları bilinmektedir. Tedaviyi gerçekleştirenler tedavi edileni adım

⁸³⁹ İpek 2019, 22.

⁸⁴⁰ Akın-Balıkçı 2018, 279.

⁸⁴¹ Akdoğan 2019, 17; Ünar 2019a, 18.

⁸⁴² Bülbül 2017, 275.

⁸⁴³ Kaplan-Karaöz Arıhan 2012, 3-4.

⁸⁴⁴ Kılıç-Başol 2015, 31; Ünar 2019a, 21.

adım gözlemlemiş ve tüm belirtileri not etmişlerdir. Bu notlarda, ilacın gece ya da gündüz alınacağı, hammadde miktarı, tedavinin başarılı olup olmadığı bilgileri yer almaktadır⁸⁴⁵.

Hitit günlük hayatında; Hititlerde *gišserdu/gišzertum* adıyla anılan zeytinin tarım ürünleri arasındaki önemini ele geçen metinlerden anlamaktayız. Resmi metinlerde yağ ağacı olarak geçmekte olan zeytin diğer kültürlerde olduğu gibi burada da ritüellerin ve tıbbın dışında parfüm yapımında ve aydınlatma yağı olarak da kullanılmaktadır. KBo V7 Rs. 34 v.d. no.lu toprak bağışısı metnine göre, kişiye ait olan bağın dışında incir ve zeytin ağaçlarının sayılması zeytinyağı ve üzümün (şarabın) Hititlerdeki önemini göstermektedir. Yine bir başka metinde üç yüz zeytin ağacıyla iki bağın yer aldığı otuz *ikuluk* tarladan bahsedilmektedir ki bu oldukça büyük bir tarla demek olup, bu da yine zeytin ve üzümün önemini bir kez daha vurgular. Gerek ritüellerdeki öneminden dolayı gerekse günlük hayattaki öneminden dolayı zeytinyağı üretimi devlet tarafından teşvik edilen üretimlerin arasında olup özellikle ilk çıkartılan yağa ayrı bir önem veriliyordu⁸⁴⁶.

Hitit mutfağında; Hitit yaşamı ile ilgili bize bilgi veren en önemli kaynaklardan Kültepe Tabletleri'nde zeytin, üzüm, nar, vb. meyvelerin adı geçmekte olup bu meyvelerin büyük bir kısmının kurutulmuş olarak kış aylarında da tüketildiğini biliyoruz⁸⁴⁷.

Hint-İran (Pers) Kültüründe Zeytin: Hint-İran dininde; Pers imparatorlarından Kserkses, Yunanistan'a karşı savaşa hazırlanırken bir rüya görmüş ve bunu rüya yorumcuları ve Maglar yorumlayarak başlatmayı düşündüğü savaşın Yunanlılarla sınırlı kalmayacağını bütün dünyayı kaplayacağını daha da iyisinin ise bütün bu insanların ona biat edecekleri olduğunu söylemişlerdir. Rühayı bu şekilde yorumlamalarının nedeniyse, Kserkses'in kendini başında zeytin dalından bir taç ile görmesi, sonrasında bu zeytin dalından çıkan çiçeklerin bütün dünyayı kapladıktan sonra yavaşça yok olmasıdır⁸⁴⁸.

Hint-İran tıbbında; çörek otu antik dönem tıbbında iyileştirmelerde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ve bilindiği üzere kavruktan sonra zeytinyağında ezilen çörek otundan yaklaşık dört damla buruna damlatılması öksürüğe birebirdir⁸⁴⁹.

⁸⁴⁵ Yalçın-Ünal-Pirdal-Selçuk 2016, 37.

⁸⁴⁶ Bülbül 2017, 273-275; Ünar 2019a, 18.

⁸⁴⁷ Bülbül 2017, 275; Akın-Balıkçı 2018, 278; Ünar 2019a, 15; Ünar 2019b, 90.

⁸⁴⁸ Hdt., VII.19.

⁸⁴⁹ Kavak 2019, 242, dn. 332.

Hint-İran günlük hayatında; Persler sıklıkla savaşıyan bir toplumdur işte bu savaşlardan birinde Delphoi'ye doğru yürürlerken karşılarına çıkan bir grup asker kaçağı Yunanlıyı sorguladıklarında Yunanlıların günlük hayatlarında Olimpiyat Oyunları'na çok önem verdiklerini ve yarışlarda kazananı zeytin dalından yapılan bir taçla onurlandırdıklarını öğrendiklerinde ödülün para olmaması onları çok şaşırtmış ve içlerinden birisi "Ah Mardonios! Bizi bak nasıl insanlarla dövüştürdün. Bunlar para için değil, onur için savaşıyorlar!" sözleriyle krallarını suçlamışlardır⁸⁵⁰.

Yunan Kültüründe Zeytin: Yunan dininde; Miken Dönemi'ne baktığımızda taşra ile kent arasında kült adanan tanrılar arasında farklılıklar görürüz. Bu farklılıkların en önemlisi ise taşrada tanrıların toprağa olan yakınlığıdır. Dolayısıyla Sparta'da çınar ağacı, Delphoi'de defne ağacı, Dodona'da meşe ağacı, Athena'dan dolayı Atina'da zeytin ağacı ve Leto'nun Delos'ta altında Artemis ve Apollon'u dünyaya getirdiği hurma ağacıyla karşılaşırız⁸⁵¹. Yunan'da bir başka önemli nokta ise gladyatörlerin mezar *stelleri* olup bu *steller* üzerinde onları temsil eden pek çok sembolün yanında zaferi simgeleyen zeytin çelengi ve palmiye dalı ile de karşılaşmaktayız. Aslında zeytin çelengi ve palmiye dalı gerçek hayatta spor müsabakasında oyun kazanan yani galip gelen sporcuya verilmektedir. Bu ödüller tamamen sembolik olup manevi değeri çok büyüktü⁸⁵². Oyunda başarılı olan gladyatöre verilen en önemli ödül olan palmiye yaprağı her oyun sonrası oyunu kazanan gladyatöre verildikten sonra ödülü alan gladyatör ödülü ile *arenada* tur atardı. Bu nedenle hem sembolik (gladyatörlerden dolayı) hem de gerçek (sporculardan dolayı) bir anlamı vardır. Çünkü palmiye dalı kişinin erdemini de vurgulamaktadır⁸⁵³. Yunan kültüründe hemen her tanrı/tanrıçanın yönettiği birden fazla bitki görülmektedir. Güneş yani Helios da pek çok bitkinin yanında zeytin ağacını da yönetmektedir⁸⁵⁴. 7 Ekim'de kutlanan ve ekim ayına da adını veren Pyanepsia Bayramı Apollon'un onuruna düzenlenir ve tohum ekme zamanında yapıldığı için bir anlamda doğa kültüdür. Burada gerçekleştirilen *pyanaepsion* sunusunda hem tanrıya sunulan hem de ev halkının yediği pişirilmiş fasulye önemli bir yer tutarken bir de *eirosione* adı verilen zeytin dallarının yün kurdelelerle süslenmesinden

⁸⁵⁰ Hdt., VIII.26.

⁸⁵¹ Emmanuel 1995, 116; Faure 2000, 328; Gardin-Olorenshaw 2019, 67.

⁸⁵² Küçükkömürler-Ekmen 2008, 812.

⁸⁵³ Akıncı 2018, 39 ve 60.

⁸⁵⁴ Uygun 2011, 72-73.

oluşan dalların üzerine çeşitli meyveler, küçük şaraplar ve küçük zeytinyağı kapları asıldıktan sonra kentte dolaştırılır ve en sonunda her evin önüne bunlardan bırakılırdı⁸⁵⁵.

Tanrıların çocuklarının zeytin ağaçlarının altında doğduğuna inanıldığı ve dolayısıyla kutsal kabul edilen zeytin ağacını yetiştirme ve meyvesini toplama görevini, erkeğin eli eline değmemiş bakire kızlar ve kadının eli eline değmemiş bakir erkekler dışında kimse yapamazdı. Bir diğer bilinen gerçek ise günümüze hepsi ulaşmamış olsa da tanrı heykellerinin de zeytin ağacından yapıldığıdır⁸⁵⁶. Bir rivayete göre, Epidauros'da topraklar ürün vermez olunca Epidauroslular kâhine danışır ve kâhin onlara Damia ve Auxesia'nın heykellerini dikmelerini ve bu heykelleri aşılı zeytin ağacından yapmaları gerektiğini söyledikten sonradır ki Epidauroslular Atina'ya başvurarak ağaç talebinde bulunmuşlardır. Atinalılar Polias Athena ve Erekhtheos'a her yıl sunular getirmeleri kaydıyla bu taleplerini kabul etmişler ve bundan sonrasında Epidauros toprakları tekrar bereketlenmiştir⁸⁵⁷. Altın mezar buluntularında ise en önemli grubu oluşturan *diadem*lerin üzerleri alçak kabartma mitolojik figürlerle veya bitkisel motiflerle bezelidir. Simgesel anlamları olan mersin, defne, zeytin ve meşe gibi ağaçların yapraklarından oluşan altın çelenklerin çoğunda yapraklar arasında meyveler de görülür⁸⁵⁸. Tanrılarla ilgili bilinen bir diğer konuya Apollon'un Kyrene ile birleşmesinden doğan Aristaios'un hayvanlarla ilgili bazı konuların dışında bağıcılığın ve zeytin yetiştiriciliğinin eğitimini aldığı bilindiğidir⁸⁵⁹.

Yunan tıbbında; Hippokrates ve yetiştirdiği öğrencileri bitkilerle yapılan tedavilere önem vermelerine rağmen belirli bir sayının dışına çıkmadıkları için Mısır ve Hint tıbbına göre droglarında geçen bitki sayısı daha azdır. Bu bitkilerin arasında yer narı, ban otu ve zeytinde bulunmaktadır. Nasıl ki Bergamalı Galenos deneysel çalışmalar yapmış ve bu çalışmalarında kobay olarak hayvanları kullanmışsa, Hippokrates'de dikkatli bir gözlemci olarak hastanın iyileşme sürecindeki tüm detayları kaçırmamaya dikkat etmiş, ayrıca masaj ve banyoyu da tedavisinin içine almış, tüm bunlara ilaveten bu süreçte kolay hazmedilen yiyecekleri kullanmıştır. Ephesoslu tıpçı Soranus ise, önce histeriyi tanımlamış sonra nasıl bir tedavi yolu izlenmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu tedavi yöntemlerinin içinde kasıklara

⁸⁵⁵ Güzel 2017, 111.

⁸⁵⁶ Küçükkömürler-Ekmen 2008, 812.

⁸⁵⁷ Hdt., V.82.

⁸⁵⁸ Yıldırım 2009, 98 ve 127.

⁸⁵⁹ Necatigil 1988, 22; Erhat 2011, 55; Grimal 2012, 87.

tatlı zeytinyağı ile masaj yapmanın dışında yine zeytinyağı ile vajinal enjeksiyon yapılması da önerilmiştir⁸⁶⁰.

Yunan sanatında; antik dönemin en ünlü heykeltıraşlarından Pheidias'ın yaptığı ve dünyanın yedi harikasından biri olan Olympia Zeus Tapınağı Zeus Olympios heykelinin başında zeytin dalından bir çelenk bulunmaktadır⁸⁶¹.

Yunan günlük hayatında; Yunan alfabesinin sessiz harflerinden her biri aynı zamanda bir tarihi ve bir ağacı temsil etmekteyken (Örn.: 24 Aralık, B, huş ya da zeytin ağacı; 2 Eylül, M, asma) sesli harflerin her biri ise kutsal yılın üç aylık periyotlarını (Örn.: Doğum ağacı olan A harfi, köknar veya palmye) temsil eder⁸⁶². Yunanlar'ın en sevdiği çiçekler, gül, zambak, menekşe, çiğdem ve sümbüldü; çelenklerinde en çok mersin, defne, zeytin, ladin ağaçlarının dallarını ve yoğun kokulu bir tür maydanoz kullanırlardı⁸⁶³. MÖ 3000'lerde ilkel bir şekilde de olsa zeytinyağı yapımının görüldüğü Girit Uygarlığı'nın da etkisiyle MÖ 1700'lere gelindiğinde taş silindirler kullanılmaya başlanmış ve zeytinyağı üretimi daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Böylece Mısır ile olan ticari ilişkilerde bu ülkeye de zeytinyağı satılmıştır. Zeytinyağının üretimine verilen önemi Dioskorides'in henüz olgunlaşmamış zeytinler ile sıradan zeytinlerden yapılan yağlar arasındaki farka değinmesinden veya Plinius'un zeytin ağaçlarının yetiştirilmesini ayrıca anlatmasından anlamaktayız⁸⁶⁴. Diğer kültürlerde olduğu gibi Yunan'da da zeytinyağı aydınlatmada kullanılmış ve aydınlatma yağı olarak da satılmıştır⁸⁶⁵. Gerek çiçeklerden gerekse ağaç dallarından yapılan çelenk şeklindeki taçlar yarışmaların vazgeçilmez ödülleriendir Yunan ve Roma'da. Bu çelenkler yarışmaların dışında çoğunlukla askerler tarafından da takıldığı için tıpkı günümüz apolet sisteminin benzeri gibi antik dönem askerinin de bu çelenklerle onurlandırıldığını düşünebiliriz. Bu tarz çelenklerin kullanılmasının en önemli nedeni ise olasılıkla bitkilerin şifacı özelliğinin olmasıdır. Dolayısıyla bu çelenkler yapılırken öyle rastgele bitkiler seçilmemiş belirli şifa özelliği olanlara ağırlık verilmiştir. Bu bitkilerin başlıcaları ise zeytin, meşe, defne, vb. olup unutulmaması gereken bir diğer nokta ise çelenk yapma mesleğinin bile olmasıdır. En önemli spor müsabakalarından Athena için düzenlenen Panathinaikos Oyunları ve Herakles'in hediyesi olan Olimpiyat Oyunları'nda zeytin dallarından yapılan tacı takmak artık bir gelenek halini almıştır.

⁸⁶⁰ Karaöz Arıhan 2003, 107-109 ve 160-161.

⁸⁶¹ Tulunay 1997, 1466.

⁸⁶² Graves 2010, 234-235.

⁸⁶³ Friedell 1999, 30; Bober 2014, 124.

⁸⁶⁴ Kaplan-Karaöz Arıhan 2012, 4-6.

⁸⁶⁵ Tarhan-Arslan-Şar 2016, 6.

Panathinaikos Oyunları dört yılda bir ve Athena'nın doğum gününde yapılırdı ve zeytin dallarından yapılan taçları takmanın dışında oyunu kazanan yarışmacılara içinde zeytinyağı bulunan *amphoralar* verilirdi. Olimpiyat Oyunları'nda ise oyunu kazanan yarışmacılara Herakles'in Zeus Tapınağı'nın bahçesine diktiği zeytin ağaçlarının dallarından yapılan taçlar verilirdi⁸⁶⁶. Beden jimnastiğini keşfeden Prodikos, eğitim alanında spor yapan sporcuların vücutlarını temizlemek amacıyla yağ, merhem ve parfümün *strigil* ile kullanılmasını da önermiştir. Burada adı geçen merhem Hippokrates ve Ksenophon'a göre zeytinyağından yapılırken bazen başka yağlarında kullanıldığı görülmektedir⁸⁶⁷. Plinius ise, vücudun içi için şarap, dışı için zeytinyağı diyerek insan vücudu için hayati olanlar bunlar demektedir. Böylece Prodikos'un bulduğu *strigil* ile temizlenme ve bu sırada zeytinyağı kullanma işlemini de onaylamış olmaktadır. Prodikos'un vücut temizleme yönteminden yola çıkarak bazı sporcular yarışma öncesi adalelerini yumuşatmak için zeytinyağı ile ovarlarken toplumun üst düzey kadın ve erkekleri de ciltlerinin yumuşak olması için yine zeytinyağı kullanmaktaydılar. Dolayısıyla sadece gıda olarak kullanılmadığından dolayı zeytinyağının tüketim oranı da oldukça fazla olup kadınların yılda 1,5 litre zeytinyağı tüketirken erkeklerin ise yılda beş-on litre tükettikleri görülmektedir. Aydınlatma, kozmetik, vücut bakımı kullanımının dışında zeytinyağının deri tabaklama sırasında kullanıldığını da görüyoruz⁸⁶⁸. Atinalılar ve Romalılar çocukları doğduğunda evlerinin giriş kapısının üzerine çelenk asarlardı. Atinalılar doğan çocukları erkek olursa zeytin dallarından kız olursa yünden yapılma bir çelenk asarlardı. Romalılar ise cinsiyet ayrımı yapmadan defne dallarından, sarmaşıktan veya maydanozdan yapılmış bir çelenk asarlardı. Bu çelenge *corona natalitia* denirdi. Sadece zeytin veya defneyapraklarından yapılan çelenge ise *corona tonsa* denirdi. Roma'da zafer kazanmış komutanların zafer törenleri sırasında taktıkları, defne dalından veya filizlerinden yapılan ve sikkelerin üzerinde sıklıkla betimlenen çelenge ise *corona triumphalis* denirdi⁸⁶⁹.

Yunan mutfağında; Sparta'da yemekten sonra buğday ekmeği tatlı olarak ikram edilirken şarap mekruh olduğu için ikramı söz konusu bile değildi. Mısırlıların ise en sevdiği içecek biraydı. Oysaki Yunanlılar birayı asla içmezken, mekruh olmayan şarabı suyla karıştırarak içerler ve yanında meze olarak hurma, peynir, balık, vb. yanı sıra zeytin

⁸⁶⁶ Kaplan-Karaöz Arıhan 2012, 5.

⁸⁶⁷ İpek 2019, 18.

⁸⁶⁸ Kaplan-Karaöz Arıhan 2012, 8.

⁸⁶⁹ Karatağ 2013, 107-108 ve 120.

yerlerdi⁸⁷⁰. Zeytinyağı birçok sosta ve yemekte kullanılırken, zeytinde beslenmede büyük bir önem taşımaktaydı. O yıllardan günümüze kadar gelecek olan zeytinin salamura yapılması âdeti ise acı tadını yok etmek için gerçekleştirilen bir işlem olarak girmişti Yunanlıların hayatına⁸⁷¹. Demeter'in hediyesi olan Tahıl, Dionysos'un hediyesi olan şarap ve Athena'nın hediyesi olan zeytin Yunan mutfağının olmazsa olmazıydı. Bunların olmadığı bir yemek düşünülemezdi bile⁸⁷².

Roma Kültüründe Zeytin: Roma dininde; Roma'nın kurucusu olan Romulus ve ikizi Romus'un zeytin ağacının altında dünyaya geldiğine inanan Romalılar diplomatlarını başka bir ülkeye gönderdiklerinde ellerinde zeytin dalı olmasına dikkat ederlermiş. Böylece o ülkeye barış için geldiklerini ifade ederlermiş. Kutsal kabul ettikleri bu ağacın dikimini de teşvik etmiş olan Romalılar yaşamın birçok alanında sadece meyvesini değil yağını da kullandıkları için halka aynı zamanda yağ çıkarmayı da öğretmişlerdir. Zeytinyağı da sadece günlük hayatta kullanılmamış, dini törenlerin yanı sıra ölüm ritüellerinde özellikle ölenin yüzüne serpilip o kişinin kutsanmasında da kullanılmıştır⁸⁷³. Dolayısıyla mezarlara ekmek için tercih ettikleri çiçek ve bitkilerden birisi de zeytindir⁸⁷⁴. Yine bu kültürde genellikle her tanrı/tanrıçanın yönettiği bitkiler vardır. Bu tanrılardan Iuppiter'de birçok bitki ve çiçeğin yanı sıra zeytinin de yöneticisi olarak görülmektedir⁸⁷⁵.

Roma tıbbında; Hippokrates ve Galenos'un önerdiği ilaçlar arasında zeytinyağı ile de karşılaşırız ve Galenos mideyi güçlendirmesi ve iştah açıcı olarak kullanılması gerektiği bilgisini de vermektedir. Ephesoslular tıpçı Soranus nasıl ki kasıklara masaj yapılması gerektiğini söylemişse aynı şekilde Celsus'da zeytinyağının masajda kullanılması gerektiğini belirttikten sonraysa sağlıklı bir insanın masör ve yağlayıcı tarzında kişilere ihtiyaç duymayacağını da eklemiştir. Dolayısıyla masaj antik dönemde günümüzde olduğu gibi rahatlamak amaçlı değil sağlık için gerekli görülmekte ve bu esnada sürülen yağda masaj yapımını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca merhem malzemesi olarak kullanılmasının dışında yara ve yanıklarda da tedavi edici olarak kullanılmıştır⁸⁷⁶. Dioskorides ise taze

⁸⁷⁰ Friedell 1999, 39.

⁸⁷¹ Tolga-Yatkın 2017, 106.

⁸⁷² Kaplan-Karaöz Arihan 2012, 5.

⁸⁷³ Küçükkömürler-Ekmen 2008, 812; Gardin-Olorenshaw 2019, 664.

⁸⁷⁴ Kaynakçı Elinç 2007, 60

⁸⁷⁵ Uygun 2011, 72-73.

⁸⁷⁶ Kaplan-Karaöz Arihan 2012, 8-9.

zeytin dallarının yakılması sonucunda elde edilen buharın kepeğe ve deri hastalıklarına iyi geldiğini söylemektedir⁸⁷⁷.

Roma günlük hayatında; Roma iklimsel özellikleri nedeniyle birçok bitkinin kolayca yetiştiği ve birçok bitkinin de kolayca uyum sağladığı bir bölgedir. Kendileri başta buğday olmak üzere bütün tahılları yetiştiriyorken Yunanlılar ve Fenikeliler sayesinde de ülkeye gelen hurma, nar, vb. meyvenin yanı sıra zeytini de yetiştirmişlerdir⁸⁷⁸. Böylece MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde zeytin ihracatına başlayan Romalıların zeytin üretimi ile ilgili en net bilgileri Ksenophon ve Theoprastos'tan almaktayız. Biri zeytin ekimi, aşılama gibi konulara önem vermişken diğeri üretim ve nasıl daha fazla ürün alınacağı konularına önem vermiştir. Zeytinle ilgili karşımıza çıkan en önemli konu ise Solon'un (MÖ 639–559) çıkarttığı yasalardan birisinin de zeytin ağacını korumakla ilgili olmasıdır. Bu yasa sayesinde zeytinliklerde bulunan ağaçlar en fazla yılda iki kere kesilebilecek olup zeytinyağının dışında kalan tarım ürünlerinin ihracatı da yasaktır⁸⁷⁹. Celsus her ne kadar sağlıklı insanların masaj yaptırmaya ihtiyaçlarının olmadığını söylemiş olsa da Roma'da banyodan sonra başta zeytinyağlı merhem olmak üzere bir grup merhemle cilt yağlandıktan sonra hizmetçiler tarafından masajda yapılmıştır⁸⁸⁰. Gerek Dioskorides gerekse Plinius tarafından kayıt altına alınan ve Metopian Parfümü olarak adlandırılan parfümün içeriğinde acıbadem, kakule gibi yoğun kokulu bitkilerin yanı sıra şarap ve olgunlaşmamış zeytinyağı da kullanılmış olup bu parfüm aslında Mısır'da yoğun olarak kullanılan ve oradan Yunan ve Roma kültürlerine geldiğine inanılan bir bileşendir⁸⁸¹. Ayrıca geleneksel olarak barış simgesi olarak kabul edilen ve *corona spicae* adı verilerek tahıl başaklarından yapılıp Demeter Tapınağı'na asılan tacın daha önce rahipler ve bazen *pontifex maximus* tarafından takılan ve *corona sacerdotalis* adı verilerek tahıl başaklarından veya zeytin dallarından yapılan tacın bir benzeri olduğu bilinmektedir⁸⁸². Tüm bunların dışında başta toplumun aristokrat sınıfı olmak üzere hemen her sınıftan insanın zeytinyağı ile ovunup pırıl pırıl parladıkları bilgisini de vermektedir antik kaynaklar⁸⁸³. Nasıl ki Yunan'da Panathinaikos Oyunları ve Olimpiyat Oyunları'nda birinci gelene zeytin dallarından yapılmış çelenkler takılıyorsa Roma'da da birinci gelene koşumlu bir atın hediye edilmesinin yanı sıra boz renkli zeytin çelengi

⁸⁷⁷ Kıran 2006, 30.

⁸⁷⁸ Diakov-Kovalev 2011, 29.

⁸⁷⁹ Kaplan-Karaöz Arihan 2012, 6.

⁸⁸⁰ İpek 2019, 18-19.

⁸⁸¹ Karakurt 2019, 51-52.

⁸⁸² Karatağ 2013, 108.

⁸⁸³ Verg. A., V.130-140.

takılmaktadır başına⁸⁸⁴. Bu türde taşlar en erken dönemlerden itibaren özellikle askerler arasında görülmekte olup onların ödüllendirilmesi sırasında kullanılmasının en önemli nedeniyse taç yapımında kullanılan bitkilerin şifa vericiliğinden kaynaklanmaktadır. Burada şifa verici olarak kast edilen ise beyin fonksiyonlarını artırıcı bitkilerin dışında şarabın sarhoşluğundan kurtarıcı olan bitkilerdir. Bu bitkilerin başlıcaları ise zeytin, meşe, defne, vb. olup unutulmaması gereken bir diğer nokta ise çelenk yapma mesleğinin bile olmasıdır. On İki Levha Kanunları'ndaki maddelerden birisi bu çelenklerle ilgili olup burada “*Bir kişi kendi çabasıyla ya da kendi parası ile (burada kişinin adına bir kölenin yarışlara katılması kastediliyor,) bir başarı elde ederse, cesaretinin ödülü olarak çelenk almaya hak kazanır*” denmektedir⁸⁸⁵. Bir diğer nokta ise sikkeler üzerinde Barış'ın tıpkı tanrıça Epona gibi bir elinde bereket boynuzu diğer elinde zeytin veya palmiye dalı ile bir kadın olarak betimlenmesidir⁸⁸⁶.

Roma mutfağında; Roma beslenmesinde zeytin en önemli yağ kaynağıydı. Ancak kıtlık dönemlerinde keten, haşhaş ve bayırturpu tohumu yağlarından yararlanılmaktaydı. Genç Plinius'un şölenlerinden birinde *gustatio* sofrasında salyangoz, yumurta, zeytin, yeşil salata, pancar, kabak, arpacık soğanı yenmiş, arpa suyu ve karda soğutulmuş şarap içilmiştir⁸⁸⁷. O yıllardan günümüze kadar gelecek olan zeytinin salamura yapılması âdeti ise acı tadını yok etmek için gerçekleştirilen bir işlem olarak görülmekteydi Roma'da ve bu salamura zeytin Roma mutfağının vazgeçilmezleri arasında yerini almıştı. Tabii ki her sene aynı rekolte ürünü almak mümkün olamayabiliyordu bu nedenle fiyatlandırmada da çeşitli farklılıklarla karşılaşılıyordu. Böylelikle *olei flos* (birinci sıkım) en kaliteli ve en pahalı yağ olurken, *oleum sequens* (ikinci sıkım) daha uygun fiyatlı yağ olurken, *caducum* (yere düşenlerden) en ucuz yağ olarak nitelendiriliyor ve *cibarium* (hastalıklı olanlardan) ise kandil yakıtı olarak kullanılıyordu⁸⁸⁸. Platon'un “*Glaukon burada söze karışıp, İyi de Sokrates, adamların ekmeklerine katık yapacakları bir şey yok, sen afiyetle yemek yemekten, ziyafet çekmekten bahsediyorsun dedi. Doğru tabii. Katığı unutmuşum. Yurttaşlarımızın elbette tuzu, zeytini, peyniri olacak... bir yandan da azar azar içkilerini yudumlayacaklar. Böyle beslenerek, sağlıklı ve huzurlu bir şekilde uzun bir ömrü tamamlayacaklar.*

⁸⁸⁴ Verg. A., V.300-310.

⁸⁸⁵ Doğan 2019, 5 ve 78-79.

⁸⁸⁶ Gardin-Olorenshaw 2019, 102.

⁸⁸⁷ Zeyrek 2011, 44 ve 174.

⁸⁸⁸ Tolga-Yatkın 2017, 106.

*Çocuklarına da böyle huzurlu bir hayatı miras bırakacaklar*⁸⁸⁹ sözleri ise bize bir insanı nelerin mutlu edeceği ile ilgili bilgi vermektedir.

Mitolojide Zeytin: Birçok tanrı/tanrıça için önemli bir bitki olmasının yanı sıra onların sembolü olan zeytin ile ilgili on üç mitosa değinilecektir.

1.) Zeytin-İncir-Asma ve Böğürtlen: İran mitolojisinde ortaya çıkan ve daha sonra Kitab-ı Mukaddes⁸⁹⁰'te de göreceğimiz konuşan ağaçlarla ilgilidir hikâyemiz. Bir gün bir araya toplanan ağaçlar kendilerini yönetecek bir kral seçmeye karar verirler ve zeytin ağacına giderek kralları olmasını isterler. Zeytin ağacı *“insanların ve tanrıların benimle gurur duydukları şişmanlığımı terk edip, ağaçlar arasında terfi mi edeyim?”* diye sorar ve görevi kabul etmez. Bunun üzerine ağaçlar aynı teklifle incir ağacına giderler ve ondan da *“tatlılığımdan ve meyvelerimden vazgeçip, ağaçlar arasında terfi mi edeyim?”* sorusuyla birlikte ret cevabı alırlar. Sırada asma vardır, aynı teklifi ona yapar ağaçlar ve asma *“tanrıları ve insanları neşelendiren şarabımı terk edip, ağaçlar arasında terfi mi edeyim?”* diye sorduktan sonra diğerleri gibi o da teklifi ret ettikten sonradır ki ağaçlar böğürtlen çalısına giderek aynı teklifi yaparlar ve böğürtlen çalısı *“eğer gerçekten sizin başınıza kral olmamı istiyorsanız, gelin ve emanetinizi benim gölgeme bırakın ve eğer bırakmazsanız, böğürtlenden alevler çıksın ve Lübnan'ın sedir ağaçlarını mahvetsin”* sözleriyle birlikte teklifi kabul eder⁸⁹¹. Hikâyeden anlaşılacağı üzere ilk üç ağaç yani zeytin, incir ve asma kendi değerlerini bilmekte ama ne yazık ki kendilerini çokta üstün görmektedirler. Teklifi kabul eden böğürtlen çalısı ise fırsatı iyi değerlendirmek için elinden geleni yapmıştır.

2.) Athena ve Poseidon: Bir rivayete göre Athena ve Poseidon arasında gerçekleşen bir yarışmanın sonucunda olmuştur zeytin ağacı. Hikâye Attika'da yeni inşa edilen ve bu yarışma sonucunda Athena'nın koruduğu kent olacak dolayısıyla da adını ondan alacak olan Atina kentinde geçmektedir. Tanrıça ve tanrının arasında yapılacak yarışmayı kazanacak kişinin bu yeni kentin koruyucusu olmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Poseidon *tridentî* ile kayaya vurur ve oradan su fışkırırken birde at fırlar dışarıya. Buna karşılık Athena da *akropolisin* kapılarında mızrağıyla kayaya vurur ve oradan zeytin ağacı çıkar. Seçimi yapacak olan halk oyunu Athena'dan yana kullanır. Poseidon yarışmayı kaybetmesine kaybetmiştir ama sonuçta o da kente tuzlu su kaynağı hediye etmiştir. İşte bu nedenle o da Atina'da Poseidon Erekhtheus adıyla tapınım görmüştür. Bir başka anlatımda

⁸⁸⁹ Plat. Stat., II.13a-d.

⁸⁹⁰ Tevrat, Hak. 9: 8-15.

⁸⁹¹ Mackenzie 1996, 120-121.

ise, Poseidon'un *tridentini akropolise* fırlatıp burada deniz sularının doldurduğu bir çukur açarak Atina'da hak iddia ettiği, daha sonrasında ise Athena'nın pınarın yanına zeytin ağacını dikmek yoluyla Atina'da hak iddia ettiğini görürüz. Bunun neticesinde iki tanrı tam kavga edeceklerken Zeus araya girerek mahkeme yolunu gösterir onlara. Böylece tanrı ve tanrıça tüm Olymposluların hazır bulunduğu mahkemeye giderler. Tanrılar yani erkekler Poseidon'dan yani bir erkekten yana oy kullanırlarken tanrıçalar yani kadınlar Athena'dan yani bir kadından yana oy kullanmışlardır, Zeus ise çekimser kalmıştır. Böylece bir oy farkla kazanan Athena olmuş, Poseidon ise buna çok sinirlendiği için Thriasia Ovası'nı sular altında bırakmıştır. Böylece Atina'ya yerleşmek zorunda kalan Athena ise Poseidon'un gönlünü almak için kadınlara seçme hakkını vermediği gibi erkeklerin annelerinin adını kullanmalarını da yasaklamıştır. Kserkses, Atina'yı işgal edip *akropolü* yaktığında orada bulunan Poseidon Erekhtheus Tapınağı'nın bahçesinde zeytin ağacı ve tuzlu su kaynağının olduğu bilinmektedir. Ne yazık ki yangın sırasında zeytin ağacı da yanmıştır. Ertesi güne geldiğindeyse o yanan zeytin ağacının bir filiz verdiği ve bunun neredeyse dirsek boyuna ulaştığını görmüşlerdir. İşte bu hikâyeden dolayı tanrı/tanrıçaların zeytin ağacı altında doğduklarına inanılır⁸⁹².

3.) Halirrothios ve Zeytin: Poseidon'un Atina'yı kaybetmesinin üzerinden bir süre geçtikten sonra Poseidon'un Nympha Euryte'den olan oğlu Halirrothios içinde büyüttüğü öfkenin acısını Athena'dan çıkaramayacağını bildiği için öfkesini Athena'nın Atina'ya hediye ettiği zeytin ağacına yöneltir. Hedefi bu ağacı kesip yok etmektir ama ne yazık ki ağacı kesmek için kullandığı balta ters dönerek onun kafasını keser⁸⁹³.

4.) Leto ve Apollon'un Doğumu: Zeus'u çok kıskanan ve çapkınlıkları ile bir türlü baş edemeyen Tanrıça Hera, Leto'ya da hayatı zehretmeye karar verir ve bu nedenle Leto bir türlü doğum yapacak yer bulamaz. En sonunda Delos Adası yakınlarındaki Ortygia'da Artemis'i dünyaya getirir ve onun da yardımıyla Kynthos Dağı'nın eteklerinde bulunan zeytin ve hurma ağacının altında tam dokuz gün süren sancılardan sonra Apollon'u da dünyaya getirir. Zeytin ve hurma ağaçlarının altında doğmuş olması Apollon'a şifa veren tanrı olarak tapınılmasına da neden olmuştur⁸⁹⁴.

⁸⁹² Hdt., VIII.55; Beğenç 1974, 34; Necatigil 1988, 30; Graves 2010, 72; Erhat 2011, 66; Grimal 2012, 98, 359 ve 658; Tarhan-Arslan-Şar 2016, 6-7; Gezgin 2018b, 191; Turak 2018, 41; Gardin-Olorenshaw 2019, 499; Tarhan-Arslan-Şar 2016, 6-7; Gezgin 2018a, 12; Gezgin 2018b, 191. Gardin-Olorenshaw 2019, 192 ve 664.

⁸⁹³ Grimal 2012, 222; Gezgin 2018b, 191.

⁸⁹⁴ Graves 2010, 65-67; Erhat 2011, 58.

5) Odysseus ve Zeytin: On yıl boyunca memleketinden uzakta kalmış ve çok zorluk çekmiştir memleketine gelene kadar Odysseus. İşte bu süreçte başından bir sürü olay geçmiştir. Bunlardan birinde öylesine yorgun ve sığınacak bir yer arayan Odysseus tırmandığı çalılığın dibinde biri aşılı biri yabancı olan ve tek kökten çıkan iki zeytin ağacı gördü burada. Birbirlerine o kadar geçmişti ki bu iki ağaç ve o kadar güçlülerdi ki, yapraklarıysa öyle çoktu ki değil bir insanı üç-dört insanı çok rahatlıkla koruyup barındırabilecek gibilerdi. İşte bunu görünce Odysseus büyük bir sevinçle uzandı toprağa ve örtündü ağacın yerdeki yapraklarıyla⁸⁹⁵.

6.) Hippolytos ve Zeytin: Mitoslarda bazı insanlar oldukça şanssız olarak gösterilmişlerdir. İşte bunlardan birisi de Hippolytos olup uğradığı bir haksızlık neticesinde geldiği Atina'da da iftiraya uğrayarak tekrar yollara düşmüş olarak görürüz onu. Hikâyede bu yolculuk sırasında yaşanır zaten. Troizen'e doğru yola çıkmıştır Hippolytos, kafasında binbir düşünceyle tam bu sırada İsthmos Boğazı'na gelmiştir ve birdenbire denizden gelen dalğanın içerisinde bir fok balığı ya da beyaz bir boğa çıkar. Bu ani çıkış neticesinde Hippolytos'un arabasını çeken atları ürker ve yoldan çıkarak kayalıklara doğru dörtlünelere koşmaya başlarlar. Atların yönünü bir şekilde değiştirmeyi başarsa da onları durduramamıştır Hippolytos. Bunun neticesinde araba kayalıklara çarparak dağılırken son ve üstünde Hippolytos'un olduğu parça bir zeytin ağacına çarparak durur durmasına ama dizginler Hippolytos'a dolanmıştır bir kez ve atlar hala ürkmüş vaziyette oldukları için koşmaya devam ederler, tabii bu arada sahiplerini de sürüklerler. Sonuçta Hippolytos'un vücudu parçalara ayrılır. Çok sonraları Artemis Tapınağı'nın yakınında olan bu yer kutsal kabul edilerek ziyaret ediliyorken arabanın çarpması sonucu kıvrılmış olmakla birlikte hâlâ yerinde duran ve Kıvrılmış Rhakhos adıyla anılan zeytin ağacı da ziyaret edilmiştir⁸⁹⁶.

7.) Philemon ve Baukis: Zeus ve Hermes günün birinde tanınmamak için kılık değiştirdikten sonra Philemon ile Baukis'in evine konuk olduklarında oldukça zengin bir sofraya çıkarmıştır karşılıklarına ev sahipleri. Bu sofrada ana yemek olarak kokulu otlar katılarak pişirilmiş domuz pastırmasının yanında sirkeye yatırılmış kızılcağın dışında zeytin de sayılmaktadır⁸⁹⁷.

8.) Apollon ve Rhoio: Narın mitos bölümünde ikinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

⁸⁹⁵ Hom. Od., V.475-495.

⁸⁹⁶ Erhat 2011, 145-146.

⁸⁹⁷ Erhat 2011; 245-246; Bober 2014, 129.

9.) Theseus ve Atina'ya Dönüş: Hurmanın mitos bölümünde dördüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

10.) Nuh Tufanı: Kuşun mitos bölümünde yirmi altıncı sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

11.) Leto ve Apollon'un Doğumu: Hurmanın mitos bölümünde beşinci sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

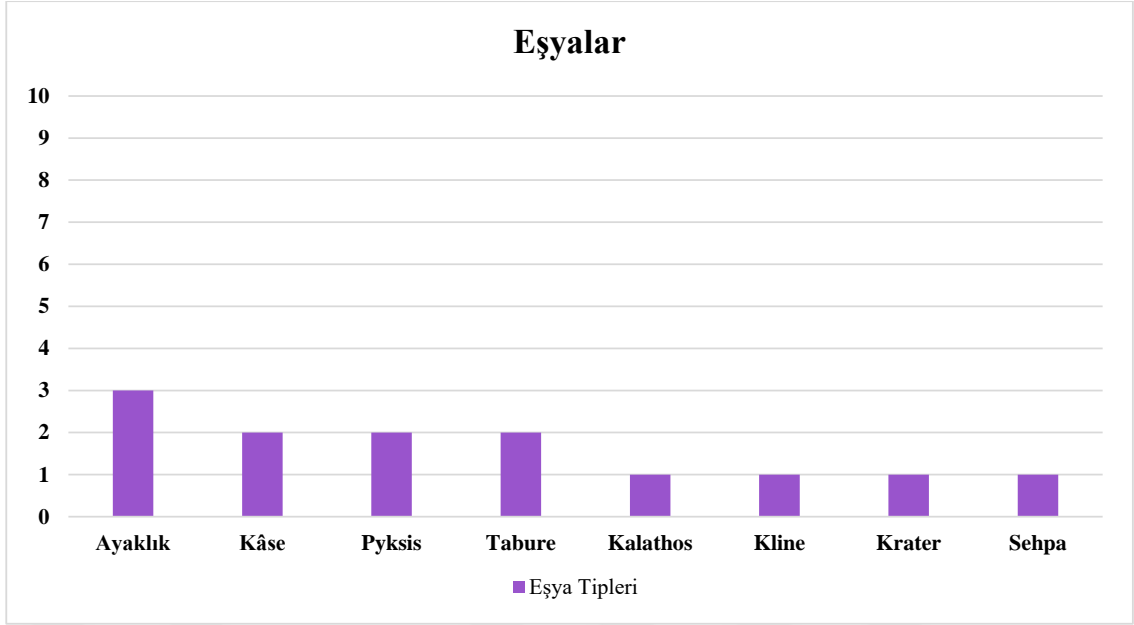
12.) Curtius ve Atı: Atın mitos bölümünde on üçüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

13.) Theseus ve Atina'ya Dönüş: Hurmanın mitos bölümünde dördüncü sıradaki mitosta bu hikâyeden bahsedilmektedir.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan zeytin antik dönemden itibaren barış, bereket ve gücün sembolü olarak karşımıza çıkmıştır. Poseidon ile Athena arasında yaşanan ve bir tarafın at diğer tarafın zeytin ile görüldüğü mitosta Athena'nın kazanması bize savaş arabaları için son derece gerekli olsa da bir atın asla barışın ve daha da önemlisi bereketin simgesi olan zeytin kadar faydalı olamayacağını göstergesi olup yine Nuh Tufanı'nda güvercinin ağzında zeytin dalıyla gelmesi de onun tek tanrılı dinlerde de barış sembolü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla zeytinin sadece barış ve bereket ile değil ölümsüzlük ile de ilişkilendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.4. Eşyalar

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *steller*inde ayaklık, *kalathos*, kâse, *kline*, *krater*, *pyksis*, sehpa ve tabure olmak üzere sekiz farklı eşya tipi tespit edilmiştir. Bunlardan **K.1** ve **K.6**'da tabure, **K.1**, **K.6** ve **K.12**'de ayaklık, **K.1** ve **K.6**'da *pyksis*, **K.2**'de *kalathos*, **K.4**'de *krater*, **K.6**'da *kline*, **K.6**'da sehpa, **K.6** ve **K.12**'de kâse görülmektedir.

Grafik 4.5. Eşyalar

4.4.1. Ev Eşyaları

4.4.1.1. Ayaklık

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1, K.6 ve K.12 (Levha XV, XX ve XXVI, Resim 49–50, 59–60 ve 70–71, Çizim 1, 6 ve 12)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, tabure üzerinde $\frac{3}{4}$ cepheden verilmiş ve taburede oturan kadınlardan birinde iki ayak birden ayaklıktayken, diğerinde sadece tek ayak ayaklığa konmuştur, ayrıca günümüzde de ata binmek için kullanılan ayaklık burada da süvarinin ayağının altında yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan ayaklığın ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Stellerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşyalar günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *stellerinde* tamamen farklıdır. Kadın *stellerinde* genellikle *kalathos* (yün sepeti), *pyksis* (koku şişesi), vb. gibi eşya figürleri görülmektedir⁸⁹⁸. Fakat ev eşyaları kişiye özel olmadığı için onları da hem kadın hem erkek *stellerinde* görmekteyiz. Mezar *stelleri* üzerinde görülen ev eşyaları

⁸⁹⁸ Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

ise genellikle *kline*, masa, sandalye veya tabure ile ayaklık dediğimiz yine bir çeşit taburedir⁸⁹⁹.

Yunan kültüründe özellikle ölü yemeği sahnelerinin görüldüğü *klineli* mezar *steli* sahnelerinde ve oturan figürlerin görüldüğü mezar *stellerinde* oturan kişinin ayağını ayaklık denen alçak tabureye koyduğu görülmektedir. Günlük hayatta da bunlar genellikle tabure/iskemlelerin veya *klinelerin* önünde durmaktadırlar⁹⁰⁰.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stellerinde* kullanılan ayaklık figürünün bizi öte dünyada bile olsa mezar sahibinin yaşarken kullandığı eşyalara ihtiyaç duyabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

4.4.1.2. *Kline*

Çalışma kapsamında ele alınan **K.6 (Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, *klinenin* üzerinde iki erkek yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan *klinenin* ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Stellerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşya figürleri günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *stellerinde* tamamen farklıdır. Kadın *stellerinde* genellikle *kalathos* (yün sepeti), *pyksis* (koku şişesi), vb. gibi eşya figürleri görülmektedir⁹⁰¹. Fakat ev eşyaları kişiye özel olmadığı için onları da hem kadın hem erkek *stellerinde* görmekteyiz. Mezar *stelleri* üzerinde görülen ev eşyaları ise genellikle *kline*, masa, sandalye veya tabure ile ayaklık dediğimiz yine bir çeşit taburedir⁹⁰².

MÖ 2. bin yıllarından ve Mezopotamya Uygarlığı'ndan itibaren Asurlularla görülmeye başlanan *kline* antik dönem hayatında oldukça önemli bir yer tutmuştur. Oturma kısımlarında herhangi bir işleme yapılamadığı için ilk günden itibaren ayakları şekillendirilen *klinelerde* ilk başlarda kozalak form ile karşılaşmaktayız. Sonraları karşımıza

⁸⁹⁹ Özdemir Emekli 2015, 18-19.

⁹⁰⁰ Fıratlı 1965, 314.

⁹⁰¹ Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

⁹⁰² Özdemir Emekli 2015, 18-19.

çıkacak olan ve her dönemde popülerliğini koruyacak olan ayak formu ise aslanpençesidir. Bu *klinelerin* bir diğer özelliği ise misafirlerin rahat etmesi amacıyla baş kısmının ay biçiminde olan yükseltisidir⁹⁰³. Yunan kültürüne baktığımızda ise *klinelerin* günlük hayatta taşıdıkları önemin yanı sıra mezar ikonografilerinde de önem taşıdıklarını görmekteyiz. Mezar *stellerinde*, ölü yemeği yenmesi sahnesinde gördüğümüz *klineler* dikdörtgen formlu ve sade yapıdadırlar⁹⁰⁴. Homeros'un, "Sık yapraklı bir zeytin ağacı vardı avlunun ortasında, kocaman, gür, gövdesi bir direk gibi kalın. Onun çevresinde yapmıştım ben yatak odamı, ... sonra gür yapraklı dallarını kestim ağacın, gövdesini tunç bıçakla rendeledim köküne kadar, sonra güzelce bir çırpı çekip düzelttim, içini oyup sedirini tamamladım yatağın, ve sonra burguyla deldim her yanını, süsledim altınla, gümüşle, fildişiyle, ve parlak kırmızı kayışlar gerdim üstüne sıgır derisinden"⁹⁰⁵ sözleriyle Odysseus'un ağzından yapım aşamasını anlattığı *klineler* bazen uyumak için uzanılan yatak, bazen dinlenmek için uzanılan yatak, bazen de yemek yemek için uzanılan yatak olup oldukça sade bir forma sahiptirler. Üstlerine atılan döşek, minder, yastık, vb. gibi malzemelerle rahat bir oturma sağılan *klinelerin* bazılarında ise yüksek tutulmuş bir baş kısmı ile karşılaşmaktayız. Bu yükseklik yastığın kaymasını engelleyerek uzanan kişinin daha rahat etmesini sağlamaktadır. Bu sade görünümlü *klineler* aynı zamanda oldukça hafif olup bir hizmetçinin tek başına taşınması mümkün mobilyalarken zamanla estetik kaygılar ön plana çıktığı için özellikle bacak kısımları kalınlaşarak figürlü bir hale dönüştüğü için bir kişinin tek başına taşınması imkânsız olan mobilyalar haline dönüşmüştür⁹⁰⁶. Antik dönemde mezar *stellerinde* karşımıza ölü yatağı ikonografisi ile çıkan *klineler* günlük yaşamda özellikle *symposium*lardaki kullanımları ile oldukça önemlidirler. Özellikle Hellenistik Dönem ile birlikte figürlü hale dönüşen *kline* ayaklarında görülen ve *fulcrum* olarak adlandırılan bezemeler hayvan figürleri olup –ki çoğunlukla katır, eşek ve attır- nadiren bitki ve tanrı/tanrıça figürleri ile de karşılaşırız. Roma'da *lectus/lectia* adını alan *klineler* artık sadece ahşaptan değil bronzdan da yapılmaya başlanmıştır. Roma'ya kadar genellikle dikdörtgen formlu olan *klineler* artık yuvarlak formlu olup iki ayrı tipte karşımıza çıkarlar. Tiplerden ikincisi olan *biklinium*lar Roma lahitlerinde de karşımıza çıkan iki kişilik *klinelerdir*. Bu iki ayrı tipin dışında *fulcrum*larda artık çok çeşitli figürlerle karşılaşırız⁹⁰⁷.

⁹⁰³ Yıldırım 2008, 15-26.

⁹⁰⁴ Yaman 2012, 46.

⁹⁰⁵ Hom. Od., XXIII, 190-205.

⁹⁰⁶ Yıldırım 2008, 4-6.

⁹⁰⁷ Yıldırım 2008, 11 ve 21; Yaman 2012, 46.

Mezar *stelleri* üzerinde karşımıza çıkan *klinelerin* arkalıklarının gösterilmeye başlanması ise bu dönemle birlikte başlar⁹⁰⁸.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stelinde* kullanılan *kline* figürünün neredeyse bütün kültürlerde sıkça kullanılmış olmasından dolayı belli bir kültüre ait olma özelliği taşımadığı ve uyuma, dinlenme, misafir ağırlama gibi ihtiyaçlar için kullanılması neticesinde kültürlerin birbirlerinden etkilenerek *klineleri* daha güzelleştirme yoluna gittikleri sonucuna ulaşılmıştır.

4.4.1.3. Sehpa/Masa (*Mensa Tripes*)

Çalışma kapsamında ele alınan **K.6 (Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, *klinenin* önünde üzerinde bir ekmek ve iki narın bulunduğu üçayaklı bir sehpa yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan sehpanın ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Stellerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşya figürleri günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *stellerinde* tamamen farklıdır. Kadın *stellerinde* genellikle *kalathos* (yün sepeti), *pyksis* (koku şişesi), vb. gibi eşya figürleri görülmektedir⁹⁰⁹. Fakat ev eşyaları kişiye özel olmadığı için onları da hem kadın hem erkek *stellerinde* görmekteyiz. Mezar *stelleri* üzerinde görülen ev eşyaları ise genellikle *kline*, masa, sandalye veya tabure ile ayaklık dediğimiz yine bir çeşit taburedir⁹¹⁰.

Ölü yemeği sahnelerinin görüldüğü *klineli* mezar *steli* sahnelerinde *klinelerin* önünde ve genellikle hizmetçilerin yanında yer alan sehpa figürleri genellikle iki ayrı tipte karşımıza çıkarlar. Bunlardan en popüler olanı bizim örneğimizde de görülen ve *mensa tripes* adı verilen üçayaklı, yuvarlak ya da dikdörtgen olan modelidir⁹¹¹. Mısırlılarda oldukça heybetli ayak kısımlarına (aslan, kaplan gibi hayvanların ayak kısımları) sahip olan sehpalardan Yunanlılar da etkilenmişlerdir⁹¹². Roma'da ise sehpa önemini yitirmese de görsel olarak

⁹⁰⁸ Fıratlı 1965, 312-313; Çimen 2011, 85; Özdemir Emekli 2015, 18-19.

⁹⁰⁹ Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

⁹¹⁰ Özdemir Emekli 2015, 18-19.

⁹¹¹ Yaman 2012, 46-47.

⁹¹² Yıldırım 2008, 16.

çok da ihtişamlı değillerdir⁹¹³. Bu üçayaklı sehpa üzerinde ise ekmek, üzüm, incir ve yaşamın, bereketin, doğurganlığın olduğu kadar ölümler diyarının da (Persophone mitosu) sembolü olan nar bulunmaktadır⁹¹⁴.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stelinde* kullanılan sehpa figürünün üzerinde bulunan meyve ve ekmek figürlerinden dolayı ziyafetin ana simgelerinden biri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.4.1.4. Tabure (*Diphros*)

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1 ve K.6 (Levha XV ve XX, Resim 49–50 ve 59–60, Çizim 1 ve 6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, $\frac{3}{4}$ cepheden gösterilen kadın figürlerinin üzerinde oturduğu birinde örtülü birinde sade şekilde betimlenen tabure yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan taburenin ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Stellerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşya figürleri günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *stellerinde* tamamen farklıdır. Kadın *stellerinde* genellikle *kalathos* (yün sepeti), *pyksis* (koku şişesi), vb. gibi eşya figürleri görülmektedir⁹¹⁵. Fakat ev eşyaları kişiye özel olmadığı için onları da hem kadın hem erkek *stellerinde* görmekteyiz. Mezar *stelleri* üzerinde görülen ev eşyaları ise genellikle *kline*, masa, sandalye veya tabure ile ayaklık dediğimiz yine bir çeşit taburedir⁹¹⁶.

Yunan kültüründe özellikle tanrıların sonrasında kahramanların figürlerinin betimlendiği vazo resimlerinde karşımıza çıkan tabure/sandalyeler beş ayrı tipte olmalarının yanı sıra en belirgin özellikleri arkalıksız (tabure formunda) veya arkalıklı (sandalye formunda) olmalarıdır. Ölü yemeği sahnelerinin görüldüğü *klineli* mezar *steli* sahnelerinde kadınların özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren üzerinde oturarak betimlendikleri görülmektedir⁹¹⁷. Roma'da ise sadece oturmak için değil aynı zamanda *klinenin* üzerine

⁹¹³ Fıratlı 1965, 311-312; Çimen 2011, 85.

⁹¹⁴ Yıldırım 2016, 23-24.

⁹¹⁵ Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

⁹¹⁶ Özdemir Emekli 2015, 18-19.

⁹¹⁷ Yaman 2012, 48

çıkma içinde kullanılan ve daha çok arkalı olarak verilen *diphros*ların arkalık kısımları kavisli olarak gösterilmiştir⁹¹⁸.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stellerinde* kullanılan taburenin mezar *stellerinde* sehpa ve *kline* ile birlikte kullanılan ama onlar kadar olmazsa olmaz olmayan bir mobilya eşyası olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.4.2. Seramik Kaplar

4.4.2.1. *Kalathos*

Çalışma kapsamında ele alınan **K.2 (Levha XVI, Resim 51–52, Çizim 2)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli kadının solunda, başının hizasında bir *kalathos*-yün sepeti yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan *kalathosun* ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Stellerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşya figürleri günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *stellerinde* tamamen farklıdır. Kadın *stellerinde* genellikle *kalathos* (yün sepeti), *pyksis* (koku şişesi), vb. gibi eşya figürleri görülmektedir⁹¹⁹. Plinius *Naturalis Historia* adlı eserinde kabın formunu tanımlamanın dışında kullanımı ile ilgili bilgi de vermektedir. Bir diğer antik dönem yazarı Pollux ise, kapla ilgili daha fazla detay vererek *kalathosun* “*hasırdan örülmüş sepet*” olarak tanımlamıştır. Altı düz olan *kalathos* yukarı doğru genişleyen yapısının yanı sıra içbükey profil veren gövdeye sahip olup ağız kısmı ise gövdesine göre dışarı taşmaktadır. *Kalathoslar* bazen kulplu bazen de kulpsuz olarak yapılmışlardır. Genel olarak standart bir boyuta sahip olmasına rağmen *kalathiskos* adı verilen küçük hasır sepetler de yapılırdı. Ayrıca Latince *calathus* olarak zikredilen ve *kalathosun* formu ile benzer özelliklere sahip olan kap ise Artemis ve Zeus kültleri ile ilişkilendirilmelerinin yanı sıra bereketi de simgelemektedir. Genel olarak kadınlar iş yaparken ve özellikle yünü eğirirken kullandıkları için yün sepeti diye tanımlansa da mutfakta kuru besinler ve meyvelerin de konulduğu bir sepettir *kalathos*. *Calathus* olarak adlandırılan formları ise içme kabı olarak

⁹¹⁸ Fıratlı 1965, 313-314; Çimen 2011, 85.

⁹¹⁹ Fıratlı 1965, 298; Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

kullanıldığı için süt ve şarap konulurdu⁹²⁰. Bilindiği üzere Miken Dönemi'nde kumaş üretimi oldukça fazlaydı. Bu üretim önce yünün eğrilmesi ile başladığı ve bu esnada eğrilen yünler *kalathos* içerisinde biriktirildiği için *kalathos* oldukça önemli bir yere sahiptir hem kadının hayatında hem de üretimde. Bereketi simgelediği zamanlarda Artemis ve Zeus ile ilişkilendirilen *kalathos* dokumacılıkta kullanıldığı zaman ise Athena ile ilişkilendirilirdi. Çünkü dokumacılık hünerini insanlara Athena bağışlamıştı⁹²¹. Antik dönemin dışında tek tanrılı dinlere gelindiğinde Hıristiyanlığın ilk papalarından Titus Flavius Clement “Oruç tuttum, *kykeon* (arpa suyu ve bitki karışımı olan bir içecek) içtim, sandıktan aldım, çalıştım, *kalathos* (sepet) içine doldurdum ve sepetten sandığa boşalttım” sözleriyle misterlerin adaylık parolasında bile *kalathosun* önemli olduğunu belirtmiştir⁹²².

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stelinde* kullanılan *kalathos* figürünün bize o mezarın bir kadına ait olduğunu söylemesinin yanı sıra öte dünyada sahibine eşlik eden diğer figürlerin yanında bu dünyadaki öneminden dolayı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.4.2.2. *Krater*

Çalışma kapsamında ele alınan **K.4 (Levha XVIII, Resim 55–56, Çizim 4)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli erkeğin solunda, *plaster* üzerinde ve başının hizasında bir *krater* yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan *kraterin* ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Stellerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşya figürleri günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *stellerinde* tamamen farklıdır. Erkek *stellerinde* genellikle kelebek, kuş, kuğu, kaz, köpek, vb. gibi hayvanların yanı sıra bazı meyveler ve *krater* gibi eşya figürleri görülmektedir⁹²³. Antik dönemde de tıpkı günümüzde olduğu gibi yeme kültürü ile içme kültürü birbirlerinden tamamen ayrı iki olgu olup içme kültüründe içeceklerin yapılmasıyla başlayıp, saklanması, hazırlanması ve ikram edilmesi aşamalarıyla devam eden kısımda her bir aşama için ayrı kaplar kullanılmıştır. Yunanca ‘karıştırmak’ kelimesinden türeyen *krater*, Latince

⁹²⁰ Delemen-Çokay Kepçe 2009, 11; Akkurnaz 2016, 54-55.

⁹²¹ Martin 2010, 19 ve 25.

⁹²² Hanar 2010, 54.

⁹²³ Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

crater/cratera olarak çıkar karşımıza. İçki karıştırma kabı olan *krater*ler için antik dönem yazarı Aristophanes, şarap karıştırma kabı demektedir. Genel olarak geniş ağızlı, geniş ve derin gövdeli olan *krater*ler kulplarına, kaidelerine, ayaklarına, gövdelerine veya boyun yapılarına göre sütunlu, volütlü, *kaliks*, çan, *kotyle (skyphos)* ve *khalkid* gibi isimler almaktadırlar. Çoğu zaman standart bir boyuta sahip olmasına rağmen *krateriskos* adı verilen küçük boyutlu örnekleri de mevcuttur. Bilindiği gibi antik dönemde şarap sulandırılmadan içilmemekteydi. İşte bu sulandırma işlemi *krater*lerde yapılır ve *kyathos*larla (kepçe) *krater*lerden alınarak kadehlere boşaltılırdı⁹²⁴.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stel*inde kullanılan *krater* figürünün bize o mezarın bir erkeğe ait olduğunu söylemesinin yanı sıra öte dünyada sahibine eşlik eden diğer figürlerin yanında bu dünyadaki öneminden dolayı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.4.2.3. *Pyxis (Pyxis)*

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1, K.3 ve K.6 (Levha XV, XVII ve XX, Resim 49–50, 53–54 ve 59–60, Çizim 1, 3 ve 6)** no.lu mezar *steller*inin bezeme alanında, kiminde karşısındaki kadının ona uzattığı *pyksisi* almak için elini uzatan bir kadın, kiminde ayakta ve giyimli genç kızın *himation* içerisinde kalan elinde tuttuğu obje olarak *pyxis*, kiminde ise kadın figüre hizmet eden kadın hizmetçinin elinde *pyxis* yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde kullanılan *pyksis*in ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

*Steller*lerde esas motif dediğimiz kadın, erkek ve çocuğun dışında bazen hayvanlar, bazen bitkiler bazen de eşyalar yan figür olarak kullanılmış böylece ana figür desteklenmiştir. Kadın *stelleri* ile erkek *stelleri* üzerinde hayvan ve bitki figürleri aynı olma özelliğine sahipken eşya figürleri günlük hayattan seçildiği için kadın ve erkek *steller*inde tamamen farklıdır. Kadın *steller*inde genellikle *pyxis* (koku şişesi), *kalathos* (yün sepeti), vb. gibi eşya figürleri görülmektedir⁹²⁵. Antik dönem yazarı Quintilian, *pyksisi* 'herhangi bir malzemeden yapılmış kutu' olarak tanımlamıştır. Oysaki Yunanca *pyksos* 'tahtadan ya da ağaçtan yapılmış kutu' anlamındadır. Protogeometrik Dönem'den MÖ 3. yüzyıla kadar üretimi devam eden *pyksis*ler çoğunlukla kulpsuz olan kap yuvarlak bir gövdeye ve silindirik bir yapıya sahip olmasının yanı sıra kapaklıdır. Genellikle sert keresteli ağaçtan bazen fildişinden bazen de su mermerinden yapılan *pyksis*ler bazen formlarında bazen de

⁹²⁴ Delemen-Çokay Kepçe 2009, 14 ve 26; Akkurnaz 2016, 66-67; Uslu 2018, 90.

⁹²⁵ Fıratlı 1965, 299; Çimen 2011, 85-86; İpek 2019, 64.

kapaklarında görülen küçük değişiklikler nedeniyle üçayaklı (*tripod*), nikosthenik, pudra kutusu, A Tipi, B Tipi, C Tipi ve D Tipi gibi isimler almaktadırlar⁹²⁶. Genel olarak kadınların kozmetik malzemeleri ve takılarının konulduğu bir kap olarak tanımlansa da tütsü kabı ve tıbbi merhemlerin konulduğu bir kaptır *pyksis*⁹²⁷.

Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stellerinde* kullanılan *pyksis* figürünün bize o mezarın bir kadına ait olduğunu söylemesinin yanı sıra öte dünyada sahibine eşlik eden diğer figürlerin yanında bu dünyadaki öneminden dolayı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

⁹²⁶ Yıldırım 2009, 142-143; Akkurnaz 2016, 146; Uslu 2018, 129; İpek 2019, 73-74.

⁹²⁷ Delemen-Çokay Kepçe 2009, 24; Akkurnaz 2016, 147; Uslu 2018, 96-97; İpek 2019, 76.

5. BÖLÜM

5. STİL ÖZELLİKLERİ, BÖLGELER ARASI ETKİLEŞİM VE KARŞILAŞTIRMA

Çalışma kapsamında ele alınan toplam 12 adet mezar *steli* stilistik açıdan detaylı olarak ele alınmıştır. Tire Müzesi'nde korunan eserler kazı ve tabaka buluntusu olmadığı için stil ve dönem özellikleri belirlenirken analogi yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemde özellikle başta Lydia Bölgesi örnekleri olmak üzere Batı Anadolu'daki yakın yerleşimlerde bulunan mezar *steleri* ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırmalarda ele alınan mezar *stel*inden ilk olarak daha erken, sonra çağdaş ve en son olarak daha geç örnekler karşılaştırma eseri olarak seçilmiştir. Yapılan stilistik değerlendirmeye göre Tire Müzesi örneklerinin daha çok Lydia Bölgesi örnekleri ve yakın çevredeki kentlerin mezar *steleri* geleneğine benzediği sonucuna ulaşılmıştır. Lydia Bölgesi'nde başta Sardeis olmak üzere Hypaia, Philadelphia ve çevresi ile Ionia Bölgesi ve yakın çevresinden Metropolis, Ephesos ve Smyrna kentlerinin mezar *steleri*yle stilistik açıdan benzer oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Tire Müzesi mezar *steleri* genel olarak Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin Lydia Bölgesi yoğunluklu geleneğinde oldukları görülmüştür.

Kat. No: 1 (Levha III, Resim 1-4)

Çalışma kapsamında ele alınan ilk örnek **Kat. No: 1**'deki mezar *stel*idir. Gerek mezar *stel*inin form özellikleri gerekse betimleme alanındaki figür ve sahne tipi nedeniyle eserin Attika Bölgesi Klasik Dönem mezar *steleri* etkisinde kaldığı görülmektedir. **Kat. No: 1** ve Jorgios Sorboğlu Özel Koleksiyonu'nda bulunan Smyrna buluntusu *stel*

incelendiğinde; Pfuhl ve Möbius'un eserindeki Kat. No: 62⁹²⁸'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, sağ tarafta tabure üzerinde oturur vaziyette, *khiton* üzerine başını da örten bir manto giymiş olan bir kadın profilden betimlenmiştir. Kadının hemen önünde, sol tarafta yer alan bir hizmetçi ayakta, profilden betimlenmiş olup, o da *khiton* üzerine başını da örten bir manto giymektedir. Hizmetçi elinde bir merhem kabı tutmakta olup bu kabı, taburede oturmakta olan kadına uzatmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 1** ile karşılaştırıldığında; Kat. No: 62'de tabure üzerinde oturan kadının yüzü aşındığından; **Kat. No: 1**'deki *stel*in ise tabure üzerinde oturan kadının neredeyse belinden itibaren olan kısmı kırık olduğundan yüzlerin karşılaştırılması mümkün olamamaktadır. Ancak geri kalan kısımları ele aldığımızda her iki kadının da *khiton* üzerine *himation* giydikleri görülmekte ve Kat. No. 62'deki kadının, **Kat. No: 1**'e kıyasla daha plastik bir yapıda olduğu görülmektedir. Kat. No. 62'deki kadının taburesinin üzerinde yastık bulunmamaktadır ancak **Kat. No: 1**'deki kadın bir yastık üzerinde oturmaktadır. Bunun yanında her iki tabure de stilistik olarak benzerdir. Kat. No: 62'de tabure üzerinde oturan kadının karşısında duran hizmetçi kadının yüzü de, tıpkı diğer kadın gibi aşınmış olduğundan **Kat. No: 1** ile bu açıdan bir kıyaslama yapılması mümkün değildir. Kıyafetler ele alındığında, Kat. No: 62'deki hizmetçi kadın *khiton* üzerine *himation* giymekte ve *himation* başını da örtmektedir. Ancak **Kat. No: 1**'deki kadın yalnızca *khiton* giyimlidir ve dolayısıyla başı açıktır. Kat. No: 62'deki giysi kıvrımlarının **Kat. No: 1**'e kıyasla çok daha plastik ve yoğun olduğu açıktır. Figürlerin biriyle olan kompozisyonlarına bakıldığında Kat. No: 62'de figürlerin birbirine çok yakın betimlendikleri görülmekte olup, **Kat. No: 1**'de figürler birbirinden uzak betimlenmişlerdir. Yalnızca hizmetçinin, taburede oturan kadına uzatmış olduğu *pyksis* (?) vasıtasıyla temasları söz konusudur.

Kat. No: 1 ve Sardeis'te bulunan bir *stel* incelendiğinde; Kat. No: 969⁹²⁹'da ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, sağ tarafta tabure üzerinde oturur vaziyette, *khiton* giyimli bir kadın $\frac{3}{4}$ profilden betimlenmiştir. Kadının hemen önünde, sağ tarafta yer alan bir hizmetçi ayakta, *khiton* üzerine *himation* giyimli olarak $\frac{3}{4}$ profilden betimlenmiştir. Hizmetçi elinde tutmakta olduğu *pyksisi* taburede oturmakta olan kadına uzatmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından yazıtından yola çıkılarak MÖ 250 yılına yani MÖ 3. yüzyılın yarısına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 1** ile karşılaştırıldığında; Kat. No: 969'da tabure üzerinde oturan kadının yüz hatları belirgin olup saçları, başını örten bir örtü

⁹²⁸ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 16, Nr. 62.

⁹²⁹ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 145, Nr. 969.

içerisinde toplanmıştır. **Kat. No: 1**'deki *stel*in ise tabure üzerinde oturan kadının neredeyse belinden itibaren olan kısmı kırık olduğundan baş kısımlarının karşılaştırılması mümkün olmamaktadır. Ancak geri kalan kısımları ele aldığımız da her iki kadının da *khiton* üzerine *himation* giydikleri görülmektedir ve her iki figür de stilistik açıdan neredeyse birbirinin aynısı gibidir. Kat. No: 969'daki hizmetçi kadın incelendiğinde, tıpkı taburede oturan kadın gibi onun saçlarının da başını örten bir örtünün içinde toplandığı görülmektedir. Ancak **Kat. No: 1**'deki hizmetçi kadının saçları yalnızca toplanmış olup, başını örten herhangi bir örtü bulunmamaktadır. Her iki *stel* de kompozisyon ve duruş açısından ele alındığında; Kat. No: 969'daki hizmetçi kadın tabure üzerinde oturan kadının önünde öne doğru eğilerek, iki elinde tuttuğu kutuyu taburede oturan kadına doğru uzatmakta olduğu görülmektedir. Ancak **Kat. No: 1**'deki hizmetçi kadın ayakta durmakta ve sol elinde tuttuğu *pyksis*/kutuyu diğer kadına doğru, yalnızca sol elini ona uzatarak vermektedir. Her iki *stel* de MÖ 3. yüzyıl (Hellenistik Dönem)'a ait olduklarından dolayı işçilik ve stil olarak neredeyse birbirlerinin aynısıdır.

Kat. No: 1 ve eski İzmir Protestan Okulu'nda bulunan Smyrna buluntusu *stel* incelendiğinde; Kat. No: 908⁹³⁰'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, sağ tarafta tabure üzerinde oturur vaziyette, *khiton* üzerine *himation* giyimli, $\frac{3}{4}$ profilden betimlenen Pudicitia Saufeia Tipi'nde bir kadın yer almaktadır. Giymiş olduğu *himation* başını da örtmektedir. *Himation* içinde kalan sağ kolunu dirsekten bükerek, çenesinin altına dayamıştır. Onun önünde sol tarafta ise ayakta, *khiton* giyimli $\frac{3}{4}$ profilden betimlenen bir hizmetçi kız durmaktadır. Saçları, başının arkasında topuz yapılmıştır. Sol elinde bir yün sepeti tutmakta, sağ elini ise kapağı yarı açık halde duran sepetin içine sokmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 1** ile karşılaştırıldığında; **Kat. No: 1**'de tabure üzerinde oturan kadın, oturan kadın tipinde iken Kat. No: 908'deki kadın Pudicitia Saufeia Tipi'ndedir. Her ne kadar **Kat. No: 1** sağ taraftan, tabure üzerinde oturan kadının beline kadar kırık olsa da vücudun alt tarafı karşılaştırma yapmaya izin vermektedir. Kat. No: 908'de yer alan kadının vücut detayları ve elbise kıvrımları, **Kat. No: 1**'deki kadına kıyasla çok daha detaylı ve plastik işlenmiştir. Bu da Kat. No: 908'i, **Kat. No: 1**'den daha geç bir tarihe tarihlenmemize neden olmaktadır. Kat. No: 908'de, tabure üzerinde oturan kadının karşısında ayakta yer duran hizmetçi kıza baktığımızda **Kat. No: 1**'deki hizmetçi kızdan farklıdır. Kat. No: 908'deki kızın saçları başının arkasında topuz yapılmıştır ancak **Kat. No: 1**'deki hizmetçi kızın saçları olasılıkla

⁹³⁰ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 136, Nr. 908.

örülerek, örgüler başının etrafında taç biçimde toplanmıştır. Her ikisi de $\frac{3}{4}$ profilden betimlenmiş olmalarına rağmen, Kat. No: 908'deki hizmetçi kız sol elinde bir yün sepeti tutmakta ve sağ elini sepetin içine sokmaktayken; **Kat. No: 1**'deki hizmetçi kız sol elinde tuttuğu *pyksisi*, taburede oturmakta olan kadına uzatırken, sağ kolunu dirsekten hafifçe bükerek, sağ elini baldırına doğru sarkıtmıştır. Kat. No: 908'de yer alan hizmetçi kızın vücut detayları ve elbise kıvrımları da **Kat. No: 1**'deki kıza kıyasla çok daha detaylı ve plastik işlenmiştir.

Kat. No: 2 (Levha IV, Resim 5–8)

Çalışmada ele alınan **Kat. No. 2**'deki mezar *steli* incelendiğinde eserin form ve figür tipi açısından Lydia Bölgesi Roma İmparatorluk Dönemi mezar *steli* stilinde ve geleneğinde olduğu görülmektedir. **Kat. No: 2** ve Bursa Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir *stel* incelendiğinde; Bursa Arkeoloji Müzesi Kat. No: 383⁹³¹'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden, *khiton* üzerine *himation* giyimli bir kadın yer almaktadır. *Stel*in sağ tarafında bir yün sepeti, sol tarafta ise saplı bir ayna bulunmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 2** ile karşılaştırıldığında, **Kat. No: 2**'de yer alan kadının baş kısmı aşınmış olduğu için saç stili ve yüzlerin verilışı üzerine bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Kolların duruşunu ele aldığımızda, her iki kadının da sağ kollarının dirsekten bükülerek *himation* içerisinde bırakıldığını görmekteyiz. Her iki kadının da vücuduna genel olarak baktığımızda Kat. No: 383'teki kıvrım yapısının daha kalın; **Kat.**

⁹³¹ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 62, Nr. 383.

No: 2'deki kıvrımların ise daha sık ve ince yapılmış olduğunu görmekteyiz. **Kat. No: 2**'de kadının sağ tarafında bir ağaç; sol tarafında başıyla aynı hizada bir *kalathos* ve üzerinde bir ateş yanmakta olan *altar* yer alırken; Kat. No: 383'te herhangi bir bitki tasvirine rastlanmamaktadır ancak bir *kalathos* ile saplı bir ayna eşya figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu saydığımız özellikler sonucunda **Kat. No: 2**'nin Kat. No: 383'e göre daha geç bir dönemde yapıldığına karar verilmiştir.

Kat. No: 2 ve İzmir Basmane Müzesi'nde bulunan Smyrna buluntusu *stel* incelendiğinde; İzmir Basmane Müzesi Kat. No: 412⁹³²'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden, *khiton* üzerine *himation* giyimli bir kadın yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MS 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 2** ile karşılaştırıldığında, her iki kadın da duruş açısından birbirine çok yakındırlar. Hem Kat. No: 412'deki hem de **Kat. No: 2**'deki kadının baş kısmı aşınmış olduğundan bir karşılaştırma yapmak mümkün olamamaktadır. Buna ek olarak Kat. No: 412'deki kadın genel itibariyle aşınmış olduğundan elbise kıvrımlarının da karşılaştırılması mümkün değildir. Kat. No: 412'de herhangi bir bitki yahut mimari öğeye rastlanmamaktadır ancak Kat. No: 412'deki kadın **Kat. No: 2**'dekinden farklı olarak bir ayaklığın üzerinde durmaktadır. Her iki *stel*deki kadınların duruşlarından yola çıkarak *stellerin* çağdaş olduğuna karar verilmiştir.

Kat. No: 2 ve Tatış Koleksiyonu'nda bulunan bir *stel* incelendiğinde, koleksiyondaki Kat. No: 47'de⁹³³ ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde ayakta, cepheden, *khiton* üzerine *himation* giyimli bir kadın yer almaktadır. *Stel*, Schwertheim, Güllü Schwertheim ve Petzl tarafından MS 113/4 yılına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 2** ile karşılaştırıldığında, her iki kadın da duruş açısından aynıdırlar. Kat. No: 47'de herhangi bir bitki, obje yahut mimari öğeye rastlanmazken; **Kat. No: 2**'de bir ağaç, *altar* ve *kalathos* bulunmaktadır. Kadınların elbise kıvrımlarından yola çıkılarak **Kat. No: 2**'yi Kat. No: 47'den daha erken bir döneme tarihlendirilmiştir.

⁹³² Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 66, Nr. 412.

⁹³³ Schwertheim-Güllü Schwertheim-Petzl 2018, 82.

Kat. No: 3 (Levha V, Resim 9–12)

Çalışmada ele alınan **Kat. No. 3**'teki mezar *stel*i incelendiğinde eserin form ve figür tipi açısından Lydia Bölgesi Roma İmparatorluk Dönemi mezar *stel*i stilinde ve geleneğinde olduğu görülmektedir. **Kat. No: 3** ve İzmir Basmane Müzesi'nde bulunan Smyrna buluntusu *stel* incelendiğinde; Smyrna buluntusu Kat. No: 393⁹³⁴'te ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkez, ayakta, cepheden, *khiton* üzerine *himation* giyimli bir genç kız yer almaktadır. Genç kızın sağ tarafında bir hizmetçi kız, sol tarafında yerde ise bir keklik bulunmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 3** ile karşılaştırıldığında, Kat No: 393'teki genç kızın elbisesinin kıvrımlarının, **Kat. No: 3**'tekine kıyasla daha derin olduğunu görmekteyiz. Bu da Kat. No: 393'ün **Kat. No: 3**'ten daha erken bir eser olduğunu göstermektedir. Kat. No: 393'te merkezde yer alan genç kızın yanında, kendisinden yaşça daha küçük, çocuk kategorisine alabileceğimiz bir hizmetçi (?) yer alırken; **Kat. No: 3**'te başka bir insan figürü yer almamaktadır. *Steller*deki dikkat çekici benzer yan, her iki *stel* de keklik (?) figürünün bulunmasıdır. Bu keklik figürü, *stel* üzerindeki figürün evlenmemiş bir genç kız olduğuna işaret etmektedir.

Kat. No: 3 ve önceden İzmir'deki eski Protestan Okulu'nda bulunan, günümüzde ise kayıp olan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 392⁹³⁵'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden, *khiton* üzerine manto giyimli bir genç kız yer

⁹³⁴ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 64, Nr. 393.

⁹³⁵ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 64, Nr. 392.

almaktadır. Sağ eliyle mantosunun aşağı doğru dökülen kısımlarını tutarken; dirsekten bükerek omuz hizasında kaldırdığı sol elinde bir çiçek demeti tutar. Genç kızın sağ tarafında elinde *tympanon* tutan bir hizmetçi kız yer alır. Sol tarafında ise, ön ayaklarıyla genç kızın mantosunun eteklerine dayanmış bir köpek durmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 3** ile karşılaştırıldığında, Kat No: 392'deki genç kız sol elinde bir çiçek demeti tutarken, **Kat. No: 3**'teki bu eliyle manto kıvrımlarını tutmaktadır. Kat. No: 392'de yer alan genç kız sağ eliyle manto kıvrımlarını tutarken; çalışmamızda yer alan **Kat. No: 3**'teki genç kız ise tam tersi bir şekilde bu elini göğsü üzerine koymuş ve tanımlayamadığımız bir obje tutmaktadır. Kat. No: 392'de bir hizmetçi kız yer alırken **Kat. No: 3**'te hizmetçi bulunmamaktadır.

Kat. No: 3 ve İsviçre'de Özel Koleksiyon'da bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 454⁹³⁶'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden, *khiton* üzerine *himation* giyimli bir genç kız yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 3** ile karşılaştırıldığında, Kat No: 454'teki genç kızın saçları dönem modasına uygun olarak ortadan ayrılıp, yanlara doğru taranarak arkada toplanmıştır. **Kat. No: 3**'teki genç kızın baş kısmı aşınmış olduğundan dolayı saç modeli ve yüz şeklinin karşılaştırılması mümkün olmamaktadır. Genel duruş itibariyle ele alındıklarında, ikisi de postur açısından oldukça benzerdirler. Ancak Kat. No: 454'teki genç kızın kıyafet kıvrım ve detayları, **Kat. No: 3**'e kıyasla çok daha belirgin ve plastiktir. Bunun yanında Kat. No: 454'te herhangi bir hayvan, bitki veyahut obje yer almazken; **Kat. No: 3**'teki genç kızın sol yanında bir keklik; sağ yanında ise boynunda tasmasıyla bir ev hayvanı olduğu vurgulanan bir köpek yer almaktadır. Hem *stel* üzerindeki *naiskos* görünümünün sadeleşmesi, hem de plastikleşen kıyafet kıvrımlarına bakılarak Kat. No: 454'ün, MS 50–150 yılları arasına tarihlediğimiz **Kat. No: 3**'ten daha geç bir *stel* olduğuna karar verilmiştir.

⁹³⁶ Pfuhl – Möbius, 1977, Taf. 75, Nr. 454.

Kat. No: 4 (Levha VI, Resim 13–16)

Çalışmada ele alınan **Kat. No. 4**'teki mezar *steli* incelendiğinde eserin form ve figür tipi açısından Hellenistik Dönem Smyrna etkili mezar *steli* stilinde ve geleneğinde olduğu görülmektedir. **Kat. No: 4** ve Leiden Ulusal Müzesi'nde muhafaza edilen *stel* incelendiğinde; Kat. No: 114⁹³⁷'te ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde merkezde, cepheden, ayakta ve giyimli bir erkek bulunmaktadır. Ana figürün sol tarafında üzerinde bir *dorik plaster* yer almakta, sağ tarafında ise gövdesine bir yılanın sarılı olduğu bir ağaç bulunmaktadır. Sol taraftaki *dorik plasterin* önünde çocuk bir hizmetçi yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına yani Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Bahsi geçen eser, **Kat. No: 4** ile karşılaştırıldığında, her iki eser de tipolojik olarak birbirine benzerdir ve dönemselsel olarak her iki *stel* de Hellenistik olmakla birlikte **Kat. No: 4**, Kat. No: 114'e göre daha geçtir. İki *stel* arasındaki en temel fark, **Kat. No: 4**'teki ana figür yetişkin bir erkekken; Kat. No: 114'teki figür genç bir erkektir. Bunu, sol tarafında duran köpekten anlamak mümkündür. Bunun yanında bezeme alanındaki yardımcı öğelerde de farklılıklar görülmektedir. **Kat. No: 4**'te merkezdeki ana figürün sol tarafında, üzerinde bir *krater* olan *dorik plaster* yer alırken; Kat. No: 114'teki ana figürün her iki yanında da yardımcı öğeler bulunmaktadır.

Kat. No: 4 ve Leiden Ulusal Müzesi'nde muhafaza edilen *stel* incelendiğinde; Kat. No: 160⁹³⁸'da ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde merkezde, cepheden, ayakta ve giyimli Dioskurides Tipi'nde bir erkek bulunmaktadır. Figürün sol tarafında gövdesine bir

⁹³⁷ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 27, Ab. 114.

⁹³⁸ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 35, Nr. 160.

yılanın sarıldığı bir *dorik plaster*, sağ tarafında ise bir erkek hizmetçi yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bahsi geçen eser, **Kat. No: 4** ile karşılaştırıldığında, her iki eser de tipolojik olarak birbirinin aynısı olup, her ikisinde de ana figür olarak ayakta, giyimli, Dioskurides Tipi'nde bir adam bulunmaktadır. *Steller* çağdaş olmakla birlikte, bezeme alanındaki yardımcı öğelerde farklılıklar görülmektedir. **Kat. No: 4**'te merkezdeki ana figürün sol tarafında, üzerinde bir *krater* olan *dorik plaster* yer alırken, Kat. No: 160'taki ana figürün yalnızca sol tarafında bir adet *dorik plaster* bulunmaktadır.

Kat. No: 4 ve İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde muhafaza edilen *stel* incelendiğinde; Kat. No: 132⁹³⁹'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde merkezde, cepheden, ayakta ve giyimli Dioskurides Tipi'nde bir erkek bulunmaktadır. Figürün sol tarafında üzerinde rulo ve kitap bulunan bir *dorik plaster*; sağ tarafında ise üzerinde bir *cornucopia* bulunan bir Dor sütunu yer almaktadır. Bu sütunların önünde ise *stel* çerçevesine dayanmış vaziyette birer hizmetçi durmaktadır. *Stel*, Aybek, Tuna ve Atıcı tarafından Roma Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Bahsi geçen eser, **Kat. No: 4** ile karşılaştırıldığında, her iki eser de tipolojik olarak birbirinin aynısı olup, her ikisinde de ana figür olarak ayakta, giyimli, Dioskurides Tipi'nde bir erkek bulunmaktadır. Ancak Kat. No: 132'de yer alan *stel*, **Kat. No: 4**'teki *stelden* geç olup Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmasının yanında bezeme alanındaki yardımcı öğelerde de farklılıklar görülmektedir. **Kat. No: 4**'te merkezdeki ana figürün sol tarafında, üzerinde bir *krater* olan *dorik plaster* yer alırken; Kat. No: 132'deki ana figürün her iki yanında da mimari öğeler bulunmaktadır.

Kat. No: 5 (Levha VII, Resim 17–20)

⁹³⁹ Aybek-Tuna-Atıcı 2009, 148.

Çalışmada ele alınan **Kat. No. 5**'teki mezar *steli* incelendiğinde eserin form ve figür tipi açısından Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem mezar *steli* stilinde ve geleneğinde olduğu görülmektedir. **Kat. No: 5** ve Leiden Ulusal Müzesi'nde bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 729⁹⁴⁰'da ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden betimlenmiş, *khlamys* giyimli bir erkek çocuk yer almaktadır. Sol kolunu yana açarak, elinde tuttuğu üzüm salkımını yerde duran köpeğe göstermektedir. Sol kolu ise mantosunun eteklerini tutmaktadır. Çocuğun sağ tarafında, *stel* çerçevesine dayalı duran bir hizmetçi çocuk yer almaktadır. Sol tarafta ise yine *stel* çerçevesine dayalı bir ağaç bulunur. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 2. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 5** ile karşılaştırıldığında; Kat. No: 729'daki çocuğun **Kat. No: 5**'tekine nazaran daha hareketli bir yapıda olduğu görülmektedir. **Kat. No: 5** oldukça aşınmış bir *stel* olduğundan dolayı işleniş tarzına yönelik bir karşılaştırma yapmak güç olsa da Kat. No: 729'un, **Kat. No: 5**'e göre daha detaylı işlendiği görülmekte olup, işçiliğin daha iyi olmasından ötürü **Kat. No: 5**'in Kat. No: 729'dan daha geç bir döneme tarihlendirilebileceğine karar verilmiştir.

Kat. No: 5 ve Selçuk Efes Müzesi'nde bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 731⁹⁴¹'de ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden betimlenmiş, kısa bir *khiton* üzerine manto giyimli bir erkek çocuk yer almaktadır. Yana doğru açmış olduğu sağ elinde tuttuğu bir üzüm salkımı, sağ tarafında yerde durmakta olan köpeğe uzatır. Sol kolu ise mantosunun, sağ kol altından gelen tomarını tutmaktadır. Çocuğun sağ tarafında mimari bir blok yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 5** ile karşılaştırıldığında; her iki çocuğun da duruşları aynıdır. Ancak **Kat. No: 5**'te çocuğun yanında bir hizmetçi yer alırken; Kat. No: 731'de hizmetçi çocuk bulunmamaktadır. **Kat. No: 5**'in oldukça aşınmış bir *stel* olmasının da etkisiyle; Kat. No: 731'deki ayrıntılı işçiliği **Kat. No: 5**'te göremesek de genel yapı itibarıyla iki *stel*in de MÖ 2. yüzyıla tarihlenerek çağdaş eserler olduğuna karar verilmiştir.

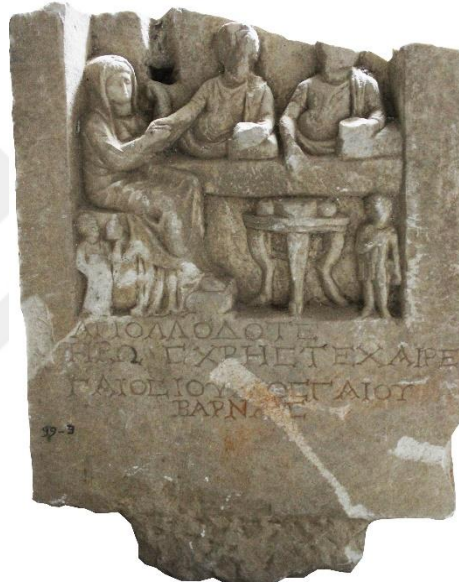
Kat. No: 5 ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 735⁹⁴²'de ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde, merkezde, ayakta, cepheden betimlenmiş, kısa bir *khiton* üzerine manto giyimli bir erkek çocuk yer almaktadır. Yana doğru açmış olduğu sağ elinde tuttuğu bir üzüm salkımı, sağ tarafında yerde durmakta olan köpeğe

⁹⁴⁰ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 109, Nr. 729.

⁹⁴¹ Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 110, Nr. 731.

⁹⁴² Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 110, Nr. 735.

uzatır. Sol kolunu ise göğsüne dayalı bir şekilde tutmaktadır. Çocuğun sol tarafında, *stel* çerçevesine dayalı duran bir hizmetçi çocuk bulunmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından, MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 5** ile karşılaştırıldığında; her iki *stel*in de aynı kompozisyona sahip olduğu görülmektedir. İki *stel* arasındaki ufak farklılardan biri, **Kat. No: 5**'te merkezde yer alan çocuğun sol kolu serbestçe vücuduna paralel olarak bırakılmışken; Kat. No: 735'te çocuk sol kolunu göğsü üzerine kapatmıştır. Bir diğer fark ise **Kat. No: 5**'teki her iki figür de birbirlerine yakın boyutlarda betimlenmişlerken; Kat. No: 735'teki hizmetçi figürü neredeyse görülemeyecek derecede küçük betimlenmiştir. Figürlerin kompozisyonları ve işçilik göz önünde bulundurularak **Kat. No: 5**'in Kat. No: 735'e göre daha erken bir *stel* olduğuna karar verilmiştir.

Kat. No: 6 (Levha VIII, Resim 21–24)

Çalışmada ele alınan **Kat. No. 6**'daki mezar *steli* incelendiğinde eserin form ve figür tipi açısından Lydia Bölgesi Roma İmparatorluk Dönemi mezar *steli* stilinde ve geleneğinde olduğu görülmektedir. **Kat. No: 6** ve Erdek Müzesi'nde bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 1938⁹⁴³'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, *klinede* uzanmış olan giyimli iki erkek görülmekte olup, bu erkeklerden bize göre sağda olanı sol koluyla yanında bulunan yastığı dayanmış ve elinde bir kâse (*skyphos*) tutmaktadır. Soldaki ise yine sol koluyla yanında duran yastığa yaslanmış olup sağ elini *klinenin* sağında ve önünde durmakta olan taburede oturan, profilden verilmiş giyimli bir kadına uzatmaktadır. Biri kadının oturduğu taburenin hemen önünde, elinde *kalathos* tutan bir hizmetçi kız; diğeri *klinenin* sol tarafında

⁹⁴³ Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 279, Nr. 1938.

duran bir hizmetçi oğlan olmak üzere iki hizmetçi de bezeme alanında betimlenmişlerdir. *Klinenin* hemen önünde yer alan üçayaklı sehpa üzerinde büyük bir ekmek ve her iki yanında birer meyve bulunmaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ geç 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 6** ile karşılaştırıldığında, Kat. No: 1938'in, MS 150–200 yıllarına tarihlendirdiğimiz **Kat. No: 6**'ya göre daha erken bir *stel* olduğu anlaşılmaktadır. Bu zaman farkı figürlerin yapılış tarzı ve işçiliğinde bariz bir şekilde görülmektedir. **Kat. No: 6**'da daha etli ve plastik bir şekilde işlenen figürler, Kat. No: 1938'de daha yüzeysel işlenmişlerdir.

Kat. No: 6 ve Ali Altın Özel Koleksiyonu'nda bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 18⁹⁴⁴'de ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde, merkezde bir *kline* ve bu *kline* üzerinde, giyimli, cepheden, uzanır vaziyette betimlenmiş iki erkek betimlenmiştir. Her iki erkek de sol kolunu dirsekten bükerek, yanlarında duran yastığa dayarlar ve bu ellerinde birer derin kadeh taşırlar. *Stelin* her iki kenarında sağdaki Pudicitia Saufeia Tipi'nde, soldaki Philista Tipi'nde iki kadın yer almaktadır. *Klinenin* önünde, üzerinde yiyecekler bulunan üçayaklı bir sehpa yer almaktadır. Soldaki kadınla sehpa arasında bir *kalathos*, sağdaki kadınla sehpa arasında ise bir erkek hizmetçi yer alır. *Stel*, Şahin tarafından MS 1. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 6** ile karşılaştırıldığında, Kat. No: 18'deki figürlerle **Kat. No: 6**'daki figürler işlenişleri açısından birbirlerine yakındırlar. Ancak Kat. No: 18'deki figürlerin **Kat. No: 6**'ya oranla küçük boyutlu verildiği görülmektedir. Figür sayısı bazında ele aldığımızda, **Kat. No: 6**'da tek bir kadın bulunurken; Kat. No: 18'de kadın sayısı ikiye çıkmıştır. **Kat. No: 6**'da biri kız diğeri erkek olmak üzere iki hizmetçi yer alırken; Kat. No: 18'de erkek olmak üzere yalnızca bir tane hizmetçi görmekteyiz. *Stel*, üzerinde betimlenmiş olan eşyalar **Kat. No: 6**'da belirgin bir şekilde işlenmiştir ancak Kat. No:18'e baktığımızda, özellikle sehpa üzerindeki eşyaların, aşınmaların da etkisiyle belirgin olmadığı görülmektedir. Eserleri genel itibariyle değerlendirdiğimizde ufak farklılıklar haricinde, her ikisinin de MS 1. yüzyıl içerisine tarihlendirilebileceğine karar verilmiştir.

Kat. No: 6 ve İzmir Basmane Müzesi'nde bulunan Smyrna buluntusu *stel* incelendiğinde; Kat. No: 1920⁹⁴⁵'de ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde, merkezde bir *kline* ve bu *kline* üzerinde, giyimli, cepheden, uzanır vaziyette betimlenmiş biri genç diğeri yetişkin iki erkek betimlenmiştir. Her iki erkek de sol kolunu dirsekten bükerek, yanlarında duran yastığa dayarlar ve bu ellerinde birer obje (*skyphos*, kâse ?) taşırlar. *Stelin* sol

⁹⁴⁴ Şahin 2000, Lev. IX, Taf. 18.

⁹⁴⁵ Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 277, Nr. 1920.

tarafında, *klinenin* önünde yer alan taburede oturur vaziyette, giyimli, $\frac{3}{4}$ profilden betimlenmiş bir kadın bulunmaktadır. Kadın sağ elinde bir meyve (elma ?) tutarken, sol elini ise *klinenin* önünde yer alan üçayaklı sehpa uzatarak, oradan başka bir meyve almaktadır. *Klinenin* önünde, üzerinde kızarmış balık ve tavuk bulunan üçayaklı bir sehpa yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MS 3. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Eser, **Kat. No: 6** ile karşılaştırıldığında, Kat. No: 1920'deki figürlerin gerek saçları, gerek yüz detayları ele alındığında çok daha detaylı bir şekilde işlendikleri görülmektedir. Gözlerin daha belirgin olması bu *steli* **Kat. No: 6**'dan ayıran ve onu **Kat. No: 6**'dan daha geç bir tarihe koymamıza neden olan en belirgin özelliklerden birisidir. **Kat. No: 6**'da yer alan erkeklerin hatları daha yumuşak işlenmiş olup vücutları daha toplu hâlde verilmiştir; Kat. No: 1920'deki erkeklerde ise hatlar daha keskin ve vücut daha idealize ve fit işlenmiştir. **Kat. No: 6**'da yer alan kadının başı mantosuyla örtülmüş olup, saçının bir kısmı gösterilmişken; Kat. No: 1920'de yer alan kadının saçı açık olup, dönem modasının stiline göre işlenmiştir. **Kat. No: 6**'da *klinede* uzanan erkekler ve taburede oturan kadına ek olarak biri kız diğeri erkek olmak üzere iki hizmetçi yer almaktadır. Ancak Kat. No:1920'de hizmetçi figürü bulunmamaktadır. Buna ek olarak **Kat. No: 6**'da yer alan eşyaların detaylandırma açısından daha sade oldukları görülmekte olup sehpa üzerinde iki adet meyve (nar) ve ekmek bulunmaktadır. Kat. No: 1920'deki eşyalar ise detaylandırılarak verilmişlerdir ve **Kat. No: 6**'dan farklı olarak sehpa üzerinde kızartılmış balık ve tavuk bulunmaktadır. Gerek figürlerdeki anatomik özelliklerin verilişi, gerekse dönem modaları arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurularak **Kat. No: 6**'nın Kat. No: 1920'den daha erken bir eser olduğuna karar verilmiştir.

Kat. No: 7–12 (Levha IX–XIV, Resim 25–48)

Çalışma kapsamında ele alınan Tire Müzesi örnekleri içerisinde bezeme alanında süvarilerin bulunduğu mezar *stelleri* tespit edilmiştir. Bu tipteki mezar *stelleri* Lydia Bölgesi örnekleri başta olmak üzere Ephesos mezar *stellerinin* stiliyle benzer özellikler gösterir. Çalışmanın bu bölümünde süvari *stelleri* yakın bölgelerdeki mezar *stelleri*yle stilistik ve dönem modası açısından karşılaştırılarak tarihlendirilmiştir. **Kat. No: 7–12** ile Bergama Müzesi'nde bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 1346⁹⁴⁶'da ele alınan mezar *stelinin* bezemelerinde, merkezde at üzerinde oturur vaziyette, *khiton* üzerine *khlamys* giyimli bir süvari yer almaktadır. Süvari sağ elinde bir kâse tutmakta ve üzerine binmekte olduğu profilden betimlenen at sol bacağına dizden kırarak havaya kaldırır. *Stelin* sağ tarafında bir üçayaklı sehpa, onun üzerinde de iki ayaklı başka bir sehpa ve bu sehpanın da üzerinde birkaç küçük meyve durmaktadır. Yine sağ tarafta, *stel*in çerçevesine dayalı şekilde betimlenmiş yapraksız, olasılıkla zeytin ağacı olduğu düşünülen, bir ağaç bulunmaktadır. Ağacın gövdesine dolanmış ve başını ağacın tepesinden atın başına doğru uzatan bir de yılan betimi *stel* üzerinde yer almaktadır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir. **Eser Kat. No: 7–12** ile karşılaştırıldığında, ilk olarak **Kat. No: 7–12**'deki eserlerin Kat. No: 1346'da yer alan eserden çok daha erken bir tarihe **Hellenistik Dönem**'e tarihlendirildiği görülmektedir. Bu dönemsel fark, Kat. No: 1346'deki eserin **Kat. No: 7–12**'deki eserlerden işçilik açısından çok daha üstün olduğunu göstermektedir. Kat. No: 1346, **Kat. No: 7–12**'deki *stellere* oranla daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bunun

⁹⁴⁶ Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346.

yanında **Kat. No: 7–12**'de yer alan ağaç hurma (palmiye) ağacıyken, Kat. No: 1346'daki ağaç çıplak/yapraksız olduğu için türü konusunda bir tespit yapmak mümkün değildir.

Kat. No: 7–12 ile İzmir (?)'de bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 1339⁹⁴⁷'da ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde at üzerinde oturur vaziyette, *khiton* üzerine *khlamys* giyimli bir süvari yer almaktadır. Süvari sağ elinde bir kâse tutmakta, sol eliyle ise atın yularını tutmaktadır. Süvarinin binmekte olduğu atın hemen önünde, bezeme alanının sağ tarafında dikdörtgen formlu bir *altar* durmaktadır. Yine sağ tarafta, *stel*in çerçevesine dayalı şekilde betimlenmiş, kalın gövdeli yapraksız bir ağaç bulunmaktadır. Ağacın gövdesine dolanmış ve ağacın tepe noktasından atın başına doğru uzanmış bir de yılan betimlenmiştir. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. **Eser Kat. No: 7–12** ile karşılaştırıldığında, Kat. No: 1339'da yer alan eserdeki süvari, profilden verilerek gitmekte olduğu yöne bakarken; **Kat. No:7–12**'deki süvari ise $\frac{3}{4}$ profilden verilmiş olup başını cepheye doğru çevirmiştir. Kat. No: 1339'daki at dört ayağını birden yere basmışken; **Kat. No: 7–12**'deki at, sol ön bacağını *altar*ın üzerine doğru havaya kaldırmıştır. Kat. No: 1339'daki ağaç yapraksız, çıplak bir ağaçken; **Kat. No: 7–12**'deki ağaç yapraklı bir hurma (palmiye) ağacıdır. Kat. No: 1339'daki ağacın gövdesine dolanmış olan yılan, ata doğru uzanırken; **Kat. No:7–12**'deki yılan süvarinin eline doğru uzanmaktadır.

Kat. No: 7–12 ile Viyana Sanat Tarihi Müzesi'nde bulunan *stel* incelendiğinde; Kat. No: 1352⁹⁴⁸'de ele alınan mezar *stel*inin bezemelerinde, merkezde at üzerinde oturur vaziyette, *khiton* üzerine *khlamys* giyimli bir süvari yer almaktadır. Süvari sağ elinde bir kâse tutmaktadır. Süvarinin üzerine binmekte olduğu at sol bacağını dizden kırarak havaya kaldırmış ve atın önünde *stel*in ise sağ tarafında duran *altar*ın üzerine ayağını koymaktadır. *Stel*in sağ tarafında, bahsi geçen, bir *altar* ve *altar* üzerinde de ateş yanmaktadır. Yine sağ tarafta, *stel*in çerçevesine dayalı şekilde betimlenmiş yapraksız, olasılıkla zeytin ağacı olduğu düşünülen, bir ağaç bulunmaktadır. Ağacın gövdesinde, gövdeye dolanmış, başını ağacın tepesinden atın başına doğru uzatan bir yılan vardır. *Stel*, Pfuhl ve Möbius tarafından MS geç 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir. **Eser Kat. No: 7–12** ile karşılaştırıldığında, ilk olarak **Kat. No: 7–12**'deki eserlerin Kat. No: 1352'de yer alan eserden çok daha erken bir tarihe Hellenistik Dönem'e tarihlendirildiği görülmektedir. Bu dönemsel fark, Kat. No: 1352'deki eserin **Kat. No: 7–12**'deki eserlerden işçilik açısından çok daha üstün olduğunu

⁹⁴⁷ Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339.

⁹⁴⁸ Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352.

göstermektedir. Kat. No: 1352, **Kat. No: 7–12**'deki eserlere oranla daha ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bunun yanında **Kat. No: 7–12**'de yer alan ağaç hurma (palmiye) ağacıken, Kat. No:1352'deki ağacın zeytin ağacı olduğu düşünülmektedir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kaystros Ovası'nın güneyinde, Messogis Dağı'nın kuzey etekleri üzerinde kurulmuş, her dönem iskân görmüş ve günümüzde İzmir'in büyük ilçelerinden biri olan, bölge buluntularında Lydia kültürünün varlığının yoğun bir şekilde gözlemlendiği Tire, yalnızca antik dönemde değil sonrasında da önemli bir yerleşim yeri olmuştur.

Kentteki Lydia etkisi hem geleneklerde hem de ölümle ilintili buluntulardan olan mezar *stellerinde* kendini göstermektedir.

Çalışma kapsamında, Tire Müzesi deposunda bulunan Lydia, Smyrna ve Ephesos etkileri tespit ettiğimiz, Tire ve çevresinden bulunmuş on iki adet mezar *stelini* tipolojik ve stilistik açıdan inceleyip mezar *stellerinden* yola çıkarak Tire'nin ölüm kültürünü irdeledik. Genellikle oldukça ürpertici ve insanların bırakın üzerine konuşmayı, akıllarından dahi geçirmekten imtina ettiği bir konu olan ölüm, ilginç bir şekilde beraberinde birçok ritüel ve adetle gelip hayatımızda kendine bir yer edinmiştir. Bu durum yalnızca günümüzde değil, günümüzden çok uzun zaman öncesinde tarihin başlangıcının da ötesinde böyledir. Yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda ele geçen veriler, ilk insanların da ölümden sonraki yaşama bir atıf ve kaybedilen kişiye bir veda maiyetinde ritüeller gerçekleştirip, kazdıkları mezarların içerisine, renkli boncuklar gibi çeşitli ölü hediyeleri bıraktıklarını göstermiştir.

İlk örneklerine MÖ 10. yüzyılda Yunanistan'da rastlanan mezar *stelleri* de ilk insanlardan bu yana devam eden ölünün ardından gerçekleştirilen ritüellerin bir devamıdır. Kelime anlamı 'dik duran, dörtgen işaret, dikili veya dikilmiş' olan *steller*, taş yahut mermer bir bloğun kesilip belirli bir şekle sokulması sonrasında yüzeyine betimleme ve yazıt eklenmesi ile elde edilirlerken kültürlerin belirli bir noktaya ulaştığı dönemlere gelindiğinde ise üzerinde kullanılan betimlemeler, çeşitlenmiş ve ölen kişi hakkında git gide daha çok şey anlatır olmuştur. Ölen kişinin anısına ekseriyetle taştan yapılan, mezarın yönünü ve mezarda yatan kişiyi tanımlayan, farklı tip ve bezemelere sahip bir öge olan mezar *stellerinin* erken dönem yazıtlarında sadece ölünün adı yazılırken; sonraları ölen kişinin baba adı, bağlı olduğu *demos* (meclis) ve mezarı yaptıran kişi gibi bilgilerin de mezar *stelleri* üzerinde belirtildiği örnekler karşımıza çıkmaktadır.

Atina'da tiranlığın son bulduğu yıl olan MÖ 510 yılı Attika'daki mezar *steli* sanatının zirve yaptığı yıldır ancak tiranlığın yıkılmasının ardından başa geçen Kleisthenes tarafından getirilen 'mezar lüksü' yasağı, Attika'daki mezar *steli* işçiliğini sekteye uğratmış

bunun sonucunda da Attikalı zanaatkârlar, karşı kıyıya, yani Batı Anadolu'ya doğru bir göçe başlamışlardır. Attika'dan, Batı Anadolu'ya kayan *stel* işçiliği, burada daha da gelişerek, *steller* üzerinde yeni uygulamalar görülmesine katkı sağlamıştır. *Steller* üzerinde gördüğümüz en önemli gelişimlerden bir tanesi, *stellerin* üzerine betimlenen alınlık ve bu alınlığı taşıyan *antalar*dır. Böylelikle *steller* bir tapınak mimarisi görünümü kazanmışlar ve tezimizde **K.4**, **K.5**, **K.6** ve **K.7** numaralı *stellerde* örnekleri görülen alınlıklı *naiskos* formlu *steller* ortaya çıkmışlardır.

Özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren Anadolu'da yaygın olarak kullanılmaya başlanan alınlıklı *steller* genellikle; üçgen alınlık, tepe ve köşe *akroter*, *tympanon* (rozet ya da kalkan bezemeli), *arşitrav*, *anta* ve yan kenarları sütunlu tarzda yapılmışlardır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde ise *naiskos* cephesi önemini yitirmeye başlamış ve tapınak görünümlü özelliklerini yavaş yavaş yitirmeye başlayan *steller* daha basit işlenmekle birlikte çeşitli bölgelerde farklı bezemelere ve biçimsel özelliklere sahip oldukları görülmektedir.

Hellenistik Dönem sonlarına doğru, alınlıklı *naiskos* tipli *stellerin* yerini yavaş yavaş alınlıksız olanlar almaya başlamış olup çerçeve derinlikleri azalmış, ilerleyen dönemlerde ise tamamen kaybolmuştur. Tezimiz kapsamındaki **K.1**, **K.2**, **K.3**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12** *steller* alınlıksızdır.

Tezimize konu olan mezar *stelleri* haricinde, adak, yasa, onurlandırma, kefarete, lanetleme gibi içeriklerde yapılmış *steller* de mevcuttur.

Çalışmamız kapsamında ele alınan 12 adet mezar *steli* üzerinde toplamda 4 adet figür tipi tespit edilmiştir. Bunlar; 5 adet insan, 4 adet hayvan, 5 adet bitki ve 8 adet eşyadan oluşmaktadır. İnsan figürleri 5 adet kadın (**K.1**, **K.2.**, **K.3** ve **K.6**), süvarilerin de içinde bulunduğu 9 adet erkek (**K.4**, **K.6**, **K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12**), 1 erkek çocuk (**K.5**) ve üç hizmetçiden (**K.5** ve **K.6**) oluşmaktadır. Hayvanlar, altı at (**K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12**), iki yılan (**K.2** ve **K.8**), bir köpek (**K.3**) ve bir adet kuş/keklik (**K.3**)'ten oluşmaktadır. Bitki/meyveler iki hurma/palmiye ağacı (**K.8** ve **K.11**); bir türü tespit edilememiş ağaç (**K.2**); bir nar (**K.6**); bir üzüm salkımı (**K.5**) ve süsleme ögesi olarak kullanılmış bir adet zeytin yapraklı çelenkten (**K.4**) oluşmaktadır. Ayrı ayrı incelemek yerine, 'Ev Eşyaları' ve 'Seramik Kaplar' olarak iki gruba ayırarak kısaca üzerinde durduğumuz eşyalar ise üç ayaklık (**K.1**, **K.6** ve **K.12**); iki tabure (**K.1** ve **K.6**); iki kâse

(**K.6** ve **K.12**); iki *pyksis* (**K.1** ve **K.6**); bir *kalathos* (**K.2**); bir *kline* (**K.6**); bir adet *krater* (**K.4**) ve bir adet sehpadan (**K.6**) oluşmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12** (Levha **XXI–XXVI**, Resim **61–71**, Çizim **7–12**) no.lu mezar *stellerinde* süvari figürleri ve **K.4** ve **K.6** (2) (Levha **XVIII** ve **XX**, Resim **55–56** ve **59–60**, Çizim **4** ve **6**) no.lu mezar *stellerinde*, oturan, ayakta ve *kline* üzerine uzanmış hâlde betimlenmiş genç ve yaşlı erkekler yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde erkekler, mezar *stelleri* üzerinde ayakta ya da oturur şekilde, genellikle *tunik* ve *himation* giyimli olarak; kalem, defter, rulo vb. erkeklere özgü objelerle birlikte betimlenmişlerdir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12** (Levha **XXI–XXVI**, Resim **61–71**, Çizim **7–12**) no.lu mezar *stellerindeki* süvari figürleri, çalışmamızdaki erkek figürleri içerisinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Süvari figürleri, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde günlük yaşam içerisinde erkeklere ait mezar *stellerinde* ölen kişiyi kahramanlaştırarak, sosyal statüsünün yüksekliğine vurgu yapma amacı taşıdığı gibi bazen de kişinin mesleğini belirtmek için kullanılmıştır. *Steller* üzerindeki kullanımının MÖ 5. yüzyıl Trak süvarilerine dayandığı düşünülen süvari figürlerinin kullanımı Hellenistik Dönem'de daha da artmıştır. Bu figürler, Klasik Dönem'de yılan, at, kılıç, mızrak, miğfer gibi öğelerle betimlenmiş ve böylelikle kahramanlıklarına (*heruluk*) vurgu yapılmıştır. Hellenistik Dönem'e gelindiğinde ise, atın önüne yerleştirilmiş bir *altar*, *altarın* hemen arkasında, genellikle palmye/hurma, bir ağaç ve ölüme vurgu yapmak amacıyla ağacın gövdesine dolanmış bir yılan bezeme alanı üzerindeki kompozisyona eklenmiştir. Çalışmamızda yer alan **K.12** no.lu mezar *stelinde* olduğu gibi, bu kompozisyonlarda bazen de süvarinin elinde bir kâse yahut yılanı beslemek için bir yiyecek de betimlenmektedir. Kâse, *altara* yapılacak olan libasyonu temsil ederken, yiyecek ve dolayısıyla yılan da *khthonik* dünyayı, süvarinin / ölen kişinin öte dünya yolculuğunu; ağaç ise Hayat Ağacı'nı temsil etmesinden dolayı yeniden doğuşu temsil etmektedir. Hellenistik Dönem'de altın çağını yaşayan süvari figürlü *steller*, Roma İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde, bezeme alanı üzerindeki artan figür sayısının etkisiyle Hellenistik Dönem *stelleri* üzerinde görülen nitelikli işçilik, Roma İmparatorluk Dönemi *stellerinde* görülmemektedir. Bunun yanında figürlerin boyutlarının küçüldüğü, kıvrımların bozulduğu ve ayrıntıların da daha gelişi güzel yanınceliksiz yapıldığı görülmektedir.

Çalışma kapsamındaki *steller*den yıla çıkılarak mezar *stelleri* üzerindeki süvari figürlerinin, özellikle, ölen genç erkekler kahraman (*heros*) yerine konulmak istendikleri için kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Genç ve yaşlı erkek figürlerinin bazılarında karşımıza çıkan basit yalınlık yaşsız bir ölümsüzlüğe işaret ederken, bazılarının da ise, tıpkı erkeklerin *kline* üzerinde betimlendiği ölü yemeği sahnelerinde olduğu gibi, ölen erkeğin kahraman (*heroon*) olarak algılanması sonucunda uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1 (2), K.2, K.3 ve K.6 (Levha XV–XVII ve XX, Resim 49–54 ve 59–60, Çizim 1–3 ve 6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, oturan, ayakta, genç ve yaşlı kadınlar yer almaktadır. Kadınların mezar *stelleri* üzerinde betimlenmesi Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşmıştır. Kadınlar, bu mezar *stelleri* üzerinde, gerek toplum, gerekse aile içerisinde olması istenen şekilde betimlenmişlerdir. Genellikle *khiton* ve *himation* giyimli olarak betimlenen kadınlar, ölü yemeği sahnelerinde karşımıza çıktığı gibi, bir tabure üzerinde oturur hâlde yanındaki diğer figürlerle; ayakta tek başlarına yahut da yanında hizmetçileri ile gösterilmektedirler. Bunun yanında, kadın figürlerinin yer aldığı kompozisyonlar içerisinde, *pyksis*, *kalathos* gibi kadınlara özgü objeler de yer almaktadır. Mezar *stellerinde* kullanılan kadın figürlerinden bazılarında karşımıza çıkan, Lydia kadınının diğer toplumlardaki kadınlardan farklı olduğuna işaret eden sahneler varken, bazılarında da karşımıza çıkan ve yine özellikle Lydia kadınına özgü özellikler gösteren ve bize ölen kadının güçlü bir ifade içerisinde algılanarak uygulandığını göstermiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.5 ve K.6 (2) (Levha XIX–XX, Resim 57–60, Çizim 5–6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, ayakta ve diğer figürlere göre daha küçük olarak betimlenen kadın/erkek hizmetçiler yer almaktadır. Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde, *steller* üzerindeki kadınların yanında kız hizmetçiler; erkeklerin yanında ise erkek hizmetçiler bulunmakta ve hizmetçilerin sayısı figür sayısı ile orantılıdır. Hellenistik Dönem'den itibaren hizmetçi figürleri, diğer figürlerden boyut olarak daha küçük verilmişlerdir. Ancak hizmetçilerin, çocuk figürleri ile karıştırılmasının önüne geçilmek için, kıyafetleri daha sade tutulmuştur. Bunun yanında, çocuklar ebeveynleriyle temas hâlinde yahut onlara daha yakın işlenmişlerken; hizmetçiler efendilerinden uzakta, hizmet ederken ya da bir yere dayanmış beklerken betimlenmişlerdir. Kız hizmetçiler, oturan kadınların arkasında veyahut yanında, ellerinde kadına ait *pyksis*, *kalathos* gibi eşyaları taşırlarken; genellikle kısa kollu ya da kolsuz *khiton* giymektedirler. Erkek

hizmetçiler, erken örneklerinde, kollarından biri çenenin altında, diğeri karın üzerinde betimlenirken; Roma İmparatorluk Dönemi'nde yemek masasının yahut *klinenin* yanında servise hazır bir hâlde beklemekte; genellikle de kısa kollu ve kısa *khiton* giymektedirler. Mezar *stellerinde* karşımıza çıkan hizmetçi figürleri, bazı örneklerde diğeri figürlere hatta çocuklara oranla daha küçük verilmesine karşın bazı örneklerde ise çizgisel/şematik hatlarla verilmesi, bazılarında da diğeri figürlerin arasına sıkıştırılarak verilmesine rağmen günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olduklarının gösterilmek istenmesi amacıyla betimlenmişlerdir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.5 (Levha XIX, Resim 57–58, Çizim 5)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta betimlenen bir çocuk figürü yer almaktadır. *Steller* üzerine tek başlarına işlendikleri gibi ana figürün yanında yardımcı öge olarak da işlenen çocuk figürleri, tipleri, giyim tarzları ve duruşları bakımından kendilerine özgü bir hâldedirler. Köpek, kaz, ördek, horoz gibi evcil hayvanlarla betimlenirler. Ekseriyetle de çocuğun yanında gördüğümüz hayvan kuşgillerden bir tür olur zira çocuğun öldükten sonra cennet kuşu olduğuna dair bir inanç vardır. Kuşun dışında köpekler de çocukların yanında sıklıkla gördüğümüz hayvanlardandır. Hellenistik Dönem'e kadar av hayvanı olarak işlenen köpekler, Hellenistik Dönem'le birlikte çocukların yanında onların oyun arkadaşı ve bir bakıma da koruyucusu olarak işlenmişlerdir. *Steller* üzerinde köpeklerle karşılaşmamızın nedenlerin de birisi de çocuğu öbür dünyada oyun arkadaşından ayırmamaktır. Kız çocukları, Hellenistik Dönem'den itibaren *himation* benzeri kıyafetler giyerlerken; erkek çocukları *khiton*, *khlamys* gibi kıyafetler giyerken verildikleri gibi çıplak ya da yarı çıplak olarak da işlendikleri görülmektedir. Çocuklar için bir tip birliği bulunmamaktadır. Çünkü onlar yetişkinlerin küçük birer kopyası olarak ele alınmışlardır.

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *stellerinde* at, köpek, kuş ve yılan olmak üzere dört figür tespit edilmiştir. Bunlardan **K.2** ve **K.8**'de yılan, **K.3**'te köpek, **K.3**'te kuş (keklik ?), **K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12**'de altı at görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.7**, **K.8**, **K.9**, **K.10**, **K.11** ve **K.12 (Levha XXI–XXVI, Resim 61–71, Çizim 7–12)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında süvarileri taşımakta olan atlar yer almaktadır. Antik Yunan'da günlük yaşantıda gerek sadık bir dost olması gerek ihtişamı gerek sahibinin kuvvetine atıfta bulunması gibi çeşitli nedenlerden dolayı diğeri birçok hayvandan daha önemli bir yere sahip olduğu için mitolojide de hak ettiği yere sahip olmuştur at. Hayal gücünün de etkisiyle farklı biçimlere bürünen at, kimi

zaman kanatlı kimi zaman boynuzlu kimi zaman at-insan şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Günlük yaşamda ve mitolojide önemli bir yere sahip olan bu hayvan, ilk olarak mezar sahibini yüceltmek amacıyla MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığı *steller* üzerinde oldukça uzun yıllar boyunca karşımıza çıkmaktadır. Atlar genellikle binicisi ile birlikte gösterilmiştir. Çünkü burada amaç sahibinin *heroize* edilmesine katkıda bulunmasıdır. İkonografik olarak temsil ettiği birçok şeyin yanında atın mezar *stelleri* üzerinde kullanımının en temel nedeni öncelikle yaşam ve ölüm arasındaki dengeyi simgeliyor olmasından ileri gelmektedir. Bununla birlikte, güneş tanrısı Helios'un arabasını çekiyor olması; nefsin terbiye edilmesini; bereketi temsil ediyor olması ayrıca da nefesinin hastalıkları iyileştirici bir etkisinin olduğuna inanılmasından dolayı mezar *stelleri* üzerinde kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.2 ve K.8 (Levha XVI ve XXII, Resim 51–52 ve 63–64, Çizim 2 ve 8)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında biri ayakta ve cepheden betimlenmiş kadının sağında bulunan ağaca sarılmış diğeri at üzerindeki süvarinin sol eli ile beslemeye çalıştığı ve bir hurma ağacına sarılmış olarak görülen yılan yer almaktadır. Yılan mitolojide sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Deri değiştirerek kendini yenilemesi, zehriyle şifa dağıttığına inanılması ve yeni bir yaşamın sembolü olması bunun en önemli nedenidir. *Khthonik* bir hayvan olan yılan, bu özelliğini hem yeraltında hem yerüstünde yaşamasına borçludur. O bir tarafıyla ölüme bağlıken diğer tarafıyla da sadece yaşama değil üremeye de bağlıdır. İlk olarak Girit'te kutsallaştığını gördüğümüz yılanın *khthonik* bir sembol olarak karşımıza çıkması ise Geometrik Dönem'den itibaren. Geometrik Dönem mezarlarında üzerlerinde yılan figürü olan kapların bulunması bu durumu doğrulamaktadır. Hellenistik Dönem'den itibaren ise *stellerin* üzerinde sıklıkla yılan figürü görülmektedir. İnsanı soktuğunda zehriyle öldürebilen yılan; aynı zehrin panzehir yapımında kullanımı sayesinde aynı zamanda insanın hayatını da kurtarabilmektedir. Bu nedenle, yılanın yeraltındaki yaşamı temsil etmesinden dolayı mezar *stelleri* üzerinde; tıpta kullanımından dolayı ise sağlıkla ilintili mekânlarda; koruyucu olduğuna olan inançtan dolayı da tapınak vb. gibi yapılarda kullanıldığı sonucunda ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.3 (Levha XVII, Resim 53–54, Çizim 3)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli genç kızın sağında, figüre doğru başını çevirerek bakan bir köpek yer almaktadır. Mezar *stellerinde* kullanılan köpek her ne kadar

sahibi olan genç kız/çocuk tarafından beslenmiyor olsa da yeniden doğuşu yani sonsuzluğu anlattığı veya öteki dünyada sahibine eşlik ederek ona yol gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.3 (Levha XVII, Resim 53–54, Çizim 3)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında bir kuş görülmektedir. Yapılan ikonografik incelemeye göre mezar *stelleri* üzerinde görülen kuş figürlerinin ölen kişinin ruhunu temsil ettiği ve yine *steller* üzerindeki üzüm yiyen kuş figürlerinin de ölümsüzlüğü temsil ettiği düşünülmektedir. Buradan yola çıkarak *stel* üzerinde sadece kuşun olması çok da anlamlı değildir ama hem kuş hem de üzümün bir arada olması oldukça önemlidir. Burada artık ölenin ruhunun ölümsüzlüğü dile getirilmektedir. Betimlenen kuşların sembolize ettiği olgular, kuşun türüne ve üzerine tünediği ağaç/bitkinin türüne göre farklılık göstermektedir. Çalışmamızda yer alan kuşun üzerinde tünediği bitkinin türü tam olarak belirlenemediğinden dolayı, genel olarak kuş figürünün sembolize ettiği olgulardan bahsetmemiz gerekmektedir. Buna göre; kuş kimi zaman zaferi, kimi zaman korkuyu sembolize etmektedir. *Stelimiz* üzerinde yer alan kuşun bir genç kızın yanında yer almasından dolayı ise bu *stel* üzerinde sadakati temsil ederek, ölümden sonraki yaşamında sahibine eşlik eden bir konumda yer aldığına karar verilmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *stellerinde* ağaç, nar, hurma (palmiye), üzüm ve zeytin, olmak üzere beş figür tespit edilmiştir. Bunlardan **K.4**'de zeytin yapraklı çelenk, **K.2**'de ağaç, **K.5**'te üzüm salkımı, **K.6**'da nar, **K8** ve **K.11**'de hurma (palmiye) ağacı görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.8** ve **K.11 (Levha XXII ve XXV, Resim 63–64 ve 68–69, Çizim 11)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, biri at üzerindeki süvarinin önünde ve bedenine yılan dolanmış, diğeri at üzerindeki süvarinin arkasında bulunan hurma (palmiye) ağacı yer almaktadır. Hurma (Palmiye) özellikle süvari betimli mezar *stelleri* üzerinde sıklıkla karşımıza çıkan bir ağaç türüdür. Bunun nedeni, bu ağacın savaş kazandıran ağaç olduğuna inanılması olduğu gibi; ayrıca arena oyunlarının sonunda kazanan gladyatöre verilen birincilik ödülü olmasıdır. Hurmaya cennet ağacı/meyvesi sıfatının atfedilmiş olması ve şifa verdiği inaniyor oluşu da mezar *stelleri* üzerinde sıklıkla karşımıza çıkmasının nedenleri içindedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.2 (Levha XVI, Resim 51–52, Çizim 2)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta ve giyimli kadının sağında, gövdesine dolanmış

yılanla birlikte bir ağaç yer almaktadır. *Steller* üzerindeki ağaç kullanımı şüphesiz doğum-ölüm döngüsü ve ayrıca yeniden doğuşa yapılan bir vurgudur. Sonbaharda yapraklarını döküp, ilkbaharda yeniden yeşeren ağaçlar, hayatın sonsuzluğuna atıfta bulunmaktadırlar. Bu sebeple insanlar, hayat ağacında da yola çıkarak, ona farklı bir anlam yüklemişler ve ona bir ruh atfederek kutsamışlardır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.6 (Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, *klinenin* önünde yer alan üçayaklı (*tripod*) sehpanın üzerinde tam ortada bulunan ekmeğin iki yanında birer nar yer almaktadır. Nar mitolojide canlanmayı-dirilmeyi sembolize etmesinin yanı sıra damarlarımızdaki kanı ve bu kanın bize verdiği enerjiyi de temsil etmektedir. En önemlisi de antik dönemlerden itibaren elde ettiği kutsallığı günümüze kadar taşımış olan bir meyve olmasıdır. Narın çoğu zaman tekil olandan çoğalma niteliği taşıdığı için bereketle de ilişkilendirilmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.5 (Levha XIX, Resim 57–58, Çizim 5)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta ve giyimli erkek çocuğun sağ elinde tuttuğu bir üzüm salkımı yer almaktadır. Sadece antik dönem mitoloji ve yaşamında değil günümüzde de gerek insan sağlığı açısından gerekse bolluk sembolü olmasından dolayı hayat ağacının simgesidir üzüm. Üzüm mitolojide çoğunlukla Dionysos ve onunla ilgili ritüeller ve karakterlerle birlikte; şarap olarak ele alınmıştır. Üzümü bir bitki/meyve olarak ele aldığımızda ise bazı kültürlerde yaşam ve ölüm döngüsünün bir parçası; bazı kültürlerde ölen kişinin ruhunun ölümsüzlüğünün simgesi olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. *Steller* üzerinde görünen kuş figürlerinin ölen kişinin ruhunu temsil ettiği düşünüldüğü gibi yine *steller* üzerindeki üzüm yiyen kuş figürlerinin de ölümsüzlüğü temsil ettiği düşünülmektedir. *Steller* üzerinde tek başına karşımıza çıkan üzüm veya asma figürleri ise kimi zaman ölenin geçim kaynağının şaraptan olduğuna kimi zaman kentın bitki yapısına işaret etse de üzüm hemen her yerde görülen bir bitki türü olduğu için net bir şey söylemek ve direkt olarak bu figürü tarımsal hayatla bağdaştırmak pek doğru olmayacaktır. Genellikle erkek veya erkek çocuk, az da olsa kadın *steller*inde karşılaştığımız ve üzümün şaraba dönüşümünü sembolize eden figürler de karşımıza çıkmaktadır. *Stel* üzerine yapılış amacı ne olursa olsun yadsınamayacak gerçek, tıpkı nar gibi üzümün de bolluğun sembolü olduğudur.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.4 (Levha XVIII, Resim 55–56, Çizim 4)** no.lu mezar *stel*inin bezeme alanında, ayakta ve giyimli erkeğin üst kısmındaki bölümde zeytin

çelengi yer almaktadır. Uzun ömürlü bir ağaç olduğundan dolayı ve fakir diye nitelendirilen topraklarda bile yetişebilen zeytinin bu özellikleri antik dönemde bu ağacı özel bir yere taşımıştır. Bu yüzden zeytin dendiğinde akla gelen barış, refah, dostluk gibi kavramlardır. Mitolojik anlatılarda tanrıların insanlara verdiği en önemli, değerli hediye olarak geçen zeytin ağacı tek tanrılı dinlerde de önemini yitirmemiştir. Poseidon ile Athena arasında yaşanan ve bir tarafın at, diğer tarafın zeytin ile temsil edildiği mitosta Athena'nın kazanması, bize savaş arabaları için son derece gerekli olsa da bir atın asla barışın ve daha da önemlisi bereketin simgesi olan zeytin kadar faydalı olamayacağını göstergesi olup yine Nuh Tufanı'nda güvercinin ağzında zeytin dalıyla gelmesi de onun tek tanrılı dinlerde de barış sembolü olmasına neden olmuştur. Antik Yunan günlük yaşamında, sıklıkla kullanıldığı yerlerden biri gladyatörlerin mezar *stelleri* olup bu *steller* üzerinde onları temsil eden pek çok sembolün yanında zaferi simgeleyen zeytin çelengi ve palmye dalı ile de karşılaşmaktayız. Dolayısıyla zeytinin sadece barış ve bereket ile değil ölümsüzlük ile de ilişkilendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında ele alınan mezar *stellerinde* ayaklık, *kalathos*, *kâse*, *kline*, *krater*, *pyksis*, sehpa ve tabure olmak üzere sekiz eşya tespit edilmiştir. Bunlardan **K.1** ve **K.6**'da tabure; **K.1**, **K.6** ve **K.12**'de ayaklık; **K.1** ve **K.6**'da *pyksis*; **K.2**'de *kalathos*; **K.4**'te *krater*; **K.6**'da *kline*, yine **K.6**'da sehpa; **K.6** ve **K.12**'de kâse görülmektedir. Tez kapsamında eşyaları ev eşyaları ve seramik kaplar olmak üzere iki ayrı başlığa ayırarak inceledik.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1**, **K.6** ve **K.12** (**Levha XV, XX ve XXVI, Resim 49–50, 59–60 ve 70–71, Çizim 1, 6 ve 12**) no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, tabure üzerinde $\frac{3}{4}$ cepheden verilmiş, taburede oturan kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlardan biri, iki ayağını birden ayaklığa koymuşken, diğeri sadece tek ayağını ayaklığa koymuştur. Kadınların yanı sıra günümüzde de ata binmek için kullanılan ayaklık **K.12**'de yer alan süvarinin ayağının altında bulunmaktadır. Mezar *stellerinde* kullanılan ayaklık, öbür dünyadaki yaşama göndermek yaparak, ölen kişinin ebedi yaşamında da bu eşyaya ihtiyaç duyacağına olan inancı göstermektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.6** (**Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6**) no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, *klinenin* üzerinde uzanan iki erkek yer almaktadır. *Klineler*, kültür ayırt etmeksizin hemen hemen bütün kültürlerde, mezar *stelleri* üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eşya da tıpkı ayaklık gibi öbür dünyadaki yaşama vurgu yapmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.6 (Levha XX, Resim 59–60, Çizim 6)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, *klinenin* önünde üzerinde bir ekmek ve iki narın bulunduğu üçayaklı bir sehpa (*tripod*) yer almaktadır. Mezar *stelleri* üzerinde betimlenen sehpa, ölü yemeği sahnelerinin olmazsa olmaz öğelerinden bir tanesidir. Bu betim, bizlere öbür taraftaki yaşama olan inançtan ziyade, zamanın ölüm kültürü ve âdetleri hakkında bilgi vermektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1 ve K.6 (Levha XV ve XX, Resim 49–50 ve 59–60, Çizim 1 ve 6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, $\frac{3}{4}$ cepheden gösterilen kadın figürlerinin üzerinde oturduğu birinde örtülü birinde örtüsüz şekilde betimlenen birer tabure yer almaktadır. Mezar *stellerinde* kullanılan taburenin, sehpa ve *kline* ile birlikte kullanılan ama onlar kadar olmazsa olmaz olmayan bir ev eşyası olduğu görülmüştür.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.2 (Levha XVI, Resim 51–52, Çizim 2)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli kadının solunda, başının hizasında bir *kalathos* yer almaktadır. Mezar *stelleri* üzerinde *kalathos* kullanımı direkt olarak mezar sahibinin bir kadın olduğuna işaret etmektedir. Zira *kalathos* kadınlar tarafından kullanılan bir eşyadır. Bu eşya da öbür dünyadaki yaşama olan inanca ve bu hayata, tıpkı yeryüzündeki yaşam kadar önemin verildiğine işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.4 (Levha XVIII, Resim 55–56, Çizim 4)** no.lu mezar *stelinin* bezeme alanında, ayakta ve giyimli erkeğin solunda, *plaster* üzerinde ve başının hizasında bir *krater* yer almaktadır. *Kalathos* nasıl ki mezar sahibinin bir kadın olduğuna işaret ediyorsa; mezar *stelleri* üzerinde *krater* betiminin kullanımı da mezarda yatan kişinin bir erkek olduğuna işaret etmektedir. Bu eşya da öbür dünyadaki yaşama olan inanca ve bu hayata, tıpkı yeryüzündeki yaşam kadar önemin verildiğine işaret etmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan **K.1, K.3 ve K.6 (Levha XV, XVII ve XX, Resim 49–50, 53–54 ve 59–60, Çizim 1, 3 ve 6)** no.lu mezar *stellerinin* bezeme alanında, kiminde karşısındaki kadının ona uzattığı *pyksisi* almak için elini uzatan bir kadın bulunmaktadır. Kiminde ayakta ve giyimli genç kızın *himation* içerisinde kalan elinde tuttuğu obje olarak karşımıza çıkan *pyksis*; kiminde ise kadın figüre hizmet eden kadın hizmetçinin elinde görülmektedir. Bu figür de tıpkı *kalathos* gibi mezar sahibinin cinsiyetine işaret eden ve onun bir kadın olduğunu belirtmek için kullanılan bir simgedir. Bahsi geçen diğer objeler

gibi bu objede öbür dünyadaki yaşama ve bu yaşama verilen öneme vurgu yapılmak adına *steller* üzerinde betimlenmiştir.

Çalışma kapsamında ele alınan toplam on iki adet mezar *steli* stilistik açıdan detaylı olarak ele alınmıştır. Tire Müzesi'nde korunan eserler kazı ve tabaka buluntusu olmadığı için stil ve dönem özellikleri belirlenirken analogi yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemde özellikle başta Lydia Bölgesi örnekleri olmak üzere Batı Anadolu'daki yakın yerleşimlerde bulunan mezar *stelleri* ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu karşılaştırmalarda ele alınan mezar *stelinden* ilk olarak daha erken, sonra çağdaş ve en son olarak daha geç örnekler karşılaştırma eseri olarak seçilmiştir. Yapılan stilistik değerlendirmeye göre Tire Müzesi örneklerinin daha çok Lydia Bölgesi örnekleri ve yakın çevredeki kentlerin mezar *stelleri* geleneğine benzediği sonucuna ulaşılmıştır. Lydia Bölgesi'nde başta Sardeis olmak üzere Hypaia, Philadelphia ve çevresi ile Ionia Bölgesi ve yakın çevresinden Metropolis, Ephesos ve Smyrna kentlerinin mezar *stelleri*yle stilistik açıdan benzer oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Tire Müzesi mezar *stelleri* genel olarak Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin Lydia Bölgesi yoğunluklu geleneğinde oldukları görülmüştür.

7. KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

Cicero. *Tanrıların Doğası*.

Herodotos. *Herodot Tarihi*.

Hesiodos. *İşler ve Günler*.

Hesiodos. *Thegonia*.

Homeros. *İlyada*.

Homeros. *Odyseia*.

Ovidius. *Dönüşümler*.

Plato. *Devlet*.

Strabon. *Geographika*.

Tacitus. *Annales*.

Vergilius. *Aeneis*.

Modern Literatür

Akalın, K. H. (2014). Hıristiyanlığa Aktarılmış Ritüeller Olarak İsis Kültündeki Vaftiz ve Günah Çıkartma Ayinleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 42, 41–76.

Akdoğan, R. (2019). Dini İçerikli Yeni Hitit Tablet Parçaları. *BELLETEM*. Cilt: LXXXIII, Sayı: 296, 1–23.

Akgül, A. (2008). Bir Mit Olarak “Şarabın İcadı” ve Anlamı. *Milli Folklor Uluslar arası Kültür Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 80, 13–20.

Akın, G., Balıkcı, E. (2018). Anadolu'nun Gizemli İmparatorluğu Hititlerde Beslenme ve Mutfak Kültürü. *JOTAGS*. Cilt: 6, Özel Sayı: 3, 275–284.

Akıncı, A. Y. (2018). *Eskiçağlarda Atletler (Sporcular): Eğitim, Antrenman, Beslenme ve Sporcu Yetiştirme Geleneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Akkurnaz, F. B. (2016). *Eski Yunan ve Roma Kapları ve İşlevleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Akkuş Mutlu, S. (2014). Eski Mezopotamya'da Beddua ve Felaketlerden Korunma Ritüelleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*. 9, 278–293.

- Akmaz, G. (2019). *Hint ve Yunan Mitolojilerinde Androjenlik*.
- Alantar, H. (2007). *Motiflerin Dili*. İstanbul: İTKİB.
- Alighieri, D. (2011). *İlahi Komedyası* (12. Baskı). (Çev. Teksoy, R.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Alkan, A. (2003). *Şifalı Bitkiler*.
- Altunay, D. (2019). *Antik Dönem Tıp Aletleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Altunay, E. (2015). *Paganizm-2 Mezopotamya-Mısır*. İstanbul: Hermes Yayınları.
- Altuncu, A. (2014a). Sümer Mitolojisi Bağlamında Otorite Tarafından Şekillendirilen İbadet ve Törenler. *K7AÜİFD*. Cilt: 1, Sayı: 1, 141–165.
- Altuncu, A. (2014b). Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 7, 118–142.
- Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I. Memeli Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 2, 411–427.
- Armutak, A. (2004). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi II. Sürüngenler, Balıklar, Kanatlılar ve Mitolojik Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 2, 143–157.
- Arslan, N. (2014). Yetiştirilen Bitkiler. *Resimli Türkiye Florası Cilt 1*. 295–318.
- Arslantaş, Y. (2009). Mezopotamya'nın Faunası ve Florası. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Uluslararası 4. Orta Doğu Semineri (29–31 Mayıs 2009)*. 405–430.
- Asil, E. (2001). Dünden Bugüne Eczacılık. *MİSED*. Sayı: 1–2, 4–19.
- AST Araştırma Sonuçları Toplantısı*.
- Atalay, E. (1990). Doğu Grek Hellenistik Çağ Mezar Stellerinde Çocuk ve Hizmetçi Figürleri. *X. Türk Tarih Kongresi (22–26 Eylül 1986) Bildirileri I*. Cilt. 285–292.
- Atalay, S. (2012). *Side Müzesi'nden Bir Grup Figürlü Mezar Steli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- ATAUNİ GSED Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller "Ana Tanrıça ve Doğurganlık"*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Atmaca, V. (2010). Eski Medeniyetlerde Günah-Hastalık İlişkisi veya Tanrının Gazabı Meselesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, 99–121.
- Avesta-Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*.

- Ay Arçın, Ş. (2019). Eski Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Muşen/İşşuru “Kuş” ve Sembolizmi Üzerine Bir Değerlendirme. *TOD*, Sayı: XXXIX, 483–527.
- Ay, Ş. (2012). Hitit Metinlerinde Geçen Gebelik Konusuna Kısa Bir Bakış. *TOD*. Sayı: XII, 41–61.
- Ay, Ş. (2013). “Mis pi”-“Pit pi” Ritüelleri ve Eski Mezopotamya’da İnsan Tanrı İlişkisi. *TOD*. Sayı: XV, 1–21.
- Aybek, S., Tuna, M., Atıcı, M. (2009). *İzmir Tarih ve Sanat Müzesi Heykel Katalogu*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Aydaş, İ. (2007). *Muğla Müzesi’nden Hellenistik ve Roma Dönemi’ne Ait Bir Grup Mezar Steli*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Aydın, C., Erbay Aslıtürk, G. (2017). Mitoloji ve Dinler Tarihi Çerçevesinde Yaratılış: Sistine Şapeli Tavan Freskolarına Yönelik Düşünceler. *İdil Dergisi*. Cilt: 6, Sayı: 30, 715–734.
- Bağdatlı Çam, F (2012). Kyme Nekropolünden Figürlü Bir Mezar Steli. *OLBA*. XX, 165–182.
- Baines, J., Malek, J. (1986). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Eski Mısır*. (Çev. Aruoba, Z., Aruoba, O.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baskıcı, M. M. (1998). Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 53, Sayı: 1, 73–94.
- Bauer, S. W. (2013). *Antik Dünya İlk Kayıtlardan Roma’nın Dağılmasına*. (Çev. Moralı, M.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- BAÜ FBE Dergisi Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi* (3. Baskı). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.
- Bayatlı, O. (1989). *Şifalı Otlar ve Lokman Hekim*. BERKSAV.
- Baytop, T. (1999). *Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi Geçmişte ve Bugün*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Beğenç, C. (1974). *Anadolu Mitolojisi* (2. Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Belen, G. (2015). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Tire Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- BERKSAV Bergama Kültür ve Sanat Vakfı*.
- Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Beydiz, M. G. (2018). Turgutreis Akıyrlar'da Ünik Bir Taş Ev -Balık, Güvercin ve Hayat Ağacı- İkonografisi. *Uluslararası Amisos Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 90–109.
- Bhagavad-Gita Tanrının Şarkısı*. (2001). (Çev. Güngören, Ö. C.). İstanbul: Yol Yayınları.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü "Kavramlar, Yaklaşımlar"*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bingöl, O. (2012). İki Dünya Arasındaki "Kapı". Tümölüslere İlişkin Bir Anımsatma. *Anadolu/Anatolia*, 38, 1–16.
- Black, J., Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar, İfritler, Semboller*. (Yay. Haz. Hasgöl, N.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Boardman, J. (2005a). *Yunan Sanatı*. (Çev. İlseven, Y.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (2005b). *Yunan Heykeli Klasik Dönem*. (Çev. Ergin, G.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Boardman, J. (2013). *Yunan Heykeli Arkaik Dönem (2. Baskı)*. (Çev. Ersoy, Y.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bober, P. P. (2014). *Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak (2. Baskı)*. (Çev. Tansel, Ü.). İstanbul: Kitapyayınevi.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan Uygarlığı Cilt 2 Antigone'den Sokrates'e*. (Çev. Kurtgözü, K.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Budge, E. A. W. (2001). *Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri*. (Çev. Ekiz, R.). İzmir: Ege Meta Yayınları.
- Bülbül, H. A. (2019). *Tekirdağ Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Mezar ve Adak Stelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bülbül, P. (2017). Eski Anadolu'da Tarım Faaliyetleri. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 17, 269–282.
- Campbell, J. (1992). *Tanrının Maskeleri İlkel Mitoloji*. (Çev. Emiroğlu, K.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (1994a). *Tanrının Maskeleri Batı Mitolojisi (3. Baskı)*. (Çev. Emiroğlu, K.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (1994b). *Tanrının Maskeleri Yaratıcı Mitolojisi (3. Baskı)*. (Çev. Emiroğlu, K.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Caner Yüksel, Ç. (2014). Aydınöğulları'ndan Osmanlı'ya Bir Batı Anadolu Kenti: Tire'nin Mekânsal Dönüşümü. *Vakıflar Dergisi*. 42, 19–33.

- Canlı, H. (2015). *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Mezar Stellerinde Semboller*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Canuyar Ünal, C. (2004). *İzmir ili ve İlçeleri (Bergama, Efes, Ödemiş, Tire Müzeleri) Örnekleri ile I. Dönem Bizans Sikkeleri (5. Yüzyıl Sonu - 8. Yüzyıl Ortası)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Carlier, J. (2000a). Orpheus ve Eurydike. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt II*. (Çev. Yılmaz, L.). 851.
- Carlier, J. (2000b). Aktaion. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt I*. (Çev. Yılmaz, L.). 32.
- CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*.
- Ceran, B. (2008). *Antik Mısır ve Eski Anadolu Uygarlıklarında Tıp*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Champdor, A. (1984). *Mısır'ın Ölüler Kitabı*. (Çev. Tahsuğ, S.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınevi.
- Civelek, A. (2018). Antik Dönem'de Urgancılık ve Tire. *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu (7-8 Mayıs 2018/Tire-İzmir) Cilt 1*. 171-174.
- Ciziri, Ş. (1997). *Anadolu'dan Mezopotamya'ya Tarih ve Uygarlık*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Coşkun, İ. (2018). Hitit İmparatorluk Dönemi Krallık Asası. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 40, 9-26.
- Cotterell, A., Storm, R. (2012). *Büyük Dünya Mitoloji Ansiklopedisi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi* (3. Baskı). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Çakmak, Ş. (2017). Tire Yalınayak Hamamı Restorasyonu. *21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özetleri (25-27 Ekim 2017)*. 227-228.
- Çapar, Ö. (1991). Hellen Mitoslarında Doğulu Unsurlar. *TİD*. Cilt: 6, Sayı: 1, 79-90.
- Çekilmez, M. (2008). *Tire Müzesi'nden Hellenistik ve Roma Dönemi Mezar Stelleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Çekilmez, M. (2011). Geç Hellenistik Dönemden Bir Mezar Steli. *OLBA*. XIX, 107-126.

- Çelik, Ç. (2017). Kuzeybatı Pisidia Bölgesi (Seleukeia, Apollonia, Tymandos ve Konana) Alınlıklı Mezar Stelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 42, 45–65.
- Çığ, M. A. (2005). *Hititler ve Hattuşa İştar'ın Kaleminden* (4. Baskı). İstanbul: Analiz Basım Yayın.
- Çimen, M. (2011). *Lykaonia Bölgesi Süvari Betimlemeleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çoban, H. (2016). Roma Dönemi Hastaneleri, Asklepionlar ve Sarıkaya Roma Hamamı. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu (05–07 Mayıs 2016)*. 98–109.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Darmon, J-P. (2000). Dionysos. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt I*. (Çev. Yılmaz, L.). 172–179.
- Daş, E. (2017). Yeni Bulgular Işığında Tire Kutu Han. *21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özetleri (25-27 Ekim 2017)*. 86.
- Delemen, İ., Çokay Kepçe, S. (2009). *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Dell, C. (2016). *Okült, Cadılık ve Büyü Resimli Tarih*. (Çev. Kovulmaz, B., Öztürk, Ş.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirci, K., Falay, B. (2016). Ana Hatlarıyla Hitit Dini. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. Cilt: 20, Sayı: 1, 35–60.
- Demirdağ, M. F. (2017). İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma. *Uluslararası Amisos Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 67–87.
- Demirel, S., Sevim, U. (2012). Hitit Tarımı Hakkında Bir İnceleme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*. Sayı: 6, 200–211.
- Deniz, Ö. (2018). *Klasik Dönem Ege Dünyasında Serpens (Yılan) Figürü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- DenkschrWien Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch Historische Klasse. Denkschriften*.
- Diakov, V., Kovalev, S. (2011). *İlkçağ Tarihi Cilt 2 Roma* (2. Baskı). (Çev. İnce, Ö.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Diakov, V., Kovalev, S. (2014). *İlkçağ Tarihi Cilt 1 Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan* (3. Baskı). (Çev. İnce, Ö.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi Cilt 3*. (1999). (Çev. Akbay, Z., Anday, Y., Erkeler, İ., Güzelşen, S., Kür, P.). İstanbul: Gelişim Yayınları.

- Doğan, H. (2019). *Roma Kültüründe Bitkiler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Dönmez, O. O. (2019). *Eski Mısır Uygarlığında Tıp Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Dumezil, G. (2012). *Mit ve Destan I Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*. (Çev. Berktaş, A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Duymuş Florioti, H. H. (2013). Eski Mezopotamya’da Kehanet Olgusuna Genel Bir Bakış. *TOD*. Sayı: XV, 23–42.
- Duymuş Florioti, H. H. (2014). Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: “Eski Mezopotamya Örneği”. *TAD*, Cilt: 33, Sayı: 55, 45–69.
- Duymuş Florioti, H. H. (2015). Eski Yakınoğu’da “Nar” Sembolizmine Dair: Bir Derleme Çalışması. *TOD*. Sayı: XXII, 19–38.
- Duymuş Florioti, H. H. (2018). Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devir. *TOD*. Sayı: XXXIV, 25–42.
- Dürüşken, Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DÜSBED Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- EA Epigraphica Anatolica*.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt 3*. (1997). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- El-Daly, O. (2013). *Kayıp Binyıl: İslam Dünyasında Hiyeroglifler ve Eski Mısır*. (Çev. Küçükislamoglu, Ü.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt 1*. (Çev. Berktaş, A.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M., Couliano, I. P. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*. (Çev. Erbaş, A.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eliüşük, M., Çelikbaş, E. (2018). Safranbolu’dan Alınlık Tipli Bir Mezar Steli. *TÜBA-KED*. 18, 33–47.
- Emmanuel, R. (1995). *Hint, Yunan ve Mısır Mitolojilerinde Gizemli Bilgilerin Kaynakları* (2. Baskı). (Çev. Özden, H.). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Erhat, A. (2011). *Mitoloji Sözlüğü* (18. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erol, D. (2016). Tire Müzesi Terrakotta Figürin Koleksiyonu Hakkında Ön Değerlendirme. *Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler (12–13 Mart 2015) Cilt 1*. 355–381.
- Evren, A. (1985). *Tire ve Çevresinde Bulunan Pişmiş Toprak Lahitler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Faure, P. (2000). Girit ve Mikenler. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt I*. (Çev. Yılmaz, L.). 325–334.
- Faydaoğlu, E., Sürücüoğlu, M. S. (2011). Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. 11 (1), 52–67.
- Fıratlı, N. (1965). İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri. *BELLETEN*. Cilt: XXIX, Sayı: 114, 263–328.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri Cilt I* (2. Baskı). (Çev. Doğan, M. H.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*. (Çev. Akça, N.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gardin, N., Olorenshaw, R. (2019). *Larousse Semboller Sözlüğü* (2. Baskı). (Çev. Akşit, B.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Gezgin, D. (2018a). *Su Mitosları* (3. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2018b). *Bitki Mitosları* (5. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gezgin, D. (2019). *Hayvan Mitosları* (4. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gibson, C. (2013). *Semboller Nasıl Okunur?*. (Çev. Alpan, C.). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Göre, S. (2015). *Doğu Dağlık Kilikia'da Tanrı ve Tanrıça Kültürleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri* (2. Baskı). (Çev. Akpur, U.). İstanbul: Say Yayınları.
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*. (Çev. Tamgüç, S.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Günaltay, M. Ş. (1937). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elam ve Mezopotamya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Günday, O. (2010). *Antikçağ'dan Ortaçağ'a Hayvanlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Gündoğdu, M., Yılmaz, H. (2013). Bazı Standart Nar (*Punica granatum L.*) Çeşitleri ve Genotiplerine Ait Meyvelerin C Vitamini, Şeker ve Besin Elementleri İçeriklerinin Belirlenmesi. *YYÜ TAR BİL DERG.* 23 (3), 242–248.
- Gürel, E., Muter, C. (2007). Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 7, 537–569.
- Gürkan, S. L. (1998). Yılan. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43, 527–529.
- Gürler, B. (1999a). Tire'de Bulunmuş Erken Roma Devrine Ait Cam Eserlerden Oluşan Mezar Grubu. *BELLETEN*. Cilt: LXIII, Sayı: 236, 15–19.

- Gürler, B. (1999b). Tire'nin Eski Oba Köyü'nde Bulunmuş Bir Mezar Grubu. *BELLETEREN*. Cilt: LXIII, Sayı: 238, 721–724.
- Gürler, B. (2000). *Tire Müzesi Cam Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürler, B. (2001a). Tire'nin Uzgur Köyü'nde Bulunmuş Olan M.S. 2. Yüzyıl Sonu-3. Yüzyıl Başına Ait Mezar Grubu. *TAED*. Sayı: 2, 59–66.
- Gürler, B. (2001b). Tire-Ayaklıkırı'ndan Bir Lagynos. *BELLETEREN*. Cilt: LXV, Sayı: 243, 541–546.
- Gürler, B. (2004a). *Tire Müzesi Bronz Eserleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Gürler, B. (2004b). Tire'nin Bazı Köylerinden (Çobanköy, Kahrat, Doyranlı, Yiğenli (Sauenda) ve Turgutlu) Roma Dönemi Seramikleri. *TAED*. Sayı: 4, 93–98.
- Gürler, B. (2004c). Tire Müzesi'nden M.S. 5.-7. Yüzyıllara Ait Kandiller. *BELLETEREN*. Cilt: LXVIII, Sayı: 253, 613–620.
- Gürler, B. (2004d). Tire'nin Hisarlık Köyü'nden Roma Dönemi Seramikleri. *TAED*. Sayı: 5, 45–50.
- Gürler, B. (2005). Gökçen Beldesi'nde (Tire-İzmir) Bulunmuş Roma Dönemi Kandilleri. *KUBABA*. Sayı: 5, 6–15.
- Gürsoy, H. (2010). *Roma İmparatorluğu'nda Senkretik İnançlar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güzel, B. (2017). *Antik Yunan Mitolojisinde Theseus*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Hamza, L. (2006). *Antik Çağda Doğu Akdeniz'de Deniz Ticareti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hanar, E. (2010). *Ana Hatları İle Demeter Kültü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü* (3. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens* (2. Baskı). (Çev. Genç, E.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Harmancı, M. E. (2011). Bir Eskatoloji Miti olan Tufandan Klasik Türk Şiirinde Şarap Metaforuna. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7, 57–68.
- Hazinedar Coşkun, T. (2018). Tire Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe. *TÜBA-KED*. 18, 49–61.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi (Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları)* (2. Baskı). (Çev. Şenel, A.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Hornung, E. (2004). *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*. (Çev. Aksu Yılmaz, Z.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi.

Ifrah, G. (1998). *Hint Uygarlığının Sayısal Simgeler Sözlüğü Rakamların Evrensel Tarihi VI* (3. Baskı). (Çev. Dinçer, K.). Ankara: TÜBİTAK.

Iğd Üni İfder Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

IJEDT International Journal of Engineering, Design and Technology.

Işık, E. (1988). *Lydia Mezar Stelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Işık, H. G. (2017). *Eski Anadolu'da Kadının Rolü (M.Ö. I. Binyıl)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.

İbci, R. O. (2019). *Sura Apollon Tapınağı ve İlişkili Kült Kalıntıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

İnan, A. (1987). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnanan, F. (2004). *İzmir, Tire, Bergama ve Ödemiş Müzelerindeki Bizans Dönemi Pişmiş Toprak Kandiller*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

İnanlar, M. Z. (2015). *Din-Mitos İlişkisi: Hıristiyanlık Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İpek, M. (2019). *Antik Dönem Kozmetik Kapları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

İTKİB İstanbul Halı İhracatçıları Birliği.

İznik, E. (2011). İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı" "Edictum de pretiis Rerum Venalium". *TAD*. Cilt: 30, Sayı: 49, 97–130.

Jackson, R. (1999). *Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar*. (Çev. Mumcu, Ş.). İstanbul: Homer Kitabevi.

JOTAGS Journal of Tourism and Gastronomy Studies.

Kabaağaçlı, C. Ş. (1985). *Anadolu Tanrıları* (5. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kağnıcı, G. (2019). Sümer Yazınında Hakaret: İki Sümer Metninde (ETCSL 5.4.11 ve 5.4.12) Geçen Hakaret İfadeleri Üzerine Bazı Etimolojik Düşünceler. *CEDRUS*. VII, 59–76.

Kalkan, H. (2014). Lydia'da Pers Etnisitesine Ait Arkeolojik Bir Veri Değerlendirmesi. *International Journal of Human Sciences*. Cilt: 11, Sayı: 1, 836–845.

Kaplan, M., Karaöz Arıhan, S. (2012). Antikçağdan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Cilt: 52, Sayı: 2, 1–15.

- Karabacak, E. (2017). Tire eşmelerinde Devşirme Malzeme Kullanımı. *21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özetleri (25–27 Ekim 2017)*. 74–75.
- Karakurt, M. (2019). *Antik Çağ'da Parfüm*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Karamanoğlu, K. (1977). *Farmasötik Botanik Ders Kitabı (2. Baskı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karaosmanoğlu, M. (2005). *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karaöz Arıhan, S. (2003). *Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karatağ, M. (2013). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü Yunan-Roma*. İstanbul: Midas Kitap.
- Kavak, M. (2019). *Antik Dönem Hint Tıp Anlayışı (Suśruta-Caraka-Vāgbhaṭa Dönemi)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Kaya, K. (1997). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaynakçı Elinç, Z. (2007). *Batı Anadolu'da Hellenistik Roma Dönemleri'nde Bahçe Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Kaynakçı Elinç, Z., Kaya, L. G. (2018). Mitoloji ve İnanışlar Işığında Türk Kültüründe Hurma Ağacı (Phoenix Dactylifera L.) ve Sembolleri. *MAKÜ İİBFD*. Cilt: 5, Sayı: 2, 413–424.
- Keil, J., Premerstein, A. v. (1914). Berichte Über Eine Dritte Reise in Lydien und den Angrenzenden Gebieten İoniens. *DenkschrWien*. Band 57.
- Kerenyi, K. (2012). *Eleusis Anne Kızın Arketip İmgesi*. (Çev. Bayraktar Yaşar, T.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kerenyi, K. (2018). *Yunan Mitolojisi Tanrılar, İnsanlar ve Kahramanlar Cilt 1-2*. (Çev. Özügül, O.). İstanbul: Say Yayınları.
- Keykubat, B. (2016). *Tıbbi Aromatik Bitkiler ve İyi Yaşam*. İzmir: İzmir Ticaret Borsası.
- Kılıç, Y., Başol, S. (2015). Hitit Büyü Metinlerinde Geçen Bazı Otsu Bitkiler, Ağaç Türleri ve Ahşap Nesnelere. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 6, 28–58.
- Kıran, Ö. (2006). *Kozan Yöresi Florasındaki Tıbbi Bitkiler ve Bunların Halk Tıbbında Kullanılışı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kısakürek, N. F. (2008). *At'a Senfoni*. (8. Baskı). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

- King, L. W., Hall, H. R. H. (2012). *Yeni Keşifler Işığında Mısır, Kalde, Suriye, Babil ve Asur Tarihi* (6. Baskı). (Çev. Uysal, A.). İzmir: İlya İzmir Yayınevi Matbaası.
- Kitab-ı Mukaddes.
- Korkmaz, E. (2004). *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Köker, E. (2010). *Antik Çağ Mozaiklerinde At Betimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kökten, Y. (2014). Mitoloji Dans ve Müzik. *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 261–271.
- Koroğlu, K. (2012). *Eski Mezopotamya Tarihi* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi Ünite 2–6*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*. (Çev. Koyukan, H.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. (Çev. Koyukan, H.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Kur-ân-ı Kerim
- Kurhan, M. (1993a). Eski İmparatorluk Devrinde Tanrı Re. *BELLETEM*. Cilt: LVII, Sayı: 218, 1–26.
- Kurhan, M. (1993b). Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durum. *BELLETEM*. Cilt: LVII, Sayı: 220, 699–729.
- Kurhan, M. (1994). Asırlar Boyu Tanrı Re. *BELLETEM*. Cilt: LVIII, Sayı: 221, 1–27.
- Kurt Fidan, M. (2013). Ana Tanrıçalardan Bakire Meryem'e: Kadının Mitolojik Öyküsü. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV (6–8 Mayıs 2013)*. 927–944.
- Kurt, H., Şahin, G. (2013). Bir Ziraat Coğrafyası Çalışması: Türkiye'de Nar (*Punica granatum L.*) Tarımı. *Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı: 27, 551–574.
- Küçükkömürler, S., Ekmen, Z. (2008). Barışın Simgesi Zeytin ve Anadolu Kültürü. 38. *ICANAS (10–15.09.2007)*. 809–820.
- Lafli, E. (2017). Antik Hellen ve Roma Dönemlerinde Anadolu'da Bağcılık ve Şarapçılık. *Üzümlük Akdeniz'deki Yolculuğu "Konferans Bildirileri"*. 19–56.
- Leclant, J. (2000). İsis Kültürleri. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarında Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü Cilt I*. (Çev. Yılmaz, L.). 484–490.
- Macfie, J. M. (2000). *Hint Efsaneleri*. (Çev. Yılmaz, H.). İstanbul: Okyanus Yayıncılık.
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*. (Çev. Atken, K.). Ankara: İmge Kitabevi.

- MAKÜ İİBFD Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Malay, H. (1987). *Epigrafi (Yazıtibilim)*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Mandacı, E. (2016). Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Eski Mezopotamya Toplumlarında Büyü ve Büyücülük. *DÜSBED*. Sayı: 16, 217–232.
- Martin, Ö. S. (2010). *Mitolojik Tasvirlerde Tekstil ve Giyim Kuşam*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Meral, K. (2016). Yunan ve Roma Mezar Stellerinin Gelişimi. *ATAUNI GSED*. Sayı: 37, 144–160.
- Meriç, R. (1988). Antik Dönemde Küçük Menderes Havzasının Tarihsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 1, 202–213.
- Meriç, R., Merkelbach, R., Şahin, S. (1979). Der Antike Name des Heutigen Tire. *ZPE*. Band 33.
- MİSED Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*.
- Necatigil, B. (1988). *100 Soruda Mitologya* (4. Baskı). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- OLBA Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM Yayınları)*.
- Olgunlu, A. C. (2010). *Ana Tanrıça'dan Mevlana'ya* (8. Baskı). İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Öz, E. (2011). *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özbay, F. (2018). Eski Anadolu Toplumlarında Köpek. *SELEUCIA*. Sayı: 8, 69–90.
- Özdemir Emekli, M. (2015). *Konya Arkeoloji Müzesi'ndeki Roma Dönemi Mezar Stelleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özer, Y. Z. (1987). *Mısır Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özkan, A. (2018). Kaystros Havzası'nda Antik Dönem Kırsal Yerleşim Düzeni: Dideiphyta Katoikia Örneği. *Eskiçağ Yazıları*. 12, 203–232.
- Pamay, B. (1997). Peyzaj Mimarlığı. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt 3*. 1459–1463.
- Patacı, B. (2016). Tanrılaştırma ve Şeytanlaştırma Arasında Mitolojik Bir Figür Olarak Asklepios. *Milel ve Nihal Dergisi*. 13 (2), 154–182.
- Payam, A. (2014). *Eskiçağ Yunan Literatüründe Kadın: Herodotos Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

- Pfuhl, E., Möbius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs. Text und Tafel Band I*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Pfuhl, E., Möbius, H. (1979). *Die Ostgriechischen Grabreliefs. Text und Tafel Band II*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. Pektaş, M.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ricl, M. (2009). Grek inscriptions in the museum of Tire (Turkey). *Dialogues d'histoire ancienne*. Vol. 35, No. 2, 186–189.
- Ricl, M. (2010). Grek Inscriptions in the Museum of Tire. 27. AST (25–29 Mayıs 2009) Cilt 2. 445–450.
- Ricl, M. (2013). New Inscriptions From The Kayster River (Küçük Menderes) Valley. *EA*. 46, 35–56.
- Sağlan, S., Bağdatlı Çam, F. (2017). Sinope'den Hellenistik Döneme Ait İki Mezar Steli. *TÜBA-AR*. 21, 117–134.
- Sancaktaroğlu, S., Ayaz, M. (2017). Zeytin Bitkisine Tıbbi ve Aromatik Bitki Gözüyle Bir Bakış. 12. Türkiye Tarla Bitkileri Kongresi (12-15 Eylül 2017). 363–368.
- Sandıkcıoğlu, T. (2009). Hititler Döneminde Beslenme ve Yeme-İçme Alışkanlıkları. II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu (27–29 Mayıs 2009). 23–30.
- Saraçoğlu, A. (1997). *Antakya Yöresi Mezar Stelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Saraçoğlu, A. (2008). Hellen Evlilik Ritüelinde Kadının Rolü ve Sosyal Konumu. *Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları*. 141–158.
- Sayılı, A. (1991). *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp* (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Schmidt, K. (2007). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbeklitepe*. (Çev. Aslan, R.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schwertheim, E. (2004). *Antikçağda Anadolu*. (Çev. Batu, N.). İstanbul: Kitapyayımevi.
- Schwertheim, E., Güllü Schwertheim, N., Petzl, G. (2018). *Epigraphica Lydien, Mysien, Türki der Sammlung Yavuz Tatış*. İzmir: Metro Matbaacılık.
- SELEUCIA Olba Kazısı Yayınları*.
- Seven, R. (2018). Antikçağ Mitolojisinde Melankoli. *İğd Üni İfder*. Sayı: 11, 31–53.
- Sevgi, P. (2006). *Augustus Dönemi Din ve Din Propagandası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sevin, V. (2010). *Asur Resim Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Sevin, V. (2016). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sina, A. (2004). Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Cilt: 44, Sayı: 1, 37–52.
- Sinanoğlu, M. (1998). Hürmüz. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18, 495–496.
- Sinmez, Ç. Ç., Aslım, G. (2017). İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme. *Bilig*. 81, 205–232.
- Sir Gavaz, Ö. (2012). *Hitit Krallarının Kült Gezileri*. Çorum: Tekmatsan Matbaacılık A.Ş.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). MÖ 2. Bin Yıl Bazı Gelenek ve Halk Motiflerinin Günümüze Yansıyan Örnekleri. *TÜBA-AR*. 19, 79–91.
- Sivas, H. (2013). *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi Ünite 7–8*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Smith, R. R. R. (2013). *Hellenistik Heykel* (2. Baskı). (Çev. Yoltar Yıldırım, A.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Sobol, D. J. (1999). *Yunan Mitolojisinde Amazonlar*. (Çev. Yumrukçağlar, B.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Sonkaya, A. K. (2018). Hellenistik Dönem Lydia Mezar Stellerinde Kadın ve Erkek Tipleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 60, 35–63.
- Sonkaya, A. K. (2019). *Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem Mezar Stelleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, M. (2000). *Miletopolis Kökenli Figürlü Mezar Stelleri ve Adak Levhaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şahingöz, F. (2018). *M.Ö. I. Bin Yılda Ön Asya'da Kadın*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Şenocak, E. (2016). Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 8, 228–251.
- Şimşir, M. S. (2018). *Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TAD Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*
- TAED Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*.
- TAHUD Türk Aile Hekimleri Dergisi*.
- Tanker, N., Koyuncu, M., Coşkun, M. (2004). *Farmasötik Botanik* (2. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tanpolat, C. (2016). *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Tansü, Y. E., Güvenç, B. (2017). Mitolojik Kuşlar Üzerine Düşünceler. *Doç. Dr. Numan Durak Aksoy Anısına*. 783–806.
- Tarhan, N., Arslan, M., Şar, S. (2016). Bazı Tıbbi Bitkiler ve Onlara Ait Mitoslar. *Lokman Hekim Dergisi*. 6 (1), 1–9.
- Temür, A. (2009). Hippalektryon. *TAED*. Sayı: 9, 1–18.
- Tevrat.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi Cilt 2*. (Çev. Suat, A.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Thomson, G. (2007). *Tarih Öncesi Ege*. (Çev. Üster, C.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- TİD Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*.
- TOD Tarih Okulu Dergisi*.
- Tolga, Ö., Yatkın, Ö. (2017). Antik Dönemdeki Damak Tadının Günümüz Yansıması. *JOTAGS*. Cilt: 5, Özel Sayı: 2, 103–116.
- Tulunay, E. T. (1997). Pheidias. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt 3*. 1465–1467.
- Tuna, C. (2002). *Kentten İmparatorluğa Anadolu'nun Eski Yerleşim Yerleri Cilt 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turak, Ö. (2018). Boğa ve Trident: Poseidon'un Kökeni Üzerine Bir İnceleme. *MASROP E-Dergi*. Cilt: 12.1, 35–48.
- Tutak, M., Benli, H. (2008). Bazı Bitkilerden Elde Edilen Doğal Boyar Maddelerin Yünü Boyama Özelliğinin İncelenmesi. *BAÜ FBE Dergisi*. Cilt: 10, Sayı: 2, 53–59.
- TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*.
- TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*.
- TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu*.
- Türe, H. (2016). Mitolojide Analjezi ve Anestezi Uygulamalarının İzleri. *Türkiye'de Anesteziyoloji ve Reanimasyon Biliminin Tarihsel Gelişimi*. 13–29.
- Uhri, A. (2011). *Boğaz Derdi Arkeolojik, Arkeobotanik, Tarihsel ve Etimolojik Veriler Işığında Tarım ve Beslenmenin Kültür Tarihi*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Uhri, A. (2017). Üzümün Doğu Akdeniz'deki Uzun Yolculuğu. *Üzümün Akdeniz'deki Yolculuğu "Konferans Bildirileri"*. 11–18.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uncu, E. (2013). Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetlerinde Güneş Kültü. *History Studies*, Cilt: 5, Sayı:1, 349–366.

- Us, E. Ö. (2017). Tanruların Günahları: Yunan Mitolojisinde Güç Arzusu ve Kıskançlık. *PİVOLKA*. Cilt: 7, Sayı: 25, 13–15.
- Uslu, L. (2018). *Antik Yunan'da Kadın Betimlemeleri ve Kadının Sosyal Statüsü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Uygun, A. (2011). Antik Dönem Büyüsel Tedaviler ve Günümüz Örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 27, 65–86.
- Uzunoğlu, H. (2018). Yazılı Belgeler Işığında Roma İmparatorluk Dönemi'nde Tire ve Çevresi. *Uluslararası Küçük Menderes Araştırmaları ve Tire Tarihi Sempozyumu Bildiriler (7–8 Mayıs 2018/Tire-İzmir) Cilt 1*. 51–56.
- Uzunoğlu, H. (2019). Tire Müzesi'nden Yeni Yazıtlar. *CEDRUS*. VII, 545–555.
- Ünal, A. (1980). Hitit Tıbbının Ana Hatları. *BELLETEM*. Cilt: XLIV, Sayı: 175, 475–495.
- Ünal, A. (1993). Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler. *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 11–31.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2007). *Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler ve Çağdaş Toplumlarda Mutfak Kültürü*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Ünar, Ş. (2019a). Hitit Dönemi Anadolu'sunda Meyve Ağaçları. *ANASAY*. Sayı: 9, 11–30.
- Ünar, Ş. (2019b). Hitit Kanun Maddelerinde Yer Alan Tarımla İlgili Bazı Suçlar ve Hukuki Uygulamalar. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*. Cilt: 3, Sayı: 3, 89–105.
- Ürkmez, Ö. (2012). *M.Ö. I. Bin Yılda Nekrolojik Eserler Işığında Batı Anadolu'da Ölüm İkonografisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Valbelle, D. (1992). *Eski Mısır'da Yaşam*. (Çev. Muhtaroglu, C.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vercoutter, J. (1992). *Eski Mısır*. (Çev. Su, E.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wilkinson, K. (2011). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk Cilt 1-2 (2. Baskı)*. (Çev. Toksoy, S.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yalçın, B. M., Ünal, M., Pirdal, H., Selçuk, Y. (2016). Anadolu Tıp Tarihi-Bölüm I. *TAHUD*. 20 (1), 33–44.
- Yaman, A. (2012). *Aigai Bouleuterionu'ndan Ele Geçen Figürlü Bir Stel*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

- Yankı, M. (2017). Üzümün ve Asmanın Anadolu ve Trakya’da Tarih Öncesinden Bizans Dönemine Yolculuğu. *Üzümün Akdeniz’deki Yolculuğu “Konferans Bildirileri”*. 189–194.
- Yıldırım, A. (2016). *Bandırma Arkeoloji Müzesi’ndeki Mezar Stelleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldırım, N. (2008). *Anadolu Klineleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yıldırım, N. (2012). *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yıldırım, N. (2015). Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri. *History Studies*. Cilt: 7, Sayı: 1, 239–248.
- Yıldırım, Ö. C. (2014). *Çanakkale Müzesi’ndeki Antik Çağ Mezar Stelleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Ü. (2009). *Antik Dönemde Kadın ve Süslenme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldırım, Y. S. (2010). *Metropolis Buluntuları Işığında Batı Anadolu’daki Hellenistik-Roma Dönemi Mutfak Kültürü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yıldız, N. (1993). *Eski Çağda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, N., Sohrabi, M. (2019). Hurma Ağacının (Phoenix dactylifera L.) İklim ve Toprak İstekleri. *IJEDT*. 1 (2), 64–70.
- Yılmaz Kolancı, B. (2018). *Laodikeia Mimari Bloklarında Bitkisel ve Figüratif Kabartmalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yörükkan, T. (2006). *Yunan Mitolojisinde Aşk*. İstanbul: T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yurdakök, M. (2005). Bizanslılarda Pediatri. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*. 48, 93–99.
- YYÜ TAR BİL DERG Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi.
- Zeyrek, A. N. (2011). *Eski Roma Uygarlığında Beslenme Kültürü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Zimmer, H. (2004). *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*. (Çev. Çağalı Güven, G.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ZPE Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.

8. KATALOG

Kat. No: K.1

Levha No: XV

Müze Envanter No: 70-36 (249)

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Halka Köyü, Satın Alma (Sabahattin Zeren), 17.07.1970

Ölçü: Korunan Yükseklik: 40 cm., Genişlik: 35 cm., Kalınlık: 7 cm., Korunan Bezeme Alanı Yüksekliği: 28 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 26 cm., Korunan Kabartma Yüksekliği: 19,5 cm., Kabartma Derinliği: 1 cm., Yazıt Yüksekliği: 11,5 cm., Korunan Yazıt Genişliği: 19 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu, alınlıksız mezar *steli*. Figürlerin detaylarında ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. *Arşitrav*, sol çerçeve ve bezeme alanının bir bölümü korunmuş olmasına rağmen *stelin* sağ üst tarafından başlayan kırık, sağ çerçeve boyunca, *stelin* alt kısmını da içine alarak sol taraftaki çerçeve ortasına kadar devam etmektedir. Bezeme alanında biri ayakta diğeri taburede oturur şekilde iki kadın yer almaktadır. Ayrıca bezeme alanını çevreleyen çerçevenin üst kısmında iki satırlık bir yazıt bulunmaktadır. Bezeme alanının sağ tarafında, tabure üzerinde oturur vaziyette, sola doğru $\frac{3}{4}$ profilden verilen, *khiton* üzerine *himation*lu olarak betimlenen kadın, sağ elini karşısındaki kadının ona doğru uzattığı *pyksisi* almak için uzatmış. *Himation* kıvrımları bacakların alt kısmında hareketli ve plastik formulu bir görüntü sergiler. Beli kalın ve güçlü, bacakları kalın olan kadının ayaklarının altında bir ayaklık yer alır. Bezeme alanının sol tarafında, ayakta, $\frac{3}{4}$ profilden verilen, *khiton*lu olarak betimlenen kadının başının üzerinde toplanmış saçları görülmekte. Yüzü yuvarlak

formlu ve dolgun. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Göğüsleri dolgun ve yukarıda betimlenen kadın sağ kolunu dirsekten hafifçe bükerek sağ uyluk üzerine uzatmıştır. Sol kolu ise dirsekten bükülerek, elinde tuttuğu *pyksisi*, karşısındaki kadına uzatır şekildedir. Hareketsiz bel omuzlara göre ince bir yapıdadır. Sağ bacağını diğerine göre hafifçe sağına çekip hareketlendirmiş, sol bacak ise elbise içinde vücudun ağırlığını taşır. Kolsuz, omuzlardan düğme ile tutturulan elbisenin boyun kısmı “V” şeklinde, aşağıya doğru kıvrımlıdır. Göğüs altında yer alan bir kemer vücudu ikiye bölmüştür. Bel kısmından ayaklara uzanan elbise kıvrımları sağa doğru hareketlidir.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Tek Başına ya da Hizmetçi Kız / Küçük Çocuk ile Oturan Kadın’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kyzikos⁹⁴⁹, Didyma⁹⁵⁰, Sardeis⁹⁵¹, Mylasa⁹⁵², Smyrna⁹⁵³, Byzantion⁹⁵⁴ ve Kolophon’dan⁹⁵⁵ bulunmuştur.

Tarih: MÖ 300–200.

⁹⁴⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 241 (K.935).

⁹⁵⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 241 (K.937).

⁹⁵¹ Pfuhl-Möbius 1979, 247 (K.969).

⁹⁵² Pfuhl-Möbius 1979, 248 (K.972).

⁹⁵³ Pfuhl-Möbius 1979, 251 (K.989, K.990, K.991).

⁹⁵⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 248 (K.971), 252 (K.992).

⁹⁵⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 252 (K.993).

Kat. No: K.2

Levha No: XVI

Müze Envanter No: 73-54 640

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Uzgur, 04.10.1973

Ölçü: Yükseklik: 51 cm., Genişlik: 45 cm., Kalınlık: 16 cm., Korunan Alınlık Yüksekliği: 7 cm., Bezeme Alanı Yüksekliği: 34 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 25 cm., Bezeme Alanı Bordür Kalınlığı: 5 cm., Kabartma Derinliği: 2 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu, alınlıklı mezar *steli*. Figürlerin detaylarında ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Alınlığın sol tarafındaki küçük bir kırık dışında sağlam. Bezeme alanında merkezde bir kadın, sağında bir ağaç ve sol tarafında başının hizasında bir *kalathos*, dörtgen formlu bir *altar* üzerinde ateş, bezeme alanının üzerindeki alınlık kısmında bir rozet, alt çerçeve üzerinde ise iki satırlık bir yazıt yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, ayakta, cepheden *khiton* üzerine *himation*lu olarak betimlenen kadının omuzları baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Bel ise omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Elbise içerisinde kalan sağ kol dirsekten bükülerek göğüs üzerine uzatılmış ve sağ el dışarı çıkarılmıştır. Sol kol ise yine dirsekten bükülerek elbise kıvrımlarını taşımaktadır. Sağ bacağın sol bacağa göre çok azda olsa hareketli olmasından dolayı bel hafifçe sağa eğiktir. Hareketten kaynaklanmayan kalın bant şeklindeki kıvrımlar çapraz işlenmiştir. Kadının sağında, çerçeveye dayanmış şekilde duran ağaca sarılmış bir yılan yer almaktadır.

Yazıt:

Τρυφεία Ἀπολλωνίου βεβιώκουσα

καλῶς ἱερέα.

Çevirisi: Apollonios kızı, güzel bir şekilde yaşam sürmüş olan rahibe Tryphea.[‘nın mezarı.]

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Ayakta Kadın ya da Genç Kız’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Telmessos⁹⁵⁶, Manisa⁹⁵⁷, Byzantion⁹⁵⁸, Lydia⁹⁵⁹ ve Kütahya’dan⁹⁶⁰ bulunmuştur.

Tarih: MS 50–100.

⁹⁵⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 147 (K.447).

⁹⁵⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 149 (K.455).

⁹⁵⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 150 (K.466, K.467).

⁹⁵⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 152 (K.475).

⁹⁶⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 153 (K.480).

Kat. No: K.3

Levha No: XVII

Müze Envanter No: 79-7

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Yeniköy/Torbalı, Satın Alma, 28.02.1979 **Ölçü:** Korunan Yükseklik: 63 cm., Genişlik: 40 cm., Kalınlık: 9 cm., Bezeme Alanı Yüksekliği: 32 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 27 cm., Bezeme Alanı Niş Sütunu Derinliği: 3 cm., Kabartma Derinliği: 3,5 cm., Yazıt Yüksekliği: 19,5 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Alınlığın tepe noktasından başlayan kırık, sağ tarafa doğru devam ediyor. Ayrıca *stel*in alt kısmında da kırık mevcut. Alt çerçeve üzerinde ise altı satırlık bir yazıt yer almaktadır. Bezeme alanında bir yanında köpek diğer yanında kuş (keklik ?) olan genç kız yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, ayakta, cepheden, *khiton* üzerine *himation*lu olarak betimlenen genç kızın ortadan ayrılan saçları, yanlara doğru tarandıktan sonra başın iki yanına dökülmekte. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hafifçe sağa doğru kıvrılan bel omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sağ kol *himation* içerisinde olup dirsekten bükülerek göğüs üzerine konmuş ve figür elinde bir obje (*pyksis*) tutmaktadır. Sol kol ise yine *himation* içerisinde vücuda paralel uzatılmış, hafifçe dirsekten bükülerek belinin solunda yer alır. Sağ bacak vücudun ağırlığını taşıırken, sol bacak hafifçe öne atılmıştır. Genç kızın sağında duran ve sağa doğru $\frac{3}{4}$ profilden işlenen köpek, arkasını genç kıza dönmüş olarak oturmaktadır. Başını genç kıza doğru geriye döndürmüştür. Boynunda bir tasma takılıdır. Genç kızın solunda duran ve profilden işlenen kuş (keklik ?) yer almaktadır.

Yazıt:

[Ἀπολ]λώνιος Ἀμμίας ὁ πατήρ

αὐτῆς καὶ Λουκιανὸς Λουκίου

ὁ ἀνὴρ αὐτῆς Μελιτίνης

ἀνέστησαν ἐκ τῶν ἰδίων

αὐτῆς ἐτῶν λδ' μνείας

χάριν.

Çevirisi: Amnia'nın babası, Apollonios ve Lucius'un oğlu, Melitine'nin kocası Lucianus, Melitine'nin kendi kesesinden, anısı için yaptırıldılar.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde 'Ayakta Kadın ya da Genç Kız' olarak ele alınmıştır. Benzerleri Telmessos⁹⁶¹, Manisa⁹⁶², Byzantion⁹⁶³, Lydia⁹⁶⁴ ve Kütahya'dan⁹⁶⁵ bulunmuştur.

Tarih: MS 50–150.

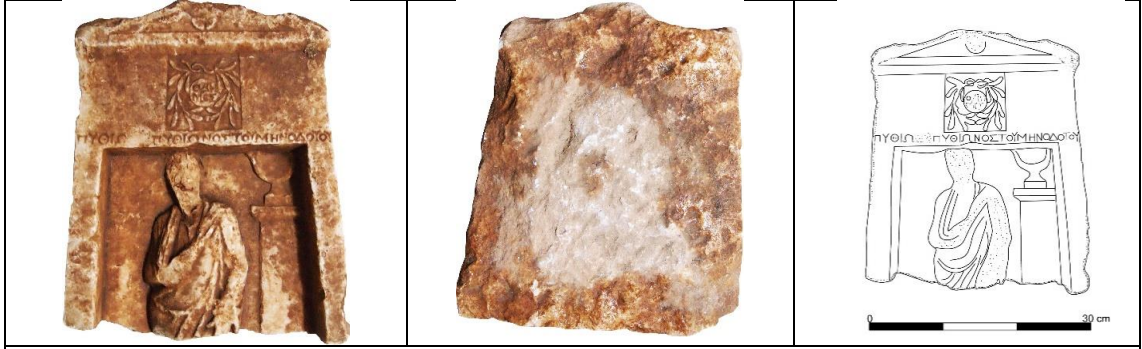
⁹⁶¹ Pfuhl-Möbius 1979, 147 (K.447).

⁹⁶² Pfuhl-Möbius 1979, 149 (K.455).

⁹⁶³ Pfuhl-Möbius 1979, 150 (K.466, K.467).

⁹⁶⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 152 (K.475).

⁹⁶⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 153 (K.480).

Kat. No: K.4

Levha No: XVIII

Müze Envanter No: 89-567

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Tire, Satın Alma, 01.09.1989

Ölçü: Korunan Yükseklik: 35 cm., Genişlik: 30 cm., Kalınlık: 9 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 23,5 cm., Kabartma Derinliği: 3,5 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Sol alt köşeden başlayan kırık sağ alt köşeye kadar devam ediyor. Bezeme alanında bir erkek, onun solunda bir *plaster* ve üzerinde bir seramik kap (*krater* ?) yer almaktadır. Ayrıca, alınlık ile bezeme alanı arasında kalan bölüm üzerinde merkezde, kare bir çerçeve içerisinde bir zeytin çelengi yer almakta olup bu çelenk içerisindeki yuvarlak rozet içerisinde *demos* (halk) yazıtı yer almaktadır. Kare çerçevenin hemen altında ise iki satırlık bir başka yazıt bulunmaktadır. Bezeme alanının ortasında, ayakta, cepheden, *himation*lu olarak betimlenen erkeğin omuzları baş ve boyna göre geniş işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı, sol omzun geri atılması ile hafif sola doğru yatırılmıştır. Sağ arkaya doğru bükülmüş olan hareketli omuzlara göre bel kalın ve güçlüdür. Kıyafet içerisinde kalan sağ kol bilekten bükülerek karına yaslanmıştır. Yine kıyafet içerisindeki sol kol ise dirsekten hafifçe bükülerek sol kasık üzerine uzatılmış ve el dışarı çıkarılmıştır. Sağ kolun duruşundan dolayı kıyafetin yaka kısmında beline doğru hareketsiz dikey kıvrımlar oluşmuştur.

Yazıt:

ὁ δῆμος

Πυθίω[ν] Πυθίωνοϛ Μηνοδότου

Çevirisi: Halk Meclisi. Menedotos oğlu, Pythion oğlu Pythion için mezarı yaptırdı.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Ayakta Erkek ya da Büyük Erkek Çocuk’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Smyrna⁹⁶⁶, Kyme⁹⁶⁷, Amisos⁹⁶⁸, Ephesos⁹⁶⁹, Erythrai⁹⁷⁰, Byzantion⁹⁷¹, Philadelphia (Alaşehir)⁹⁷² ve Kyzikos’tan⁹⁷³ bulunmuştur.

Tarih: MÖ 150–140.

⁹⁶⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 91 (K.158, K.160), 92 (K.162), 93 (K.168, K.169, K.170), 96 (K.184), 97 (K.195), 107 (K.252), 108 (K.253), 109 (K.259).

⁹⁶⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 93 (K.171).

⁹⁶⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 94 (K.173).

⁹⁶⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 95 (K.178), 98 (K.198), 107 (K.250, K.251).

⁹⁷⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 95 (K.183).

⁹⁷¹ Pfuhl-Möbius 1979, 96 (K.185, K.191), 97 (K.193), 99 (K.204), 102 (K.222, K.223), 203 (K.230).

⁹⁷² Pfuhl-Möbius 1979, 96 (K.186).

⁹⁷³ Pfuhl-Möbius 1979, 102 (K.221).

Kat. No: K.5

Levha No: XIX

Müze Envanter No: 398

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Büyükkale, Satın Alma

Ölçü: Korunan Yükseklik: 38 cm., Genişlik: 38 cm., Kalınlık: 8,5 cm., Niş Yüksekliği: 21 cm., Niş Genişliği: 22 cm., Korunan Bezeme Alanı Yüksekliği: 21 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 22 cm., Bezeme Alanı Bordür Kalınlığı: 4 cm., Kabartma Derinliği: 4 cm., Kabartma Yüksekliği: 3 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formlu mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Alınlığın sağ ve sol yanlarından başlayan kırık, sağ ve sol *anta* duvarına kadar devam ediyor. Ayrıca *stelin* alt kısmında da kırık mevcut. Kemerli niş formundaki bezeme alanında erkek çocuk ile birlikte erkek hizmetçi yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, ayakta, cepheden, tunik üzerine *himation*lu olarak betimlenen erkek çocuğun omuzları baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz bel ise omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sağ kolunu yana doğru açarak elinde bir üzüm salkımı tutan erkek çocuk aynı zamanda yere düşmekte olan mantosunun bir ucunu da bu kol üzerinde taşımaktadır. Sol kol ise vücuda paralel aşağı uzanıp dirsekten hafifçe bükülerek yere düşmekte olan mantonun diğer ucunu tutmaktadır. Sağ bacağını diğerine göre sağına çekip hareketlendirmiş, sol bacak ise vücudun ağırlığını taşımaktadır. Omuzlarından dirseklerine doğru düşen mantonun ucu vücudun arkasından diz kapaklarına kadar uzanmaktadır. Erkek çocuğa göre daha kısa boylu olarak, erkek çocuğun solunda, ayakta, cepheden, giyimli olarak betimlenen erkek hizmetçinin omuzları baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz bel omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sol kolunu

hafifçe dirsekten bükerek *anta* duvarına dayamış olan erkek hizmetçi, elinde erkek çocukla ilgili bir obje taşımaktadır. Sol bacağını dizden bükerek sağ bacağın önüne doğru atmıştır.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Erkek Çocuklar’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Smyrna⁹⁷⁴, Byzantion⁹⁷⁵, Kyzikos⁹⁷⁶, Laodikeia⁹⁷⁷, Selymbria⁹⁷⁸, Herakleia Salbake/Denizli⁹⁷⁹, Herakleia Perinthos/Ereğli⁹⁸⁰ ve Nikaia’dan⁹⁸¹ bulunmuştur.

Tarih: MÖ 150–100.

⁹⁷⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 198 (K.729, K.730), 199 (K.736, K.737), 200 (K.738), 201 (K.744), 204 (K.766), 206 (K.777).

⁹⁷⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 199 (K.735), 207 (K.780).

⁹⁷⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 200 (K.740), 205 (K.768, K.770).

⁹⁷⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 200 (K.741).

⁹⁷⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 201 (K.745).

⁹⁷⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 205 (K.772).

⁹⁸⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 207 (K.781).

⁹⁸¹ Pfuhl-Möbius 1979, 208 (K.784).

Kat. No: K.6

Levha No: XX

Müze Envanter No: 99/3

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Tire, Satın Alma, 22.02.1999

Ölçü: Korunan Yükseklik: 63 cm., Genişlik: 43 cm., Kalınlık: 8 cm., Korunan Figür Alanı Yüksekliği: 31 cm., Figür Alanı Genişliği: 30 cm., Figür Alanı Bordür Kalınlığı: 5 cm., Figür Yüksekliği: 26 cm., Figür Kalınlığı: 2 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Sol üst köşeden başlayan kırık, bezeme alanının üst kısmından sağ *anta* duvarına kadar devam ediyor. Bezeme alanında taburede oturan ve ayakları ayaklığın üzerinde olan bir kadın, onun önünde hizmetçi kız, *klinenin* üzerinde iki erkek ve onların önünde erkek hizmetçi yer almaktadır. Ayrıca bezeme alanının altında kalan kısımda dört satırlık bir yazıt bulunmaktadır. Bezeme alanının en sağında, örtülü tabure üzerinde oturan, $\frac{3}{4}$ cepheden, *khiton* üzerine *himation*lu olarak betimlenen kadının kâkülleri öne taranmış, saçlarının geri kalanı *himation* içerisinde kalmıştır. Yüzü oval formulu ve dolgun, gözler ise büyük ve derindedir. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz bel omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sağ kolunu dirsekten bükerek göğüs hizasına kaldırmış ve *kline* üzerinde uzanan erkek ile tokalaşır (*dexiosis*) şeklindedir. Kıyafet içinde kalan sağ bacak oturur pozisyonda dizden bükülmüş, sağ ayak ise taburenin önünde duran ayaklığın üzerine basmaktadır. Yine kıyafet içerisinde kalan sol bacak da oturur pozisyonda dizden bükülmüş ancak bir miktar yükseltilmiştir. Baş dâhil olmak üzere, yalnızca ayakları hariç tüm vücudu saran

himationun altında kalan kıyafetin boyun kısmı “V” şeklinde aşağıya doğru kıvrımlıdır. *Himationun* bel kısmından başlayıp dizlere kadar devam eden, oturur pozisyondan kaynaklı kıvrımlar yataydır. Sol dizdeki kıvrımlar ise çapraz olarak aşağı inmektedir. Kadın figürün solunda, figür alanının ortasındaki *kline* üzerinde uzanır halde, cepheden ve kısa kollu *khiton* üzerine *himationlu* olarak betimlenen ilk erkeğin boynu kalın olup omuzlar ise boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Sağa doğru uzanan erkeğin beli ise omuzlara göre kalın ve güçlü işlenmiştir. Sağ kolunu, karşısında duran kadın figüre doğru kaldırarak kadın figürün elini tutmaktadır. Sol kol, dirsekten bükülerek yanında duran yastığın üzerine yaslanmıştır. *Khitonun* boyun kısmı “V” şeklinde, aşağı doğru kıvrımlıdır. Sol omzu üzerinden beline kadar uzanan *himationun* ise, göğüs kısmından aşağı dökülen kıvrımlar dikey ve hareketsizken, bel kısmındaki kıvrımlar yataydır. Erkek figürün solunda, figür alanının ortasındaki *kline* üzerinde uzanır halde, cepheden ve kısa kollu *khiton* üzerine *himationlu* olarak betimlenen ikinci erkeğin boynu kalın olup omuzlar ise boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Sağ kolu dirsekten bükülmüş bir şekilde belinin üzerinden *klinenin* üzerine uzatılmıştır. Sol kol, dirsekten bükülerek yanında duran yastığın üzerine yaslanmıştır ve elinde olasılıkla bir kâse tutmaktadır. *Khitonun* boyun kısmı aşağı doğru dikey ve hareketsiz kıvrımlıdır. Sol omzu üzerinden beline kadar uzanan *himationun* ise, göğüs kısmından aşağı dökülen kıvrımlar dikey ve hareketsizken, bel kısmındaki kıvrımlar yataydır. Kadın figürün oturduğu taburenin önünde, ayakta, $\frac{3}{4}$ cepheden, *khitonlu* olarak betimlenen hizmetçi kızın yüzü oval formudur. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Sağ kol dirsekten hafifçe bükülerek sağ uyluğa doğru uzatılmış, sol kol ise dirsekten bükülerek havaya kaldırılmış ve bir *pyksis* tutmaktadır. En sağdaki figürün uzandığı *klinenin* önünde, ayakta, cepheden, tunikli olarak betimlenen erkek hizmetçinin yüzü oval formudur. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz bel omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sağ kol dirsekten bükülerek göğüs üzerine kapatılmıştır. Sol kol ise vücuda paralel bir şekilde aşağı uzatılmıştır. Her iki bacak da sabit bir şekilde yere basmaktadır. Boyun ve göğüs kısmından aşağı dökülen kıvrımlar dikey formu ve hareketsizdir. Ayrıca *klinenin* önünde üçayaklı bir sehpa yer almaktadır. Bu sehpa üzerinde ortada büyük

bir ekmek ve ekmeğin her iki yanında da birer nar bulunmaktadır.

Yazıt:

Ἀπολλόδοτε

ἥρωας χρηστὲ χαῖρε.

Γάϊος Ἰούλιος Γαΐου

Βαρνας.

Çevirisi: Rahmetliler Apollodotes ve Khrestos'a selâm olsun! Gaius oğlu Gaius Iulius Varnas [mezarı yaptırdı.]

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Uzanan Erkek ve Oturan Kadın’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Halikarnassos⁹⁸², Kyzikos⁹⁸³, Byzantion⁹⁸⁴, Çatalca⁹⁸⁵, Pergamon⁹⁸⁶, Smyrna⁹⁸⁷, Daskyleion⁹⁸⁸, Bursa⁹⁸⁹, Lydia⁹⁹⁰, Nikomedia⁹⁹¹, Nikaia⁹⁹², Bithynia⁹⁹³ ve Karadeniz Ereğlisi’nden⁹⁹⁴ bulunmuştur.

Tarih: MS 150–200.

⁹⁸² Pfuhl-Möbius 1979, 382 (K.1554).

⁹⁸³ Pfuhl-Möbius 1979, 382 (K.1555), 393 (K.1599), 395 (K.1610), 396 (K.1613), 397 (K.1622), 398 (K.1626), 399 (K.1628, K.1633), 407 (K.1663), 430 (K.1786).

⁹⁸⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 383 (K.1558), 386 (K.1570), 392 (K.1597), 397 (K.1620), 406 (K.1657), 407 (K.1662), 408 (K.1664, K.1665, K.1668, K.1669), 409 (K.1672, K.1673, K.1674), 410 (K.1680), 412 (K.1692), 418 (K.1721).

⁹⁸⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 384 (K.1562).

⁹⁸⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 386 (K.1567).

⁹⁸⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 386 (K.1568, K.1569), 408 (K.1667).

⁹⁸⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 387 (K.1572).

⁹⁸⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 395 (K.1609), 396 (K.1614, K.1615, K.1617), 400 (K.1636), 405 (K.1652, K.1655), 410 (K.1681), 414 (K.1698), 416 (K.1708).

⁹⁹⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 400 (K.1635).

⁹⁹¹ Pfuhl-Möbius 1979, 404 (K.1649, K.1650), 405 (K.1651).

⁹⁹² Pfuhl-Möbius 1979, 405 (K.1656).

⁹⁹³ Pfuhl-Möbius 1979, 422 (K.1743).

⁹⁹⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 422 (K.1744, K.1745).

Kat. No: K.7

Levha No: XXI

Müze Envanter No: 70-96 318

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Tire, Satın Alma (İsmail Kocaman), 02.09.1970

Ölçü: Korunan Yükseklik: 27 cm., Korunan Genişlik: 34 cm., Kalınlık: 8 cm., Korunan Bezeme Alanı Yüksekliği: 21 cm., Korunan Bezeme Alanı Genişliği: 26 cm., Kabartma Derinliği: 2 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formlu mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Bezeme alanının sağ tarafındaki küçük bir bölümü korunmuş olmasına rağmen *stelin* sol üst kısmından başlayarak aşağıya doğru devam eden kırık, bezeme alanının üst kısmını da kaplayarak sağ *anta* duvarına kadar devam ediyor. Bezeme alanında at üzerinde bir süvari yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, oturur vaziyette, sağa doğru $\frac{3}{4}$ profilden verilen, sivri burunlu sandaletlerle betimlenen süvarinin ayakları atın iki yanından aşağı sarkmış durumdadır. Süvarinin üzerinde olduğu erkek at sağa doğru hareket halinde ve profilden işlenmiştir. Vücudu dolgundur. Vücudun ağırlığını taşıyan sağ ön bacak yere basmaktayken sol ön bacak adım atmaya hazırlanır gibi dizden bükülerek yukarı kaldırılmıştır. Sağ arka bacak, sol arka bacağın gerisinde kalmış, sol arka bacak öndeki bacağın hareketini destekler şekilde öne atılmıştır.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde 'Atlı Şövalye (Reiter)' olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kula/Lydia⁹⁹⁵,

⁹⁹⁵ Pfuhl- Möbius 1979, 315, K. 1282.

Kyzikos⁹⁹⁶, Bilecik⁹⁹⁷, Ephesos⁹⁹⁸, Pergamon⁹⁹⁹, Smyrna¹⁰⁰⁰, Alexandria Troas¹⁰⁰¹, Kyme¹⁰⁰² ve Byzantion'dan¹⁰⁰³ bulunmuştur.

Tarih: MÖ 150–100.

⁹⁹⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1294), 317 (K.1300).

⁹⁹⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1296).

⁹⁹⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 320 (K.1315), 322 (K.1326, K.1330), 324 (K.1338), 325 (K.1352), 326 (K.1358), 327 (K.1362), 330 (K.1376), 332 (K.1388), 333 (K.1394).

⁹⁹⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 324 (K.1337, K.1345), 325 (K.1346, K.1351, K.1355), 327 (K.1363, K.1366), 332 (K.1387).

¹⁰⁰⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 325 (K.1348, K.1350), 326 (K.1356), 327 (K.1360).

¹⁰⁰¹ Pfuhl-Möbius 1979, 326 (K.1357).

¹⁰⁰² Pfuhl-Möbius 1979, 327 (K.1364).

¹⁰⁰³ Pfuhl-Möbius 1979, 336 (K.1412).

Kat. No: K.8

Levha No: XXII

Müze Envanter No: 2003-89

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Bayındır, Zor Alım (İstirdat), 14.07.2003

Ölçü: Yükseklik: 40 cm., Genişlik: 44 cm., Kalınlık: 13 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 36 cm., Bezeme Alanını Sınırlayan Bordür Yüksekliği: 27,5 cm., Figür Derinliği: 3 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formu, alınlıksız mezar *steli*. Figürlerin detaylarında ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Bezeme alanını sınırlayan çerçevenin üst kısmından başlayan kırık, sağ tarafın ortasına kadar devam ediyor. Ayrıca sol çerçevenin aşağı tarafında da bir kırık mevcut. Ayrıca *stelin* alt çerçevesi üzerinde tek satırlık bir yazıt bulunmaktadır. Bezeme alanında at üzerinde bir süvari ve solunda bir hurma ağacı yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, oturur vaziyette, sağa doğru $\frac{3}{4}$ profilden verilen süvarinin yüzü yuvarlak formudur. Boyun başa göre kalın, omuzlar ise baş ve boyna göre geniş işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz olan bel omuzlara göre incedir. Dirseğinden büktüğü sağ kolunu arkaya uzatırken, sol kolunu öne ve yukarı kaldırmış elindeki yiyecekle yılanı beslemektedir. Süvarinin üzerinde olduğu at sola doğru hareket halinde ve profilden işlenmiştir. Sol ön bacağı yukarı kaldırmış ve ayağını önünde durmakta olan *altar* üzerine koymuştur. Bu hareketi desteklemek üzere sol arka bacak ileri doğru atılmıştır. Her iki sağ bacak ise hareketsiz bir halde yere basmaktadır. Kuyruk hareketsiz olarak vücuduna paralel aşağı sarkmaktadır. Atın ağız kısmında boynuna doğru uzanan bir yular bulunmaktadır. Bezeme alanının sağında, atın hemen önünde, çerçeveye bitişik olarak detaylı şekilde dalları işlenmiş bir hurma ağacı yer alır. Ağaca sarılmış yılan ise ağzını süvarinin sol eline doğru uzatmış şekildedir.

Yazıt:

---] δημοσ ΗΡΩΣ

Çevirisi: Rahmetli Epidemos.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Atlı Şövalye (Reiter)’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kula/Lydia¹⁰⁰⁴, Kyzikos¹⁰⁰⁵, Bilecik¹⁰⁰⁶, Ephesos¹⁰⁰⁷, Pergamon¹⁰⁰⁸, Smyrna¹⁰⁰⁹, Alexandria Troas¹⁰¹⁰, Kyme¹⁰¹¹ ve Byzantion’dan¹⁰¹² bulunmuştur.

Tarih: MÖ 150–100.

¹⁰⁰⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 315 (K.1282).

¹⁰⁰⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1294), 317 (K.1300).

¹⁰⁰⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1296).

¹⁰⁰⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 320 (K.1315), 322 (K.1326, K.1330), 324 (K.1338), 325 (K.1352), 326 (K.1358), 327 (K.1362), 330 (K.1376), 332 (K.1388), 333 (K.1394).

¹⁰⁰⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 324 (K.1337, K.1345), 325 (K.1346, K.1351, K.1355), 327 (K.1363, K.1366), 332 (K.1387).

¹⁰⁰⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 325 (K.1348, K.1350), 326 (K.1356), 327 (K.1360).

¹⁰¹⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 326 (K.1357).

¹⁰¹¹ Pfuhl-Möbius 1979, 327 (K.1364).

¹⁰¹² Pfuhl-Möbius 1979, 336 (K.1412).

Kat. No: K.9

Levha No: XXIII

Müze Envanter No: 47-20 132

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Göllüce Köyü, 20.05.1947

Ölçü:

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formlu, alınlıklı mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Sağ taraftan alt kısma doğru giden kırık, alt köşeye kadar devam ediyor. Bezeme alanında at üzerinde bir süvari yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, oturur vaziyette, sağa doğru $\frac{3}{4}$ profilden verilen, kısa kollu omuzlardan düğme ile tutturulan *khlamys* üzerine *himation*lu olarak betimlenen süvarinin yüzü oval formludur. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre omuzlar dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz bel omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sağ kol vücudun yanında paralel uzanırken, sol kol dirsekten bükülmüş ve sol eli ile atın yularını tutmaktadır. Oturma pozisyonundaki sağ bacak dizden bükülerek aşağı doğru uzatılmıştır. Başında sivri uçlu bir miğfer, ayaklarda ise sivri burunlu sandalet görülmektedir. *Khlamys*in belindeki kemer ise vücudu ikiye bölmektedir. Süvarinin üzerinde olduğu at hareket halinde ve profilden işlenmiştir. Vücudu dolgundur. Başının tepesinden boyna doğru uzanan yelesi bulunmaktadır. Vücudun ağırlığını taşıyan arka ayakları yere basmaktayken, ön ayakları ileri doğru atılmıştır. Hareket etkisini göstermek için kuyruğu havalanmış olarak işlenmiştir.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar

stelleri grubu içerisinde ‘Atlı Şövalye (Reiter)’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kula/Lydia¹⁰¹³, Kyzikos¹⁰¹⁴, Bilecik¹⁰¹⁵, Ephesos¹⁰¹⁶, Pergamon¹⁰¹⁷, Smyrna¹⁰¹⁸, Alexandria Troas¹⁰¹⁹, Kyme¹⁰²⁰ ve Byzantion’dan¹⁰²¹ bulunmuştur.

Tarih: MÖ 150–100.

¹⁰¹³ Pfuhl-Möbius 1979, 315 (K.1282).

¹⁰¹⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1294), 317 (K.1300).

¹⁰¹⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1296).

¹⁰¹⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 320 (K.1315), 322 (K.1326, K.1330), 324 (K.1338), 325 (K.1352), 326 (K.1358), 327 (K.1362), 330 (K.1376), 332 (K.1388), 333 (K.1394).

¹⁰¹⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 324 (K.1337, K.1345), 325 (K.1346, K.1351, K.1355), 327 (K.1363, K.1366), 332 (K.1387).

¹⁰¹⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 325 (K.1348, K.1350), 326 (K.1356), 327 (K.1360).

¹⁰¹⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 326 (K.1357).

¹⁰²⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 327 (K.1364).

¹⁰²¹ Pfuhl-Möbius 1979, 336 (K.1412).

Kat No: K.10

Levha No: XXIV

Müze Envanter No: 70-18 231

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Tire, Satın Alma (Veli Dönmez), 05.06.1970

Ölçü: Yükseklik: 35 cm., Genişlik: 45 cm., Kalınlık: 7 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu, alınlıksız mezar *steli*. Figürlerin detaylarında, mimari detaylarda ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Bezeme alanında at üzerinde bir süvari ve onun önünde, sağ tarafta dörtgen formulu bir *altar* yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında yer alan süvari oldukça aşınmış olduğundan herhangi bir tanımlama yapmak söz konusu olamamaktadır. Süvarinin üzerinde olduğu at sağa doğru hareket halinde ve profilden işlenmiştir. Baş ince ve uzun, boyun ise başa göre ince ve uzun işlenmiştir. Vücut dolgun değildir. Vücudun ağırlığını taşıyan sağ ön bacak yere basmaktayken sol ön bacak adım atmaya hazırlanır gibi dizden bükülerek yukarı kaldırılmıştır. Sağ arka bacak, sol arka bacağın gerisinde kalarak yere basmış, sol arka bacak öndeki bacağın hareketini destekler şekilde öne atılmıştır.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde 'Atlı Şövalye (Reiter)' olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kula/Lydia¹⁰²², Kyzikos¹⁰²³, Bilecik¹⁰²⁴, Ephesos¹⁰²⁵, Pergamon¹⁰²⁶, Smyrna¹⁰²⁷, Alexandria Troas¹⁰²⁸, Kyme¹⁰²⁹ ve Byzantion'dan¹⁰³⁰ bulunmuştur.

Tarih: MÖ 150–100.

¹⁰²² Pfuhl-Möbius 1979, 315 (K.1282).

¹⁰²³ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1294), 317 (K.1300).

¹⁰²⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1296).

¹⁰²⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 320 (K.1315), 322 (K.1326, K.1330), 324 (K.1338), 325 (K.1352), 326 (K.1358), 327 (K.1362), 330 (K.1376), 332 (K.1388), 333 (K.1394).

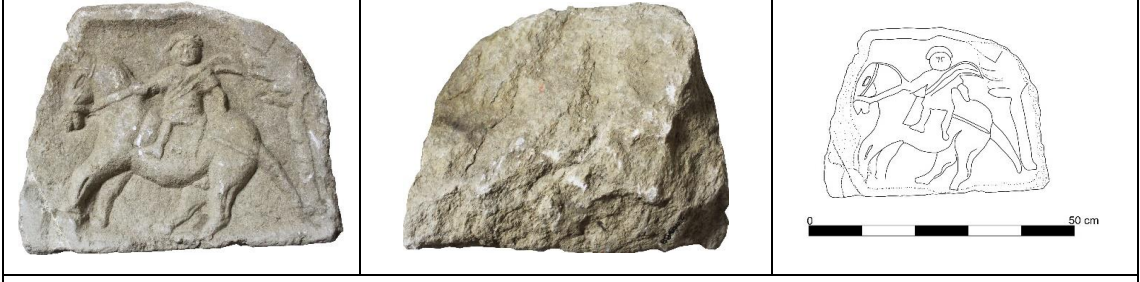
¹⁰²⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 324 (K.1337, K.1345), 325 (K.1346, K.1351, K.1355), 327 (K.1363, K.1366), 332 (K.1387).

¹⁰²⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 325 (K.1348, K.1350), 326 (K.1356), 327 (K.1360).

¹⁰²⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 326 (K.1357).

¹⁰²⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 327 (K.1364).

¹⁰³⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 336 (K.1412).

Kat. No: K.11

Levha No: XXV

Müze Envanter No: 2003-88

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Bayındır, Zor Alım (İstirdat), 14.07.2003

Ölçü: Yükseklik: 31 cm., Genişlik: 36 cm., Kalınlık: 13 cm., Bezeme Alanı Yüksekliği: 25 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 30 cm., Kabartma Yüksekliği: 2,2 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formu, alınlıksız mezar *steli*. Figürlerin detaylarında ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Bezeme alanında at üzerinde süvari ve sağ tarafta bir hurma ağacı yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, oturur vaziyette, sola doğru $\frac{3}{4}$ profilden verilen, tunik üzerine *khlamys* giyimli olarak betimlenen süvarinin saçları kafasına peruk gibi oturmuştur. Yüzü yuvarlak ve dolgun, gözler ise büyük ve derindedir. Omuzlar ise başa göre dar işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Hareketsiz bel omuzlara göre kalın ve güçlüdür. Sol kol atın arka kısmına doğru uzanırken, sağ kol gergin bir şekilde öne uzatılmış ve sağ el ile atın yularını tutmaktadır. *Khlamys*in sağ kol altından geçerek sol omuz üzerine atılan tomarının kıvrımları hareketsiz ve dikeydir. Sol bacağı üzerinde oturduğu eyerden aşağı doğru paralel olarak sarmaktadır. Süvarinin üzerinde olduğu at sola doğru hareket halinde ve profilden işlenmiştir. Yüzü uzun ve dolgun, gözler ise büyük ve derindedir. Boyun başa göre kalın ve uzun, gövde ise baş ve boyna göre dolgun işlenmiştir. Sol ön bacak dizden hafifçe bükülerek şaha kalkmak için havalanmışken sağ ön bacak ise onun arkasında yine havada durmaktadır. Vücudun ağırlığını taşıyan sol arka bacak yere basmaktayken sağ arka bacak hafifçe yukarıdadır. Kuyruk gergin ve düz bir şekilde havalanmıştır. Baş ve boyun kısmında yular takılıdır. Gövde üzerine bir eyer yerleştirilmiştir. At ve binicisinin arkasında, *stelin* sağ tarafında bir hurma ağacı yer almaktadır.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Atlı Şövalye (Reiter)’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kula/Lydia¹⁰³¹, Kyzikos¹⁰³², Bilecik¹⁰³³, Ephesos¹⁰³⁴, Pergamon¹⁰³⁵, Smyrna¹⁰³⁶, Alexandria Troas¹⁰³⁷, Kyme¹⁰³⁸ ve Byzantion’dan¹⁰³⁹ bulunmuştur.

Tarih: MS 130–200.

¹⁰³¹ Pfuhl-Möbius 1979, 315 (K.1282).

¹⁰³² Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1294), 317 (K.1300).

¹⁰³³ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1296).

¹⁰³⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 320 (K.1315), 322 (K.1326, K.1330), 324 (K.1338), 325 (K.1352), 326 (K.1358), 327 (K.1362), 330 (K.1376), 332 (K.1388), 333 (K.1394).

¹⁰³⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 324 (K.1337, K.1345), 325 (K.1346, K.1351, K.1355), 327 (K.1363, K.1366), 332 (K.138).

¹⁰³⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 325 (K.1348, K.1350), 326 (K.1356), 327 (K.1360).

¹⁰³⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 326 (K.1357).

¹⁰³⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 327 (K.1364).

¹⁰³⁹ Pfuhl-Möbius 1979, 336 (K.1412).

Kat. No: K.12

Levha No: XXVI

Müze Envanter No: 70-30 243

Buluntu Yeri, Müzeye Geliş Şekli ve Tarihi: Büyükkale Köyü (Tire), Satın Alma (Hüseyin Güler), 17.07.1970

Ölçü: Yükseklik: 33 cm., Genişlik: 33,5 cm., Kalınlık: 9,5 cm., Bezeme Alanı Yüksekliği: 27 cm., Bezeme Alanı Genişliği: 28 cm., Kabartma Yüksekliği: 1,5 cm., Kabartma Derinliği: 2 cm.

Tanım ve Tipoloji: *Naiskos* formulu, alınlıksız mezar *steli*. Figürlerin detaylarında ve genelinde aşınma ve bozulmalar görülmekte. Ön yüz detaylı işlenmesine rağmen arka yüz kabaca bırakılmıştır. Bezeme alanında, at üzerinde bir süvari yer almaktadır. Bezeme alanının ortasında, oturur vaziyette, sağa doğru $\frac{3}{4}$ profilden verilen, kısa kollu *khiton* üzerine *himation*lu olarak betimlenen süvarinin yüzü oval formudur. Boyun başa göre kalın ve uzun, omuzlar ise baş ve boyna göre geniş işlenmiştir. Omuzlarla birlikte vücudun üst kısmı hareketsiz ve diktir. Sağ kol vücudun yanında paralel uzanır ve bir kâse tutarken, sol kol yine vücuda paralel olarak aşağı doğru uzanmış ve sol eli atın yularını tutmaktadır. Sol bacağı düz bir şekilde eyerin üzerinde aşağı sarkarak bir ayaklığa değmektedir. Sağ omuz üzerinden sol koltuk altına uzanan elbise tomarının aşağı dökülen kıvrımları yatay ve hareketsizdir. Süvarinin üzerinde olduğu at sağa doğru hareket halinde ve profilden işlenmiştir. Baş ve boynu uzun ve ince, gövde ise baş ve boyna göre dolgun işlenmiştir. Hareketsiz bel de incedir. Vücudun ağırlığını taşıyan sol ön bacak geride ve yere basmaktayken sağ ön bacak öne doğru atılmıştır. Sağ arka bacak, sağ ön bacağın hareketinin etkisiyle öndeyken, sol arka bacak onun gerisinde kalmıştır. Vücuda göre dolgun olan kuyruk, paralel bir şekilde aşağı doğru uzanmaktadır. Atın gövdesi üzerinde, hareketsiz ve dikey kıvrımları olan bir eyer bulunmaktadır.

Benzer Örnekler: Benzer tipteki mezar *stelleri*, Pfuhl ve Möbius tarafından mezar *stelleri* grubu içerisinde ‘Atlı Şövalye (Reiter)’ olarak ele alınmıştır. Benzerleri Kula/Lydia¹⁰⁴⁰, Kyzikos¹⁰⁴¹, Bilecik¹⁰⁴², Ephesos¹⁰⁴³, Pergamon¹⁰⁴⁴, Smyrna¹⁰⁴⁵, Alexandria Troas¹⁰⁴⁶, Kyme¹⁰⁴⁷ ve Byzantion’dan¹⁰⁴⁸ bulunmuştur.

Tarih: MS 175–250.

¹⁰⁴⁰ Pfuhl-Möbius 1979, 315 (K.1282).

¹⁰⁴¹ Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1294), 317(K.1300).

¹⁰⁴² Pfuhl-Möbius 1979, 316 (K.1296).

¹⁰⁴³ Pfuhl-Möbius 1979, 320 (K.1315), 322 (K.1326, K.1330), 324 (K.1338), 325 (K.1352), 326 (K.1358), 327 (K.1362), 330 (K.1376), 332 (K.1388), 333 (K.1394).

¹⁰⁴⁴ Pfuhl-Möbius 1979, 324 (K.1337, K.1345), 325 (K.1346, K.1351, K.1355), 327 (K.1363, K.1366), 332 (K.1387).

¹⁰⁴⁵ Pfuhl-Möbius 1979, 325 (K.1348, K.1350), 326 (K.1356), 327 (K.1360).

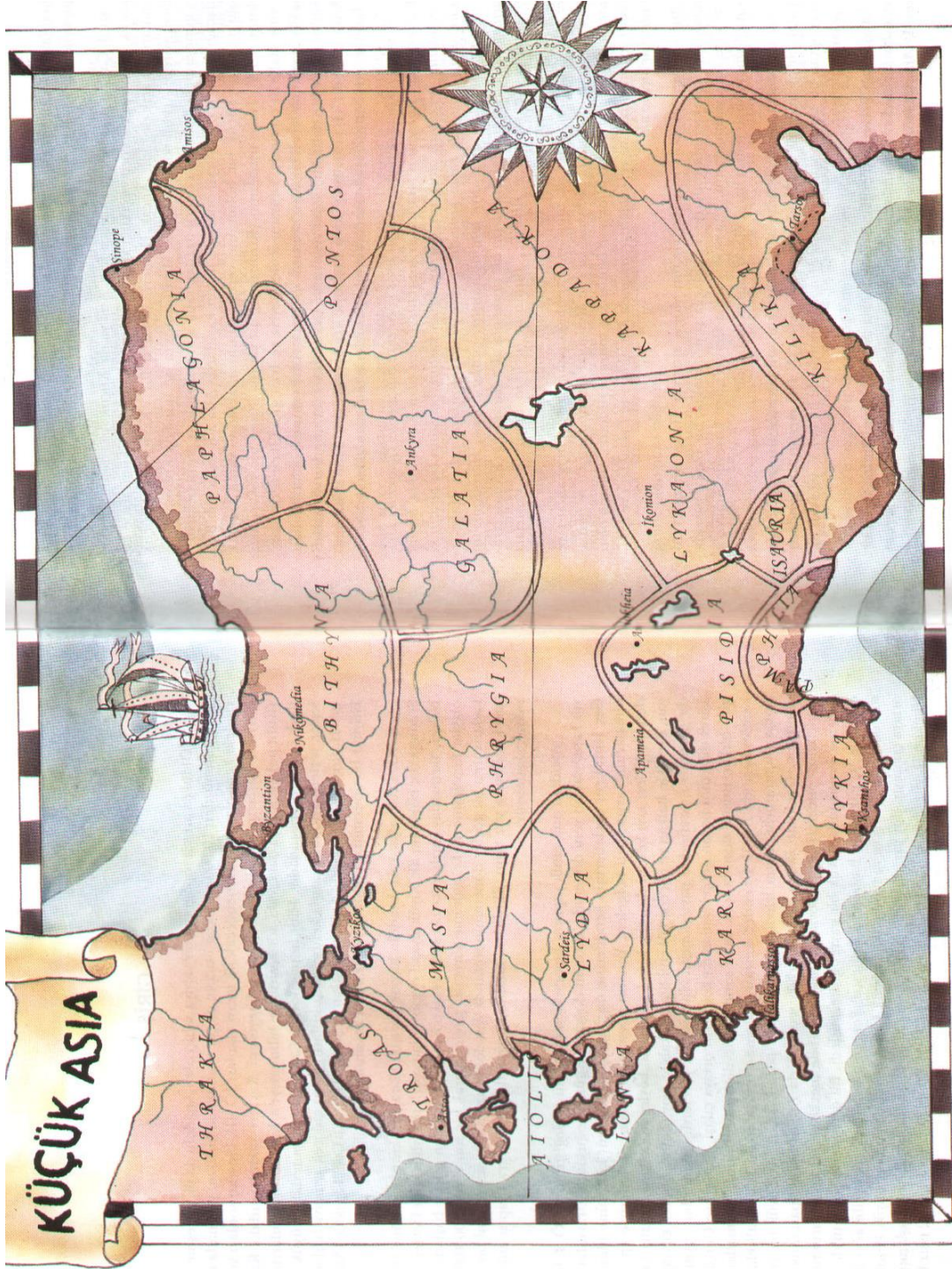
¹⁰⁴⁶ Pfuhl-Möbius 1979, 326 (K.1357).

¹⁰⁴⁷ Pfuhl-Möbius 1979, 327 (K.1364).

¹⁰⁴⁸ Pfuhl-Möbius 1979, 336 (K.1412).

9. LEVHALAR

LEVHA I

Harita 1: Lydia Bölgesi ve Komşuları (Sevin 2016, Res. 1)

Harita 2: Lydia Bölgesi ve Thyraia Antik Kenti (Sevin 2016, Res. 28)

Resim 1: Kat. No: 1 (Ön Yüz)

Resim 2: Kula Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 16, Nr. 62)

Resim 3: Sardeis Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 145, Nr. 969)

908

Resim 4: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 136, Nr. 908)

Resim 5: Kat. No: 2 (Ön Yüz)

Resim 6: Myrleia-Apameia (Mudanya) Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 62, Nr. 383)

Resim 7: Smyrna (?) Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 66, Nr. 412)

Resim 8: Selendi-Silandos Buluntusu (Schwertheim-Güllü Schwertheim-Petzl 2018, Nr. 47)

Resim 9: Kat. No: 3 (Ön Yüz)

Resim 10: Milet Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 64, Nr. 393)

Resim 11: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 64, Nr. 392)

Resim 12: Kuzey Lydia/Kuzeybatı Phrygia Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 75, Nr. 454)

Resim 13: Kat. No: 4 (Ön Yüz)

Resim 14: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 27, Nr. 114)

Resim 15: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 35, Nr. 160)

Resim 16: Smyrna Buluntusu (Aybek-Tuna-Atıcı 2009, Nr. 132)

Resim 17: Kat. No: 5 (Ön Yüz)

Resim 18: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 109, Nr. 729)

Resim 19: Buluntu Yeri Bilinmiyor (Efes?) (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 110, Nr. 731)

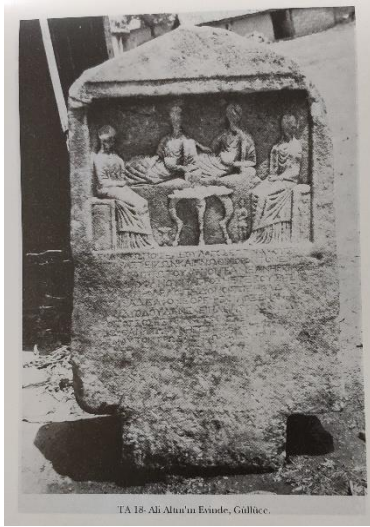
Resim 20: İstanbul/Beyazıt Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1977, Taf. 110, Nr. 735)

Resim 21: Kat. No: 6 (Ön Yüz)

Resim 22: Erdek Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 279, Nr. 1938)

Resim 23: Güllüce Buluntusu (Şahin 2000, Lev. IX, Ta. 18)

Resim 24: Smyrna Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 277, Nr. 1920)

Resim 25: Kat. No: 7 (Ön Yüz)

Resim 26: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)

Resim 27: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)

Resim 28: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352)

Resim 29: Kat. No: 8 (Ön Yüz)

Resim 30: Pergamon Buluntusu (Pfuhl
Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)

Resim 31: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-
Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)

Resim 32: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius
1979, Taf. 197, Nr. 1352)

Resim 33: Kat. No: 9 (Ön Yüz)

Resim 34: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)

Resim 35: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)

Resim 36: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352)

Resim 37: Kat. No: 10 (Ön Yüz)

Resim 38: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)

Resim 39: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)

Resim 40: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352)

Resim 41: Kat. No: 11 (Ön Yüz)

Resim 42: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)

Resim 43: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)

Resim 44: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352)

Resim 45: Kat. No: 12 (Ön Yüz)

Resim 46: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 196, Nr. 1346)

Resim 47: Pergamon Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 195, Nr. 1339)

Resim 48: Efes Buluntusu (Pfuhl-Möbius 1979, Taf. 197, Nr. 1352)

Resim 49: Kat. No: 1 (Ön Yüz)

Resim 50: Kat. No: 1 (Arka Yüz)

0 30 cm

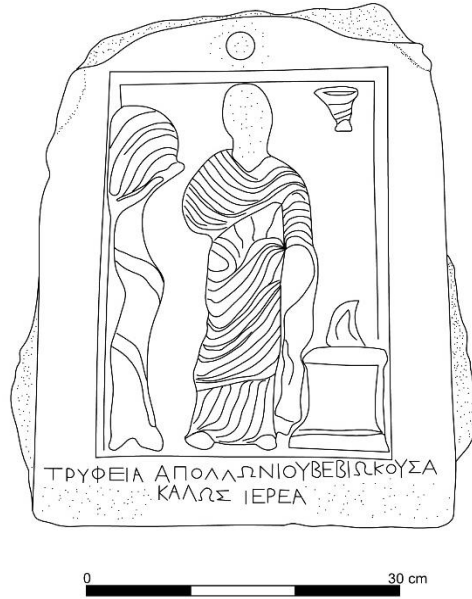
Çizim 1: Kat. No: 1 (Ön Yüz)

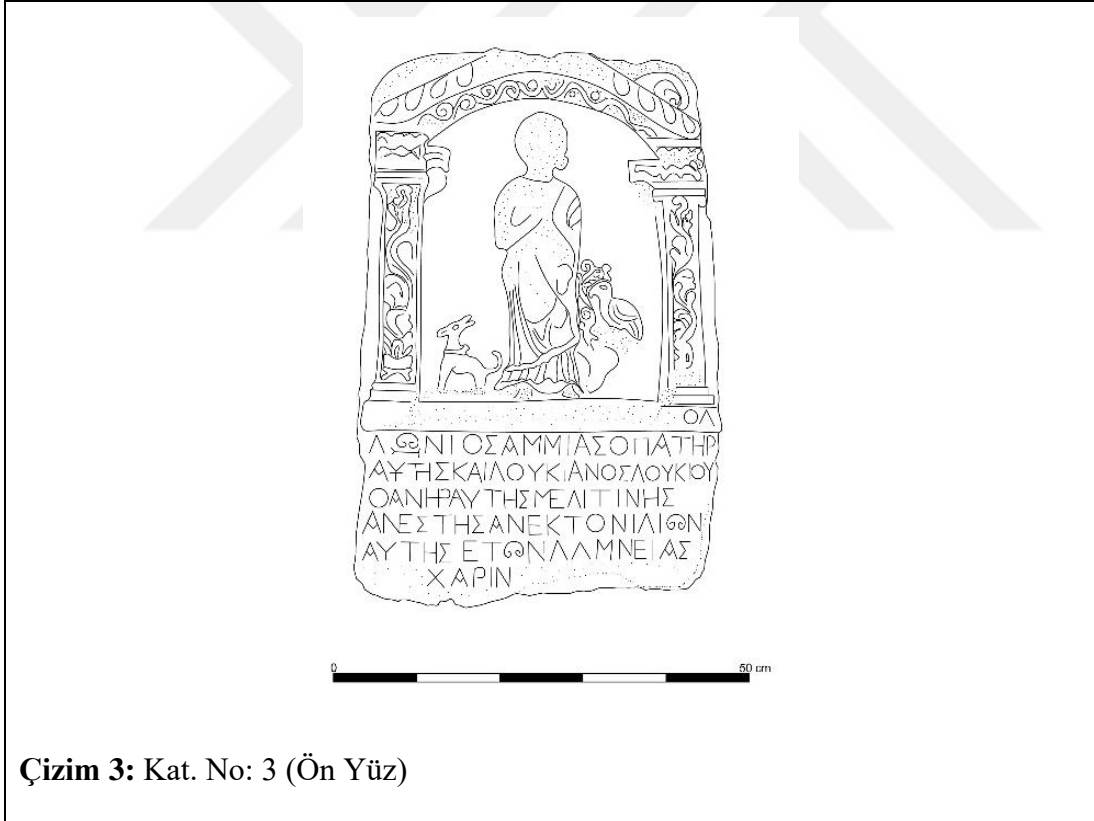
Resim 51: Kat. No: 2 (Ön Yüz)

Resim 52: Kat. No: 2 (Arka Yüz)

Çizim 2: Kat. No: 2 (Ön Yüz)

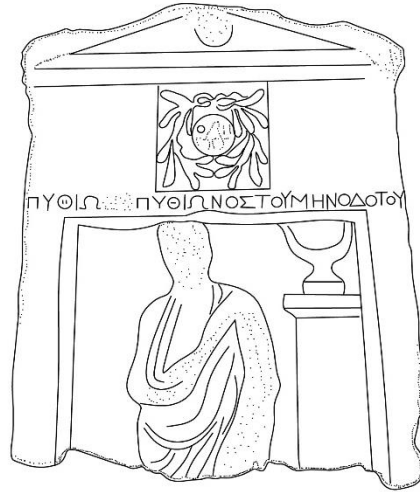

Resim 55: Kat. No: 4 (Ön Yüz)

Resim 56: Kat. No: 4 (Arka Yüz)

0 30 cm

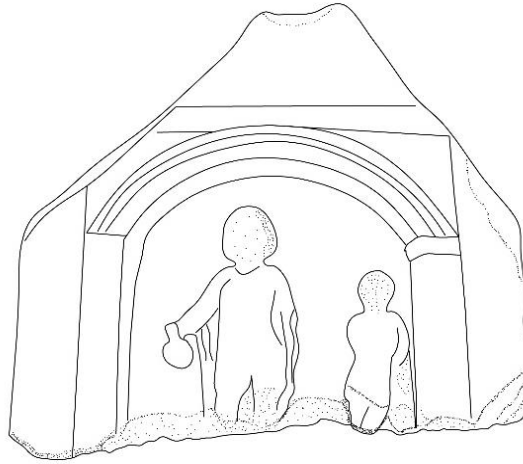
Çizim 4: Kat. No: 4 (Ön Yüz)

Resim 57: Kat. No: 5 (Ön Yüz)

Resim 58: Kat. No: 5 (Arka Yüz)

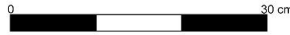
Çizim 5: Kat. No: 5 (Ön Yüz)

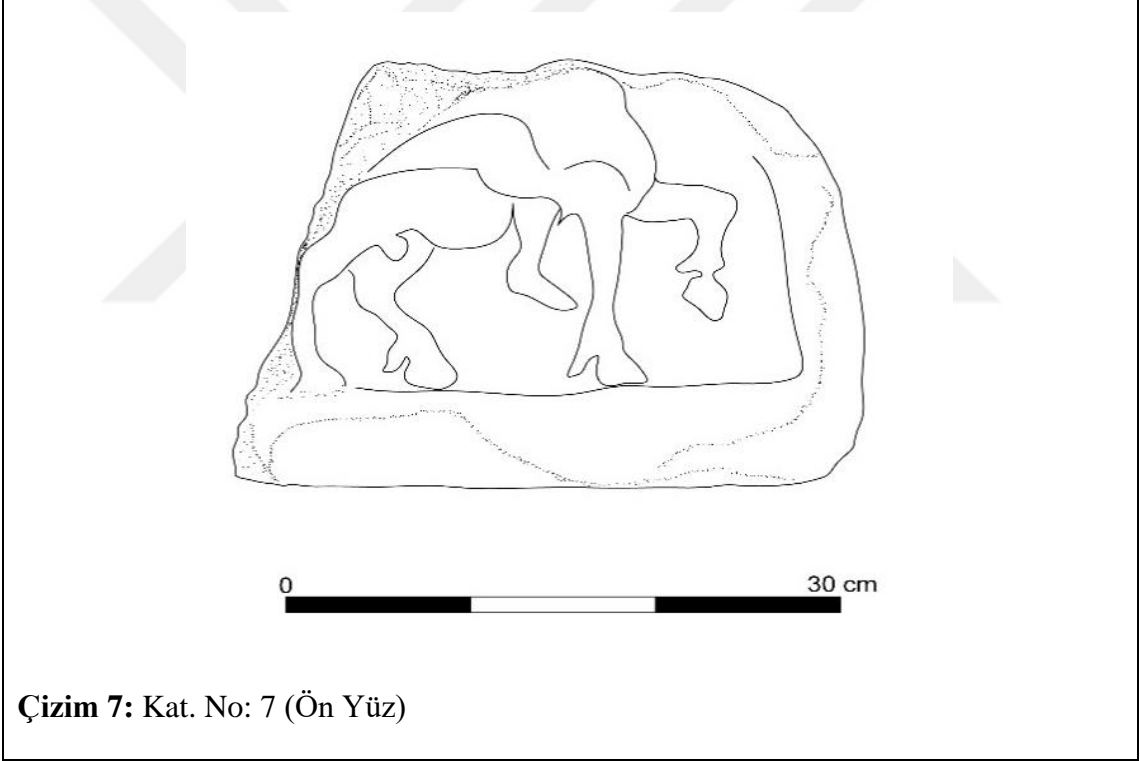
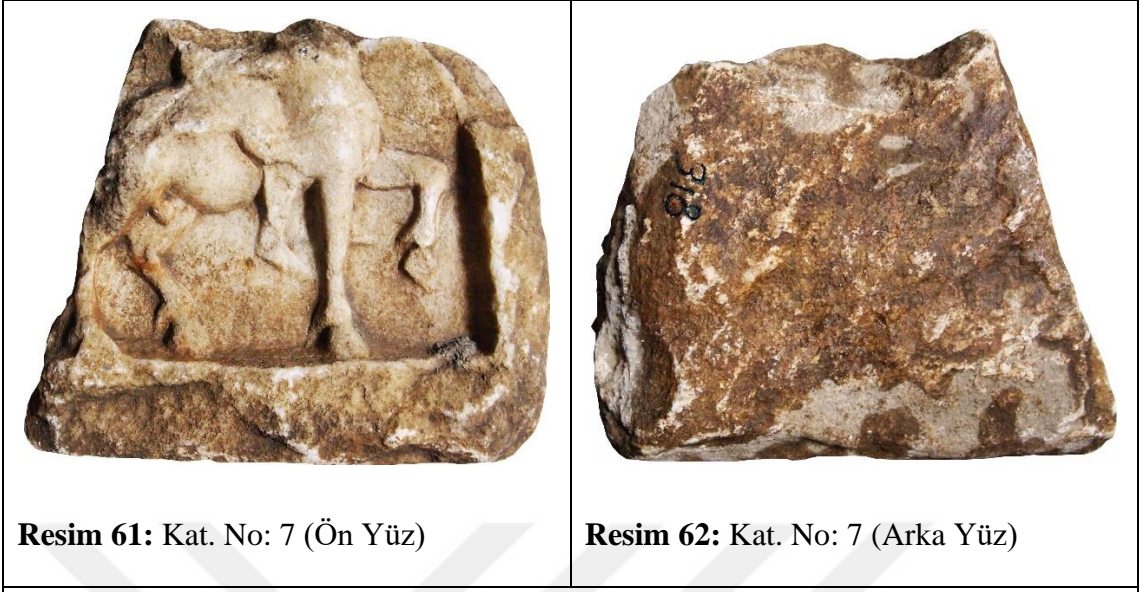
Resim 59: Kat. No: 6 (Ön Yüz)

Resim 60: Kat. No: 6 (Arka Yüz)

Çizim 6: Kat. No: 6 (Ön Yüz)

Resim 63: Kat. No: 8 (Ön Yüz)

Resim 64: Kat. No: 8 (Arka Yüz)

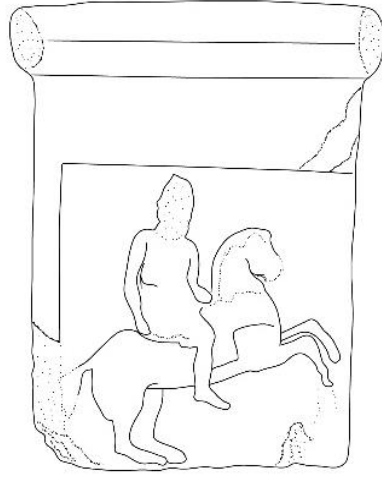

0 50 cm

Çizim 8: Kat. No: 8 (Ön Yüz)

Resim 65: Kat. No: 9 (Ön Yüz)

0 50 cm

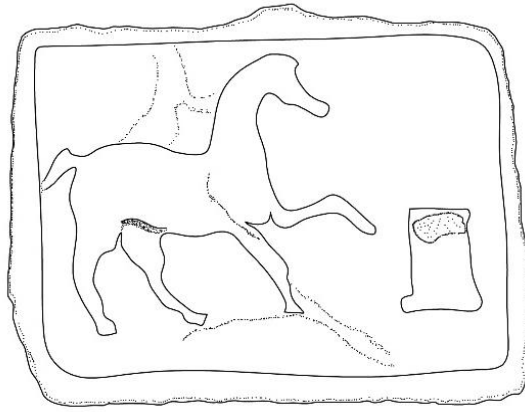
Çizim 9: Kat. No: 9 (Ön Yüz)

Resim 66: Kat. No: 10 (Ön Yüz)

Resim 67: Kat. No: 10 (Arka Yüz)

0 50 cm

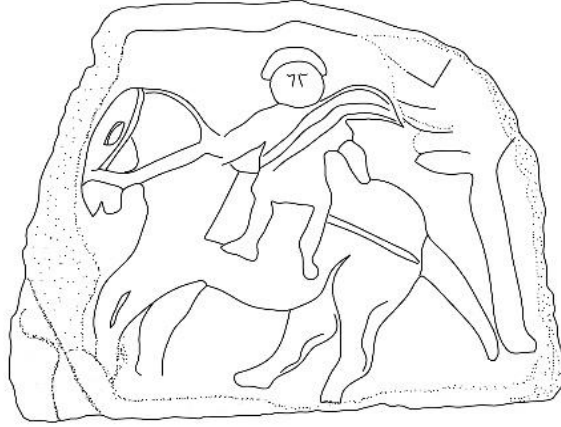
Çizim 10: Kat. No: 10 (Ön Yüz)

Resim 68: Kat. No: 11 (Ön Yüz)

Resim 69: Kat. No: 11 (Arka Yüz)

Çizim 11: Kat. No: 11 (Ön Yüz)

Resim 70: Kat. No: 12 (Ön Yüz)

Resim 71: Kat. No: 12 (Arka Yüz)

0 30 cm

Çizim 12: Kat. No: 12 (Ön Yüz)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Su Tuğçem ÖZKAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Marmaris / 17.06.1995

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi / Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi /
Klasik Arkeoloji
Lisansüstü Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü/
Arkeoloji ABD / Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (YÖKDİL: 73,750)
Almanca (Goethe Zertifikat B2)

İş Deneyimi

İletişim

e-posta Adresi: su.t.ozkan11@gmail.com

Tarih : 06.06.2020